

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ:
ΙΣΤΟΡΙΑ – ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

Κατεύθυνση:

Συλλογικές νοοτροπίες, λαϊκή κοσμοθεωρία και λαϊκή τέχνη

Ματθαίος Κ. Σταμούλης

Άνθρωποι και έργα των χεριών σήμερα:

**Ο μαχαιροποιός Παναγιώτης Ρηγάλος
και τα «λευκαδίτικα» μαχαίρια του
στο χωριό Καραϊσκάκης Αιτωλοακαρνανίας**

Επιτόπια λαογραφική έρευνα



Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια – επόπτρια

Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, Καθηγητής Ε.Κ.Π.Α.

Μανόλης Σέργης, Επίκουρος Καθηγητής Δ.Π.Θ.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2011

Στη σύζυγό μου Θεοδώρα
και στις κόρες μας Νεφέλη και Δανάη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	5
Εισαγωγή	8
Α' Κεφάλαιο	
Το μαχαίρι και οι άνθρωποι	24
1. Το μαχαίρι στον ελλαδικό χώρο	24
2. Το λευκαδίτικο μαχαίρι.....	35
3. Άλλα κέντρα μαχαιροποιίας στη Δυτική Ελλάδα.....	49
Β' Κεφάλαιο	
Καραϊσκάκης-Δραγαμέστο Αιτωλ/νίας.....	54
1. Γεωγραφία.....	54
2. Ιστορία	55
3. Χωροταξία.....	65
Γ' Κεφάλαιο	
Ο μαχαιροποιός Παναγιώτης Ρηγάλος (1943-).....	70
1. Η οικογένεια Ρηγάλου	70
2. Τα παιδικά χρόνια του Παναγιώτη Ρηγάλου (1943 – 1957).....	77
3. Η μαθητεία στην τέχνη του σιδηρουργού (1958 - 1966)	80
4. Η μαθητεία στη μαχαιροποιία (1960 - 1962).....	88
5. Από τη μαθητεία στη μαστοριά (1966 -)	93
Δ' Κεφάλαιο	
Τέχνη και τεχνολογία.....	99
1. Πρώτες ύλες και πηγές ενέργειας.....	99
2. Το εργαστήριο. Εξοπλισμός και εργαλεία	103
3. Τα μαχαίρια	134

4. Τεχνικές κατασκευής του μαχαιριού	139
α. Λάμα-λεπίδα	140
β. Λαβή	147
γ. Θήκη	157
5. Σπαθιά και όπλα	162
 <i>Ε' Κεφάλαιο</i>	
<i>Κοινωνικοοικονομική και πολιτισμική προσέγγιση</i>	<i>165</i>
<i>Ανακεφαλαίωση – Επιλογικές παρατηρήσεις</i>	<i>189</i>
<i>Κατάλογος Πληροφορητών.....</i>	<i>191</i>
<i>Κατάλογος Φωτογραφιών.....</i>	<i>194</i>
<i>Ευρετήριο Πραγμάτων και Όρων.....</i>	<i>202</i>
<i>Βιβλιογραφία.....</i>	<i>206</i>
<i>Ιστότοποι.....</i>	<i>216</i>
 <i>Παράρτημα I</i>	
<i>Βιογραφίες Πληροφορητών</i>	<i>218</i>
 <i>Παράρτημα II</i>	
<i>Συμπληρωματικό Φωτογραφικό υλικό</i>	<i>230</i>
 <i>Παράρτημα III</i>	
<i>Αποσπάσματα αφηγήσεων Π. Ρηγάλου</i>	<i>255</i>
<i>Abstract.....</i>	<i>258</i>

Πρόλογος

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η «λαογραφική-εθνογραφική βιογραφία» του μάστορα μαχαιροποιού Παναγιώτη Ρηγάλου, η λεπτομερής καταγραφή της παραδοσιακής τέχνης του, όπως ασκείται από τον ίδιο σήμερα (2009-2011) στο χωριό Καραϊσκάκης Αιτωλοακαρνανίας, καθώς κι η μελέτη και παρουσίαση των έργων του. Επίσης, μέσα από την εξέταση της δραστηριότητας του τεχνίτη, η εργασία στοχεύει στη διερεύνηση της συλλογικής δομής και δράσης της αντίστοιχης επαγγελματικής ομάδας, των σιδηρουργών-μαχαιροποιών.

Ο λόγος που επέλεξα να μελετήσω το συγκεκριμένο θέμα είναι πρώτιστα το αυξημένο ενδιαφέρον μου για το λαϊκό πολιτισμό της Δυτικής Ελλάδας κι η επιθυμία μου να συμβάλω, στο πλαίσιο της σπουδής του νεοελληνικού λαϊκού υλικού βίου και πολιτισμού, στην έρευνα, την εξέταση, την παρουσίαση και τη διάσωση -με το γραπτό λόγο, το φωτογραφικό υλικό και τη βιντεοσκόπηση- ενός παραδοσιακού επαγγέλματος, της τεχνογνωσίας και των προϊόντων του -χρηστικών εργαλείων, αφενός, αλλά και, αφετέρου, ως ένα βαθμό, και έργων τέχνης.

Κίνητρο ακόμη για την επιλογή του θέματος αποτέλεσε η ιδιαίτερη αγάπη μου ειδικά για τα «λευκαδίτικα» μαχαίρια, τα οποία είχαν πανελλήνια φήμη στον κόσμο της παλικαριάς, της παρεξήγησης και του καβγά, αλλά χρησιμοποιήθηκαν και ως πολύτιμα επαγγελματικά εργαλεία από τους κτηνοτρόφους, τους χασάπηδες, τους ψαράδες και τους γεωργούς. Στην περιοχή που γεννήθηκα και μεγάλωσα -τη Βελαώρα Ευρυτανίας- είχα δει, από τα παιδικά μου χρόνια, τα «λευκαδίτικα» μαχαίρια να τα φορούν και να τα χρησιμοποιούν κάποιοι κτηνοτρόφοι, οι περισσότεροι συγγενείς μου. Είχα ακούσει πολλές ιστορίες για τα περίφημα «λευκαδίτικα μαχαίρια του Κατωπόδη», για τα οποία όλοι μιλούσαν με θαυμασμό. Θυμάμαι ακόμη τον πατέρα μου να επισκευάζει τα κεράτινα μανίκια της λαβής των μαχαιριών του.

Η γνωριμία μου, εν τέλει, με το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο, τον καλύτερο εν ζωή μαχαιροποιό της Δυτικής Ελλάδας, που διακρίνεται για την αγάπη και το μεράκι για την τέχνη του και τα μαχαίρια του, υπήρξε καθοριστική, ενώ τα προσωπικά μου βιώματα (αυτοαναφορικότητα του ερευνητή) αποδείχτηκαν πολύτιμες εμπειρίες και γνώσεις κατά

τη διάρκεια της έρευνας.

Θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω στο σημείο αυτό όλους όσοι με βοήθησαν και συνέβαλαν -ο καθένας με το δικό του τρόπο- στην ολοκλήρωση της εργασίας μου.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στην κ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, αναπληρώτρια καθηγήτρια Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, για την ενθάρρυνση, την υποστήριξη και τις πολύτιμες επιστημονικές συμβουλές της, τόσο κατά τη διάρκεια της ερευνητικής μου εργασίας όσο και στο στάδιο σύνταξης της μελέτης μου.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες ακόμη οφείλω στα αξιότιμα μέλη της Τριμελούς Εξεταστικής Επιτροπής της εργασίας μου: στον κ. Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, καθηγητή Λαογραφίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, και στον κ. Μανόλη Σέργη, επίκουρο καθηγητή Λαογραφίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, για τις χρήσιμες παρατηρήσεις και την ουσιαστική βοήθειά τους, καθώς και για το χρόνο που πρόθυμα μου αφιέρωσαν.

Τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες απευθύνω στο σεβαστό μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο, για τις πολύωρες συνεντεύξεις που με χαρά μου παραχώρησε και για όλα όσα με σοφία και υπομονή μου δίδαξε για την τέχνη του και τα μαχαίρια του στο εργαστήριό του στον Καραϊσκάκη Αιτωλοακαρνανίας.

Πολλές ευχαριστίες εκφράζω στον κ. Σπύρο Σκλαβενίτη, καθηγητή φυσικής αγωγής κι ερευνητή του λαϊκού πολιτισμού της Λευκάδας, για το υλικό που έθεσε στη διάθεσή μου από την προσωπική του έρευνα για τα λευκαδίτικα μαχαίρια και τους Λευκαδίτες μαχαιροποιούς.

Θερμά ευχαριστώ κι όλους τους πληροφορητές μου (τα ονόματα, τη βιογραφία καθώς και φωτογραφίες τους παραθέτω στο τέλος της εργασίας μου), για τις πολύ χρήσιμες και σημαντικές μαρτυρίες τους (για το μαχαιροποιό Παναγιώτη Ρηγάλο και τα μαχαίρια του, για τα «λευκαδίτικα» μαχαίρια, για τους Λευκαδίτες μαχαιροποιούς Πάνο και Πέτρο Κατωπόδη -τους δασκάλους του Παναγιώτη Ρηγάλου στη μαχαιροποιία-, καθώς και για τη μαχαιροποιία γενικότερα στη Δυτική Ελλάδα).

Ευχαριστώ ακόμη τον καλό φίλο κ. Ηλία Χαρίτο, αρχιτέκτονα, για την αποτύπωση του εργαστηρίου του μαχαιροποιού Παναγιώτη Ρηγάλου σε σχέδια τριών διαστάσεων για την καλύτερη κατανόηση του χώρου.

Επιθυμώ, επίσης, να ευχαριστήσω τους πρόθυμους υπαλλήλους της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Αγρινίου και της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Λευκάδας, για τη βοήθειά τους στην αναζήτηση βιβλιογραφίας, τον κ. Δημήτρη Κατωπόδη-Ντελημάρη, ιδρυτή και ιδιοκτήτη του Μουσείου Φωνογράφου Λευκάδας, καθώς και τους υπεύθυνους του Λαογραφικού Μουσείου Ορφέα «Πανταζής Κοντομίχης» στη Λευκάδα, για την άδεια να φωτογραφίσω και να χρησιμοποιήσω στην εργασία μου μαχαίρια από τη συλλογή τους.

Αφιερώνω την εργασία μου στη σύζυγό μου Θεοδώρα και τα παιδιά μας, Δανάη και Νεφέλη, για την κατανόηση που έδειξαν κατά τις πολλές και συχνές απουσίες μου στο πεδίο της έρευνας, αλλά και κατά τη χρονοβόρα ενασχόλησή μου με τη συγγραφή της εργασίας μου. Στάθηκαν δίπλα μου και με την αμέριστη στήριξή τους μου έδιναν δημιουργική αισιοδοξία και δύναμη.

Ματθαίος Σταμούλης

Ιωάννινα, Οκτώβριος 2011

Εισαγωγή

I. Τα «έργα των χεριών» και η λαογραφική μελέτη τους

Τα «έργα των χεριών» έχουν ως αφετηρία και προορισμό τους καταρχάς την ικανοποίηση πρακτικών αναγκών των ανθρώπων (υπηρετούν τους τρεις βασικούς τομείς του υλικού βίου, κατοικία, διατροφή, ενδυμασία)¹ και καλύπτουν το σύνολο της μεταποιητικής δραστηριότητας². Ωστόσο, σ' ένα αντικείμενο, ένα προϊόν ή μια εκφραστική μορφή της λαϊκής τέχνης/χειροτεχνίας ενυπάρχουν όχι μόνο οι διαστάσεις της χρηστικότητας, αλλά και της συλλογικής λειτουργικότητας, της καλλιτεχνικής βούλησης και της φιλοκαλίας, γι' αυτό κι απαιτείται μια ταυτόχρονη λειτουργική, συμβολική, κοινωνιολογική και αισθητική ανάγνωση των μορφών και του διακοσμητικού περιεχομένου τους, μαζί κι η τοποθέτησή τους στον ιστορικό χρόνο που τα γέννησε, ώστε να κατανοηθούν και να ερμηνευτούν ως πολιτισμικά προϊόντα και ως τεκμήρια έκφρασης ενός συγκεκριμένου πολιτισμού και μιας ορισμένης κοινωνίας³.

¹ Βλ. Μερακλής Μ. Γ., *Ελληνική Λαογραφία: Κοινωνική συγκρότηση, Ήθη και έθιμα, Λαϊκή τέχνη*, Αθήνα 2009, σ. 287.

² Βλ. Παπαδόπουλος Στέλιος Αγ., «Νεοελληνική Χειροτεχνία», στο βιβλίο του ίδιου, *Ανθρωπολογικά-Μουσειολογικά. Μικρά μελετήματα*, Αθήνα 2003, σ. 46.

³ Βλ. Μερακλής Μ.Γ., *Λαογραφικά Ζητήματα*, Αθήνα 1989, σ. 19. Βλ. ακόμη Appadurai Arjun, *The social life of things: Commodities in cultural perspective*, Cambridge 1986. Τα αντικείμενα, τα έργα των χεριών «κατά την κυκλοφορία τους μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα αποκτούν και αυτά μια κοινωνική υπόσταση, έχουν και αυτά μια κοινωνική ζωή στην πορεία της οποίας αποκτούν και μεταβιβάζουν ποικίλες ταυτότητες, μεταβαλλόμενες επίσης σημασίες και αξίες. Εμφανίζονται όχι μόνο να συμβολίζουν ή να μεταβιβάζουν μηνύματα για τα πρόσωπα, να αντανακλούν την ατομική και συλλογική ζωή της κοινότητας, τις αλλαγές της και τις στασιμότητές της, την κοινωνική οργάνωση και ιδεολογία, αλλά να έχουν δράση (με την έννοια ότι παράγουν αποτελέσματα πάνω στα πρόσωπα) και να αποτελούν μέρος της ταυτότητας των εμπλεκόμενων υποκειμένων» (βλ. Μπάδα Κωνσταντίνα, «Ο υλικός πολιτισμός της Λευκάδας: “το ... κέντημα γαρούφαλα ετιμήθη λίρες ογδοήντα”» στα *Πρακτικά* ΙΓ Συμπόσιο της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών με θέμα: Ο λαϊκός Πολιτισμός της Λευκάδας και ο Πανταζής Κοντομίχης (Λευκάδα, 11-13 Αυγούστου 2008), σ. 135-154. Εξάλλου, κατά τον Χρήστου Χρ., «Η λαϊκή ζωγραφική: Οι δημιουργοί της εκφράζουν τα βαθύτερα βιώματα και τη συνείδηση του λαού», *Καθημερινή –Επτά Ημέρες*, Κυριακή, 11 Ιουνίου 1995, σ. 18, τα έργα των χεριών ως μορφές της λαϊκής

Έργα των χεριών μάς έχουν δώσει λαϊκές τέχνες του παρελθόντος και του παρόντος (ο λαϊκός πολιτισμός δεν παύει να «ζυμώνεται» και να παράγει νέες μορφές), όπως η αρχιτεκτονική, η λιθογλυπτική, η ξυλογλυπτική, η κεραμική, η μεταλλοτεχνία, η υφαντική, η κεντητική, η δαντελοποιία,⁴ κ.ά. Η διάκριση των λαϊκών τεχνών στα παραπάνω είδη οφείλεται, κυρίως, στη φύση του υλικού που μεταχειρίζεται κάθε φορά ο λαϊκός τεχνίτης, από την οποία προσδιορίζεται κατά κύριο λόγο η τεχνική και η μορφή του αντικειμένου⁵.

Στην παραγωγική διαδικασία πρωταγωνιστής είναι ο άνθρωπος-χειροτέχνης, καθώς όλα εξαρτώνται από τη μυϊκή του δύναμη, την τεχνική του δεξιότητα, τις πνευματικές του ικανότητες και την αγάπη του για τη δουλειά. Είναι κύριος του χώρου εργασίας, των στοιχειωδών εργαλείων, των πρώτων υλών του και κατασκευάζει τα προϊόντα του με προβιομηχανική τεχνολογία και τεχνογνωσία⁶.

Η μελέτη των «έργων των χεριών» εντάσσεται στη γενικότερη εξέταση του υλικού λαϊκού βίου και πολιτισμού, που *«περιλαμβάνει ιδιαίτερα τις πράξεις και τις εκδηλώσεις του λαού, που έχουν σχέση με τα μέσα και τις μεθόδους παραγωγής και διάθεσης των αγαθών (γεωργία, κτηνοτροφία, ψάρεμα, κυνήγι, βιοτεχνία, μεταφορές, εμπόριο κ.ά.) καθώς και με τους τρόπους αντιμετώπισης των βιοτικών αναγκών (κατοικία, διατροφή, ντύσιμο) και των κοινωνικών του σχέσεων (διασκέδαση, δημόσια κτίρια κ.ά.)»*.⁷

Αν και το ενδιαφέρον της Λαογραφίας για τον υλικό λαϊκό βίο δεν έλειψε ποτέ, υπήρξε ωστόσο περιορισμένο στο απώτερο παρελθόν συγκριτικά με εκείνο που

τέχνης «διακρίνονται πάντα για την ιδιαίτερη σύνδεση με τη ζωή, την έμφαση στο τυπικό, τη διαχρονικότητα, τη διηγηματικότητα και την αισιοδοξία. Και επειδή βασίζονται σε κοινά στοιχεία, συλλογικά βιώματα, κοινές παραδόσεις, καθημερινές απασχολήσεις, μόνιμες ανησυχίες, απαντούν ουσιαστικά σε συγκεκριμένες ανάγκες μιας ομάδας. Δεν έχουν σαν στόχο την αισθητική απόλαυση -έστω και αν την υποβάλλουν-, αλλά την αντιμετώπιση προβλημάτων της ζωής με διαχρονικό περιεχόμενο».

⁴ Βλ. Χατζημιχάλη Αγγελική, «Η Ελληνική λαϊκή τέχνη», *Νέα Εστία* 48, (1955), σ. 474

⁵ Βλ. Φλωράκης Αλέκος Ε., *Η Λαϊκή Λιθογλυπτική της Τήνου*, Αθήνα 1979, σ. 13

⁶ Βλ. Παπαδόπουλος, ό.π., σ. 47

⁷ Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη, «Λαϊκός υλικός βίος και πολιτισμός (Προβλήματα και απόψεις)», στο *Επιστημονικές Ανακοινώσεις (20 Νοεμβρίου – 5 Δεκεμβρίου 1979) της Ακαδημίας Αθηνών*, Αθήνα 1982, σ. 93

εκδηλώθηκε για τον πνευματικό βίο⁸. Η μελέτη του υλικού βίου και ιδιαίτερα των τεχνικών μεταποίησης στην πράξη παρέμεινε σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τους άλλους τομείς ενδιαφερόντων της λαογραφίας, τον κοινωνικό και τον πνευματικό βίο⁹.

Μια εμπεριστατωμένη διαχρονική ανασκόπηση της μεθόδου έρευνας του «υλικού βίου» στον ελλαδικό χώρο έδωσε παλαιότερα ο Στέλιος Παπαδόπουλος¹⁰, ο οποίος διακρίνει τέσσερις μεγάλες περιόδους μελέτης του: α) την προεπιστημονική περίοδο (ως το 1908), β) την περίοδο δημιουργίας της επιστημονικής λαογραφίας, όπου κυριαρχεί η μορφή του Νικολάου Πολίτη (1908-1922), γ) την περίοδο του Μεσοπολέμου (1923-1950) και δ) τη μεταπολεμική περίοδο (μετά το 1950)¹¹. Ο Μιχάλης Γ. Μερακλής στο άρθρο του «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού. Μια όχι άσκοπη αναδρομή»¹², συμπληρώνει την παραπάνω ανασκόπηση, προσθέτοντας πολλά ενδιαφέροντα νέα στοιχεία και τεκμηριωμένα σχόλια για τη μελέτη του υλικού βίου στον ελλαδικό χώρο.

Στα παλαιότερα δημοσιεύματα συγκαταλέγεται ο «*Οδηγός των απλών τοπογραφικών περιγραφών*» (του Α. Μηλιαράκη, 1882), στον οποίο ο συγγραφέας θεωρεί άξια περιγραφής και ιδιαίτερης σπουδής θέματα όπως εγχώρια τεχνουργήματα, γεωργικά και ποιμενικά εργαλεία, κ.ά., καθώς και τομείς όπως η εγχώρια βιομηχανία και παραγωγή και όλοι οι κλάδοι αυτής μεταξύ των οποίων η εξόρυξη μετάλλων και ορυκτών, οι βάνανυσες τέχνες κ.ά.¹³.

Προδρομική, στον ακαδημαϊκό λαογραφικό χώρο, θεωρείται η ενασχόληση του Γ.Α. Μέγα με τη λαϊκή κατοικία, το 1922¹⁴, ενώ σταθμό και «ορόσημο» στη μελέτη του

⁸ Μερακλής Μ.Γ., «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού. Μια όχι άσκοπη αναδρομή», *Λαογραφία*, 35, (1987-1989), σ. 100

⁹ Παπαδόπουλος Στέλιος, «Οι προβιομηχανικές μεταποιητικές τεχνικές στον ελληνικό αγροτικό χώρο», στο *συλλογικό τόμο* του ίδιου, *Ανθρωπολογικά-Μουσειολογικά Μικρά μελετήματα*, σ. 197-198

¹⁰ Παπαδόπουλος Στέλιος, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο 1900-1975*, Ναύπλιο 1982, σ. 11-42

¹¹ Παπαδόπουλος Στέλιος, *ό.π.*, σ. 12

¹² Μερακλής Μ.Γ., «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού. Μια όχι άσκοπη αναδρομή», *Λαογραφία*, 35, (1987-1989),

¹³ Παπαδόπουλος Στέλιος, *ό.π.*, σ. 12

¹⁴ Βλ. Μερακλής Μ. Γ., *Ελληνική Λαογραφία: Κοινωνική συγκρότηση, Ήθη και έθιμα, Λαϊκή τέχνη*, Αθήνα 2009, σ. 33

ελληνικού υλικού λαϊκού βίου αποτελεί το έτος 1925, χρονιά κατά την οποία εκδόθηκαν δύο σημαντικά βιβλία εξωπανεπιστημιακών λαογράφων, η μελέτη του Δημήτρη Λουκόπουλου, *Αιτωλικά οικήσεις, σκεύη και τροφαί*, και της Αγγελικής Χατζημιχάλη, *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη*. Σκύρος. Η Χατζημιχάλη, με την εργασία της αυτή, καθιερώνει για τα έργα των χειρών τον όρο «λαϊκή τέχνη» και εστιάζει το ενδιαφέρον της στην τεχνολογία και τον οικονομικό βίο¹⁵.

Στη μεσοπολεμική περίοδο ο Δημήτριος Λουκόπουλος δημοσιεύει το βιβλίο *Πώς υφαίνουν και πώς ντύνονται οι Αιτωλοί* (1927), εν συνεχεία, τα *Ποιμενικά της Ρούμελης* (1930), «το πρώτο, συστηματικό και εξαντλητικό, σφαιρικό έργο της ελληνικής εθνογραφίας, μνημείο επιστήμης και ζωής»¹⁶, και τα *Γεωργικά της Ρούμελης* (1938)¹⁷.

Μετά το 1950 στον εξωπανεπιστημιακό χώρο συνεχίζει μελετητικά να κυριαρχεί η Αγγελική Χατζημιχάλη, η οποία βρίσκεται στην ωριμότητά της. Στο έργο της μάλιστα *Σαρακατσάνοι* (1957) δίνει ένα σημαντικό μοντέλο πολυδιάστατης μονογραφίας, με συχνές αναφορές στον υλικό βίο των Σαρακατσάνων¹⁸.

Το 1969, δημοσιεύεται από ομάδα εξωπανεπιστημιακών λαογράφων (μεταξύ αυτών ο Στ. Παπαδόπουλος, ο Κ. Μακρής και η Πόπη Ζώρα), το βιβλίο «*Νεοελληνική Χειροτεχνία*». Πρόκειται για μία σπουδαία προσπάθεια, η οποία καλύπτει τις περισσότερες μορφές της λαϊκής τέχνης (για την οποία ωστόσο προτάθηκε εδώ ο όρος «χειροτεχνία»)¹⁹. Στο συλλογικό αυτό έργο, πάντως, επικρατεί «η παραδοσιακή αντίληψη θεώρησης, όπου κυριαρχεί το αντικείμενο, η παρουσία του ωραίου κυρίως προϊόντος, σε βάρος της σύμμετρης παρουσίασης των δύο άλλων ίσης σημασίας παραγόντων δημιουργίας του: του τεχνίτη (και της τεχνικής) και του χορηγού-πελάτη (της αγοράς, κοινωνίας και πνευματικής ατμόσφαιρας μέσα στα οποία αυτό λειτουργεί)»²⁰.

Λίγο νωρίτερα, την ίδια δεκαετία, το 1965, η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, δημοσιεύει τη διατριβή της με κατεξοχήν τεχνολογικό θέμα, για πρώτη φορά στον

¹⁵ Βλ. Παπαδόπουλος Στέλιος, ό.π., σ. 17-18

¹⁶ Παπαδόπουλος Στέλιος, ό.π., σ. 21

¹⁷ Παπαδόπουλος Στέλιος, ό.π., σ. 18, 21, 24

¹⁸ Παπαδόπουλος Στέλιος, ό.π., σ. 27, 39

¹⁹ Βλ. Παπαδόπουλος Στέλιος, ό.π., σ. 31

²⁰ Παπαδόπουλος Στέλιος, ό.π., σ. 32

πανεπιστημιακό χώρο: «Τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης»²¹.

Το 1975 εκλέγεται τακτικός καθηγητής Λαογραφίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων ο Μιχάλης Γ. Μερακλής, ο οποίος προσεγγίζει το λαογραφικό υλικό με νέους τρόπους και στρέφεται σε νέα αντικείμενα, δίνοντας έμφαση στον κοινωνικό χαρακτήρα των πολιτισμικών φαινομένων. Εισηγείται νέο χωρισμό της λαογραφικής ύλης (κοινωνική συγκρότηση - ήθη και έθιμα - λαϊκή τέχνη), εντάσσει στις πανεπιστημιακές παραδόσεις του το μάθημα «Λαϊκή Τέχνη»²², και, κατά τη δεκαετία του 1980²³ εποπτεύει μια σειρά από διδακτορικές διατριβές και επιστημονικά άρθρα βοηθών και συνεργατών του με θέματα του υλικού πολιτισμού (ενδυμασία, κεντητική κ. ά.)²⁴.

Εξάλλου, η διδακτορική διατριβή του Στέλιου Παπαδόπουλου, *Η χαλκοτεχνία στον Ελληνικό χώρο 1900-1975, κατά τις προφορικές μαρτυρίες των χαλκουργών* (1982), αντιμετωπίζει, συστηματικά κι υποδειγματικά, ως κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα μια συγκεκριμένη μορφή λαϊκής τέχνης: την χαλκοτεχνία, βασισμένη στις αρχές της εθνογραφικής θεωρίας και μεθόδου. Στην «Εισαγωγή» της εργασίας μάλιστα, μαζί με την ανασκόπηση της μεθόδου έρευνας του υλικού βίου, δίνεται αναλυτικά -και διδακτικά για τους νεότερους ερευνητές- η τεχνική της συνέντευξης²⁵.

Παρά τις προσπάθειες για συστηματικότερη έρευνα του υλικού πολιτισμού μετά το 1950, είναι φανερό ότι δεν έγιναν όλα όσα θα έπρεπε να γίνουν, όσο ήταν ακόμα καιρός.

²¹ Παπαδόπουλος Στέλιος, ό.π., σ. 31

²² Βλ. και Μερακλής Μ. Γ., *Ελληνική Λαογραφία: Κοινωνική συγκρότηση, Ήθη και έθιμα, Λαϊκή τέχνη*, Αθήνα 2009.

²³ Βλ. Βαρβούνης Μανόλης Γ., «Ο Μ. Γ. Μερακλής και η Νέα Ελληνική Λαογραφία», *Χοροστάσι*, 16, (2006), σ. 9. Βλ. επίσης Βαρβούνης Μανόλης Γ., *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, Αθήνα 1994.

²⁴ Ενδεικτικά βλ.: Μπάδα-Τσομώκου Κωνσταντίνα, *Η αθηναϊκή γυναικεία φορεσιά στην περίοδο της Τουρκοκρατίας (1688 - 1835): Ενδυματολογική και κοινωνική μελέτη*, 1983, Βρέλλη-Ζάχου Μαρίνα, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση (1864-1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*, 1985, και Δενδρινού-Καρακώστα Ευαγγελία, *Η λαϊκή κεντητική στην Αμοργό*, 1989.

²⁵ Βλ. Παπαδόπουλος Στέλιος, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο 1900-1975*, Ναύπλιο 1982, σ. 11-42. Βλ. επίσης, Ντάτση Ευαγγελή Αρ., *Η χαλκοτεχνία στα Γιάννινα στις παραμονές του πολέμου του 1940*, Διδακτορική διατριβή, Γιάννινα 1985, σ. 14-15

Οι μεγάλες αλλαγές στην Ελλάδα μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο είχαν ως αποτέλεσμα να ερημώνεται η ύπαιθρος και να εγκαταλείπονται οι παραδοσιακοί τρόποι εργασίας και παραγωγής. Η μηχανή σταδιακά αντικατέστησε τα περισσότερα παραδοσιακά εργαλεία και τα βιομηχανικά προϊόντα κυριάρχησαν έναντι των έργων της χειροτεχνίας. Έτσι, πολλά παραδοσιακά επαγγέλματα έχουν σχεδόν εκλείψει ή αλλάξει μορφή²⁶.

II. Η μεταλλοτεχνία – Η μαχαιροποιία

Η μεταλλοτεχνία ως μεταποιητική τεχνική εντάσσεται, όπως ήδη σημειώθηκε, στον «υλικό βίο και πολιτισμό» και αποτελεί έναν από τους πιο ενδιαφέροντες κλάδους των λαϊκών τεχνών στην Ελλάδα. Ως μεταλλοτεχνία ορίζεται η τέχνη της δημιουργίας αντικειμένων από μεταλλικά υλικά (καθαρά μέταλλα ή κράματα). Η μεταλλοτεχνία συνδέεται με την ιστορία του ανθρώπινου γένους, καθώς ο άνθρωπος γνώριζε την ύπαρξη των αυτοφυών μετάλλων²⁷ από τα προϊστορικά χρόνια²⁸. Η μετάβαση στα ιστορικά χρόνια έγινε, όταν ο άνθρωπος άρχισε να παράγει πολύ χρήσιμα αντικείμενα (όπλα, οικιακά σκεύη, εργαλεία, κοσμήματα) δουλεύοντας τα μέταλλα στο καμίνι και στο αμόνι²⁹.

Η επεξεργασία και η χρήση των μετάλλων σήμανε για τον άνθρωπο το πέρασμα στην εποχή του πολιτισμού. Στη μινωική Κρήτη η τεχνική του μετάλλου έφτασε την τελειότητα και τα μεταλλικά αντικείμενα αντικατέστησαν σχεδόν στο σύνολό τους τα πήλινα³⁰, ενώ και στη Μυκηναϊκή Ελλάδα η μεταλλοτεχνία έδωσε ένα μεγάλο αριθμό χρηστικών αντικειμένων (αγγείων, εργαλείων, όπλων, κοσμημάτων και ταφικών κτερισμάτων)³¹. Η τέχνη αναπτύχθηκε σημαντικά και κατά την κλασική αρχαιότητα, κατά

²⁶ Βλ. Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικ., «Λαϊκός υλικός βίος και πολιτισμός», ό.π., σ. 97-102

²⁷ Τα αυτοφυή στοιχεία είναι υλικά που αποτελούνται από ένα μόνο στοιχείο της φύσης. Λίγα μόνο στοιχεία της φύσης βρίσκονται σε αυτή την μορφή. Αυτοφυή μέταλλα είναι ο χρυσός, ο άργυρος, ο χαλκός, κ.ά.

²⁸ Βλ. Jacomy Bruno, *Συνοπτική ιστορία των τεχνικών*, μετάφραση Χριστίνα Αγριαντώνη, Αθήνα 1995, σσ. 41-43

²⁹ Βλ. Jacomy Bruno, ό.π., σ. 67-71

³⁰ Βλ. Πλάτων Νικ., «Η ακμή του Μινωικού πολιτισμού», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1, Αθήνα 1970, σ. 207.

³¹ Βλ. Πλάτων Νικ., «Η γένεση της Μυκηναϊκής δυνάμεως», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1, Αθήνα 1970,

την ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή, αλλά και στα βυζαντινά χρόνια³².

Η μεταλλοτεχνία ασκήθηκε ευρύτερα στον ελλαδικό χώρο κατά τους αιώνες της Οθωμανικής κυριαρχίας και εξής. Στις περισσότερες κοινότητες υπήρχε εργαστήριο παραγωγής ή επισκευής και συντήρησης μετάλλινων αντικειμένων καθημερινής χρήσης³³: «Τα μέταλλα που χρησιμοποιούσαν οι παλιοί τεχνίτες ήταν το σίδηρο, το ατσάλι, ο χαλκός (μπακίρι), ο ορείχαλκος (μπρούντζος) και μείγμα από μολύβι και κασσίτερο (καλάι). Από το 19^ο αι. διαδίδεται πλατιά και η χρήση του λευκοσίδηρου (τενεκέ). Καθένα από τα υλικά αυτά χρησιμοποιείται με διαφορετική τεχνική από ειδικούς τεχνίτες»³⁴. Οι τεχνικές κατασκευής και συντήρησης μετάλλινων αντικειμένων ταυτίστηκαν τότε με μια ποικιλία επαγγελμάτων. Οι τεχνίτες μετάλλινων αντικειμένων διακρίνονταν: (α) σε καλαϊτζήδες, σιδεράδες, χαλκουργούς, χρυσοχόους κ.α., ανάλογα με το είδος της πρώτης ύλης στο οποίο ειδικεύονταν και (β) σε καμπανάδες, κλειδαράδες, κουδουνάδες, μαχαιράδες, ντουφεξήδες, πεταλάδες, φαναρτζήδες, κ.ά., ανάλογα με τα αντικείμενα που κατασκεύαζαν³⁵.

Η μαχαιροποιία εντάσσεται στις μορφές της μεταλλοτεχνίας.

Οι μαχαιράδες ιδιαίτερα είχαν ως κύρια ασχολία την κατασκευή και την επισκευή

σ. 256-259.

Βλ. επίσης, Ιακωβίδης Σπ., «Η Μυκηναϊκή τέχνη μεταξύ ΙΔ΄-ΙΑ΄ π.Χ. αιώνας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1, Αθήνα 1970, σσ. 325-327.

³² Βλ. Δεσποτόπουλος Αλέξ., «Η πολεμική τέχνη των αρχαίων Ελλήνων κατά την περίοδο 1100-326 π.Χ.», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 3Β, σσ. 192-205, Μαραγκού Λίλα, «Ελληνιστική μικροτεχνία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 5, σσ. 453-457, Παντερμαλής Δημήτριος, «Η τέχνη στην Ελλάδα και στη Μικρά Ασία κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 6, σσ. 477-478, Γαλαβάρης Γεώργιος, «Πρωτοβυζαντινή τέχνη», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 7, σ. 376, Χατζηδάκης Μανώλης, «Η μεσοβυζαντινή τέχνη», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 8, σσ. 288, 323-324 και Χατζηδάκης Μανώλης, «Η ύστερη βυζαντινή τέχνη», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 9, σσ. 457-458

³³ Βλ. Μακρής Κ., «Μεταλλοτεχνία», στο συλλογικό τόμο Παπαδόπουλος Στέλιος (επιμ), *Νεοελληνική χειροτεχνία*, Αθήνα 1969, σ. 221

³⁴ Μακρής Κ., «Μεταλλοτεχνία», ό.π., σ. 222.

³⁵ Βλ. Ολυμπίου Ευδοκία, «Τεχνικές και επαγγέλματα. Μια εθνολογική προσέγγιση», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, 1, Αθήνα 2003, σ. 313. Βλ. επίσης, Χατζημιχάλη Αγγελική, «Η Ελληνική λαϊκή τέχνη», ό. π., σσ. 508-509.

των μαχαιριών. Πολλοί μαχαιροποιοί όμως ασκούσαν, παράλληλα, και το επάγγελμα του σιδηρουργού³⁶. Η άσκηση του επαγγέλματος του μαχαιροποιού απαιτούσε ορισμένες προϋποθέσεις και συνεπαγόταν ένα πλέγμα σχέσεων. Μαθήτευαν σε μάστορες κάποια χρόνια για να μάθουν την τέχνη και στη συνέχεια άνοιγαν το δικό τους εργαστήριο³⁷. Από τη βιβλιογραφική έρευνα³⁸ δεν προέκυψαν στοιχεία για συντεχνίες μαχαιράδων στη Δυτική Ελλάδα. Οι σχέσεις τους συνήθως ήταν ανταγωνιστικές και σπάνια συνεργαζόταν³⁹.

Μετά το 1950 λίγοι μαχαιροποιοί εξακολουθούν να κατασκευάζουν χειροποίητα μαχαίρια με τοπικά χαρακτηριστικά σε εργαστήρια με παραδοσιακή οργάνωση και εξοπλισμό για τις ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων⁴⁰. Παράλληλα έχει αναπτυχθεί σημαντικά στα πλαίσια μεγάλων επιχειρήσεων και σε συνθήκες ελεύθερης οικονομίας η σύγχρονη μαχαιροποιία, η οποία προμηθεύει μαζικά την αγορά με τυποποιημένα εργοστασιακά μαχαίρια σε χαμηλές τιμές.

Στη Λευκάδα η λαϊκή τέχνη της μαχαιροποιίας εγκαταλείπεται μετά το 1970, καθώς οι νέοι του νησιού δεν δείχνουν ενδιαφέρον γι' αυτήν και στρέφονται προς τα τουριστικά

³⁶ Τα στοιχεία αυτά προέκυψαν από την επιτόπια έρευνα. Ενδεικτικά αναφέρονται οι μαχαιροποιοί-σιδηρουργοί: Σταύρος Κατωπόδης από την Καρυά της Λευκάδας, Αριστοτέλης Πιτένης και Αδαμάντιος Πιτένης από τα Ιωάννινα, Ιωάννης Κ. Χαντζαράς από την Καστανούλα Τριχωνίδας Αιτωλοακαρνανίας και Παναγιώτης Ρηγάλος, από τον Καραϊσκάκη Αιτωλοακαρνανίας.

³⁷ Σύμφωνα με πληροφορίες από την επιτόπια έρευνα (Γιώργος Αραβανής-Τραπεζάς, Παναγιώτης Ρηγάλος, Τέλης Βλάχος-Ζλούμης)

³⁸ Βλ. Σαλαμάγκας Δ., «Τα ισνάφια και τα επαγγέλματα επί Τουρκοκρατίας στα Γιάννινα», ανάτυπο από το περιοδικό *Ηπειρώτικη Εστία*, Γιάννινα 1959, Παπαγεωργίου Γεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννινα κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Ιωάννινα 1982, και Ντάτση Ευαγγελή Αρ., *Τα ισνάφια μας τα βασιλεμένα*, Αθήνα 2006.

³⁹ Σύμφωνα με πληροφορίες από την επιτόπια έρευνα (Γιώργος Αραβανής-Τραπεζάς, Παναγιώτης Ρηγάλος, Τέλης Βλάχος-Ζλούμης)

⁴⁰ Σύμφωνα με πληροφορίες από την επιτόπια έρευνα, στην περιοχή της Δυτικής Ελλάδας και μέχρι το 1970 εξακολουθούν να κατασκευάζουν χειροποίητα λευκαδίτικα μαχαίρια οι: Πάνος Β. Κατωπόδης στον Πόρο της Λευκάδας, Σταύρος Κατωπόδης στην Καρυά της Λευκάδας, Πέτρος Κατωπόδης στον Αστακό Αιτωλοακαρνανίας και Βασίλης Κατωπόδης στη Λευκάδα αρχικά και αργότερα στην Αμφιλοχία. (Πληρ. Γιώργος Αραβανής-Τραπεζάς, Πέτρος Πλαστήρας, Παναγιώτης Ρηγάλος, Τέλης Βλάχος-Ζλούμης και Σπύρος Σκλαβενίτης)

επαγγέλματα. Στον Καραϊσκάκη Αιτωλοακαρνανίας όμως, ο Παναγιώτης Ρηγάλος δείχνει έντονο ενδιαφέρον για το επάγγελμα του μαχαιροποιού, μαθητεύει στους Λευκαδίτες μαχαιροποιούς Πάνο και Πέτρο Κατωπόδη τη δεκαετία του 1960 και συνεχίζει να κατασκευάζει αυθεντικά «λευκαδίτικα» μαχαίρια με παραδοσιακή τεχνογνωσία και προβιομηχανικό εξοπλισμό μέχρι και σήμερα.

III. Θέμα και σκοπός της εργασίας

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί (α) η καταγραφή της «πορείας ζωής» του μαχαιροποιού μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου από το χωριό Καραϊσκάκης της Αιτωλοακαρνανίας, (β) η καταγραφή του λαϊκού επαγγέλματος του μαχαιροποιού, όπως ασκείται από τον ίδιο σήμερα στο «παραδοσιακό» εργαστήριο⁴¹ που διατηρεί στο χωριό του, (γ) η μελέτη και παρουσίαση των έργων του, και, ακόμη, (δ) η διερεύνηση περαιτέρω της συλλογικής δομής και δράσης της τεχνικής επαγγελματικής ομάδας των σιδηρουργών-μαχαιροποιών στην περιοχή της Δυτικής Ελλάδας τα τελευταία εβδομήντα χρόνια.

Η εργασία επιχειρεί να «διασώσει» μια σπάνια παραδοσιακή «τέχνη των χεριών», που στις αρχές του 21^{ου} αιώνα επιβιώνει στις ύστατες στιγμές της, και συμβάλλει στον εμπλουτισμό της λαογραφικής-εθνογραφικής μελέτης της ελληνικής μεταλλοτεχνίας, καθώς δημοσιεύματα με αντίστοιχο θέμα απουσιάζουν.

Για τα μαχαίρια -έργα των χεριών του μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου-, χρησιμοποιούνται ως βασικό υλικό-πρώτη ύλη τα μέταλλα, και πιο συγκεκριμένα τα κράματα μετάλλων ατσάλι (χάλυβας) και μπρούντζος (ορείχαλκος). Από τις φυσικές ιδιότητες των μετάλλων αυτών προσδιορίζονται οι τεχνικές που χρησιμοποιεί ο μάστορας

⁴¹ Ένα εργαστήριο θεωρείται σήμερα «παραδοσιακό» όταν: α) Οι τεχνικές, οι φόρμες και τα μοτίβα που χρησιμοποιούνται αναπαράγονται ή εμπνέονται από την τοπική παράδοση. β) Η διαδικασία κατασκευής των προϊόντων γίνεται λίγο πολύ με τις μεθόδους που ακολουθούνταν και στο παρελθόν. Ο μηχανολογικός εξοπλισμός, όταν χρησιμοποιείται, δεν υποκαθιστά το ρόλο του τεχνίτη, του οποίου η εργασία είναι καθοριστική για την κατασκευή και την τελική μορφοποίηση του προϊόντος. γ) Η παραγωγή των εργαστηρίων δεν είναι μαζική και τυποποιημένη, ενώ πολύ συχνά είναι κυρίως καλλιτεχνική. Τα αντικείμενα αυτά δεν αποτελούν πλέον χρηστικά είδη, έχουν περισσότερο διακοσμητικό χαρακτήρα. δ) Η γνώση της τεχνικής ταυτίζεται συνήθως με την εμπειρική πρακτική και ως τέτοια μεταδίδεται στους νεότερους τεχνίτες. Βλ. σχετικά Ολυμπίτου Ευδοκία, «Τεχνικά επαγγέλματα και εργαστήρια στα νησιά του Αιγαίου», *Σύγχρονα Θέματα*, 78-79 (2001), σ. 127.

και η τελική μορφή των έργων του. Τα έργα του Ρηγάλου, που τα κατασκευάζει είτε για προσωπική χρήση είτε προς πώληση ύστερα από παραγγελία, είτε ως δώρα σε προσφιλή πρόσωπα, εξετάζονται στην παρούσα εργασία όχι μόνο ως αντικείμενα που απλώς εξυπηρετούν λειτουργικές ανάγκες, αλλά και ως αντικείμενα τα οποία, με τη φυσική τους παρουσία, μετέχουν στην ανθρώπινη πράξη και εμπλέκονται στην παραγωγή κοινωνικών πραγματικοτήτων και στη διαμόρφωση ανθρώπινων συμπεριφορών και αξιών⁴². Έτσι, ουσιαστικός σκοπός της εργασίας είναι και «η αποκάλυψη του ρόλου που παίζουν τα αντικείμενα στην κοινωνική αναπαραγωγή, στη διαρκή δηλαδή διαδικασία που επιτρέπει σε μια κοινωνία να υπάρχει, να αλλάζει»⁴³.

IV. Η έρευνα για τη μαχαιροποιία μέχρι σήμερα

Για τη λαϊκή μαχαιροποιία και το μαχαίρι στον ελληνικό χώρο μέχρι σήμερα δεν έχει πραγματοποιηθεί συστηματική έρευνα. Οι λαογράφοι έχουν ως τώρα προσεγγίσει το μαχαίρι εστιάζοντας περισσότερο στην αισθητική του αξία, τη χρήση του ως εξάρτημα της ανδρικής φορεσιάς και τη χρήση του ως όργανο σε διάφορες τελετουργίες. Αναφέρομαι, κυρίως, στην εργασία της Άννας Παπαμιχαήλ, «Τα μέταλλα εις μαγικάς και δεισιδαίμονας ενεργείας», όπου σε ξεχωριστό κεφάλαιο με τίτλο «*Μάχαιρα*», το μαχαίρι, και μάλιστα το «μαυρομάνικο», αναφέρεται ως αντικείμενο με μαγικές, αποτρεπτικές και θεραπευτικές ιδιότητες, αποτελεί κύριο όργανο του ξορκισμού και χρησιμοποιείται σε πολλές μαγικές ενέργειες⁴⁴.

Μια σύντομη αναφορά στους μαχαιροποιούς και την τέχνη τους γίνεται για πρώτη φορά στον ελληνικό χώρο από τον Κίτσο Μακρή, στο συλλογικό τόμο που προαναφέρθηκε, *Νεοελληνική Χειροτεχνία* (1969)⁴⁵.

⁴² Βλ. Appadurai Arjun, *The social life of things: Commodities in cultural perspective*, Cambridge, 1986.

⁴³ Πρβλ. Pearce Susan M., *Μουσεία, Αντικείμενα και Συλλογές Μια πολιτισμική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 43

⁴⁴ Παπαμιχαήλ Άννα, «Μάχαιρα», στο «Τα μέταλλα εις μαγικάς και δεισιδαίμονας ενεργείας», *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου*, 17, (1964), σσ. 68-85. Βλ. ακόμη Πολυμέρου Αικατερίνη, «Δημώδεις δοξασίες περί χαλάζης και τρόποι προς αποτροπήν ή κατάπαυσίν της», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, 23 (1973-1974), σσ. 50-62.

⁴⁵ Μακρή Κ., «*Μεταλλοτεχνία*», στο συλλογικό τόμο Στέλιος Α. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Νεοελληνική*

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εργασίες του Χριστόφορου Λάζαρη, «Το λευκαδίτικο (πορσάνικο) μαχαίρι» (1963)⁴⁶, και του Μανόλη Παπαδογιάννη, «Το κρητικό μαχαίρι» (1979)⁴⁷, οι οποίες αναφέρονται σε μαχαίρια με ιδιαίτερα τοπικά χαρακτηριστικά και περιγράφουν τις ιδιαιτερότητές τους ως προς τη μορφή, το διάκοσμο και τις τεχνικές κατασκευής. Οι εργασίες αυτές αποτελούν τις πρώτες αναφορές στη μαχαιροποιία ενός συγκεκριμένου τόπου, οι αναφορές τους όμως στην τέχνη και τα προϊόντα της είναι πολύ σύντομες.

Προσθέτω εδώ ότι ο Σταμάτης Α. Αποστολάκης, στο άρθρο του «Τα λαογραφικά του κρητικού μαχαιριού»⁴⁸, και ο Νίκος Βασιλάτος, στο βιβλίο του *Το κρητικό μαχαίρι*⁴⁹, αν και αναπτύσσουν τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του κρητικού μαχαιριού και τη χρήση του από την τοπική κοινωνία ικανοποιητικά, οι αναφορές τους στις τεχνικές κατασκευής των κρητικών μαχαιριών είναι περιορισμένες.

Εξάλλου, τα τελευταία χρόνια κυκλοφόρησε και στην Ελλάδα το ιταλικό περιοδικό *Μαχαίρια στην παράδοση και την εργασία*, το οποίο ασχολήθηκε με τύπους χειροποίητων μαχαιριών απ' όλον τον κόσμο, καθώς και με μαχαίρια του ελληνικού χώρου, μεταξύ των οποίων το κρητικό, το λευκαδίτικο, κ.ά. Στο 24^ο τεύχος του περιοδικού αυτού⁵⁰, γίνεται αναφορά στο λευκαδίτικο μαχαίρι και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Πρόκειται για πολύ σύντομες αναφορές, οι οποίες βασίζονται κυρίως σε βιβλιογραφική έρευνα και δημοσιογραφικές περιγραφές και δεν ξεπερνούν τις τέσσερις σελίδες.

Από τα παραπάνω είναι φανερό πως η μαχαιροποιία αποτελεί ένα από τα λιγότερο μελετημένα αντικείμενα, τουλάχιστον για τα ελληνικά δεδομένα. Επιβάλλεται λοιπόν, όσο είναι ακόμη καιρός και υπάρχουν στη ζωή μαχαιροποιοί, να ερευνηθεί το παραδοσιακό

χειροτεχνία, Αθήνα 1969, σ. 223.

⁴⁶ Λάζαρης Χριστόφορος, «Το λευκαδίτικο (πορσάνικο) μαχαίρι», *Πνευματική επαρχία : τρίμηνη λογοτεχνική και λαογραφική έκδοση*, (1963), σσ. 17-21.

⁴⁷ Παπαδογιάννης Μανόλης, «Το κρητικό μαχαίρι», *Αμάθεια*, 10, τεύχος 39 (1979), σσ. 115-127.

⁴⁸ Αποστολάκης Σταμάτης Α., «Τα Λαογραφικά του Κρητικού Μαχαιριού», *Ελλωτία, περίοδος Β΄*, 3, Χανιά 1994, σσ. 261-289

⁴⁹ Βασιλάτος Νίκος, *Το κρητικό μαχαίρι*, 1993

⁵⁰ Viganò Gualtiero, «Το λευκαδίτικο μαχαίρι», *Μαχαίρια στην παράδοση και την εργασία*, 24, (2007), σσ. 6-

επάγγελμα του μαχαιροποιού και τα προϊόντα του με σύγχρονες εθνογραφικές μεθόδους σε όποιες περιοχές της Ελλάδας υπάρχει ακόμη σχετική παράδοση.

Το κενό αυτό επιχειρεί λοιπόν να καλύψει η παρούσα εργασία όσον αφορά την περιοχή της Δυτικής Ελλάδας, με την «εθνογραφική» βιογραφία και τη μελέτη της τέχνης του μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου, ενός από τους τελευταίους εν ζωή τεχνίτες μαχαιροποιούς, που ζει και εργάζεται στο χωριό Καραϊσκάκης (πρώην Δραγαμέστο) Αιτωλοακαρνανίας, όπου κατασκευάζει ακόμη σήμερα τα περίφημα «λευκαδίτικα» μαχαίρια, τα οποία, ιδιαίτερα μέχρι τη δεκαετία του 1960, ήταν περιζήτητα λόγω της ανθεκτικότητας, της ευκαμψίας, της δύναμης αλλά και της περίτεχνης διακόσμησής τους. Ο μάστορας Ρηγάλος έμαθε την τέχνη των μαχαιριών από τους παλαιότερους, επίσης φημισμένους λαϊκούς Λευκαδίτες μαχαιροποιούς Πάνο και Πέτρο Κατωπόδη, τη συνέχισε και την προσάρμοσε στα νέα δεδομένα της εποχής. Θεωρείται σήμερα ο καλύτερος μαχαιροποιός της Δυτικής Ελλάδας και τα έργα του είναι εφάμιλλα, αν όχι και καλύτερα, των παλιών λευκαδίτικων μαχαιριών⁵¹.

V. Μεθοδολογία της εργασίας

Η εργασία κινείται με κοινωνικοϊστορική προσέγγιση, η οποία *«θεωρεί τα λαογραφικά φαινόμενα ως κοινωνικά και ιστορικά φαινόμενα, που πραγματοποιούνται σε ορισμένο τόπο και χρόνο. Και προσπαθεί, αφού τα περιγράψει με τη μεγαλύτερη δυνατή λεπτομέρεια και ακρίβεια, να περιγράψει ύστερα και τις κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες, οι οποίες επικράτησαν κατά το χρόνο και στο χώρο της εμφάνισέως τους»*⁵².

Έτσι πρώτιστο μέλημα της ερευνητικής εργασίας μου αποτέλεσε η μελέτη και κατανόηση του χώρου, όπου θα γινόταν η επιτόπια έρευνα, η γνώση της φυσικής και ιστορικής γεωγραφίας του, καθώς και οι υφιστάμενες κοινωνικοοικονομικές δομές.

Έγινε, καταρχάς, βιβλιογραφική και αρχειακή έρευνα στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Αγρινίου, τη Δημόσια Βιβλιοθήκη Λευκάδας, τη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου

⁵¹ Σύμφωνα με μαρτυρίες των πελατών του, αλλά και συναδέλφων του μαχαιροποιών από τη Λευκάδα. Οι απόψεις τους παρατίθενται παρακάτω σσ. 173-175, 177-178

⁵² Μερακλής Μ.Γ., *Λαογραφικά Ζητήματα*, Αθήνα 1989, σ. 19

Ιωαννίνων, τη Βιβλιοθήκη της Πανεπιστημιακής Σχολής Αγρινίου, αλλά και σε βιβλιοπωλεία της περιοχής και αποθησαυρίστηκε χρήσιμο υλικό καταγεγραμμένο σε έργα συγγραφέων, από τους οποίους μάλιστα ορισμένοι κατάγονται από την περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας και της Λευκάδας.

Η επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκε, αφενός, στο χωριό Καραϊσκάκης (πρώην Δραγαμέστο) της Αιτωλοακαρνανίας, όπου γεννήθηκε, ζει και εργάζεται ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος, και, αφετέρου, στην ευρύτερη περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας, την Ευρυτανία και τη γειτονική Λευκάδα.

Η επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα από τις 10 Νοεμβρίου του 2009 μέχρι τις 30 Αυγούστου του 2011, με:

- (α) δεκατέσσερις επισκέψεις και ερευνητική εργασία, κυρίως, στο εργαστήριο του μάστορα στο νέο χωριό της κοινότητας,
- (β) δύο επισκέψεις και ερευνητική εργασία στο εγκαταλειμμένο από την κοινότητα παλιό χωριό, στο οποίο ζούσε μέχρι το 1966 ο μάστορας με την οικογένειά του,
- (γ) πέντε συναντήσεις με πελάτες-αποδέκτες των έργων του μάστορα στην ευρύτερη περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας,
- (δ) οκτώ συναντήσεις-συνεντεύξεις με κατόχους μαχαιριών Αιτωλοακαρνάνων και Λευκαδιτών μαστόρων και συλλέκτες μαχαιριών στην Αιτωλοακαρνανία και τη Βελαώρα Ευρυτανίας,
- (ε) έξι επισκέψεις στο νησί της Λευκάδας με συναντήσεις-συνεντεύξεις με άλλους μαχαιροποιούς, επισκέψεις σε μουσειακές συλλογές με «λευκαδίτικα» μαχαίρια, βιβλιογραφική έρευνα στη Δημόσια Βιβλιοθήκη της Λευκάδας, καθώς και συλλογή πληροφοριών από ντόπιους πληροφορητές, αφενός, για τα γνωστά «λευκαδίτικα» μαχαίρια και, αφετέρου, για τους Λευκαδίτες μαχαιροποιούς Πάνο και Πέτρο Κατωπόδη, δασκάλους του Παναγιώτη Ρηγάλου στην τέχνη του μαχαιροποιού, και, ακόμη,
- (στ) δύο επισκέψεις και ερευνητική εργασία στην περιοχή «Μαχαιράδικα» στο κέντρο της πόλης των Ιωαννίνων, για μια πιο σφαιρική κατανόηση των παραμέτρων της τέχνης.

Κατά την επιτόπια έρευνα ακολουθήθηκε η «εθνογραφική» μέθοδος και χρησιμοποιήθηκαν επί του πεδίου:

(α) η αυτοψία, (β) η συμμετοχική παρατήρηση, (γ) η συνέντευξη, (δ) η μέτρηση και η σχεδιαστική αποτύπωση, (ε) η φωτογράφιση, (στ) η βιντεοσκόπηση.

Όσον αφορά τη συνέντευξη, προτιμήθηκε ένα είδος εντοπισμένης ημικατευθυνόμενης συνέντευξης, στην οποία υπήρχε ένας «οδηγός της συνέντευξης», ένας κατάλογος ερωτήσεων, αλλά ο ερευνητής ήταν ελεύθερος ως προς τον τρόπο που έθετε τις ερωτήσεις, ως προς τη σύνταξη, τη σειρά –μπορούσε μάλιστα να προσθέσει και άλλες-, ήταν όμως υποχρεωμένος να συγκεντρώσει τις πληροφορίες που αφορούν τις τεχνολογικές, πολιτισμικές και κοινωνικοοικονομικές όψεις της έρευνας⁵³.

Ακόμη, για την καταγραφή των τεχνικών διαδικασιών της κατασκευής του μαχαιριού ακολουθήθηκε η αναλυτική περιγραφή, που ακολουθεί βήμα βήμα τον τεχνίτη στα διάφορα στάδια της κατασκευής, με τη χρήση φωτογραφιών, σχεδίων και, όσο γίνεται περισσότερο, χαρακτηριστικών εκφράσεων του μάστορα (σε εισαγωγικά στο κείμενο και πλάγια γραφή) και τεχνικών όρων⁵⁴.

Στα βιογραφικά μέρη⁵⁵ χρησιμοποιήθηκε η αυτοβιογραφική αφηγηματική συνέντευξη, μέθοδος που χρησιμοποιείται για την ανασυγκρότηση και ανάλυση της εμπειρίας και κατά συνέπεια των κοινωνικών διαδικασιών. Κατ' αυτό τον τρόπο μπορεί να αναπαραχθεί η κοινωνική πραγματικότητα που βίωσε το άτομο, αλλά ταυτόχρονα και οι επιλογές που έκανε κατά τη διάρκεια της βιογραφικής του πορείας.

Η αυτοβιογραφική αφηγηματική συνέντευξη, είναι μέρος της γενικότερης βιογραφικής μεθόδου⁵⁶, η οποία μας επιτρέπει την κατανόηση των κοινωνικών δομών και

⁵³ Βλ. Grawitz Madeleine, Brimo Albert, Jahoda Marie, Φίλιας Βασίλης Ι., *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*, Αθήνα 1998, σ. 134.

⁵⁴ Παπαδόπουλος Στέλιος, «Η τεχνική του σφυρήλατου χαλκού: κατασκευή του καζανιού Πρόταση τεχνολογικής καταγραφής», *Εθνογραφικά*, 4-5 (1983-1988), σ. 85.

⁵⁵ Οι λαϊκές αυτοβιογραφίες συνιστούν ένα είδος της λαϊκής λογοτεχνίας ιδιαίτερα ενδιαφέρον για πολλούς λόγους. Συνήθως έχουν καταγραφεί από προφορική αφήγηση. Ενδεικτικά βλ. Μερακλής Μ.Γ., «Αυτοβιογραφίες Ηπειρωτών χωρικών», στο βιβλίο του ίδιου, *Έντεχνος Λαϊκός Λόγος*, Αθήνα 1993, σσ. 247-255, επίσης στον ίδιο, «Μεσσήνιοι χωρικοί αυτοβιογραφούμενοι», ό. π., σσ. 258-264. Βλ. ακόμη Αλεξιάδης Μηνάς Αλ., «Αυτοβιογραφία και Λαογραφία. Κείμενα από το μικρασιατικό χώρο», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 20: *Πρακτικά* Πανελλήνιου Συνεδρίου Μικρασιατικής Λαογραφίας (1997), σσ. 5-14.

⁵⁶ «Η βιογραφική μέθοδος είναι η μελετημένη συλλογή και ερευνητική χρήση τεκμηρίων ζωής, ιστοριών,

των συνθηκών ζωής του ατόμου στο πλαίσιο ενός δεδομένου κοινωνικο-ιστορικού περιγύρου. Οι ατομικές δραστηριότητες, στην περίπτωση αυτή, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο αναφέρεται το άτομο σ' αυτές, υπερβαίνουν το επίπεδο του εγώ και παραπέμπουν στην κοινωνική εγγραφή του ατόμου, καθώς περιγράφονται, αναλύονται και ερμηνεύονται σχέσεις μεταξύ ατόμου και ομάδας, ομάδων και κοινωνίας, τρόποι εσωτερίκευσης προτύπων και αξιών, αλλά και τρόποι με τους οποίους το άτομο τοποθετείται σε σχέση με τα τελευταία συμβάλλοντας στην εξέλιξή τους, στην αλλαγή⁵⁷.

Ακόμη, μέσα από τις προφορικές μαρτυρίες του μάστορα και τα άλλα εργαλεία της έρευνας, αποκαλύπτονται στοιχεία για τον τρόπο μαθητείας του μάστορα, την οργάνωση και τον εξοπλισμό του εργαστηρίου, την παραγωγή, τις συνθήκες εργασίας και τις οικονομικές δοσοληψίες, διαγράφεται η πορεία του εργαστηρίου του και οι προσαρμογές του στις εκάστοτε ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες, καταγράφονται οι τεχνολογικές μεταβολές, το εύρος της πελατείας του, η νοοτροπία της κοινωνικής ομάδας, της οποίας είναι εκφραστής, τα διακοσμητικά θέματα που χρησιμοποιεί στα μαχαίρια του, κ.ά..

VI. Διάρθρωση της εργασίας

Η εργασία διαρθρώνεται ως εξής:

Στο Α΄ Κεφάλαιο γίνεται αναφορά στη διαχρονική χρήση του μαχαιριού στον ελληνικό χώρο, στην τέχνη της μαχαιροποιίας στο νησί της Λευκάδας, που αποτελούσε σημαντικό κέντρο μαχαιροποιίας στη Δυτική Ελλάδα, στα χαρακτηριστικά του λευκαδίτικου μαχαιριού, στους Λευκαδίτες μαχαιροποιούς Πάνο και Πέτρο Κατωπόδη, δασκάλους του Παναγιώτη Ρηγάλου, καθώς και σε άλλα κέντρα μαχαιροποιίας της Δυτικής Ελλάδας.

Στο Β΄ Κεφάλαιο παρουσιάζεται η περιοχή του Ξηρομέρου και το χωριό Καραϊσκάκης (πρώην Δραγαμέστο), εστιάζοντας κυρίως στο χώρο και το χρόνο όπου εντάσσεται το θέμα, και τα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα της περιοχής.

Στο Γ΄ Κεφάλαιο αναφέρονται γενεαλογικά στοιχεία για την οικογένεια Ρηγάλου και, στη

απολογισμών και αφηγήσεων, που περιγράφουν καθοριστικές – σημαδιακές στιγμές της ζωής συγκεκριμένων ανθρώπων» (βλ. Κακάμπουρα Ρέα, *Αφηγήσεις Ζωής Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, Αθήνα, 2008, σ. 31).

⁵⁷ Βλ. Τσιώλης Γιώργος, *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις: η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*, Αθήνα 2006, σ. 163-168

συνέχεια, παρουσιάζεται η επαγγελματική διαδρομή του μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου.

Το Δ΄ Κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην τεχνολογία των μαχαιριών, και πιο συγκεκριμένα στις πρώτες ύλες και τις πηγές ενέργειας, το εργαστήριο και τον εργαλειακό εξοπλισμό, τις τεχνικές διαδικασίες και τα είδη των μαχαιριών.

Το Ε΄ Κεφάλαιο εξετάζει τις κοινωνικοοικονομικές παραμέτρους, με αναφορές στο χειροτεχνικό περιβάλλον, την παραγωγή και διάθεση των προϊόντων και τις σχέσεις του μάστορα Ρηγάλου με τους πελάτες-αποδέκτες των προϊόντων του. Εν συνεχεία, καταγράφονται οι νοοτροπίες των μαχαιροποιών, η θεματογραφία και το ύφος της διακόσμησης των λευκαδίτικων μαχαιριών γενικότερα και ειδικότερα των μαχαιριών του Παναγιώτη Ρηγάλου, καθώς και τα δίστιχα που αποτυπώνονται στις λάμες των μαχαιριών.

Στον Επίλογο παρατίθενται τα συμπεράσματα της ερευνητικής εργασίας.

Η εργασία συμπληρώνεται με Πίνακα Βιβλιογραφίας, Κατάλογο Ονομάτων των Πληροφορητών, Κατάλογο των Φωτογραφιών και Ευρετήριο Πραγμάτων και Όρων.

Σε τρία Παραρτήματα, στο τέλος της εργασίας, παρατίθενται, κατά σειρά, οι Βιογραφίες των Πληροφορητών μου, Συμπληρωματικό Φωτογραφικό υλικό και Αποσπάσματα από τις αφηγήσεις του μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου.

Η εργασία κατατίθεται και σε CD.

Α΄ Κεφάλαιο

Το μαχαίρι και οι άνθρωποι

1. Το μαχαίρι στον ελλαδικό χώρο

Το μαχαίρι (η μάχαιρα) είναι ένα από τα αρχαιότερα επινοήματα του ανθρώπου και χρονολογείται από τη λίθινη εποχή. Οι άνθρωποι των προϊστορικών χρόνων χρησιμοποιούσαν ως όργανα κοπής επιμήκεις και αιχμηρές φολίδες πυριτόλιθου⁵⁸. Στην αρχή τις μεταχειρίζονταν ακατέργαστες, όπως τις έβρισκαν στη φύση και αργότερα διαμορφωμένες με κάποια πρωτόγονη κατεργασία, ώστε να είναι πιο εύχρηστες και αποτελεσματικές. Πολλά τέτοια μαχαίρια διασώζονται σε διάφορα αρχαιολογικά μουσεία ανά τον κόσμο⁵⁹.

Από τη στιγμή που ο άνθρωπος ανακάλυψε τα μέταλλα, κατασκεύασε μαχαίρια από ορείχαλκο, χαλκό και αργότερα από σίδηρο. Για τη κατασκευή των μαχαιριών εκτός από τα παραπάνω μέταλλα ή κράματα μετάλλων χρησιμοποιήθηκαν ακόμη ελεφαντόδοντο, σμάλτο και πολύτιμες πέτρες, ενώ στις λεπίδες και τις λαβές τους χαραζόνταν περίτεχνα σχέδια ή ανάγλυφες παραστάσεις⁶⁰.

Στον ελλαδικό χώρο η εξέλιξη της κατασκευής του μαχαιριού ακολούθησε ανάλογη πορεία. Χρησιμοποιήθηκε αρχικά η πέτρα (οψιδιανός ή πυριτόλιθος), το κόκαλο και αργότερα ο ορείχαλκος⁶¹, ο χαλκός⁶², ο σίδηρος⁶³ και άλλα κράματα μετάλλων. Την

⁵⁸ Βλ. Jacomy Bruno, ό.π., σ. 27-33

⁵⁹ Βλ. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, 16, Αθήναι 192-?, τ. 16, σ. 799

⁶⁰ Βλ. Παπαδογιάννη Μανόλη, «Το κρητικό μαχαίρι», *Αμάθεια*, 10, τεύχος 39, (1979), Άγιος Νικόλαος Κρήτης, σ. 115

⁶¹ «Τα όπλα των Κυκλαδιτών της Πρώιμης Χαλκοκρατίας είναι σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα το εγχειρίδιο και το δόρυ από ορείχαλκο», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1, Αθήνα 1970, σ.102

⁶² Στον προανακτορικό Μινωικό Πολιτισμό «Τα πολύ κοντά τριγωνικά εγχειρίδια από καθαρό χαλκό διαδέχονται άλλα στερεώτερα κατασκευασμένα με κράματα που περιέχουν αρσενικό και κασσίτερο», Πλάτων Νικ., «Προανακτορικός Μινωικός πολιτισμός», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1, Αθήνα 1970, σ. 115

⁶³ Τον 12^ο - 11^ο αιώνα π.Χ. στην Κρήτη: «Στην κατηγορία των όπλων επικρατέστερος είναι ο τύπος του

εποχή των Αχαιών (από το 1500 π.Χ. και μετά) κατασκευάζονταν θαυμάσια αμφίστομα χάλκινα και ορειχάλκινα μαχαίρια, τα οποία εξάγονταν ακόμη και σε μακρινούς ευρωπαϊκούς τόπους⁶⁴. Επίσης πολλά μαχαίρια κατασκευάστηκαν και στην κλασική Ελλάδα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν στους πολέμους εκείνης της εποχής⁶⁵.

Το μαχαίρι χρησιμοποιήθηκε ως όπλο και στα ρωμαϊκά και τα βυζαντινά χρόνια, ενώ αποτελούσε το πιο διαδεδομένο όπλο στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Το μαχαίρι στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας στη Βαλκανική χερσόνησο ήταν συγχρόνως όπλο και εργαλείο και διευκόλυνε τους ανθρώπους σε πολλές δραστηριότητες της καθημερινής ζωής προσφέροντάς τους ουσιαστική προστασία. Όλοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, από το σουλτάνο μέχρι τον τελευταίο υπήκοο, συνήθιζαν να έχουν και να φορούν στη μέση μαχαίρι⁶⁶.

Από το 16ο αιώνα και μετά, οι Έλληνες είχαν αναπτύξει εξαιρετικά την τεχνική της κατασκευής μαχαιριών⁶⁷. Αξιόλογα εργαστήρια μαχαιροποιίας υπήρχαν στην Κρήτη, τα Επτάνησα, τη Λάρισα, τη Λιβαδειά και τη Μυτιλήνη. Ιδιαίτερης αξίας ήταν οι “κάμες”⁶⁸, οι οποίες κατασκευάζονταν από Έλληνες στον Πόντο, τη Σμύρνη και το Αίβαλη, καθώς και τα γνωστά σε όλη την Ελλάδα ηπειρώτικα μαχαίρια. Στα Επτάνησα είχε απλωθεί η φήμη των λευκαδίτικων μαχαιριών, τα οποία μπορούσαν να κόψουν ακόμη και σίδηρο.

Το μαχαίρι, όπως προαναφέραμε, από την αρχαιότητα χρησιμοποιήθηκε στον

μονοστόμου σιδηρού μαχαιριού με χάλκινα καρφιά στη λαβή που κατάγεται από την Ανατολική Μεσόγειο και προφανώς εισάγεται από την Κύπρο», Θεοχάρη Μαρία, «Υπομινωική και Υπομυκηναϊκή Φάση», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1, Αθήνα 1970, σ. 355

⁶⁴ «Τα φημισμένα ξίφη των βασιλικών τάφων των Μυκηνών έχουν κατακόσμητη λαβή σκεπασμένη από χρυσά ελάσματα... Συχνά τα χρυσά ελάσματα και το ελεφαντοστόν διακοσμούνται με ωραίες παραστάσεις... Τα εγχειρίδια, ως βασιλικά όπλα, ήταν τα πιο κομψά απ' όλα... Σε μερικά από αυτά η μεταλλοτεχνία κατώρθωσε με την εγκολλητική τέχνη να γίνει πραγματική μεταλλοζωγραφική. Στην πλατειά ράχη εικονίζονται ολόκληρες σκηνές», Πλάτων Νικ., «Η γένεση της Μυκηναϊκής δυνάμεως», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1, Αθήνα 1970, σ. 258

⁶⁵ Βλ. Δεσποτόπουλος Αλέξ., «Η πολεμική τέχνη των αρχαίων Ελλήνων κατά την περίοδο 1100-326 π.Χ.», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 3B, σσ. 192-205,

⁶⁶ Βλ. Βασιλάτος Νίκος, *Όπλα 1790-1860 Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας και Τέχνης*, Αθήνα 1989, σ. 95

⁶⁷ Βλ. Βασιλάτος Νίκος, *Το κρητικό μαχαίρι*, σ. 11

⁶⁸ Κάμα αποκαλείται συνήθως το δίκοπο μαχαίρι.

ελληνικό χώρο περισσότερο ως όπλο και λιγότερο ως χρηστικό εργαλείο. Στα νεότερα χρόνια και αμέσως μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς εμφανίστηκαν ένοπλοι Έλληνες⁶⁹, οι “Στρατιώτες”, σύμφωνα με πηγές κυρίως βενετικές, οι οποίοι ήταν άριστοι ιππείς, τολμηροί κι ευέλικτοι, οπλισμένοι με το ξακουστό «ωτιόσχημο» μαχαίρι, το δόρυ, το ρόπαλο αλλά και το τόξο⁷⁰ και πολεμούσαν τους Οθωμανούς είτε ως ανεξάρτητοι, είτε εντός των βενετικών δυνάμεων. Από τις πιο γνωστές οικογένειες “Στρατιωτών” ήταν οι Κλαδαίοι και οι Μπούες. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον Θεόδωρο Μπούα-Γρίβα, που το 1585 μαζί με τους καπετάνιους Δράκο και Μαλάμο ξεσήκωσαν την Ακαρνανία και κατέλαβαν την Άρτα⁷¹.



Εικ. 2: Το «ωτιόσχημο» πολεμικό εγχειρίδιο των Ελλήνων “Στρατιωτών”. Από το διαδίκτυο:

<http://www.horsebackarcherygr.com/STRATIOTES.html>

Οι κλέφτες και οι αρματολοί, αλλά και οι αγωνιστές του 1821, είχαν στο βασικό εξοπλισμό τους διάφορα είδη μαχαiriών, όπως *σπάθες*, *γιαταγάνια* και *καμομάχαιρα*. Το γιαταγάνι ήταν ελαφρά κυρτή σπάθα με λαβή χούφτας απλή. Η *πάλα* ήταν πολύ κυρτή σπάθα με σταυροειδή λαβή και αποτελούσε το κυρίως επιθετικό όπλο στις μάχες σώμα με σώμα (γιουρούσια) και εφέρετο από τους αγωνιστές στη μέση τους ή στην ωμοπλάτη περασμένη με κορδόνια. Πολλές φορές τα *γιαταγάνια* και οι *πάλες* καθώς και οι θήκες τους ήταν περίτεχνα διακοσμημένες με ασήμι ή χρυσό⁷².

Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Τούρκους το 1830 κάποιες *πάλες-σπάθες* και *γιαταγάνια* μετατράπηκαν σε μαχαίρια από τους ντόπιους τεχνίτες για να

⁶⁹ Σώζεται από κάποια πηγή η προτροπή ενός αρχηγού “Στρατιωτών” με το όνομα Θωμάς, που έδρασε γύρω στο 1550 και που οδηγούσε τους άντρες του στις μάχες κατά των Τούρκων εμψυχώνοντάς τους με τα λόγια: «Έλληνες εσμέν παῖδες, και βαρβάρων σμήνος ου πτοούμεθα», Καρκαλέτσης Σταύρος, «Αρματολοί και κλέφτες Οι ένοπλοι του υπόδουλου Γένους», *Στρατιωτική Ιστορία*, (Ιανουάριος 2004)

⁷⁰ Βλ. Βασιλάτος Νίκος, *Όπλα 1790-1860*, ό.π., σ. 14

⁷¹ Βλ. Καρκαλέτσης Σταύρος, ό.π.,

⁷² Λιάσκος Αναστάσιος, *Αγώνες και Άρματα*, 2005

αντιμετωπιστούν οι νέες ανάγκες και οι δυσκολίες της ζωής. Τα γιαταγάνια και οι σπάθες κόβονταν στη μέση, τους έφτιαχναν καινούργιες λαβές και μετατρέπονταν σε μαχαίρια - χρηστικά εργαλεία- των κτηνοτρόφων, των χασάπηδων, των γεωργών κ.α. Επίσης, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι επιμήκεις και φαρδιές λόγχες από τα όπλα Martini και Gra, που είναι κατασκευασμένες από άριστης ποιότητας ατσάλι, μετατρέπονται σε μαχαίρια. Οι μπρούντζινες λαβές αφαιρούνται, γιατί είναι άβολες και βαριές, και αντικαθίστανται με λαβές από κέρατο ή κόκκαλο που είναι ελαφρύτερο⁷³.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στον αγώνα των Ελλήνων στη Βόρεια Ήπειρο-Νότια Αλβανία, κατά το Μακεδονικό αγώνα επίσης, όπως και στο Ποντιακό αντάρτικο, η συμμετοχή ατάκτων (ανταρτών) δίνει την αίσθηση της συνέχειας της κλεφταρματολικής παράδοσης⁷⁴. Το μαχαίρι, κατάλληλο για τις μάχες σώμα με σώμα, αποτελεί τον απαραίτητο εξοπλισμό για τον αντάρτη⁷⁵. Στο Ποντιακό αντάρτικο χρησιμοποιήθηκαν αμφίστομα μαχαίρια που το συνολικό μήκος τους έφθανε και τα 50 εκατοστά του μέτρου.

⁷³ Μαρτυρία του συλλέκτη μαχαιριών Σπύρου Αδάμη. Βλ. σ. 244 εικ. 168 και σ. 245 εικ. 172

⁷⁴ «Αρκετοί από τους αγωνιστές του Μακεδονικού αγώνα έφεραν μαζί τους μία σπάθα ή ένα γιαταγάνι. Τα όπλα αυτά ήταν δύσχρηστα για τους αντάρτες, αλλά συμβόλιζαν για αυτούς τη συνέχεια του Αγώνα του 1821 για την απελευθέρωση της Μακεδονίας ή ήταν τα όπλα του πατέρα ή και του παππού τους. Απαραίτητο όπλο ήταν το μαχαίρι. Οι περισσότεροι χρησιμοποιούσαν “κάμα”, δηλαδή ένα δίκοπο μαχαίρι, ιδιαίτερα διαδεδομένο στα Βαλκάνια, που το κατασκεύαζαν διάφοροι “μαχαιράδες”. Μοιάζει πολύ με το καυκασιανό μαχαίρι. Στη λάμα του σκαλίζονταν διάφορα σχέδια ή επιγραφές ή ημερομηνίες. Πολλές κάμες είχαν περίτεχνες λαβές κατασκευασμένες από κέρατο, κόκαλο, ξύλο, ελεφαντόδοντο ή φύλλο ασημιού. Δεν υπήρχε συγκεκριμένο μοντέλο, κάθε μαχαιράς έφτιαχνε το δικό του μοντέλο. Είναι αδύνατο να βρεθούν δύο ίδιες κάμες, επειδή τις αγόραζαν μία μία. Βέβαια οι Μακεδονομάχοι έφερναν συχνά μαζί τους και το προσωπικό τους μαχαίρι από την πατρίδα τους, που διέφερε σημαντικά από την κάμα. Πολλές φορές το μαχαίρι αυτό περνούσε σε άλλα χέρια, είτε λόγω θανάτου του Μακεδονομάχου είτε σαν δώρο σε κάποιον σύντροφό του. Γι’ αυτό συναντάμε στη ζώνη τους διαφόρους τύπους μαχαιριών. Οι Κρητικοί βέβαια έφεραν συνήθως το δικό τους κρητικό μαχαίρι, που είχε λαβή από κέρατο, κόκαλο ή ελεφαντόδοντο και ασημένια θήκη, διακοσμημένη με μικρά ασημένια φλουριά. Συνηθισμένος ήταν επίσης ο σουγιάς, μαχαίρι που έσπαγε στη μέση και διπλωνόταν στα δύο», Απόσπασμα από το διαδίκτυο: Στέλιος Κούκος, *Τα όπλα του Μακεδονικού Αγώνα*, βασισμένο στο βιβλίο των: Αναστασίου Λιάσκου και Βασιλείου Νικόλτσου, *Τα όπλα του Μακεδονικού Αγώνα, 1904-1908*:

<http://history-of-macedonia.com/wordpress/2010/03/22/ta-opla-tou-makedonikou-agona/>

⁷⁵ Βλ. σ. 28 εικ. 3α, 3β και σ. 230 εικ. 131, 132.

Ήταν επαργυρωμένα στη λαβή και στα θηκάρια ή είχαν ασημόκαρφα στην κεράτινη λαβή. Τα θηκάρια ήταν διακοσμημένα με απλά μοτίβα ενώ η λάμα των μαχαιριών είχε συνήθως αυλακώσεις⁷⁶



Εικ. 3α, 3β: Πόντιοι αντάρτες στις αρχές του 20ού αιώνα με τα δίκωπα μαχαίρια τους

(Εικόνες από το διαδίκτυο: <http://www.serra.gr/site/eikones/thumbnails.php?album=3>)

Στην εποχή της ληστοκρατίας, που κράτησε από τα χρόνια του Καποδίστρια έως το 1930, κάποιοι από τους ληστές, όπως οι Ρετζαίοι, ο Μήτρος Τζάτζας, ο Φώτης Γιαγκούλας, ο Χρήστος Νταβέλης, ο Μπαμπάνης, ο Θωμάς Γκανταράς, ο Θύμιος Γάκης, διατηρούσαν μια ευλαβική σχέση με τ' άρματά τους. Μερικοί απ' αυτούς κατέφευγαν σε Καλαρρυτινούς μαστόρους για ν' ασημώνουν τ' άρματά τους ή ζώνονταν πεσλιά, ασημένιους τοκάδες, αλυσίδες και παλάσκες προσπαθώντας να δώσουν μια άλλη διάσταση με το ντύσιμο και την αρματωσιά τους που να τους συγχέει με την αρματολική παράδοση. Απαραίτητος σύντροφος των ληστών ήταν το μαχαίρι, το οποίο στα χέρια τους ξαναβλέπει μέρες δόξας⁷⁷.

⁷⁶ Μαρτυρία του συλλέκτη μαχαιριών Σπύρου Αδάμη.

⁷⁷ Βλ. Τζανακάρη Β., *Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν*, σ. 29-34.



Εικ. 4: Ληστές με τον εξοπλισμό τους

(Εικόνα από το διαδίκτυο: <http://akriellasonas.blogspot.com/2010/07/o-k.html>)

Στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου, στα αντάρτικα σώματα του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ το μαχαίρι θα συνεχίσει να φέρεται σαν αγχέμαχο όπλο στις ζώνες των ανταρτών. Από φωτογραφίες της εποχής, βλέπουμε αντάρτες του ΕΛΑΣ⁷⁸, να έχουν στον οπλισμό τους μαχαίρια. Στην άλλη πλευρά, στον ΕΔΕΣ⁷⁹, ο ίδιος ο Ναπολέων Ζέρβας φέρνει στη δερμάτινη ζώνη δίκοπο λευκαδίτικο μαχαίρι 30 εκ. περίπου⁸⁰. Γενικά το μαχαίρι αποτελούσε απαραίτητο συμπλήρωμα στην ζωή του αντάρτικου⁸¹.

Το μαχαίρι αποτελούσε επίσης σύμβολο του αξιώματος αυτού που το έφερε ή σύμβολο ανδρείας. Ήταν επίσης ένα στολίδι, αλλά κι ένας σύντροφος για τον πολεμιστή, ήταν η ίδια του η ψυχή. Άλλες φορές αποτελούσε ενθύμιο παραδόσεων ή διακοσμητικό αντικείμενο συναισθηματικής κυρίως αξίας, καθώς πολλές φορές πήγαινε από τον πατέρα στο γιο ή προερχόταν ως δώρο από κάποιο προσφιλέ πρόσωπο.

Το μαχαίρι ήταν κάποτε κύριο σύμβολο του ανδρισμού για τους μάγκες. Άλλωστε είναι γνωστό ότι ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι περισσότεροι ψευτόμαγκες-

⁷⁸ Βλ. σ. 231 εικ. 134, 135

⁷⁹ Βλ. σ. 231 εικ. 133

⁸⁰ Βλ. σ. 232 εικ. 138

⁸¹ Μαρτυρία του συλλέκτη μαχαιριών Σπύρου Αδάμη

κουτσαβάκηδες κρατούσαν από ένα μαχαίρι, το οποίο μαζί με το κομπολόι, το ζουνάρι, το καπέλο, αλλά και το μουστάκι ήταν τα «σήματα κατατεθέντα» της υπόστασής τους⁸².

Το μαχαίρι χρησιμοποιήθηκε κατά το παρελθόν σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής λαϊκής ζωής, ακόμη και σε μαγικές τελετές. Τα μαχαίρια που έχουν μαύρη λαβή, τα "μαυρομάνικα", σύμφωνα με τις παραδόσεις, αλλά και τις μαρτυρίες των πληροφορητών, προστατεύουν από τα κακά πνεύματα και έχουν θεραπευτικές ιδιότητες. Μέχρι και τη δεκαετία του 1960 το μαυρομάνικο μαχαίρι χρησιμοποιείτο ευρέως «εις ενεργείας ή πράξεις δια την απαλλαγὴν ἐξ ασθενειῶν, αποτροπὴν θεομηνιῶν ἢ δαιμονικῶν ἐπηρειῶν, καὶ γενικῶς δι' ἀπόκρουσιν τοῦ κακοῦ κλπ»⁸³. Ακόμη, το μαυρομάνικο μαχαίρι χρησιμοποιείται στα ξόρκια, καθώς αποτελεί το κύριο όργανο του ξορκισμού. Στη συνέχεια αναφέρονται ενδεικτικά μερικές μαγικές και δεισιδαίμονες ενέργειες με μαυρομάνικο μαχαίρι.

Οι γεωργοί, κατά τη διαδικασία του αλωνίσματος και στην προσπάθειά τους να προφυλάξουν τη νέα σοδειά από κάθε κακό, έπαιρναν προφυλάξεις για τα αβασκάματα, για τα δαιμονικά, αλλά και τους «κακούς» ανθρώπους. Μεταξύ άλλων κάρφωναν ένα μαυρομάνικο μαχαίρι στον ξύλινο στύλο του αλωνιού για το «κακό μάτι»⁸⁴.

Σύμφωνα με τον Κοντομίχη, «οι γεωργοί στη Λευκάδα για να προφυλάξουν τις σοδειές τους ξόρκιζαν το χαλάζι και τη βροχή και τα κάρφωναν με δίκωπα μαυρομάνικα μαχαίρια, που απόδιωχναν μακριά το σύννεφο. Με παρόμοιο τρόπο ξόρκιζαν ένα ακόμη εχθρό της σοδειάς τα μυρμήγκια, τα οποία έκαναν τις φωλιές τους γύρω στα αλώνια, κοντά στις θημωνιές»⁸⁵.

Το μαυρομάνικο μαχαίρι με τις μαγικές του ιδιότητες ήταν απαραίτητο και στους Λευκαδίτες ναυτικούς. «Όταν οι ναυτικοί της ιστιοφόρου ναυτιλίας έπεφταν απάνω σε τρόμπα (θαλάσσιο σίφωνα), ο καπετάνιος έπρεπε βαστώντας το μαυρομάνικο μαχαίρι, να

⁸² Βλ. στο διαδίκτυο: Βασίλης Κουτούζης, Δημοσιογράφος ερευνητής, «Οι μórτες, οι μάγκες...»

<http://www.koutouzis.gr/mortes-magkes.htm>

⁸³ Παπαμιχαήλ Άννα, «Τα μέταλλα εις μαγικάς και δεισιδαίμονας ενεργείας», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών*, 17, (1964), σ. 68, (κεφάλαιο «Μάχαιρα»)

⁸⁴ Βλ. Λουκάτος Δ. Σ., «Έθιμα αλωνισμού», *Λαογραφία*, 38, Αθήνα 1998, σ. 127-128

⁸⁵ Κοντομίχης Πανταζής, *Τα γεωργικά της Λευκάδας*, Αθήνα 1985, σ. 58-59

σταθεί στην κουβέρτα, να κάμει το σταυρό του με κατάνυξη και ψιθυρίζοντας το καθιερωμένο ξόρκι (απόρρητο για μας τους ανάλατους) να κόψει σταυρωτά με το μαυρομάνικο την τρόμπα που σκόρπαγε με τη σύντομη αυτή τελετουργία»⁸⁶.

Σε πολλά μέρη της Ελλάδας όσοι οδοιπορούσαν τη νύχτα είχαν μαζί τους μαυρομάνικο μαχαίρι, για να προστατευθούν από τα φαντάσματα, τις νεράιδες κ.α., και με αυτό έκαναν έναν κύκλο στη γη και ένα σταυρό στη μέση και έμπαιναν μέσα⁸⁷.

Παρόμοιες μαγικές πράξεις και δεισιδαίμονες ενέργειες τελούσαν και οι χωρικοί της Αιτωλοακαρνανίας και της Ευρυτανίας με τη χρήση μαυρομάνικου μαχαριού, για να προστατέψουν τη σοδειά τους και τα ζώα τους από «το κακό μάτι», να θεραπευθούν από ασθένειες, να βρουν χαμένα αντικείμενα, να πετύχουν κάποιο σκοπό, καθώς και για να καλέσουν ή να αποδιώξουν τους δαίμονες⁸⁸.

Σήμερα το μαχαίρι χρησιμοποιείται κυρίως ως καθημερινό χρηστικό εργαλείο και το συναντάμε σε διάφορες μορφές στις κουζίνες των εστιατορίων και των οικιών, όπως μαχαίρι ψωμιού, αφαίρεσης οστών, του αρχιμάγειρα, επιτραπέζιο κ.α.. Ως επαγγελματικό εργαλείο χρησιμότητας το μαχαίρι μπορεί να έχει πολλές μορφές όπως μαχαίρι-εργαλείο ξυλουργικής⁸⁹, κυνηγετικό μαχαίρι, μαχαίρι του δύτη, χειρουργικό νυστέρι, σουγιάς για τον ενοφθαλμισμό των φυτών, κ.α.. Τα παραπάνω μαχαίρια σήμερα κατασκευάζονται με σύγχρονες τεχνολογικές μεθόδους σε εργοστάσια που βρίσκονται σε διάφορες χώρες του κόσμου, παράγονται μαζικά και πωλούνται στην αγορά σε σχετικά χαμηλές τιμές.

Στις μέρες μας πολύ λίγοι τεχνίτες κατασκευάζουν μαχαίρια με προβιομηχανική τεχνολογία και τοπικά παραδοσιακά χαρακτηριστικά. Τα μαχαίρια αυτά αγοράζουν συλλέκτες, τουρίστες, μέλη πολιτιστικών συλλόγων, αλλά και κάποιοι κτηνοτρόφοι ή κυνηγοί. Οι πρώτοι τα εκθέτουν σε βιτρίνες στο σαλόνι του σπιτιού τους, σε περίοπτη θέση πάνω από το τζάκι ή σε ιδιωτικές συλλογές, οι τουρίστες τα χρησιμοποιούν ως

⁸⁶ Λάζαρης Χριστόφορος, ό.π., σ. 18

⁸⁷ Βλ. Παπαμιχαήλ Άννα, «Τα μέταλλα εις μαγικάς και δεισιδαίμονας ενεργείας», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών*, 17, (1964), σ. 74-75, (κεφάλαιο «Μάχαιρα»)

⁸⁸ Σύμφωνα με πληροφορίες των πληροφορητών από την περιοχή αυτή.

⁸⁹ Βλ. Salaman, R. A., *Dictionary of Woodworking Tools*, London, 1989, σ. 249-255

αναμνηστικά-ενθύμια από το ταξίδι τους, κάποιοι τα κάνουν δώρο⁹⁰ σε προσφιλή πρόσωπα ή σε άτομα με τα οποία έχουν ιδιαίτερες σχέσεις, άλλοι τα φορούν ως εξάρτημα της ανδρικής παραδοσιακής φορεσιάς σε πολιτιστικές εκδηλώσεις, ενώ οι τελευταίοι τα χρησιμοποιούν ως χρηστικά εργαλεία, αλλά και ως όπλα επιβίωσης.

Τα μαχαίρια που κατασκεύαζαν ή κατασκευάζουν ακόμη οι λαϊκοί τεχνίτες με προβιομηχανική τεχνολογία και τεχνογνωσία εντάσσονται στα έργα της λαϊκής τέχνης. Τα μαχαίρια αυτά, εκτός από τη χρηστική τους αξία, ενσαρκώνουν και κάποιο κοινωνικό νόημα, αφού οι άνθρωποι τα σχεδίασαν και τα χρησιμοποίησαν ή τα χρησιμοποιούν για συγκεκριμένες ανάγκες και σκοπούς⁹¹.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρήση των μαχαιριών από τους άντρες κτηνοτρόφους στο χωριό που γεννήθηκαν και μεγάλωσα, τη Βελαώρα Ευρυτανίας. Μέχρι και τη δεκαετία του 1970, όλοι σχεδόν οι άντρες, οι περισσότεροι από τους οποίους ασχολούνταν με την κτηνοτροφία, κυκλοφορούσαν έχοντας πάνω τους μαχαίρι και χαντζάρι. Τα περισσότερα από τα μαχαίρια τους ήταν λευκαδίτικα, άλλα με κεράτινη λαβή και άλλα με μπρούντζινη:

«Τέτοια μαχαίρια με μπρούντζινα μανίκια είχαν πολλοί εδώ στο χωριό, οι περισσότεροι. Αυτά δεν ήταν για χρήση, αυτά ήταν για όπλο, για άμυνα. Και φορούσαν όλοι μαχαίρια. Μαχαίρια κι χαντζάρια. Τα χαντζάρια τα 'χαν κι έκοβαν κλαρί, πελέκαγαν ξύλα, οτιδήποτε ας πούμε. Ήταν απαραίτητα. Ο παππούς μου, ο πατέρας μου, οι μπαρμπάδες μου είχαν πάντα απάνω τους μαχαίρι και χαντζάρι. Το μαχαίρι το φορούσαν εδώ στο ζωνάρι, κρυμμένο από μέσα, από κάτω από το σακάκι, γιατί ήταν και απαγορευμένα⁹². Τα χαντζάρια

⁹⁰ Για τη σημασία του δώρου, τις μορφές και τις λειτουργίες της ανταλλαγής σε ορισμένες κοινωνίες αναφέρεται αναλυτικά ο Μαρσέλ Μωσ στην περίφημη πραγματεία του για το δώρο. (Μωσ Μαρσέλ, *Το Δώρο Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής*, Αθήνα 1979 [α' έκδοση 1924]). Βλ. ακόμη, Κονταξής Κώστας Δ., *Το Δώρο στην παραδοσιακή κοινωνία του Ελληνικού Πόντου*, Θεσσαλονίκη 2006. Βλ. επίσης, Eriksen Thomas Hylland, *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα Μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία*, Αθήνα 2007, σσ. 283-308, (Κεφ: 12, «Ανταλλαγή»)

⁹¹ Βλ. Pearce Susan M., ό.π., σ. 42

⁹² Απαγορεύτηκε η χρήση τους με νόμο το 1936

επιτρεπότανε, γιατί ήταν γεωργοκτηνοτροφικό εργαλείο»⁹³.

Τα μαχαίρια με τις κεράτινες λαβές τα φορούσαν συνήθως τις καθημερινές, ενώ τα κιτρινομάνικα τα φορούσαν στις γιορτές ή όταν έβγαιναν στα καφενεία:

«Το μαχαίρι αυτό (με τη μπρούντζινη λαβή) το φορούσαν για φηγούρα εκείνα τα χρόνια. Ήταν η φηγούρα των ανδρών»⁹⁴.

Αρκετοί συγχωριανοί μου κτηνοτρόφοι στη Βελαώρα φορούν ακόμη και σήμερα μαχαίρι. Δεν το αποχωρίζονται ποτέ. Κάποιες φορές μάλιστα, το καλοκαίρι, αναγκάζονται να διανυκτερεύσουν στην ερημιά προστατεύοντας τα ζώα τους από πιθανή επίθεση λύκων. Το χειμώνα πάλι, ιδίως όταν γεννούν τα πρόβατα ή τα γίδια τους, κοιμούνται στην καλύβα τους, δίπλα στα μαντριά τους. Το μαχαίρι τους, τις νύχτες εκείνες, παραμένει στο ζωνάρι τους ή κάτω από το μαξιλάρι τους παρέχοντάς τους αισθήματα ασφάλειας, ενώ οι ίδιοι λαγοκοιμούνται. Την ημέρα το κυκλοφορούν με διακριτικότητα και αισθάνονται ότι με αυτό είναι σε θέση ανά πάσα στιγμή να αντιμετωπίσουν απρόβλεπτες ή δυσάρεστες καταστάσεις. Παραθέτω εδώ δύο μαρτυρίες:

«Μια φορά τυλίχτηκε το άλογό μου με το σχοινί από το καπίστρι του και παραλίγο να πνιγεί. Έβγαλα τότε το μικρό λευκαδίτικο μαχαίρι, που κουβαλάω πάντα μαζί μου, έκοψα το σχοινί και το άλογο σώθηκε»⁹⁵.

«Κάποτε μια γίδα κρεμάστηκε στην άκρη ενός γκρεμού. Είχαν μπλεχτεί τα κέρατά της στα κλαριά ενός πουρναριού. Είχε σκαρφαλώσει, για να βοσκήσει. Προσπάθησα να την ξεκρεμάσω με τα χέρια, αλλά δεν μπόρεσα. Έβγαλα τότε το μαχαίρι μου, σιγά σιγά έκοψα το ένα κλωνάρι και την κατέβασα»⁹⁶.

Όλοι τους έχουν στην κατοχή τους τουλάχιστον δυο τρία μαχαίρια και ένα χαντζάρι. Τα περισσότερα τα χρησιμοποιούν ως εργαλεία στο σφάξιμο και το γδάρσιμο των ζώων, αλλά και όταν κόβουν κλαδιά δέντρων για να ταΐσουν τα ζώα τους ή όταν πελεκάνε κάποιο ξύλο, για να φτιάξουν την γκλίτσα τους, τις θήκες των μαχαιριών τους, το στειλιάρι του

⁹³ Γιώργος Τσιαμπόκαλος-Δράκος

⁹⁴ Χρήστος Δημητρακάκης

⁹⁵ Πληρ. Γιώργος Τσιαμπόκαλος-Δράκος. Παρόμοιο συμβάν αφηγήθηκε και ο Γιάννης Κάτσιος από τη Λεπενού Αιτωλοακαρνανίας.

⁹⁶ Πληρ. Πάνος Τσιαμπόκαλος-Δράκος

τσεκουριού κ.ά.. Υπάρχει όμως στην κατοχή τους και ένα μαχαίρι ξεχωριστό, που δεν το χρησιμοποιούν για τις παραπάνω εργασίες. Το μαχαίρι αυτό δεν είναι εργαλείο, είναι όπλο επιβίωσης. Συνήθως είναι λευκαδίτικο μαχαίρι, έχει τη δική του πολιτιστική διαδρομή, συνδέεται άμεσα με προσφιλή πρόσωπα και η αξία του γι' αυτούς είναι ανεκτίμητη.



Εικ. 5: Μικρό λευκαδίτικο μαχαίρι με μπρούντζινα μανίκια. Ανήκει στον Γιώργο Τσιαμπόκαλο-Δράκο.

Ενδεικτικά αναφέρομαι στο μαχαίρι της παραπάνω φωτογραφίας αριθ. 5, το οποίο, όπως συμβαίνει με όλα σχεδόν τα μαχαίρια που συναντήσαμε και καταγράψαμε κατά τη διάρκεια της έρευνας, έχει τη δική του κοινωνική ζωή, τη δική του πολιτιστική βιογραφία⁹⁷:

«Το μαχαίρι αυτό ήταν τ' Παντελή Γιαννούλη, του μπάρμπα σας. Τον 'χε παραγγελία στον Καταπόδη, αυτόν που 'φκινε τα μαχαίρια αυτά. Έγραφε απάνου τ' όνομα του Καταπόδη, αλλά τώρα έσβησε αυτό από τα χρόνια και το τρόχιμα. Και απ' τον Παντελή, τον μακάριο, το πήρε ο Κώτσια-Δράκος, ο μπάρμπα μας. Και μετά το πήρα εγώ. Μου το 'δωσε εμένα, δώρο. Κι εγώ τώρα τόχω ενθύμιο κι απ' τους δυο... Το 'χω πάντα μαζί μου, γιατί μπορεί να χρειαστεί να κόψω κάτι»⁹⁸.

Αυτό το λευκαδίτικο μαχαίρι κατασκευάστηκε από τον Βασίλη Κατωπόδη στην Αμφιλοχία το 1960. Πρώτος κάτοχός του ήταν ο Παντελής Γιαννούλης, αδερφός της μητέρας μου, από τον Εμπεσό Βάλτου. Στη συνέχεια σε ένδειξη εκτίμησης και αγάπης το χάρισε στον Κώτσια Δράκο, συγγενή του από τη Βελαώρα Ευρυτανίας. Ο Κώτσιας

⁹⁷ Σύμφωνα με τον ορισμό που της έδωσε ο Igor Kopytoff. Βλ. Kopytoff Igor, «The cultural biography of things: Commoditization as process», στο βιβλίο Appadurai Arjun (επιμ.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge, 1986, σσ. 64-94

⁹⁸ Πληρ. Γιώργος Τσιαμπόκαλος-Δράκος

Δράκος, ο οποίος δεν είχε παιδιά, το χάρισε αργότερα στον ανιψιό του, τον Γιώργο Τσιαμπόκαλο-Δράκο του Ανδρέα, που το κατέχει μέχρι σήμερα. Το αντικείμενο αυτό αποτελεί ενθύμιο προσφιλών προσώπων και καθημερινή συντροφιά για τον Γιώργο Τσιαμπόκαλο-Δράκο με ανεκτίμητη συναισθηματική αξία.

Συχνά αρκετοί κτηνοτρόφοι στη Βελαώρα επισκευάζουν οι ίδιοι τις ξύλινες θήκες και τις κεράτινες λαβές των μαχαιριών τους. Χρησιμοποιούν πρώτες ύλες από το φυσικό τους περιβάλλον -ξύλα, δέρματα και κέρατα ζώων-, ενώ τα εργαλεία που έχουν στη διάθεσή τους είναι ελάχιστα και οι τεχνικές διαδικασίες σχεδόν πρωτόγονες:

«Παίρνου του κεράτου κι του βράζου. Του βράζου του κεράτου δυο ώρες κι μαλακώνει. Τότι του ξιστρίβου, του πιλικάου κι ύστια του βάζου κάτου σε στέρεο μέρος, να είναι ίσιου κι απουπάνου του πλακώνου μι πέτρα μιγάλη, ίσια, για να ισιώσει και να απλώσει. Άμα ισιώσει και απλώσει παγώνει αυτό και γίνεται ντιπ κόκαλο. Ύστερα του καρφώνου ικεί πέρα στα μανίκια, του πιλικάου μι τα ζυράφια κι του φτιάχνου μι του ξ'λουφάι»⁹⁹.



Εικ. 6: Λευκαδίτικο μαχαίρι του Χρήστου Τσιαμπόκαλου-Δράκου. Σήμερα ανήκει στο γιο του Πάνο που το έχει πάντοτε μαζί του. Αντικατέστησε μόνος του τη φθαρμένη κεράτινη λαβή και κατασκεύασε καινούρια ξύλινη θήκη.

2. Το λευκαδίτικο μαχαίρι

Ένα από τα σημαντικότερα κέντρα μαχαιροποιίας στη Δυτική Ελλάδα ήταν το νησί

⁹⁹ Πληρ. Πάνος Τσιαμπόκαλος-Δράκος

της Λευκάδας. Η μαχαιροποιία στη Λευκάδα αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στα χρόνια της Ενετοκρατίας (1684-1797). «Οι Ενετοί δίδαξαν στους Λευκαδίτες τη δική τους παραδοσιακή τέχνη της σφυρηλάτησης, την τέχνη της κατασκευής μαχαιριών μάχης, σε μια εποχή που έμεινε στην ιστορία ως “αριστερό χέρι”, για να επισημάνει την επικουρική χρήση του μαχαιριού, δίπλα στο κυρίως όπλο»¹⁰⁰.

Οι Λευκαδίτες σιδηρουργοί-μαχαιροποιοί έμαθαν από τους Ενετούς να προσδίδουν στα μαχαίρια τους αντοχή και ελαστικότητα με την τεχνική της σφυρηλάτησης και της βαφής στο λάδι. Επίσης έμαθαν την τεχνική της διακόσμησης της λαβής, μια τεχνική η οποία είχε αναπτυχθεί ιδιαίτερα στη Βενετία από τον 17^ο αιώνα¹⁰¹. Τις τεχνικές αυτές συνέχισαν μέχρι τη δεκαετία του 1970 κυρίως οι μαχαιροποιοί της οικογένειας Κατωπόδη από τον Πόρο της Λευκάδας.

Στην πόλη της Λευκάδας τα παλιά σιδηρουργεία τα λέγανε *χάβρικα* και *γύφτικα* και τους σιδηρουργούς *χάβρους* ή *γύφτους*. Η συντεχνία των *χάβρων* θεωρείτο παρακατιανή σε σχέση με τους άλλους τεχνίτες (επιπλοποιούς, ξυλογλύπτες...) της εποχής εκείνης¹⁰². «Ένας ξεχωριστός κλάδος της δουλειάς των *χάβρων* ήταν η κατασκευή των *αμφίστομων μαχαιριών*, οι *τρομερές κάμες* για τους *παλληκαράδες* ή των *αιχμηρών* με μια *κόψη*, καθώς και των *χασαπομάχαιρων* και των *χατζαριών* που χρησιμοποιούσανε οι *χασάπηδες* για να *σφάζουνε*, *γδέρνουνε* και *τεμαχίζουνε* τα *σφάγια*. Οι *χάβροι* που ασχολούντανε με αυτή τη δουλειά λεγόντανε “*μαχαιράδες*”»¹⁰³.

Σύμφωνα με τον Μαμαλούκα¹⁰⁴, ο καλύτερος μαχαιροποιός στην πόλη της Λευκάδας ήταν ο Χρήστος Σβορώνος ή Ζάζας, γεννημένος στις αρχές του 20ού αιώνα, ο οποίος αργότερα και μετά την απαγόρευση της οπλοφορίας το 1936, μετέφερε το εργαστήριό του στο Μοναστηράκι της Ακαρνανίας, λίγα χιλιόμετρα νότια της Βόνιτσας, καθώς εκεί τα μαχαίρια είχαν περισσότερη ζήτηση. Όμως οι καλύτεροι μαχαιροποιοί του νησιού της Λευκάδας ήταν από τον Πόρο, γι’ αυτό τα πιο φημισμένα μαχαίρια σε όλη την περιφέρεια ήταν τα «πορσάνικα» μαχαίρια.

¹⁰⁰ Vigano Gualtierio, ό.π., σ. 6

¹⁰¹ Βλ. Vigano Gualtierio, ό.π., σ. 6-7

¹⁰² Βλ. Μαμαλούκας Τάκης Λ., *Λαογραφικά της Λευκάδας*, Β', Αθήνα 1982, σ. 9

¹⁰³ Μαμαλούκας Τάκης Λ., ό.π., σ. 21

¹⁰⁴ Βλ. Μαμαλούκας Τάκης Λ., ό.π., σ. 21-22

Εκεί στον Πόρο της Λευκάδας, η οικογένεια των Κατωποδαίων συνέχιζε για πολλά πολλά χρόνια την τέχνη της μαχαιροποιίας, την οποία, σύμφωνα και με την προφορική παράδοση, έμαθαν από του Βενετούς τα χρόνια της Ενετοκρατίας (1684-1797)¹⁰⁵. Η οικογένεια Κατωπόδη ανέδειξε πολλούς σπουδαίους μαχαιροποιούς. Μνημονεύονται μερικοί απ' αυτούς: Ο Ιωάννης Κατωπόδης γεννημένος το 1800 περίπου και τα παιδιά του Θεοφύλακτος (γεννημένος το 1832) και Πάνος (γεννημένος το 1839)¹⁰⁶. Λευκαδίτικο μαχαίρι με τα αρχικά ΘΚ (κατά πάσα πιθανότητα του Θεοφύλακτου Κατωπόδη) βρισκόταν στα τέλη της δεκαετίας του 1980 σε βιτρίνα καταστήματος με τουριστικά είδη στα Γιάννενα. Φαινόταν πως ήταν πολύ παλιό και χρησιμοποιημένο, αφού τα μπρούντζινα μανίκια του ήταν φθαρμένα στις άκρες¹⁰⁷.



Εικ. 7: Μαχαιρόκαμα με ασημένια λαβή συνολικού μήκους 35 εκ. με τα αρχικά ΠΚ. Κατασκευάστηκε τη δεκαετία 1870¹⁰⁸.

Ο Πάνος Κατωπόδης του Ιωάννη, σύμφωνα με την προφορική παράδοση, ήταν

¹⁰⁵ Σπύρος Σκλαβενίτης, Λευκάδα, 28-1-2011

¹⁰⁶ Τα στοιχεία αυτά προέκυψαν από έρευνα που έκανε ο Σπύρος Σκλαβενίτης.

¹⁰⁷ Σύμφωνα με μαρτυρία του μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου, αλλά και του Σπύρου Σκλαβενίτη, που όμως δεν θυμούνται ούτε την ακριβή τοποθεσία ούτε την επωνυμία του καταστήματος. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος μάλιστα, τότε στα τέλη της δεκαετίας του 1980, προσφέρθηκε να το αγοράσει και ο καταστηματάρχης του ζήτησε αρχικά είκοσι τέσσερις χιλιάδες δραχμές, αλλά τελικά του είπε ότι δεν το πουλάει.

¹⁰⁸ Είναι το μοναδικό λευκαδίτικο μαχαίρι με ασημένια λαβή, που εντοπίσαμε. Βρέθηκε σε γυναικωνίτη εκκλησίας στη Λευκάδα από τον Νίκο Κορφιιάτη. Φέρει σφραγίδα Π.Κ. και είναι έργο κατά πάσα πιθανότητα του Πάνου Κατωπόδη του Ιωάννη, παππού του μαστρο-Πάνου Β. Κατωπόδη. Εκτός από την ασημένια λαβή διαφέρει από τα μαχαίρια του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη του νεότερου και στα σχέδια της λαβής. Παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες στην τεχνοτροπία της διακόσμησης της λαβής με άλλα μαχαίρια του Πάνου Ι. Κατωπόδη, τα οποία φυλάσσονται στο Μουσείο Φωτογράφου της Λευκάδας.

εξαιρετικός μάστορας¹⁰⁹. Αυτό επιβεβαιώνεται και από μαχαίρια του με τα αρχικά ΠΚ που έχουν διασωθεί¹¹⁰ και τα οποία, παρά τη φθορά από την πολυετή χρήση και την κακή συντήρηση, αποτελούν ανεκτίμητα κειμήλια του λαϊκού μας πολιτισμού.

Μαχαιροποιοί ήταν επίσης, τα παιδιά του Πάνου Ι. Κατωπόδη, Βασίλειος και Ιωάννης, γεννημένα τις δεκαετίες του 1860 και 1870. Την οικογενειακή παράδοση στο επάγγελμα του μαχαιροποιού συνέχισαν ο Πάνος Κατωπόδης του Βασιλείου¹¹¹ (γεννημένος το 1890), γνωστός ως μαστρο-Πάνος Κατωπόδης ο Μπορσάνος, και τα αδέρφια Πέτρος και Βασίλης Κατωπόδης, παιδιά του Ιωάννη, γεννημένοι στις αρχές του



20^{ου} αιώνα. Όλοι τους έμαθαν την τέχνη της μαχαιροποιίας στο χωριό τους, τον Πόρο της Λευκάδας, εκεί κατασκεύασαν τα πρώτα τους μαχαίρια, πριν αναγκαστούν να μετακινηθούν αρχικά στην πόλη της Λευκάδας και αργότερα στην Αιτωλοακαρνανία.

Απ' όλους αυτούς ο πιο γνωστός και ο πιο καταξιωμένος μαχαιροποιός σ' ολόκληρη την περιφέρεια της Δυτικής Ελλάδας ήταν ο Πάνος Κατωπόδης του Βασιλείου, ο μαστρο-Πάνος ο Μπορσάνος, όπως τον αποκαλούσαν οι πελάτες του, που ασχολήθηκε κυρίως με την κατασκευή μαχαιριών.

Εικ. 8: Ο μαχαιροποιός Πάνος Β. Κατωπόδης

Τα μαχαίρια του ήταν ονομαστά και όσα είχαν κατασκευαστεί πριν το 1950 έφεραν στη λάμα τα αρχικά του Π.Κ.. Είχε σφραγίδα ίδια με τον παππού του. Ίσως να ήταν η ίδια σφραγίδα, την οποία κληρονόμησε από τον παππού του μαζί με τα μυστικά της τέχνης του. Μετά το 1950 δεν ξαναχρησιμοποίησε τη χτυπητή ανάγλυφη σφραγίδα Π.Κ., γιατί έσπασε

¹⁰⁹ Αυτό προκύπτει από μαρτυρίες των κατοίκων του Πόρου Λευκάδας (Πάνος Κ. Κατωπόδης και Διονύσιος Ζαμπάτης), πληροφορίες που οι ίδιοι άκουσαν από τους γονείς τους και τους παππούδες τους.

¹¹⁰ Βλ. σ. 38 εικ. 7, σ. 236 εικ. 147 και σ. 237 εικ. 148

¹¹¹ «Ο παππούς είχε δύο ονόματα. Λεγόταν Πάνος-Γιώργος Κατωπόδης», (Πληρ. Πάνος Ι. Καταπόδης)

ή ράγισε από τα πολλά χτυπήματα¹¹². Στα νεότερα μαχαίρια του υπέγραφε χαράσσοντας με οξύ πάνω στη λάμα ολόκληρο το όνομά του και τη χρονολογία κατασκευής. Τα τελευταία του μαχαίρια, τα οποία έκανε δώρο σε συγγενείς και φίλους, είναι χωρίς υπογραφή.



Εικ. 9: Πορσάνικο καμομάχαιο κατασκευασμένο από τον Παναγιώτη Κατωπόδη τη δεκαετία του 1930. Φέρει τη σφραγίδα με τα αρχικά Π.Κ. και έχει συνολικού μήκους 34 εκατοστόμετρων. Το μαχαίρι ανήκε στον Σταύρο Ρηγάλο, πατέρα του Παναγιώτη Ρηγάλου.



Εικ. 10: Πορσάνικο μαχαίρι κατασκευασμένο το 1962 από τον Παναγιώτη Κατωπόδη. (Λαογραφικό Μουσείο Ορφέα στη Λευκάδα)

Κάθε φορά που ο μάστορ-Πάνος Β. Κατωπόδης πουλούσε ή παρέδιδε το μαχαίρι στον πελάτη, έκανε μια επίδειξη μπροστά στον αγοραστή, κόβοντας στα δύο με τη μεγαλύτερη ευκολία μια πρόγκα, χωρίς η κόψη του μαχαιριού να παθαίνει τίποτα¹¹³. Ο μάστορ-Πάνος το 1932 ήρθε στον Αστακό και άνοιξε μαχαιράδικο, αλλά για λόγους υγείας το 1935 επέστρεψε στο νησί της Λευκάδας:

«Είχε πάει κάποια χρόνια στον Αστακό. Εκεί γεννήθηκε η κουνιάδα μου, αλλά και ο άντρας μου. Ο άντρας μου γεννήθηκε το '32, το Μάη. Μετά φύγανε, γιατί αρρώστησε (ο μάστορ-Πάνος), δεν τον δέχτηκε το κλίμα. Έφυγε και πήγε στο

¹¹² Την πληροφορία αυτή επιβεβαιώνει ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος. Του το είχε αναφέρει ο Πάνος Β. Κατωπόδης τη δεκαετία του 1960. Μάλιστα κάτι παρόμοιο συνέβη και στον ίδιο πριν δύο χρόνια. Η παλιά του σφραγίδα, την οποία κατασκεύασε σε μια μέρα όταν ήταν νέος, ράγισε και δυσκολεύτηκε πολύ, για να φτιάξει καινούρια.

¹¹³ Βλ. Μαμαλούκας Τάκης Λ., ό.π., σ. 25

χωριό πάλι...»¹¹⁴.

Ο μαστρο-Πάνος Κατωπόδης υπήρξε πολύ επιδέξιος τεχνίτης. Εκτός από μαχαίρια κατασκεύαζε και σπαθιά, ψαλίδια, αλλά και τουφέκια. Ακόμη επισκεύαζε περίστροφα και μετέτρεπε πολεμικά όπλα σε κυνηγητικά.

Ο Πέτρος Κατωπόδης του Ιωάννη εγκαταστάθηκε τη δεκαετία του 1930 στον Αστακό της Ακαρνανίας και εκεί κατασκεύαζε μαχαίρια μέχρι τη δεκαετία του 1970. Ο Βασίλης Κατωπόδης του Ιωάννη άνοιξε μαγαζί στη Λευκάδα για ένα σύντομο χρονικό διάστημα¹¹⁵. Στη συνέχεια εργάστηκε για πολλά χρόνια στην Αμφιλοχία, πριν εγκατασταθεί οριστικά στην Κόρινθο. Τα μαχαίρια του Πέτρου και του Βασίλη Κατωπόδη υστερούσαν και στην εμφάνιση συγκρινόμενα με τα μαχαίρια του μαστρο-Πάνου κατωπόδη:

«Κι ο Πέτρος κι ο Βασίλης ήταν ξαδέρφια με το μαστρο-Πάνο. Κι αυτοί μαχαίρια έφκιαναν, αλλά όχι σαν του μαστρο-Πάνου. Τα σκαλίσματα του μαστρο-Πάνου και τα κεντήσματα πίσω στο χέρι ήταν πολύ καλύτερα και τα π'τύχαινε στο βήσιμο, τα 'βαφε με λάδι»¹¹⁶.

Άλλος γνωστός μαχαιροποιός ήταν ο Σταύρος Κατωπόδης από την Καρυά της Λευκάδας, ο οποίος έπαιζε και κλαρίνο. Αυτός είχε «κλέψει» την τέχνη από κάποιο μαχαιροποιό στην πόλη της Λευκάδας¹¹⁷. Σύμφωνα με περιγραφές του μαθητή του και αργότερα συνεταίρου του, Γιώργου Αραβανή-Τραπεζά «για να φτιάξει ένα μαχαίρι με μπρούντζινη λαβή, ένα μεροκάματο ήταν αρκετό» και ακόμη:

«Για να δώσουμε το σχήμα στη λάμα, είχαμε μια στάμπα, τα 'βανα απάν', χαράκωνα και την έκοβα με κοπίδι... Στην αρχή δε γράφαμε στιχάκια πάνω στη λάμα. Κάναμε γραμμές στην αρχή. Μετά όμως που είχαμε δούναι λαβείν με την

¹¹⁴ Πληρ. Φωτεινή Ι. Καταπόδη

¹¹⁵ Σύμφωνα με μαρτυρία του Πέτρου Πλαστήρα από την Κατοχή Αιτωλοακαρνανίας, ο οποίος ισχυρίζεται ότι παράγγειλε λευκαδίτικο μαχαίρι στο Βασίλη Κατωπόδη στο μαγαζί του στην πόλη της Λευκάδας λίγο πριν το 1960 και πλήρωσε 10.000 δραχμές. Το μαχαίρι αυτό εμφανίζεται στη σ. 240 εικ. 158

¹¹⁶ Πληρ. Πάνος Κ. Κατωπόδης

¹¹⁷ Σύμφωνα με πληροφορίες του Σπύρου Σκλαβενίτη και του Γιώργου Αραβανή-Τραπεζά.

«Αυτός έπαιζε όργανο και Παρασκευή, Σαββάτο, Κυριακή, Δευτέρα έλειπε και κράταγα εγώ το μαγαζί», (Πληρ. Γιώργος Αραβανής-Τραπεζάς).

Αθήνα, είχαμε σπέρτο, το κερώναμε το λεπίδι και γράφαμε απάνω. Ό,τι θέλαμε γράφαμε. Κάναμε σχέδια, ψάρια, γράφαμε στιχάκια... Γράφαμε πολλά στιχάκια. Συνήθως κυνηγούσαμε αυτά τα ημερολόγια που γράφουνε στιχάκια. Αποκεί παίρναμε τα στιχάκια, αποκεί και ορθογραφία έβγαινε και πολλά πράγματα»¹¹⁸.

Τα μαχαίρια του υστερούσαν σε σύγκριση με τα μαχαίρια του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη, καθώς δεν είχε την τεχνογνωσία της οικογένειας Κατωπόδη από τον Πόρο.



Εικ. 11, 12: Λευκαδίτικα μαχαίρια, αλλά όχι Πορσάνικα. Βρίσκονται στο Μουσείο Φωνογράφου της Λευκάδας.

Αξίζει δε να αναφερθεί ότι δεν εντοπίσαμε στην πόλη της Λευκάδας ή στην Καρυά ούτε ένα λευκαδίτικο μαχαίρι για το οποίο ο κάτοχός του να ισχυρίζεται πως είναι κατασκευασμένο από τον μαστρο-Σταύρο ή το μαθητή και συνεταίρο του, Γιώργο Αραβανή-Τραπεζά:

«Δεν έχω κανένα μαχαίρι. Μου τα παίρνανε, μου τα παίρνανε... Είχα πελάτες απ' όλο το νησί... Δεν κράτησα κανένα, όχι, δεν κράτησα, δεν κράτησα... Έχω φτιάσει πολλά μαχαίρια, αλλά δεν κράτησα κανένα»¹¹⁹.

Τα μόνα μαχαίρια που μοιάζουν κάπως στις περιγραφές του Γιώργου Αραβανή –

¹¹⁸ Πληρ. Γιώργος Αραβανής-Τραπεζάς.

¹¹⁹ Πληρ. Γιώργος Αραβανής-Τραπεζάς

Τραπεζιά και θα μπορούσε να ήταν δικά του μαχαίρια είναι δύο λευκαδίτικα μαχαίρια, τα οποία απεικονίζονται στις παραπάνω φωτογραφίες αριθ. 11 και 12 και φυλάσσονται στο Μουσείο Φωνογράφου της Λευκάδας. Ο ιδιοκτήτης του Μουσείου, Τάκης Κατωπόδης-Ντελημάρης, ισχυρίζεται ότι «αυτά είναι λευκαδίτικα μαχαίρια, αλλά δεν είναι πορσάνικα».



Εικ. 13: Λευκαδίτικο μαχαίρι κατασκευασμένο από τον Σπύρο Αργυρό-Τσιπράκη. Βρίσκεται στο Μουσείο Φωνογράφου της Λευκάδας.

Τις τελευταίες δεκαετίες δεν κατασκευάζονται πια στη Λευκάδα μαχαίρια με την παλιά τεχνική της σφυρηλάτησης και της βαφής σε λάδι. Τα τελευταία χρόνια και μέχρι το 2005, που επέστρεψε στο νησί της Λευκάδας ο Τέλης Βλάχος-Ζλούμης, μόνο ο Σπύρος Αργυρός-Τσιπράκης από τον Άγιο Ηλία Λευκάδας, ο οποίος δηλώνει αυτοδίδακτος¹²⁰, κατασκεύαζε λευκαδίτικα μαχαίρια, τα οποία είχαν τα εξωτερικά χαρακτηριστικά των παλιών λευκαδίτικων μαχαιριών, αλλά υστερούσαν στην αντοχή, τη δύναμη και την ελαστικότητα¹²¹ κι αυτό επειδή δε χρησιμοποιεί την παλιά τεχνική -δε σφυρηλατεί το ατσάλι ούτε το βάφει σε λάδι-¹²², αλλά κόβει τη λάμα με σύγχρονα μέσα στο σχήμα που

¹²⁰ Σύμφωνα με έρευνα του Σπύρου Σκλαβενίτη

¹²¹ Σύμφωνα με μαρτυρία του Παναγιώτη Ρηγάλου, αλλά και του Νίκου Κορφιάτη σε έκθεση λευκαδίτικων μαχαιριών στο Κατωχώρι Λευκάδας κάποιος επέμενε πως όλα τα λευκαδίτικα μαχαίρια είναι της ίδιας τεχνικής και της ίδιας αξίας. Ο Νίκος Κορφιάτης εκνευρισμένος και για να αποδείξει την ανωτερότητα των «πραγματικών» λευκαδίτικων μαχαιριών, χτύπησε κόψη με κόψη μαχαίρι του μαistro-Πάνου Κατωπόδη με νεώτερο λευκαδίτικο μαχαίρι (μαχαίρι του Τσιπράκη σύμφωνα με τον Παναγιώτη Ρηγάλο) και στο νεότερο σχηματίστηκε δοντιά στην κόψη, ενώ το μαχαίρι του Κατωπόδη δεν έπαθε καμία ζημιά. Ο άλλος τότε δικαιολογήθηκε πως τέτοια μαχαίρια δεν κατασκευάζονται πια. Ο Κορφιάτης στη συνέχεια χτύπησε κόψη με κόψη μαχαίρι του Παναγιώτη Ρηγάλου με το νεότερο λευκαδίτικο μαχαίρι. Το μαχαίρι του Παναγιώτη Ρηγάλου δεν έπαθε απολύτως τίποτε και έκοβε το ίδιο καλά με πριν, ενώ στο άλλο μαχαίρι προκλήθηκε δοντιά τριών χιλιοστών και αχρηστεύθηκε. Αυτό έγινε χωρίς τη συγκατάθεση του Παναγιώτη Ρηγάλου που στενοχωρήθηκε πολύ για το συμβάν αυτό.

¹²² «Δεν έχει στο εργαστήρι του καμίνι», μας πληροφορεί ο Νίκος Κορφιάτης.

θέλει και την τροχάει με τη λίμα.

Σύμφωνα με το Λάζαρη¹²³, το «Λευκαδίτικο μαχαίρι», όπως είναι γνωστό στη Ρούμελη, την Ήπειρο, την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο ή αλλιώς το «Πορσάνικο μαχαίρι» όπως το λένε οι Λευκαδίτες ήταν φημισμένο και περιζήτητο. Ήταν απαραίτητο εξάρτημα για τους αντάμηδες¹²⁴ της Λευκάδας και τους ασίκηδες της Δυτικής Ελλάδας, γιατί είχε πανελλήνια φήμη στον κόσμο της παλληκαριάς, της παρεξήγησης και του καβγά. Αποτελούσε ακόμη πολύτιμο επαγγελματικό εργαλείο για τους τσομπάνηδες, τους ζωέμπορους, τους χασάπηδες και τους γεωργούς.

Η αποστολή του Λευκαδίτικου μαχαιριού τα παλιά χρόνια ήταν διπλή: *«Από τη μια πλευρά ήταν ένα ποιοτικό μαχαίρι για τους βοσκούς, ενώ από την άλλη, μαχαίρι μάχης που κοσμούσε την παραδοσιακή τοπική ανδρική ενδυμασία»*¹²⁵.

Το λευκαδίτικο μαχαίρι είναι ένα μαχαίρι που συνδυάζει την πολεμική νησιώτικη παράδοση και τις καλλιτεχνικές επιδόσεις των Ενετών. Η λαβή του παρουσιάζει απόλυτη συμμετρία και συνήθως κατασκευάζεται από ορειχάλκο (μπρούντζο) ή από κέρατα ζώων. Η ορειχάλκινη λαβή έχει το σχήμα του ψαριού. Το ψάρι είναι ένα αγαπημένο μοτίβο για τους Λευκαδίτες και συμβολίζει την αγάπη τους για τη θάλασσα. Η λαβή των χαντζαριών και των χασαπομάχαιρων γίνεται από κέρατο και παρουσιάζει τελείωμα με διακλάδωση. Είναι μια νεότερη εκδοχή του λευκαδίτικου μαχαιριού επηρεασμένη από τα μαχαίρια της

¹²³ Βλ. Λάζαρης Χριστόφορος, ό.π., σ. 17

Ο Χριστόφορος Λάζαρης καταγόταν από τη Λευκάδα, ήταν Επίτιμος Εισαγγελέας Εφετών Αθηνών και έχει δωρίσει στο Λαογραφικό Μουσείο Λευκάδας μια συλλογή από έξι Πορσάνικα μαχαίρια διαφόρων μεγεθών. Αναφέρει ακόμη στην παραπάνω σελίδα, ότι στην Εισαγγελία Ιωαννίνων πριν τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, το δωμάτιο των πειστηρίων ήταν ένα μουσείο παντοειδών όπλων, και ότι τα μαχαίρια ήταν κατά 90% Λευκαδίτικα.

¹²⁴ Αντάμηδες λέγονταν αυτοί που τους άρεσαν οι καβγάδες και μάλωναν με το παραμικρό.

Οι Αντάμηδες του Πειραιά είχαν δικό τους «σινάφι» και τρομοκρατούσαν τα περίξ με κλεψιές, μαχαιρώματα και φόνους. Βλ. στο διαδίκτυο: <http://www.koutouzis.gr/mortes-magkes.htm>

¹²⁵ Vigano Gualtiero, ό.π., σ. 7

Ακόμη: *«Το ζωνάρι ήταν της παλικαριάς και της λεβεντιάς, λένε οι παλιοί. Εκεί σφηνώναν τις πιστόλες και τα μαχαίρια τους, κι εκεί ακουμπούσαν τα χέρια τους οι λυγρόκορμοι χορευταράδες»*, Κοντομίχης Πανταζής, *Η Λευκαδίτικη Λαϊκή Φορεσιά από τον 17^ο αιώνα ως τα μέσα του 20^{ου}*, Αθήνα 1989, σ. 112

ηπειρωτικής Ελλάδας¹²⁶.

Τα λευκαδίτικα μαχαίρια της παλικάροσύνης αποτελούσαν την αριστοκρατία των μαχαιριών και μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα είχαν πολύ μεγάλη ζήτηση. Η λαβή τους κατασκευαζόταν από φύλλο ορείχαλκου (μπρούντζου), ήταν φουσκωτή, ανάγλυφη και κολλημένη αμφίπλευρα στο πίσω μέρος της λάμας. Τα μαχαίρια αυτά διακρίνονταν στις **κάμες** (δίκοπα μαχαίρια), τις **μαχαιρόκαμες** (με μία κόψη και μισή από την αντίθετη πλευρά) και τα **καμομάχαιρα** (με μια κόψη)¹²⁷.

Η τεχνική της κατασκευής και διακόσμησης της μπρούντζινης λαβής των μαχαιριών της παλικάροσύνης ήταν δύσκολη, χρονοβόρα και πολύπλοκη. Τη γνώριζαν μόνο οι μαχαιροποιοί της οικογένειας Κατωπόδη από τον Πόρο της Λευκάδας με καλύτερο εκπρόσωπό τους τον Πάνο Κατωπόδη.

Σύμφωνα με τον Λάζαρη: «*Η τέχνη της κατασκευής και της διακοσμήσεως αποτελεί μυστικό καταπίστευμα της οικογένειας Κατωπόδη από τον Πόρο, της οποίας τελευταίος μύστης είναι ο επιζών Πάνος Ι. Κατωπόδης*¹²⁸, και, καθώς πληροφορούμαι, κανένας νεώτερος δεν εξεδήλωσε ενδιαφέρον να μνηθή και τον διαδεχθή σ' αυτή τη δουλειά»¹²⁹.



Εικ. 14: Επαγγελματικό χασαπομάχαιο-χαντζάρι συνολικού μήκους 45 εκ. με τα αρχικά ΒΚ (Βασίλειος Κατωπόδης). Ανήκει στον Νίκο Κορφιάτη (Κατωχώρι Λευκάδας).

Τα επαγγελματικά μαχαίρια (των χασάπηδων, των ψαράδων, των κτηνοτρόφων...) και τα χαντζάρια (σπαθωτά ή με στήθος) είχαν απλά διακοσμήματα στη λάμα. Η λαβή (πιάση) τους συνήθως κατασκευαζόταν από δύο άσπρα ή μαύρα πλευρικά «κοκκαλάρια»

¹²⁶ Βλ. Viganò Gualtiero, ό.π., σ. 7

¹²⁷ Βλ. Λάζαρης Χριστόφορος, ό.π., σ. 18-19

¹²⁸ Πρόκειται για τον Πάνο Κατωπόδη του Βασιλείου. Ο Πάνος Ι. Κατωπόδης, παππούς του Πάνου Β. Κατωπόδη γεννήθηκε τη δεκαετία του 1830.

¹²⁹ Λάζαρης Χριστόφορος, ό.π., σ. 21

δηλαδή δύο κομμάτια κεράτου κριαριού ή τράγου, συναρμολογημένα με πιράκια στην πίσω προέκταση της λάμας. Έτσι διακρινόταν σε ασπρομάνικα και μαυρομάνικα¹³⁰.

Στο Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας υπάρχουν δύο λευκαδίτικα μαχαίρια με κεράτινη λαβή διαφορετικού χρωματισμού. Στη μια πλευρά έχουν ανοιχτόχρωμο κέρατο και στην άλλη μαύρο. Η περίπτωση αυτή παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς κανένας από τους πληροφορητές δεν γνώριζε την ύπαρξη τέτοιων μαχαιριών. Πρόκειται ίσως για πειραματισμό ή καινοτομία, που δεν είχε την αποδοχή της κοινότητας.



Εικ. 15, 16: Λευκαδίτικο μαχαίρι με λαβή από άσπρο και μαύρο κέρατο. (Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας)

Ο Κοντομίχης αναφέρει ότι: «Σαν *τραπεζομάχαιρα* χρησιμοποιούσαν κυρίως τις *λεπίδες* και τους *σουγιάδες*. Οι *λεπίδες* ήταν με πλατιά λάμα, χωρίς μύτη, και με λαβή σιδερένια. Οι *σουγιάδες* ήταν πολλών ειδών. Οι πιο γνωστοί, οι λεγόμενοι *Κολοκοτρωνέικοι*. Κάθε αρσενικό μέλος στην οικογένεια είχε και το σουγιά του. Τα μαχαίρια-*κάμες* σπάνια τα χρησιμοποιούσαν στο *τραπέζι*»¹³¹.

¹³⁰ Βλ. Λάζαρης Χριστόφορος, ό.π., σ. 18

¹³¹ Κοντομίχης Πανταζής, *Το νοικοκυριό του χωριάτικου σπιτιού στη Λευκάδα Έπιπλα και σκεύη: Εργαλεία και σύνεργα. Τροφές και ποτά*, Αθήνα 1985, σ. 40



Εικ. 17: Λεπίδα, ειδικό τραπεζομάχαιο. (Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας)



Εικ. 18: Λευκαδίτικος σουγιάς. (Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας)

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, εκτός από τις οικιακές και αγροτικές χρήσεις, μέχρι το 1936, οπότε και απαγορεύτηκε αυστηρά η οπλοφορία, τα «λευκαδίτικα» μαχαίρια στόλιζαν σχεδόν όλες τις ζώνες των νέων παλικαριών της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας και της Λευκάδας και υπήρχε συναγωνισμός των μερακλήδων για το πιο ωραίο μαχαίρι. Ακόμη υπάρχει η πληροφορία¹³² πως αν κάποιος δεν είχε μαχαίρι την εποχή εκείνη, δυσκολευόταν να βρει σύζυγο.

Τα τελευταία χρόνια επέστρεψε στους Καριώτες της Λευκάδας ο Τέλης Βλάχος-Ζλούμης. Αυτός ζούσε για πολλά χρόνια στην Αθήνα και εργαζόταν ως χειριστής μηχανημάτων στην Νομαρχία Αττικής. Από το 2006 άρχισε να κατασκευάζει καρσάνικα μαχαίρια¹³³ αξιοποιώντας όσα είχε δει και θυμόταν από τα παιδικά του χρόνια, όταν μαθήτευε στον Σταύρο Κατωπόδη στην Καρυά της Λευκάδας. Ο Τέλης Βλάχος-Ζλούμης

¹³² Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία του Γιάννη Κάτσιου από τη Λεπενού Αιτωλοακαρνανίας.

¹³³ Βλ. σ. 47 εικ. 19 και σ. 243 εικ. 166, 167

δεν σφυρηλατεί την ατσάλινη λάμα, γιατί όπως ισχυρίζεται «*τόρα είναι έτοιμα τα ατσάλια, έτοιμα*». Παίρνει την ατσάλινη λάμα, την κόβει στο σχήμα και στο μέγεθος που θέλει και στη συνέχεια με τη λίμα της δίνει την οριστική μορφή. Ύστερα τη βάφει στο λάδι, γράφει στη λάμα τους στίχους και στο τέλος φτιάχνει τα μπρούντζινα μανίκια της λαβής.

Το καλοκαίρι του 2008 διοργανώθηκε με πρωτοβουλία του Σπύρου Σκλαβενίτη στο σιδεράδικο του Νίκου Κορφιάτη στο Κατωχώρι της Λευκάδας το 1^ο Σεμινάριο για το Λευκαδίτικο μαχαίρι:

«Το σεμινάριο αφορούσε την κατασκευή του λευκαδίτικου μαχαιριού. Μια τέχνη τριών αιώνων, κινδύνευε να χαθεί, καθώς στις μέρες μας μόνο 2 μαχαιροποιοί έχουν απομείνει»¹³⁴.

Εκεί ο Τέλης Βλάχος-Ζλούμης δίδαξε σε νέους απ' όλο το νησί όσα γνώριζε για την κατασκευή του λευκαδίτικου μαχαιριού. Το σεμινάριο χρηματοδότησε η ΝΕΛΕ Λευκάδας καλύπτοντας ένα μέρος από τα έξοδα. Το υπόλοιπο ποσό το ανέλαβαν οι ίδιοι οι μαθητευόμενοι.



Εικ. 19: Καρσανικό μαχαίρι κατασκευασμένο πριν από λίγα χρόνια από τον Τέλη Βλάχο-Ζλούμη.

Στις 12 Ιουνίου του 2008, όλοι οι συμμετέχοντες στο σεμινάριο επισκέφθηκαν τον Παναγιώτη Ρηγάλο στο εργαστήριό του στο χωριό Καραϊσκάκης Αιτωλοακαρνανίας¹³⁵. Εκεί ο Ρηγάλος τους έδειξε την τεχνική της σφυρηλάτησης. Το Δεκέμβριο του 2009 διοργανώθηκε και δεύτερο σεμινάριο για το λευκαδίτικο μαχαίρι και πάλι στο Κατωχώρι με δάσκαλο τον Τέλη Βλάχο-Ζλούμη. Στο σεμινάριο αυτό είχαν γραφτεί πάνω από είκοσι άτομα, αλλά δεκατέσσερις παρακολούθησαν όλα τα μαθήματα και είναι σε θέση να κατασκευάζουν μαχαίρια:

«Στην αρχή στο σεμινάριο ήρθανε καμιά εικοσαριά (άτομα). Μόλις όμως είδανε

¹³⁴ Πληρ. Σπύρος Σκλαβενίτης

¹³⁵ Βλ. σ. 235 εικ. 143

τη δυσκολία, πόση δουλειά θέλει για ένα μαχαίρι, κόψανε πέρα»¹³⁶.

«Τιμής ένεκεν θα αναφέρω τα ονόματά τους, για να μην το ξεχάσουν και οι ίδιοι κάποτε κι από μαθητευόμενοι γίνουν αυτοδίδακτοι. Μάκης Καγγελάρης από Άγιο Πέτρο, Νίκος Κορφιάτης από Κατωχώρι, Διονύσιος Λάζαρης από Πινακοχώρι, Μπάμπης Μουσούρης από Λευκάδα, Αντρέας Σταματέλος από Τσουκαλάδες, Ηρακλής Μαυροκέφαλος από Φτερνό, Φίλιππος Πολίτης από Βασιλική, Γιώργος Σολδάτος από Βασιλική, Γιώργος Σκληρός του Δήμου από Μαραντοχώρι, Γιώργος Σκληρός του Θωμά από Μαραντοχώρι, Σπύρος Μπουρσινός από Μαραντοχώρι, Σπυρογιάννης Ρομποτής από Άγιο Πέτρο, Κώτσας Σολδάτος από Άγιο Ηλία και Παναγιώτης Καββαδάς από Βλυχό»¹³⁷.

Τα σεμινάρια αυτά χαρακτηρίζονται από όλους όσοι συμμετείχαν σαν μια αξιέπαινη προσπάθεια να μη χαθεί η τεχνική κατασκευής του λευκαδίτικου μαχαιριού και να μεταβιβαστεί η γνώση αυτή στους νεότερους δίνοντάς τους την ευκαιρία να ασχοληθούν με αυτό και επαγγελματικά.

Σήμερα, σύμφωνα με μαρτυρίες από την επιτόπια έρευνα, πραγματικά λευκαδίτικα μαχαίρια με την τεχνική των Κατωποδαίων από τον Πόρο της Λευκάδας κατασκευάζει μόνο ο Παναγιώτης Ρηγάλος. Την τεχνική αυτή έμαθε το 1960-1961 από τους Λευκαδίτες μαχαιροποιούς Πέτρο και Πάνο Κατωπόδη και την ασκεί μέχρι και σήμερα στο χωριό Καραϊσκάκης της Ακαρνανίας.

Και πιο συγκεκριμένα, ο Παναγιώτης Ρηγάλος επισκέφθηκε το 1960 τον Πέτρο Κατωπόδη στο εργαστήριό του στον Αστακό και διδάχτηκε απ' αυτόν την τεχνική της βαφής της ατσάλινης λάμας:

«Λοιπόν, κι από Λευκαδίτες τεχνίτες εγώ είδα. Ο μαστρο-Πέτρος ο Καταπόδης που 'ταν απ' τον Πόρο, -εγκαταστημένος στον Αστακό πολλά χρόνια κι εκεί πέθανε ο άνθρωπος-, αυτός μου έδειξε τη βαφή, που ήταν ένα απ' τα σημαντικότερα»¹³⁸.

Επίσης, συνάντησε τον Πάνο Κατωπόδη σε καφενείο στον Αστακό το 1961 και

¹³⁶ Πληρ. Τέλης Βλάχος-Ζλούμης

¹³⁷ Πληρ. Σπύρος Σκλαβενίτης

¹³⁸ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

εκεί ο μαστρο-Πάνος Κατωπόδης του έδειξε πώς σχεδιάζουν και κόβουν τα φύλλα μπρούντζου για να κατασκευάσουν τα μπρούντζινα μανίκια, «πώς τα κεντάνε» και στη συνέχεια του είπε πώς τα κολλάνε πάνω στο πίσω μέρος της λάμας.

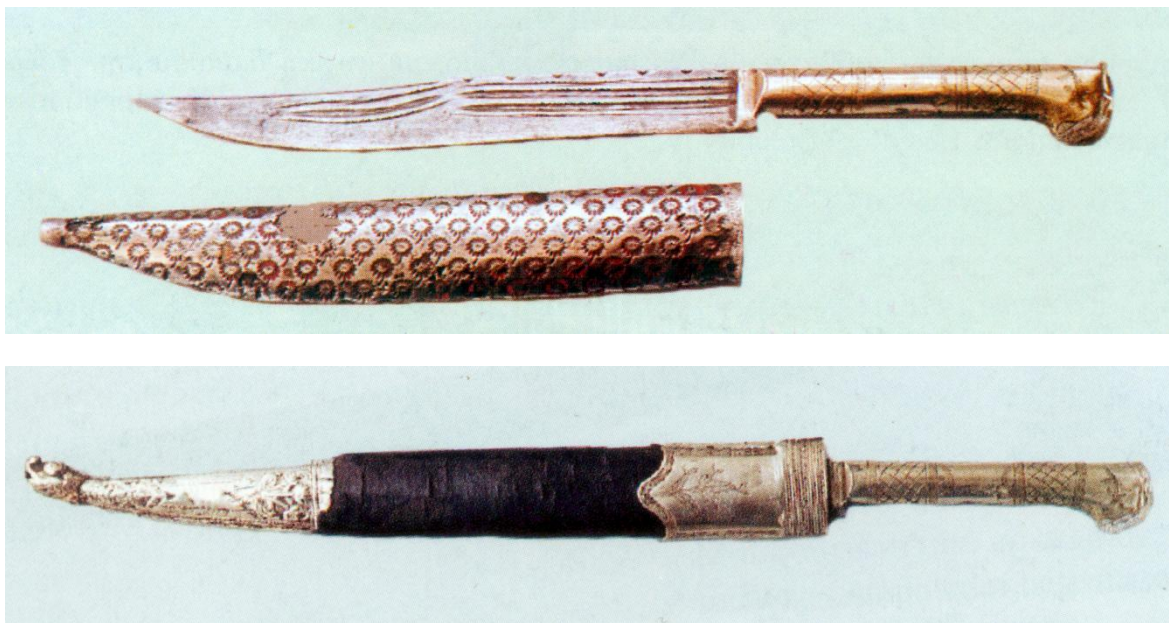
«Έφκiana δε μαχαίρια εγώ με κόκκαλα (εννοεί κεράτινες λαβές), τα μπρούζα δεν ήξερα να τα φκιάσω, γιατί κι μικρός ήμ'να κι δε μαθήτευσα πουθενά. Έκτοτε μου έδειξε, τον παρακάλεσα πολύ και μου έδειξε, ο μαστρο-Πάνος Καταπόδης, ξάδερφος του Πέτρου, διάσημος μάστορας αυτός, ο πρώτος θεωρώ εγώ ότι είναι απ' τους Λευκαδίτες σε ποιότητα που έφκiane και όταν ήρθε στον Αστακό να ιδεί την κόρη τ', τον πήρα χαμπάρι εγώ και τον παρακάλεσα να μου δείξει την τέχνη, δεν πήγα ποτέ βέβαια στο εργαστήριο, γιατί δεν είχαμε κι λεφτά τότε, πού να πάω στ' Λευκάδα; και μου έδειξε απάν' στο καφενείο, ικεί απάν' στο τραπέζι, μου έδειξε πώς, έτσι το σχεδιάζουν, έτσι το κεντάνε. Και κατά μεγαλύτερο μέρος στα μαχαίρια είμαι αυτοδίδακτος εγώ, που αυτό διστάζω και να το πω, γιατί πρέπει να γνωρίζουμε ... Ναι, αυτοί μου έδειξαν και το μεγαλύτερο μέρος είμαι αυτοδίδακτος. Από πολλή αγάπη κι από πολύ ζήλο, έτσι είναι»¹³⁹.

Τα «λευκαδίτικα» μαχαίρια, τα οποία κατασκευάζει ο Παναγιώτης Ρηγάλος στο χωριό Καραϊσκάκης Αιτωλοακαρνανίας, θεωρούνται σήμερα από ειδικούς και συλλέκτες από τα καλύτερα στο είδος τους λόγω της ανθεκτικότητας, της ευκαμψίας, αλλά και της διακόσμησής τους.

3. Άλλα κέντρα μαχαιροποιίας στη Δυτική Ελλάδα

Σπουδαίο κέντρο μαχαιροποιίας στην Ήπειρο, ιδιαίτερα τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα, ήταν η περιοχή των Ιωαννίνων. Εδώ κατασκευάζονταν σπαθιά και μαχαίρια με περίτεχνες λαβές και θήκες. Τα φημισμένα ηπειρώτικα μαχαίρια κατασκευάζονταν κυρίως στην πόλη των Ιωαννίνων, ενώ τη διακόσμηση της λαβής και της θήκης αναλάμβαναν ασημουργοί από τα Γιάννενα, το Συρράκο, τους Καλαρρύτες και το Μέτσοβο. Σπουδαία συλλογή με ηπειρώτικα και γιαννιώτικα μαχαίρια υπάρχει στο Μουσείο Φώτης Ραπακούσης στα Ιωάννινα.

¹³⁹ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος



Εικ. 20, 21: Ασημένια ηπειρώτικα μαχαίρια (Μουσείο Φώτης Ραπακούσης, Ιωάννινα)¹⁴⁰

Στο κέντρο των Ιωαννίνων, στο τρίγωνο που σχηματίζουν οι οδοί Αβέρωφ, Ανεξαρτησίας και Ζάππα, ήταν τα μαχαιράδικα, εργαστήρια και μαγαζιά όπου κατασκεύαζαν και πωλούσαν χειροποίητα ηπειρώτικα μαχαίρια. Εκεί, στη συμβολή των οδών Ανεξαρτησίας και Ζάππα, ο Τέλης (Αριστοτέλης) Πιτένης και ο γιος του Αδαμάντιος Πιτένης κατασκεύαζαν τα τελευταία χρόνια μαχαίρια και σουγιάδες σφυρηλατώντας το ατσάλι και βάφοντάς το στο λάδι. Για τη λαβή των μαχαιριών χρησιμοποιούσαν κέρατα ζώων. Σήμερα ο Αδαμάντιος Πιτένης δεν κατασκευάζει χειροποίητα μαχαίρια. Φτιάχνει μόνο γιαννιώτικους σουγιάδες με λάμες που αγοράζει έτοιμες από το εμπόριο και πλαστική λαβή αντί για κεράτινη που έφτιαχνε παλιά. Ακόμη, τροχάει μαχαίρια και ψαλίδια. Ένας από τους τελευταίους μαχαιροποιούς στην περιοχή της Ηπείρου ήταν και ο Μιλτιάδης Διαμάντης από την Πράμαντα¹⁴¹.

Σήμερα σε κανένα από τα καταστήματα της περιοχής δεν βρήκαμε χειροποίητα ηπειρώτικα μαχαίρια, αλλά μόνο βιομηχανικά από διάφορες χώρες του κόσμου. Από τη στιγμή που δεν κατασκευάζονται στα Γιάννενα, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή

¹⁴⁰ Μουσείο Φώτης Ραπακούσης, *Κατάθεση ψυχής στην Ήπειρο και το λαό της, Οδηγός εκθεμάτων*, Γιάννινα 2002

¹⁴¹ Σύμφωνα με μαρτυρία του Αδαμάντιου Πιτένη. Βλ. μαχαίρι του με την υπογραφή του στη σ. 245 εικ. 171

χειροποίητα μαχαίρια¹⁴², δεν υπάρχει ενδιαφέρον και για τη διακόσμηση της λαβής και της θήκης του μαχαιριού με ασήμι ή μπρούντζο. Οι αργυροχόοι της περιοχής γνωρίζουν την τεχνική της διακόσμησης, αλλά σπάνια διακοσμούν μαχαίρια, μιας και δεν υπάρχει ζήτηση. Ο Νίκος Χαρίτος πριν από λίγα χρόνια παρήγγειλε στην Κρήτη και του έφτιαξαν ένα κρητικό μαχαίρι, το οποίο στη συνέχεια διακόσμησε με ασήμι στη θήκη και τη λαβή. Είναι το μαχαίρι των παρακάτω εικόνων αριθ. 22 και 23, και ίσως είναι το τελευταίο μαχαίρι που διακοσμήθηκε με ασήμι στην πόλη των Ιωαννίνων.



Εικ. 22, 23: Κρητικό μαχαίρι διακοσμημένο από τον Νίκο Χαρίτο στα Γιάννενα

Μέχρι τη δεκαετία του 1970 μαχαίρια κατασκευάζονταν και σε πολλά μέρη της Αιτωλοακαρνανίας. Εκτός από τους Λευκαδίτες μαχαιροποιούς, οι οποίοι όπως προαναφέραμε εγκαταστάθηκαν και εργάζονταν στον Αστακό, την Αμφιλοχία και το Μοναστηράκι της Βόνιτσας, μαχαιροποιοί υπήρχαν και σε άλλα χωριά της Ακαρνανίας, όπως την Κατούνα και τις Φυτείες. Στην Κατοχή του Ξηρόμερου μέχρι τη δεκαετία του 1980 μαχαίρια και σουγιάδες κατασκεύαζε ο Παναγιώτης Κασκαρίκης ή Αρίχαλος:

*«Ιδώ ήταν ένας, ήταν ένας ιδώ σ'ν Κατουχή, πόφκιανι, έφκιανι κι μαχαίρια μι
κουκάλινα μανίκια, απού κέρατα. Ήτανι μυστήριους. Έφκιανι σουγιές αυτός επί*

¹⁴² Σύμφωνα με μαρτυρίες του Αδ. Πιτένη, αλλά και των καταστηματάρχων στην περιοχή Μαχαιράδικα.

του πλείστον. Κάτ' σουγιές κουκάλινις. Λέγανι, οι σουγιές τ' Αρίχαλου. Τουν παριγκουμιάζανι Αρίχαλου. Λιγότανι Κασκαρίκης Παναγιώτης. Ήτανι ιδώ στ'ν Κατουχή αυτός. Είχι ιργαστήριου ιδώ ... Αυτός έφκιανι καλά πράματα. Αυτά, σουγιές, μαχαίρια πόφκιανι, τάφκιανι όλα από λίμις. Απού λίμις, αυτές π' τρουχάνι. Ατσάλια. Έπιρνι τη λίμα κι τ'ν έφκιανι μαχαίρ'. Αλλά δεν έφκιανι μι μπρούτζινα μανίκια όπους ου Καταπόδ'ς, μόνου μι κέρατα... Έφκιανι κι δίκουπα μαχαίρια. Έκουβι τ'ς ουρές απ' τα τ'γάνια (τηγάνια) κι τάφκιανι... Είχα πάρ' δυο τρεις σουγιές απ' αυτόνι, ουραίις σουγιές, ζουρίζανι. Τ'ς έφκιανι όμουρφις. Τ'ς έχου χάσει όλις... Ύστιρα η μάνα μ' τάπιρνι κι τα τρύπουνι (τα έπαιρνε και τα έκρυβε). Φοβόταν μη γίνει κάνας ντόρους κι κάνει κανιά διαουλιά ου Πέτρους κι βαρέσει κάναν, ζέρ'ς οι γυναίκις...»¹⁴³.



Εικ. 23: Μαχαίρι του μαχαιροποιού Ιωάννη Κ. Χαντζαρά από την Καστανούλα Τριγωνίδας. Ανήκει στον ανιψιό του Λευτέρη Χαντζαρά.



Εικ. 24: Μαχαίρι του Πάνου Χαραλαμπόπουλου από τη Μελίγκοβα Τριγωνίδας. (Συλλογή Σπύρου Αδάμη)

¹⁴³ Πληρ. Πέτρος Πλαστήρας από Κατοχή Αιτωλ/νίας

Άλλα μικρότερα κέντρα κατασκευής μαχαιριών στην Αιτωλοακαρνανία ήταν στην Ορεινή Τριγωνίδα και τη Ναυπακτία. Στην επαρχία Τριγωνίδας διασώθηκαν τα ονόματα του σιδηρουργού-μαχαιροποιού Ιωάννη Κ. Χαντζαρά από την Καστανούλα Τριγωνίδας και του Πάνου Χαραλαμπόπουλου από την Μελίγκοβα Τριγωνίδας.

Τα μαχαίρια του Ιωάννη Κ. Χαντζαρά είχαν πάνω στη λάμα τους τα αρχικά Ι.Κ.Χ. αποτυπωμένα με το χτύπημα της σφραγίδας του μάστορα με σφυρί πάνω στην πυρωμένη λάμα. Η τεχνική τους, το σχήμα τους και η λαβή τους έμοιαζε στα λευκαδίτικα μαχαίρια¹⁴⁴. Τα μαχαίρια του Πάνου Χαραλαμπόπουλου ξεχώριζαν από τετράγωνη σφραγίδα με τα αρχικά του ονόματός του Π.Χ. Τα περισσότερα από τα μαχαίρια του έχουν συνολικό μήκος 25-35 εκατοστά, έχουν μία μικρή κλίση προς το κάτω μέρος της κόψης και οι λαβές του είναι από κέρατα και μοιάζουν με τη λαβή των λευκαδίτικων χαντζαριών.

Μαχαίρια έφτιαχναν και στην περιοχή της Ναυπακτίας και κυρίως στα χωριά Πλάτανο και Αράχοβα μέχρι τη δεκαετία του 1960. Ένας από τους τελευταίους μαχαιροποιούς στην περιοχή της Ναυπακτίας ήταν ο Παπαϊωάννου, για τον οποίο η έρευνα δεν εντόπισε περισσότερα στοιχεία.



Εικ. 25: Μαχαίρια βοσκών με μήκος λεπίδας 25-30 εκ. Κατασκευάστηκαν τη δεκαετία του 1930 σε εργαστήριο στην Ορεινή Ναυπακτία. Οι λαβές είναι από κέρατο. (Συλλογή Σπύρου Αδάμη)

¹⁴⁴ Σύμφωνα με τις περιγραφές του αδερφού του και βοηθού του για μερικά χρόνια Ανδρέα Χαντζαρά. Βλ. σ.

Β' Κεφάλαιο

Καραϊσκάκης-Δραγαμέστο Αιτωλ/νίας

1. Γεωγραφία



Εικ. 26: Χάρτης Νομού Αιτωλοακαρνανίας. Με τη μαύρη γραμμή ορίζεται η Επαρχία Ξηρομέρου

Το χωριό Καραϊσκάκης (πρώην Δραγαμέστο) αποτελεί δημοτικό διαμέρισμα του Δήμου Αστακού και υπάγεται διοικητικά στην Επαρχία Βόνιτσας και Ξηρομέρου του Νομού Αιτωλοακαρνανίας. Βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή της Ακαρνανίας, στο Δήμο Αστακού και κοντά στην ακρόπολη της αρχαίας πόλης του Αστακού¹⁴⁵.

Η Ακαρνανία είναι το δυτικότερο κομμάτι της Στερεάς Ελλάδας και ορίζεται χονδρικά από το τρίγωνο που σχηματίζουν το Ιόνιο πέλαγος, ο Αμβρακικός κόλπος και ο ποταμός Αχελώος. Πήρε τ' όνομά της από τον μυθικό ήρωα Ακαρνάνα, γιό του Αλκμέωνα

¹⁴⁵ Βλ. Δημητρούκας Ιωάννης Χ., *Ιστορία του Δραγαμέστου/Αστακού και της περιοχής του στα Νεότερα Χρόνια (περ. 1470-1832)*, Αθήνα 2010, σ. 23

και της Καλλιρρόης, που ήταν κόρη του Αχελώου. Συντίθεται από δύο επί μέρους γεωγραφικές ενότητες, το Ξηρόμερο και το Βάλτο. Η περιοχή είναι κυρίως ορεινή και στο κέντρο της δεσπόζουν τα Ακαρνανικά όρη. Η περιοχή κατοικείται από τα νεολιθικά χρόνια. Κατά τον 7ο π.Χ. αιώνα αποικίζουν την περιοχή οι Κορίνθιοι ιδρύοντας πόλεις όπως ο Αστακός, η Πάλαιρος και το Ανακτόριο. Μετά την κατάκτηση από τους Ρωμαίους και την ίδρυση της Νικόπολης στην απέναντι πλευρά της Ηπείρου, η περιοχή παρήκμασε αφού το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των ακαρνανικών πόλεων μεταφέρθηκε αναγκαστικά εκεί.

Το Ξηρόμερο (επαρχία Βονίτσης και Ξηρομέρου) οριοθετείται από τον Αμβρακικό κόλπο, την αύλακα των λιμνών Αμβρακία και Οζερός και τον κάτω ρου του Αχελώου ποταμού. Η επαρχία Ξηρομέρου ήταν μία από τις πέντε επαρχίες του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Η περιοχή ήταν από τις τελευταίες που ενσωματώθηκαν στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος μετά την απόκτηση της ανεξαρτησίας του. Εντάχθηκε σ' αυτό με την συνθήκη του Λονδίνου το 1832 οπότε και η Ελλάδα κέρδισε εδάφη και δυτικότερα του Αχελώου. Πρώτη έδρα της επαρχίας ήταν το χωριό Δραγαμέστο, το οποίο το 1930 μετονομάστηκε σε Καραϊσκάκης. Η επαρχία καταργήθηκε στην συνέχεια με την διοικητική διαίρεση του 1836, η οποία κατήργησε προσωρινά το νομαρχιακό σύστημα ενώ ανασυστάθηκε το 1848. Έδρα της επαρχίας έγινε η Βόνιτσα. Παρέμεινε στην συνέχεια αμετάβλητη μέχρι την κατάργησή της το 1997 με το σχέδιο Καποδίστριας¹⁴⁶.

2. Ιστορία

Η περιοχή του Δραγαμέστου έχει έντονη ιστορική παρουσία από τα βυζαντινά χρόνια. Στην περιοχή αυτή πραγματοποιήθηκαν πολλές πολεμικές συγκρούσεις με βασικό πολεμικό εξοπλισμό το μαχαίρι. Εδώ βρισκόταν το μεσαιωνικό κάστρο του Δραγαμέστου, ερείπια του οποίου σώζονται σήμερα ανάμεσα στο σημερινό χωριό Καραϊσκάκης και τον Αστακό. Ήταν χτισμένο στους λόφους Κάστρο και Καστέλι και περιέκλειε το βόρειο τμήμα της αρχαίας ακρόπολης του Αστακού, έλεγχε την είσοδο προς την ενδοχώρα και σε

¹⁴⁶ Βλ. Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., λ. «Καραϊσκάκης» στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, 3, Εκδότης – Δ/ντής συντάξεως: Ιωάννης Ν. Κουφός, σ. 1027. Βλ. επίσης, Χασάπη Χρήστου Κ., *Λεύκωμα της κοινοπόλεως Αστακού: ιστορικών, βιογραφικών, λαογραφικών*, Αθήναι, 1976, σ. 10

δύσκολες εποχές ήταν καταφύγιο των κατοίκων των γύρω περιοχών. «Το κάστρο προέκυψε από επισκευές και προσθήκες στο φρούριο του αρχαίου Αστακού»¹⁴⁷.

Στο χώρο του βρίσκονται, εκτός από αρχαιοελληνικά, και βυζαντινά και φράγκικα ερείπια, δείγματα της συνεχούς οίκησης του. Το μεσαίωνα το κάστρο ήταν γνωστό με το όνομα Δραγαμέστο. Το τοπωνύμιο Δραγαμέστο έχει σλάβικη προέλευση και σημαίνει κοιλαδότοπος. Αρχικά αναφερόταν σε όλη την κοιλάδα, ενώ στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει το κάστρο και αργότερα και το χωριό που χτίστηκε δύο χιλιόμετρα περίπου πιο βόρεια, στους πρόποδες του όρους Βελούτσα¹⁴⁸.



Εικ. 27: Το κάστρο του Δραγαμέστου

Το κάστρο του Δραγαμέστου (απαντάται και: Δραγαμεστός, Δραγομέστι, Δραγομέστον, Τραγαμέστης, Dragomestre και Dragonestre) είναι ένα από τα σημαντικότερα ιστορικά μνημεία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας στην περιοχή¹⁴⁹. Ο Δημητρώκας υποστηρίζει ότι η ίδρυση του κάστρου πραγματοποιήθηκε μεταξύ των αρχών του 7^{ου} αιώνα μ.Χ., εποχή κατά την οποία εγκαταστάθηκαν στην περιοχή Σλάβοι, και των αρχών του 9^{ου} αιώνα, οπότε μαρτυρούνται για πρώτη φορά το κάστρο Δραγαμέστου και το θέμα Κεφαλληνίας¹⁵⁰. Είχε μεγάλο πύργο και από τις πολεμίστρες του φαινόταν η θάλασσα απ' όπου και ο κίνδυνος των πειρατών. Ακόμη, η εξωτερική σκοπιά του προφήτη Ηλία, όπου σήμερα υπάρχει το μοναστήρι, έλεγχε το εσωτερικό της

¹⁴⁷ Δημητρώκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 13

¹⁴⁸ Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1020. Βλ. επίσης, Δημητρώκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 13

¹⁴⁹ Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1017

¹⁵⁰ Βλ. Δημητρώκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 13

πεδιάδας για διερχόμενα στρατεύματα. Στο εσωτερικό του κάστρου σώζεται μισογκρεμισμένος ναός και ερείπια από δημόσια κτήρια¹⁵¹.

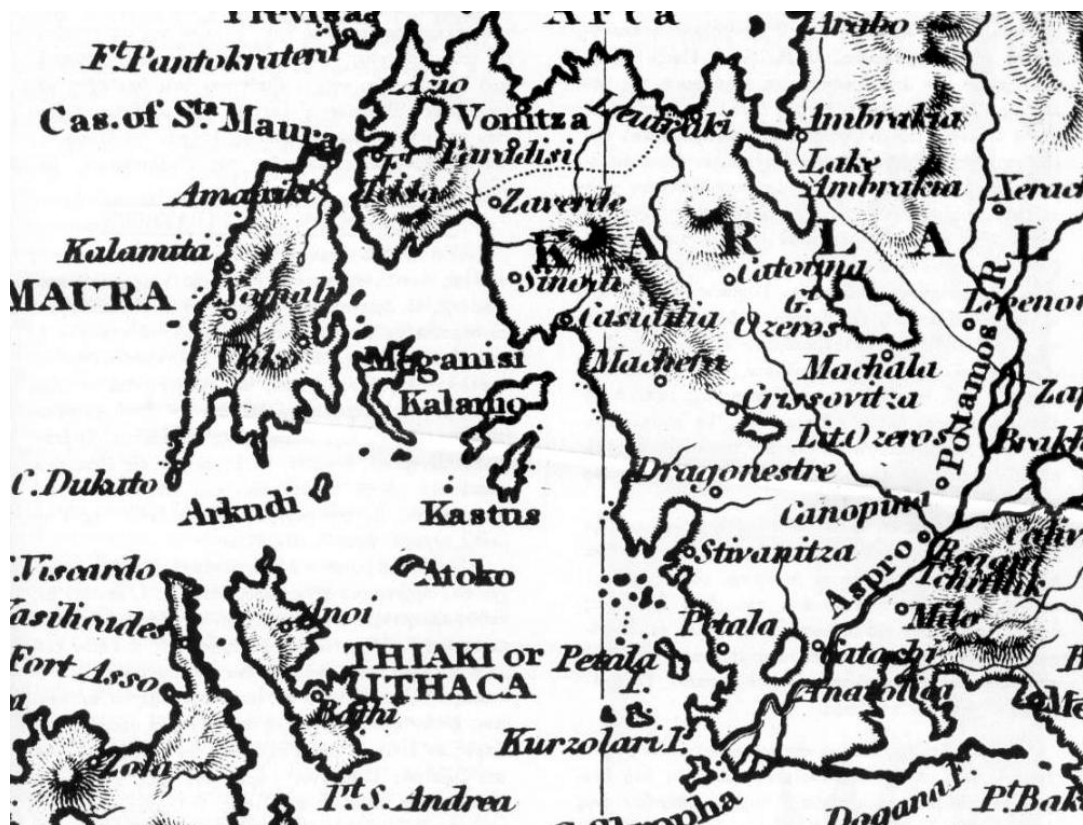


Εικ. 28: Αεροφωτογραφία από το διαδίκτυο στην οποία διακρίνεται η κωμόπολη του Αστακού. Η περιοχή που περικλείεται με μαύρη γραμμή είναι η τοποθεσία όπου βρισκόταν η ακρόπολη της αρχαίας πόλης του Αστακού και αργότερα το κάστρο του Δραγαμέστου.

Το κάστρο του Δραγαμέστου κατά την τρίτη δεκαετία του 9^{ου} αιώνα μπόρεσε να αποκρούσει τις επιθέσεις των Σαρακηνών και αναδείχτηκε σε ένα από τα σημαντικά στρατιωτικά κέντρα του θέματος Κεφαλληνίας. Μετά το 1204 μ.Χ. και την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους, το κάστρο του Δραγαμέστου περιήλθε αρχικά υπό τον έλεγχο της Βενετίας σύμφωνα με τη συνθήκη της Ρωμανίας (1204 μ.Χ.) και λίγο αργότερα εντάχτηκε στο Δεσποτάτο της Ηπείρου. Αργότερα έπεσε στα χέρια των Καταλανών και το 1356 πέρασε στην κατοχή του Αρβανίτη φύλαρχου Γκίνη Μπούα Σπάτα. Το 1386 το έλαβε ως προίκα ο Βενετός Φραντζίσκο Φόσκαρι, ο οποίος παντρεύτηκε την κόρη του Μπούα Σπάτα, Στερίνα. Το 1405, ο Κάρολος Τόκκος, ηγεμόνας του Δουκάτου της Νεαπόλεως, αποβιβάστηκε στην Ακαρνανία και έπειτα από μάχη κατέλαβε το κάστρο του Δραγαμέστου, καθώς και το Αγγελόκαστρο, το Ανατολικό και τη

¹⁵¹ Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1020

¹⁵² Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1020. Βλ. επίσης, Δημητρούκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 13-14, 61



58

κάστρο και δεν είχε ακόμη μεταφερθεί βορειότερα, κάτω από την κορυφή της Βελούτσας¹⁵³.

Στα χρόνια του Βενετοτουρκικού πολέμου (1684-1699) στην περιοχή έγιναν πολλές στρατιωτικές επιχειρήσεις και τα χωριά του Δραγαμέστου (Δραγαμέστο, Λούτσαϊνα και Βασιλόπουλο) με το ομώνυμο κάστρο του πέρασαν στην κατοχή των Βενετών. Σε όλη τη διάρκεια των επιχειρήσεων οι κάτοικοι της περιοχής υπέστησαν ληστείες, βασανισμούς, δολοφονίες από άτακτους-παρτιζάνους Κεφαλλονίτες, τους οποίους οι Βενετοί προσπάθησαν ανεπιτυχώς να τιμωρήσουν. Είναι πολύ πιθανό, οι κάτοικοι, στην προσπάθειά τους να προστατευθούν από τους δύο αντιπάλους, Τούρκους και Βενετούς, αλλά κυρίως από τις βιαιότητες των ατάκτων, να μετέφεραν τα χρόνια εκείνα τον οικισμό πολύ ψηλότερα, εκεί που βρίσκεται σήμερα το παλιό χωριό Δραγαμέστο, καθώς η νέα αυτή θέση παρείχε μεγαλύτερη ασφάλεια, διέθετε πολλές πηγές συνεχούς ροής και πολύ καλό κλίμα¹⁵⁴.

Κατά την οθωμανική εποχή κύριος οικισμός της περιοχής ήταν το Δραγαμέστο. Το 18^ο αιώνα το χωριό παρουσίασε σημαντική ανάπτυξη, έγινε πολυάνθρωπο κεφαλοχώρι με ακμαία κτηνοτροφία, καλλιέργειες, σπουδαία βιοτεχνία μάλλινων υφασμάτων και ονομαστούς πρόκριτους. Ήταν το μεγαλύτερο χωριό της περιοχής. Στην παράλια περιοχή λειτουργούσε λιμάνι με την ονομασία "Σκάλα" ή "Σκάλωμα Δραγαμέστου". Η οθωμανική διοίκηση επέβαλε στους ντόπιους ταπεινώσεις (αγγαρείες), υποχρεωτική φιλοξενία και βαριά φορολογία ("δεκάτη"). Η σπουδαιότητα του τόπου τον έκανε έδρα βοεβόδα-έπαρχου, σπαχή και μπουλούκμπαση, μιας και το Δραγαμέστο ήταν η πρωτεύουσα του καζά ("νομού") Ξηρομέρου. Σε έγγραφο του 1806 του Μουσελίμη Βραχωρίου προς το Διοικητή Ζακύνθου, το Δραγαμέστο αναφέρεται μεταξύ των μερών, στα οποία μπορούν να έρθουν άφοβα εργάτες καιπραματευτές από τα Επτάνησα¹⁵⁵.

Επίσης, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, το Σκάλωμα Δραγαμέστου ήταν σημαντικό λιμάνι εξαγωγών. Μετά την ίδρυση γαλλικού προξενείου αρχικά στη Σαγιάδα (1702), το οποίο αργότερα μεταφέρθηκε στην Άρτα (1703), η περιοχή της Δυτικής Ελλάδας έγινε εξαγωγικό κέντρο. Το Σκάλωμα Δραγαμέστου και το Σκάλωμα της Κανδήλας ήταν τα

¹⁵³ Βλ. Δημητρώκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 73

¹⁵⁴ Βλ. Δημητρώκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 76-81

¹⁵⁵ Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1020-1021

λιμάνια της Ακαρνανίας όπου φορτώνονταν τα εμπορεύματα για την Ευρώπη. Οι Γάλλοι έδειχναν ενδιαφέρον για την ξυλεία, αλλά και για άλλα εμπορεύματα, όπως μέλι, μαλλί, βελανίδι, κρέατα, δέρματα, κερί, σιτάρι, κριθάρι, κεχρί, ρύζι, κρεμμύδια, πήλινα αγγεία, κρασοβάρελα, ξυλοκάρβουνα κ.α. Η ξυλεία υλοτομούνταν στα γύρω δάση και χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή πολεμικών πλοίων, γιατί ήταν πολύ εύκολη στην κατεργασία και αρκετά σκληρή¹⁵⁶.

Κατά την εποχή της γαλλικής κυριαρχίας στα Επτάνησα (1797-1799) η περιοχή Δραγαμέστου περιήλθε στην κυριαρχία των Γάλλων και υπαγόταν διοικητικά στο Διαμέρισμα Αιγαίου Πελάγους μαζί με τη Ζάκυνθο, τα Κύθηρα, τα Αντικύθηρα και τις Στροφάδες. Πολύ σύντομα όμως περιήλθε ξανά υπό των έλεγχο του Οθωμανικού κράτους¹⁵⁷.

Κατά την εποχή του Αλή Πασά (1804-1820) αναπτύχθηκε το εμπόριο του βελανιδιού. Ο Αλή Πασάς είχε διαμορφώσει δασική πολιτική για την περιοχή, γι αυτό και φρόντισε να υπαγάγει υπό τη δικαιοδοσία του δασικές εκτάσεις και βελανιδότοπους. Στον Αστακό που τότε άρχισε να συγκροτείται οικιστικά είχε οικοδομήσει μεγάλες αποθήκες για την αποθήκευση του βελανιδιού. Τον καρπό από όλα τα δάση βελανιδιάς συνέλεγε για λογαριασμό του ο Αλή Πασάς με το μόχθο των κατοίκων της Αιτωλοακαρνανίας αντί μικρής αμοιβής¹⁵⁸.

Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης 1821-1828, το Σκάλωμα Δραγαμέστου αποτέλεσε σημαντικό λιμάνι για τον εφοδιασμό των Ελλήνων, στρατόπεδο και κέντρο προσφύγων. Η περιοχή του Δραγαμέστου αποτέλεσε ορμητήριο γνωστών οπλαρχηγών κατά των Τούρκων. Στη Μονή του Προφήτη Ηλία Δραγαμέστου, η οποία είναι χτισμένη στη κορυφή υψώματος και περικλείεται από πετρόχτιστο τείχος, στήθηκε από την αρχή στρατόπεδο, το οποίο χρησιμοποίησαν πολλοί Έλληνες οπλαρχηγοί¹⁵⁹.

Η επανάσταση στο Ξηρόμερο κηρύχτηκε το Μάη του 1821 από τον Γιώργο Βαρνακιώτη, ο οποίος διέμενε τότε στον Προφήτη Ηλία Δραγαμέστου. Οι επαναστάτες

¹⁵⁶ Βλ. Δημητρώκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 86-88

¹⁵⁷ Βλ. Δημητρώκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 94

¹⁵⁸ Βλ. Δημητρώκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 102-103

¹⁵⁹ Βλ. Χασάπη Χρήστου Κ., ό.π., σ. 20

συμμετείχαν στη Μάχη του Αετού και σε άλλες συγκρούσεις μετατρέποντας την περιοχή σε επαναστατικό κέντρο¹⁶⁰.



Εικ. 30: Η Μονή του Προφήτη Ηλία Δραγαμέστου

Με την εισβολή του Ομέρ πασά το καλοκαίρι του 1822 το Δραγαμέστο και όλη η περιοχή εκκενώθηκαν. Έμειναν πίσω μόνο οι Χασαπαίοι από το Δραγαμέστο με τους άντρες τους. Τα γυναικόπαιδα πέρασαν στα νησάκια στον Κόλπο του Αστακού με πλοιάρια (γαϊτες) των Ιθακησίων.¹⁶¹

Ακόμη, στο Δραγαμέστο κατέφυγαν ύστερα από μακροχρόνια περιπετειώδη περιπλάνηση πολλοί Τζουμερκιώτες Καλλαρυτινοί, όταν το 1822 ο Ισμαήλ πασάς Πλιάσας έκαψε τα χωριά τους¹⁶². Επίσης, τον Ιανουάριο του 1823, ο Μανιάτης Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης δημιούργησε εδώ στρατόπεδο για να ελέγξει τα περάσματα προς το Μεσολόγγι¹⁶³.

¹⁶⁰ Βλ. Δημητρούκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 109-113

¹⁶¹ Βλ. Δημητρούκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 114

¹⁶² Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1023

¹⁶³ Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1022, Βλ. επίσης, Δημητρούκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 119-123

Το 1825 έστησαν στρατόπεδο στην περιοχή οι οπλαρχηγοί Τσόγκας, Ράγκος και Δημοτσέλιος¹⁶⁴. Στα τέλη Αυγούστου του 1825 δημιουργείται εδώ στρατόπεδο του Γ. Καραϊσκάκη, ο οποίος έμελλε να δώσει το όνομά του στο σύγχρονο Δραγαμέστο (μετονομάστηκε το 1930 σε "Καραϊσκάκης"). Για την στρατοπέδευση των δυνάμεων του Καραϊσκάκη χρησιμοποιήθηκαν οι αποθήκες και τα μαγαζιά στη Σκάλα (σημερινός Αστακός) και η περιοχή κοντά στον Προφήτη Ηλία. Από τη θέση αυτή ο Καραϊσκάκης έκανε στρατιωτικές επιχειρήσεις χτυπώντας τους Τούρκους στη Λάσπη και στον Άγιο Νικόλαο Μάνινας. Με τον τρόπο αυτό εμπόδιζε τις εφοδιοπομπές των Τούρκων στην προσπάθειά τους να μεταφέρουν τρόφιμα και πολεμοφόδια στα στρατεύματα που πολιορκούσαν το Μεσολόγγι¹⁶⁵.

Τον Νοέμβριο του 1827 ο στρατηγός Richard Church αποβιβάστηκε στη Σκάλα Δραγαμέστου και κατέστησε το χωριό Δραγαμέστο ξανά προγεφύρωμα, στρατόπεδο και ορμητήριο επιχειρήσεων για την αναζωπύρωση της Επανάστασης και την απελευθέρωση της Ακαρνανίας. Τον Ιούλιο του 1829 επισκέφθηκε το Δραγαμέστο ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας προερχόμενος από το νησί Κάλαμος¹⁶⁶.

Πολλοί αγωνιστές της Επανάστασης ήταν από το Δραγαμέστο. Μεταξύ αυτών αναφέρονται οι: Τάτσης (Αναστάσιος) Μαγγίνας, αγωνιστής και πολιτικός, Γεώργιος Μαγγίνας, Θοδωρής Μαγγίνας, Νικόλαος Γ. Μαγγίνας, Βασίλειος Χασάπης (χιλίαςρχος του αγώνα), Νικόλαος Τσέλιος (ανιψιός του Δήμου Τσέλιου), Καραγιάννηδες, Χασαπαίοι, Μαλουσαίοι, Σκαπεταίοι κ.α.¹⁶⁷.

Το χωριό Καραϊσκάκης (πρώην Δραγαμέστον) Αιτωλοακαρνανίας από το 1832 ανήκει στο ελεύθερο νεοελληνικό κράτος. Με διάταγμα του Όθωνα το 1933, με το οποίο η χώρα διαιρέθηκε σε 10 νομούς και 42 επαρχίες, το χωριό Δραγαμέστο ορίστηκε πρωτεύουσα της επαρχίας Ακαρνανίας¹⁶⁸.

¹⁶⁴ Βλ. Δημητρούκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 128

¹⁶⁵ Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1022-1026, Βλ. επίσης, Δημητρούκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 130-137

¹⁶⁶ Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1027, Βλ. επίσης, Δημητρούκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 140-145

¹⁶⁷ Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1027

¹⁶⁸ «α) Την Επαρχίαν Ακαρνανίας, συνισταμένην εκ των μέχρι τούδε Επαρχιών Ξηρομέρου, Βονίτσης και

Η περιοχή ήταν από τις τελευταίες που ενσωματώθηκαν στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος μετά την απόκτηση της ανεξαρτησίας του. Εντάχθηκε σ' αυτό με την συνθήκη του Λονδίνου το 1832 οπότε και η Ελλάδα κέρδισε εδάφη και δυτικότερα του Αχελώου. Η περιοχή αυτή αποτέλεσε στην συνέχεια μία από τις πέντε επαρχίες του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας ως επαρχία Ακαρνανίας η οποία περιλάμβανε και την μετέπειτα επαρχία Βάλτου. Πρώτη έδρα της επαρχίας ήταν το χωριό Καραϊσκάκης το οποίο πριν το 1930 ονομαζόταν Δραγαμέστο. Η επαρχία καταργήθηκε στην συνέχεια με την διοικητική διαίρεση του 1836 η οποία κατήργησε προσωρινά το νομαρχιακό σύστημα ενώ ανασυστάθηκε το 1848. Έδρα της επαρχίας έγινε η Βόνιτσα. Παρέμεινε στην συνέχεια αμετάβλητη μέχρι την κατάργησή της το 1997 με το σχέδιο Καποδίστριας.

Μέχρι το 1912, το Δραγαμέστο συμπεριλαμβανόταν στον Δήμο Αστακού, του οποίου για αρκετά χρόνια υπήρξε έδρα. Το 1840 ο Δήμος Αστακού είχε πληθυσμό 2.255 κατοίκους και τον αποτελούσαν τα χωριά Δραγαμέστο, Βασιλόπουλο, Βλυζανά, Καλέντζι, Μαχαιρά, Χρυσοβίτσα, Πρόδρομος, Ρούστα, Σκουρτού, Αγράμπελον, Γουριώτισσα και Μάνινα¹⁶⁹. Με την πάροδο του χρόνου πολλοί κάτοικοι του Δραγαμέστου εγκαταλείπουν το χωριό και εγκαθίστανται στον παράλιο χώρο, όπου αναπτύσσεται η κωμόπολη του Αστακού¹⁷⁰.

Η θέση του σημερινού Αστακού Αιτωλοακαρνανίας ήταν γνωστή στο παρελθόν ως Σκάλωμα Δραγαμέστου και αποτελείτο από παράγκες, καρνάγια και αποθήκες. Μετά την απελευθέρωση ο οικισμός μεγάλωσε σημαντικά από κατοίκους των γύρω χωριών, της Ιθάκης, της Κεφαλονιάς και της Ηπείρου. Ως πρώτοι οικιστές του Αστακού φέρονται τρεις οικογένειες από το Δραγαμέστο, οι οικογένειες Μαγγίνα, Χασάπη και Τσέλιου με γενάρχες τρεις αγωνιστές του 1821 και προύχοντες της περιοχής, τον Αναστάσιο (Τάτση) Μαγγίνα, το Βασίλειο Χασάπη και το Δήμο Τσέλιο¹⁷¹. Γύρω από το σημαντικό λιμάνι του Αστακού άρχισε να χτίζεται μία όμορφη πόλη με αρχοντικά και εκκλησίες. Τα μεγάλα εμπορικά του καταστήματα, το λιμάνι και η επαφή με τα αγγλοκρατούμενα τότε Επτάνησα έφεραν μεγάλη οικονομική άνθηση, όπως μαρτυρούν τα πολλά όμορφα νεοκλασικά κτήρια που

Βάλτου, με πρωτεύουσαν το Δραγαμέστον». Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1027

¹⁶⁹ Βλ. Χασάπη Χρήστου Κ., ό.π., σ. 10

¹⁷⁰ Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1027

¹⁷¹ Βλ. Χασάπη Χρήστου Κ., ό.π., σ. 11

διασώζονται. Σ' αυτό συνέβαλε σημαντικά το θαλάσσιο εμπόριο καπνού, ακατέργαστων δερμάτων, τυριών και κυρίως των βελανιδιών, που αποτελούσαν την πρώτη ύλη για τη βυρσοδεψία¹⁷².



Εικ. 31: Χάρτης της περιοχής του Δήμου Αστακού

Τον Αύγουστο του 1912 το χωριό Δραγαμέστο αναγνωρίστηκε σε ξεχωριστή κοινότητα με το Β.Δ. της 31-8-1912, Φ.Ε.Κ. 261, τεύχος Α', 1912. Η κοινότητα αρχικά απαρτιζόταν από τους συνοικισμούς Δραγαμέστο και Βασιλόπουλο. Μετά από ένα χρόνο, το Σεπτέμβριο του 1913, το Βασιλόπουλο αποσπάστηκε από την κοινότητα Δραγαμέστου και αποτέλεσε ιδίαν κοινότητα¹⁷³.

Το Δραγαμέστο με ομόφωνη απόφαση του κοινοτικού συμβουλίου μετονομάστηκε σε Καραϊσκάκης (Δ. 17-7-1930, ΦΕΚ 251/Α' 1930) προς τιμήν του αρχιστράτηγου Γεωργίου Καραϊσκάκη, ο οποίος είχε εγκαταστήσει στρατόπεδο παρενοχλήσεως των τουρκικών φρουρών κατά τη διάρκεια της Β' πολιορκίας του Μεσολογγίου¹⁷⁴. Ο συνοικισμός Σομπολέικα μετονομάστηκε σε Σταυρός τον Ιούνιο του 1964¹⁷⁵

¹⁷² Βλ. Χασάπη Χρήστου Κ., ό.π., σ. 12-14

¹⁷³ Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1017. Βλ. επίσης, Χασάπη Χρήστου Κ., ό.π., σ. 11

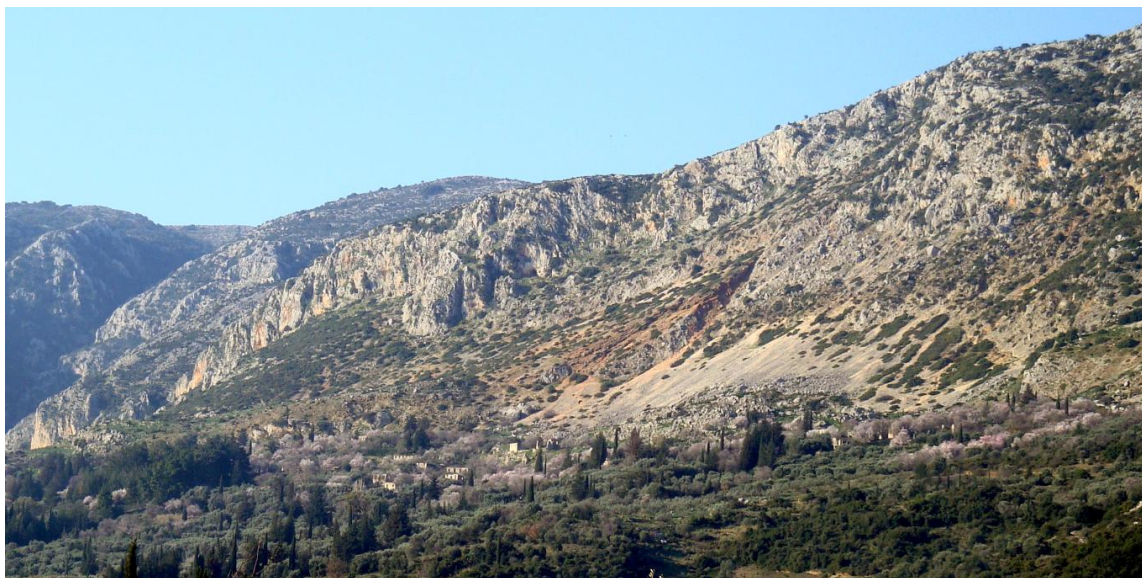
¹⁷⁴ Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1017

¹⁷⁵ Βλ. Χασάπη Χρήστου Κ., ό.π., σ. 11

Μέχρι και τη δεκαετία του 1960 οι κάτοικοι ζούσαν στο παλιό χωριό που ήταν χτισμένο στους ανατολικούς πρόποδες του όρους Βελούτσα. Οι κάτοικοι όμως αναγκάστηκαν να το εγκαταλείψουν, διότι το έδαφος κατολίσθαινε και κάποια σπίτια κατέρρευσαν. Το κράτος παραχώρησε στους κατοίκους οικόπεδα χαμηλότερα στην κοιλάδα, ανατολικά και δυτικά του κεντρικού δρόμου και τους υποχρέωσε να μετακινηθούν εκεί, όπου και χτίστηκε το νέο χωριό Καραϊσκάκης.

3. Χωροταξία

Το παλιό χωριό Καραϊσκάκης-Δραγαμέστο μεταφέρθηκε, όπως προαναφέραμε, στη θέση όπου βρίσκονται σήμερα μισογκρεμισμένα τα περισσότερα από τα κτίσματά του, στα τέλη του 17ου αιώνα. Οι δύο πρώτοι οικιστικοί πυρήνες συγκροτήθηκαν γύρω από τις βρύσες του χωριού, τις σημαντικότερες πηγές φυσικής ροής στην πλαγιά της Βελούτσας. Οι πρώτοι ναοί που κτίστηκαν για τον καθαγιασμό του χώρου ήταν οι ναοί του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και της Αγίας Παρασκευής κοντά στη νότια βρύση και ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρα κοντά στη βόρεια βρύση¹⁷⁶.



Εικ. 32: Φεβρουάριος 2011. Το παλιό χωριό Δραγαμέστο με τα ερειπωμένα σπίτια και τις ανθισμένες αμυγδαλιές.

¹⁷⁶ Βλ. Δημητρούκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 147

Μεταξύ του 1730 και 1750, πρέπει να κτίστηκε ο ναός του Αγίου Γεωργίου, ο οποίος ήταν ο κύριος ναός του χωριού μέχρι το 1784. Τότε πρέπει να κτίστηκαν και οι οικίες των Τσέλιου, Γεραφέντη, Μαρίνου, Ρηγάλου, οι οποίες περιβάλλουν κυκλικά το χώρο του ναού του Αγίου Γεωργίου. Κάτω από το ναό αυτό δημιουργήθηκε ένα ισοπεδωμένο πλάτωμα, το Μεσοχώρι, όπου μαζεύονταν οι προεστοί και οι κάτοικοι του χωριού να διαβουλευτούν για διάφορα ζητήματα, να χαρτοπαίξουν, αλλά και να πανηγυρίσουν ανήμερα της γιορτής του πολιούχου Αγίου. Την ημέρα εκείνη, το Μεσοχώρι λειτουργούσε ως χοροστάσι (χοροστάσι)¹⁷⁷.



Εικ. 33: Ερειπωμένο σπίτι της οικογένειας Γεραφέντη στο παλιό χωριό Δραγαμέστο στις πλαγιές της Βελούτσας, πάνω από το ναό του Αγίου Γεωργίου

Κάτω ακριβώς από το Μεσοχώρι και σε μικρή απόσταση από την κατοικία των (κάτω) Μαγγιναίων, οικοδομήθηκε το 1784, σύμφωνα με σωζόμενο χάραγμα, ο ευρύχωρος και μεγαλόπρεπος ναός του Αγίου Αθανασίου, ένδειξη ευημερίας και δημογραφικής ανάπτυξης της κοινότητας το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα. Ο ναός αυτός του πολιούχου Αγίου Αθανασίου αποτελούσε το σημαντικότερο δημόσιο κτίσμα στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Στα χρόνια της επανάστασης χρησιμοποιήθηκε ως αποθήκη συγκέντρωσης των σιτηρών, τα οποία πρόσφεραν οι κάτοικοι για τις ανάγκες του αγώνα¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Βλ. Δημητρώκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 147-148

¹⁷⁸ Βλ. Δημητρώκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 148

Ένα επίπεδο χαμηλότερα από τον ναό του Αγίου Αθανασίου και δίπλα στην αυλή του σχολείου, το οποίο ιδρύθηκε σε μεταγενέστερη εποχή, βρίσκεται μισογκρεμισμένος ο ναός της Παναγίας, ο οποίος ανοικοδομήθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα¹⁷⁹. Υπήρχαν στο χωριό και άλλοι ναοί: «Οι κυριότεροι ναοί της βόρειας συνοικίας ήταν ο ναΐσκος των Αγίων Αποστόλων, ο ναός του Αγίου Δημητρίου και ο μη σωζόμενος σήμερα ναός του Αγίου Βλασίου»¹⁸⁰.

Η σύνθεση του πληθυσμού της κοινότητας Δραγαμέστου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και στα χρόνια της επανάστασης είναι ατελώς γνωστή. Από την προφορική παράδοση, τα τοπωνύμια και διάφορα έγγραφα έχουν διασωθεί τα επώνυμα: Τσάρκος, Χαρδαλούπας, Μακρής, Δάσκαλος, Ματσαβέλης, Γερμενής, Πλακιάς, Ορφανογιάννης, Μαύριακας, Ρηγάλος, Αναγνώστου, Πανταζής, Μαγγίνας, Καραβιάς, Καραμπάς, Καραπατάς, Καρατζούνης, Μαραβέλλης, Μπούζος, Ξενόπουλος, Τσεκούρας, Γεωργίτσης, Ζ(ε)λός, Κακούρης, Κόκιαρης, Κωνσταντάς, Πέτας, Γιωργάκης, Βαγγέλης, Μητζάνης, Μπουκουβάλας, Στεριώτης, Κοράκης, Παναγιώτου, Χασάπης, Καραμούζης, Ταμπούρης, Κεφαλούδης, Τσέλιος, Βαρόπουλος, Φώτου, Καραβασίλης, Γεραφέντης, Τριαντάφυλλος κ.α.¹⁸¹.



Εικ. 34: Εσωτερική αυλή στο αρχοντικό της οικογένειας Τσέλιου στο παλιό χωριό Δραγαμέστο.

¹⁷⁹ Βλ. Δημητρούκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 150-151

¹⁸⁰ Δημητρούκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 152

¹⁸¹ Βλ. Δημητρούκας Ιωάννης Χ., ό.π., σ. 167-187

Γύρω γύρω υπήρχαν κτίρια (σπίτια, αποθήκες, καταλύματα για το βοηθητικό προσωπικό) και ψηλός
μαντρότοιχος

Σήμερα, στο παλιό χωριό διακρίνονται, αν και μισογκρεμισμένα, μεγάλα πετρόκτιστα αρχοντικά σπίτια με πολλές καμάρες, μεγάλες εσωτερικές αυλές και άλλα βοηθητικά κτήρια γύρω γύρω. Ενδεικτικά αναφέρονται τα αρχοντικά του Τσέλιου, του Γεραφέντη και τα δύο αρχοντικά της οικογένειας Μαγγίνα. Τα κτίρια αυτά κτίστηκαν από τα μέσα του 18^{ου} και μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και είναι δείγματα ευημερίας της κοινότητας του Δραγαμέστου την εποχή εκείνη. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα πολλές οικογένειες του ιστορικού Δραγαμέστου εγκατέλειψαν το χωριό και εγκαταστάθηκαν στον Αστακό, που εκείνη την εποχή αναπτυσσόταν και εξελισσόταν σε οικονομικό και εμπορικό κέντρο της περιοχής.

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος αφηγείται σχετικά με τους άρχοντες του χωριού:

«Ο Βασίλης Τσέλιος, απ' ότι έχω ακούσει εγώ, ήταν άρχοντας εδώ. Είχε δύναμη. Είχε πολλά σπίτια εδώ. Εκτός για τον εαυτό του είχε κι άλλα για υπηρετικό προσωπικό. Είχε κτηνοτρόφους, πιστ'κούς, είχε γεωργούς για τα χουράφια, διαφόρους. Αυτά εδώ ήταν όλα αυτ'νού. Και από 'κεί νότια και από 'δω βόρεια ήτανε καμάρες, που έμπαιναν μέσα, πόρτες που ασφάλιζαν. Τις πόρτες δεν τις θ'μήθ'κα ιγώ. Τις καμάρις τις θ'μήθ'κα ιγώ, τις οποίες δυστυχώς τις γκρέμ'σι ένας, για να πάρ' τ'ς πέτρις...

Υπήρχαν κι άλλα αρχοντικά σπίτια. Κάνα δυο ήταν του Μαγγίνα

Το ένα από τα σπίτια του Μαγγίνα και ένα του Τσέλιου είχανε στο ισόγειο χτιστό θόλο με πέτρες και όχι ταβάνι με μαδέρια και ζύλα. Θα πάμε σε λίγο να τα δεις.

Αυτοί όμως έφυγαν και πήγαν στον Αστακό».

Οι κάτοικοι του χωριού ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Η καλλιεργούμενη έκταση του χωριού τη δεκαετία του 1970 ανερχόταν σε 2500 στρέμματα. Οι βοσκότοποι ανέρχονταν σε 20.000 στρέμματα και οι δεντροκαλλιέργειες, κυρίως ελαιώνες, ήταν περίπου 2.000 στρέμματα. Επίσης, η κτηνοτροφία υπολογιζόταν σε 2.500 πρόβατα και 2.000 γίδια¹⁸².

Σήμερα κανείς πια δεν κατοικεί στο παλιό ερειπωμένο Δραγαμέστο-Καραϊσκάκη.

¹⁸² Βλ. Σπυρόπουλος Απ. Γ., ό.π., σ. 1017

Όλοι οι κάτοικοι του χωριού εγκαταστάθηκαν σε νεόδμητα σπίτια, ανατολικά και δυτικά του κεντρικού δρόμου που συνδέει τον Αστακό με το Βασιλόπουλο και διασχίζει τη μικρή κοιλάδα του Δραγαμέστου. Το νέο χωριό έχει επεκταθεί αρκετά με αποτέλεσμα να έχει σχεδόν ενωθεί με το γειτονικό χωριό Βασιλόπουλο. Το νέο χωριό στην τελευταία απογραφή του 2001 είχε 630 κατοίκους.



Εικ. 35: Το νέο χωριό Καραϊσκάκης σήμερα

Γ' Κεφάλαιο

Ο μαχαιροποιός Παναγιώτης Ρηγάλος (1943-)

1. Η οικογένεια Ρηγάλου

Η οικογένεια Ρηγάλου ζει και δραστηριοποιείται στην περιοχή του Δραγαμέστου τουλάχιστον από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Τα χρόνια εκείνα το επώνυμο της οικογένειας ήταν Ορφανογιάννης. Ως βασική τους ενασχόληση είχαν την κτηνοτροφία.

Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, την οποία έχει ακούσει από τον παππού του και τον πατέρα του και την αναφέρει ο ίδιος ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος, η αλλαγή του επώνυμου σε Ρηγάλος οφείλεται στο εξής περιστατικό:

«Να αναφερθώ και σ' ένα παλιό ιστορικό, διότι το όνομά μας, δε λεγόμασταν Ρηγάλος, λεγόμασταν Ορφανογιάννης. Και επί Τουρκοκρατίας κατέβηκε απ' το παλιό χωριό, που βρισκόταν στη Βελούτσα, μια γυναίκα απ' την οικογένεια, εδώ κάτω (εννοεί τη θέση στην κοιλάδα, όπου βρίσκεται σήμερα το νέο χωριό), για δουλειά στα χωράφια. Εδώ την έπιασαν οι Τούρκοι και τη βίασαν. Η γυναίκα πήγε επάνω και είπε τι έπαθε.

Οι άντρες της οικογένειας πήγαν και βρήκαν τους Τούρκους βιαστές, τους έκαναν την ίδια δουλειά και στη συνέχεια τους έκαναν στείρωση με το σχοινί, όπως κάνουμε στα ζώα. Ο ένας βιαστής πέθανε επί τόπου, γιατί ο άνθρωπος δε βαστάει τέτοιο βάσανο, ο άλλος έζησε λίγο και “έδωσε άκρες”¹⁸³ ότι αυτό μας το 'καναν οι Ορφανογιανναίοι.

Οι Ορφανογιανναίοι έφυγαν απ' το χωριό και έπιασαν τα βουνά, για να μην τιμωρηθούν. Όλοι στο χωριό έλεγαν ότι θα τους πιάσουν οι Τούρκοι και θα τους κρεμάσουν ή θα τους γδάρουν ζωντανούς, όπως έκαναν συνήθως σε τέτοιες περιπτώσεις. Ο Έλληνας καπετάνιος που ήτανε εδώ στην περιοχή είπε ότι εγώ δεν πρόκειται να τιμωρήσω τους Ορφανογιανναίους γι' αυτό που έκαναν, αντίθετα θα τους δώσω ρηγάλο. Ρηγάλο σημαίνει δώρο στην Ιταλική γλώσσα».

¹⁸³ Έδωσε άκρες: έδωσε πληροφορίες

Την ίδια προφορική παράδοση αφηγήθηκε στο συγγραφέα Ιωάννη Δημητρούκα ο πάππος του Ι. Ρηγάλος:

«Στο Δραγαμέστο ζούσαν δύο νεαρά αδέρφια μαζί με τη γριά μητέρα τους. Ο πατέρας Γιάννης Ορφανός ή Ορφανογιάννης είχε πεθάνει, αφήνοντάς τα ορφανά. Η φτωχιά μητέρα τους συνήθιζε να μαζεύει στάχυα στον κάμπο μετά το θερισμό. Στρατιώτες της τουρκικής φρουράς που έμενε στο κάστρο έπιασαν μια μέρα τη μητέρα στον κάμπο, τη βίασαν και την κακοποίησαν [...]. Τα δύο αδέρφια ορκίστηκαν εκδίκηση. Μια μέρα έστησαν καρτέρι στη θέση Καρκαμπέλου (στο δρόμο από τον κάμπο προς το χωριό, κοντά στις Ακόνες), συνέλαβαν τους δράστες του βιασμού και τους ευνούχισαν. Οι στρατιώτες πέθαναν από αιμορραγία. Οι δράστες άλλαξαν ονόματα και πήραν τα βουνά. Ο ένας ονομάστηκε Μαύριακας και ο άλλος Ρηγάλος [...]»¹⁸⁴.

Το επώνυμο Ορφανογιάννης επιβεβαιώνεται από βενετικό έγγραφο, το οποίο εκδόθηκε στη Βόνιτσα στις 2-1-1763. Μεταξύ αυτών που είχαν καταφύγει στην πόλη και παραδόθηκαν στις οθωμανικές αρχές του Κάρλελι, μνημονεύεται ένας *Γιόργο(ς) του ποτέ Γιάνη Ορφανού*¹⁸⁵.

Τελικά, επικράτησε ως επώνυμο της οικογένειας το Ρεγάλος ή Ρηγάλος.

*«Κι έτσι έμεινε το όνομά μας Ρηγάλος... Δεν ήταν τότε Νομαρχία και κοινότητα να αλλάζ'νι τα ονόματα μι επισημότητες κι μι χαρτιά. Αλλάχ'κι μι μια κουβέντα. Έτσι έγινε»*¹⁸⁶.

Οι ντόπιοι, όμως, τους αποκαλούν και Ντάλες. Είναι το παρατσούκλι τους, το παρωνύμιο¹⁸⁷, για το οποίο δεν έχουμε κάποιες άλλες πληροφορίες.

Ο παππούς του πατέρα του μάστορα λεγόταν Σταύρος Ρηγάλος. Είχε δύο αγόρια, τον Ανδρέα Ρηγάλο, παππού του μάστορα και το Βασίλη. Είχε και κορίτσια, τα ονόματα των οποίων δε θυμάται ο μάστορας. Βασική τους απασχόληση η κτηνοτροφία. Το Μάιο

¹⁸⁴ Δημητρούκας Ιωάννης Χ., σ. 168

¹⁸⁵ Βλ. Δημητρούκας Ιωάννης Χ., σ. 168

¹⁸⁶ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

¹⁸⁷ Για τη χρήση και τη λειτουργία του παρωνύμιου βλ. Σέργης Μανόλης Γ., «Η λειτουργία του παρωνύμιου σε μια ναξιακή αγροτική κοινότητα τον 20ό αιώνα», *Λαογραφία*, 41 (2009), σσ. 145-176

ανέβαιναν με τα ζώα τους στο βουνό Βελούτσα -στην τοποθεσία Μακριά Λάκα είχαν τις στάνες τους- και το χειμώνα κατέβαιναν στο Μαραθιά, μια περιοχή κοντά στη θάλασσα, ανάμεσα στον Αστακό και το Βελά. Η μετακίνηση αυτή γινόταν μέσα στα όρια του δήμου Αστακού και αργότερα της κοινότητας Δραγαμέστου.



Εικ. 36: Άνοιξη του 1935, στη Βελούτσα. Εμφανίζονται από αριστερά ο Σταύρος Ρηγάλος, πατέρας του Παναγιώτη Ρηγάλου και στο κέντρο ο τσέλιγκας Αντρέας Ρηγάλος, παππούς του, στην στάνη τους στην τοποθεσία Μακριά Λάκα στη Βελούτσα του Δραγαμέστου. Τα ρούχα τους είναι προϊόντα της οικοτεχνίας τους. Και ο Ανδρέας και ο Σταύρος Ρηγάλος φορούν μαχαίρια στη μέση τους• διακρίνονται μέσα στις μαύρες γραμμές. (Φωτογραφία από το αρχείο του Παναγιώτη Ρηγάλου)

Ο παππούς του μάστορα, ο τσέλιγκας Ανδρέας Ρηγάλος, παντρεύτηκε τη Γιαννούλα του Σωτηρίου Γαλάνη από το Δραγαμέστο και απέκτησαν δέκα παιδιά. Το μεγαλύτερο από τα παιδιά, ο Παναγιώτης, του οποίου το όνομα πήρε ο μάστορας, πέθανε δεκαεννιά χρονών. Τα άλλα παιδιά του ήταν: ο Αθανάσιος, ο Δημήτριος, ο Σταύρος, ο Γιάννης, ο Σωτήρης, ο Φώτης, η Πανάγιω, η Βαγγελιώ και η Ελένη. Απ' αυτούς ο Δημήτριος, ο Σωτήρης και ο Φώτης εγκαταστάθηκαν τη δεκαετία του 1940 στον Αστακό. Σήμερα (15 Φεβρουαρίου του 2011) βρίσκονται στη ζωή μόνο δύο: ο Σωτήρης και η Πανάγιω.

Ο Ανδρέας Ρηγάλος ήταν πολύ φιλόξενος άνθρωπος. Την άνοιξη του 1935, ανήμερα της Πρωτομαγιάς, ο τσέλιγκας είχε απρόσμενες επισκέψεις. Τον επισκέφθηκαν απρογραμμάτιστα κάποιοι δάσκαλοι, ένας δικηγόρος και ένας γιατρός από τα χωριά Καραϊσκάκης και Βασιλόπουλο. Ο τσέλιγκας τους υποδέχτηκε πολύ πρόθυμα και χωρίς δεύτερη σκέψη έσφαξε ένα βετούλι και *«το έψησε να φάνε οι ξένοι»*. Οι επισκέπτες έμειναν κατενθουσιασμένοι από τη φιλοξενία και για πολλά χρόνια μιλούσαν με τα καλύτερα λόγια για τον τσέλιγκα Ανδρέα Ρηγάλο.



Εικ. 37: Άνοιξη του 1935 στη Βελούτσα. Στη φωτογραφία διακρίνονται οι επισκέπτες και οι οικοδεσπότες με το ψημένο βετούλι και το κοκορέτσι. Πρώτος από αριστερά ο Βασίλειος Καμπίτσης, δάσκαλος από το

Δραγαμέστο-Καραϊσκάκη, ο οποίος κρατάει στο δεξί του χέρι τη σούβλα με το κοκορέτσι και στο αριστερό το όπλο, δεύτερος ο Φώτης Ρηγάλος, ο μικρός γιος του τσέλιγκα, τρίτος ο τσέλιγκας Ανδρέας Ρηγάλος, παππούς του μάστορα και στη μέση ο πατέρας του μάστορα Σταύρος Ρηγάλος που κρατά το σουβλί με το ψημένο βετούλι. Πέμπτος ο γιατρός Παπαπέτρου, έκτος ο δάσκαλος Δημήτριος Παπασπύρου από το γειτονικό χωριό Βασιλόπουλο, ο οποίος φορά ριχτά την κάπα του τσέλιγκα, ενώ άφησε δίπλα στις κλάρες το καπέλο του, για να φορέσει τη σκούφια του Ανδρέα Ρηγάλου. Καθιστός και κρατώντας την γκλίτσα του τσέλιγκα ο δάσκαλος Δημήτριος Παύλου από το Βασιλόπουλο, ο μόνος απ' όλους αυτούς που βρίσκεται ακόμη στη ζωή σε βαθιά γεράματα. Τη φωτογραφία τράβηξε ο Κωνσταντίνος (Κωστικός) Μητσάνης, δικηγόρος από το Καραϊσκάκη. (Φωτογραφία από το αρχείο του Παναγιώτη Ρηγάλου)

Ο θείος του Παναγιώτη Ρηγάλου, ο Αθανάσιος Ρηγάλος, εκτός από την κτηνοτροφία, ασχολείτο και με την ξυλογλυπτική. Αναφέρεται ως σπουδαίος τεχνίτης από το Καραϊσκάκι με το όνομα Νάσιος Ντάλες (Ρεγάλος) από τον Γερ. Ηρ. Παπατρέχα¹⁸⁸. Έφτιαχνε (α)γκλίτσες, ρόκες, σφοντύλια, ταμπακέλες (τσιγαροθήκες), σφραγίδες κ.α.



Εικ. 38: Ξύλινη γκλίτσα κατασκευασμένη από τον Αθανάσιο (Νάσιο Ντάλε) Ρηγάλο, θείο του Παναγιώτη Ρηγάλου

Κανένας από τους προγόνους του Παναγιώτη Ρηγάλου, δεν άσκησε το επάγγελμα

¹⁸⁸ Βλ. Παπατρέχας Γερ. Ηρ., *Ποιμενικά ξυλόγλυπτα Ξηρομέρου*, Αθήνα 1986, σ. 13

του μαχαιροποιού ή του σιδηρουργού. Όλοι τους ασχολούνταν κυρίως με την κτηνοτροφία και αργότερα συμπληρωματικά και με την γεωργία. Κάποιοι, όπως ο Νάσιος Ντάλης Ρεγάλος παράλληλα με την κτηνοτροφία, ασκούσαν και το επάγγελμα του πελεκάνου-ξυλογλύπτη, για να καλύψουν κυρίως τις προσωπικές τους ανάγκες, αλλά και τις ανάγκες της οικογένειας, σε ξύλινα εργαλεία-αντικείμενα, όπως γκλίτσες, ταμπακέλες, θήκες για τα μαχαίρια, αλλά και σφραγίδες για τα πρόσφορα, ρόκες, σφοντύλια κ.ά. Όλοι τους όμως, ως αυθεντικοί Ακαρνάνες-Ξηρομερίτες¹⁸⁹ αγαπούσαν τα όπλα και ιδιαίτερα τα μαχαίρια. Οπλοφορούσαν σε καθημερινή βάση, τα δε μαχαίρια δεν τα αποχωρίζονταν ποτέ¹⁹⁰.

Ο Σταύρος Ρηγάλος, πατέρας του μάστορα, παντρεύτηκε τη Σπυριδούλα Μπάκα και απέκτησαν επτά παιδιά, δύο αγόρια, τον Παναγιώτη και το Βάιο και πέντε κορίτσια, τη Γιαννούλα, τη Γερασιμούλα, την Αργύρω, την Τιτίκα και την Αντωνία. Η μητέρα του γεννήθηκε στον Αετό Ξηρομέρου, αλλά σε μικρή ηλικία ήρθε με την οικογένειά της και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο Δραγαμέστο, μετέπειτα Καραϊσκάκη.

Η οικογένειά του Παναγιώτη Ρηγάλου ζούσε πολύ φτωχικά. Οι γονείς του αρχικά και πριν γεννηθεί ο Παναγιώτης ασχολούνταν με την κτηνοτροφία. Είχαν πρόβατα και γίδια. Αργότερα καλλιεργούσαν σιτάρι και καπνά.

Στα χρόνια της Κατοχής (1941-1943) το χωριό βρισκόταν υπό ιταλική κυριαρχία. Οι Ιταλοί κατακτητές είχαν καθαιρέσει τον εκλεγμένο πρόεδρο του χωριού και στη θέση του έβαλαν κάποιον συνεργάτη των κατακτητών. Ο πατέρας του Παναγιώτη πήρε μέρος στην Εθνική Αντίσταση και εντάχθηκε στις δυνάμεις του ΕΔΕΣ. Οι Ιταλοί και οι συνεργάτες τους ως αντίποινα έκαψαν το σπίτι της οικογένειας Ρηγάλου στις 18 Ιουνίου του 1943. Το μόνο οίκημα που κατάφεραν να σώσουν από την καταστροφική μανία της

¹⁸⁹ Ο Γερ. Ηρ. Παπατρέχας χαρακτηρίζει τους Ξηρομερίτες ως τραχείς, σκληροτράχηλους, ανθρώπους των αρμάτων, του λύκου και του μαχαιριού. (Βλ. Ποιμενικά ξυλόγλυπτα Ξηρομέρου, σ. 13). Ακόμη, ο Ηρόδοτος χαρακτηρίζει μεταξύ άλλων τους Ακαρνάνες ως «αεί σιδηροφορούντας». (Βλ. Μαμαλούκας Τάκης Α., ό.π., σ. 21)

¹⁹⁰ Μέχρι και το 1950 όλοι οι άντρες στο χωριό Καραϊσκάκης “κρατούσαν” μαχαίρι. Το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα έγιναν στο Δραγαμέστο-Καραϊσκάκη αρκετοί φόνοι με μαχαίρι, οι περισσότεροι προμελετημένοι, είτε για λόγους τιμής, είτε για απονομή δικαιοσύνης με τη μορφή της αυτοδικίας. Αναφέρεται και φόνος με μαχαίρι σε παρεξήγηση. Βλ. στο Παράρτημα ΙΙΙ σσ. 255-257 τοπικές ιστορίες για τη χρήση του μαχαιριού στις αρχές του 20ού αιώνα. Παρόμοια κατάσταση επικρατούσε σε όλη την επαρχία Ξηρομέρου, γι’ αυτό τους Ξηρομερίτες κατά το πρόσφατο παρελθόν τους αποκαλούσαν μαχαιροβγάλτες.

φωτιάς με τη βοήθεια των συγχωριανών τους ήταν το φουρναριό. Στο φουρναριό αυτό γεννήθηκε λίγους μήνες αργότερα (4-12-1943) ο Παναγιώτης Ρηγάλος.



Εικ. 39: Το σπίτι της οικογένειας Ρηγάλου στο παλιό χωριό, το οποίο έκαψαν οι Ιταλοί το 1943

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος αφηγείται:

«Εδώ από κάτω ήταν και το σπίτι που γεννήθηκα. Διακόσια μέτρα από την εκκλησία του Αη-Γιώργη¹⁹¹. Δυστυχώς το σπίτι μας το έκαψαν οι Ιταλοί στις 18 Ιουνίου 1943. Τότε η μάνα μου ήταν έγκυος σε μένα. Όλοι φοβήθηκαν τους Ιταλούς και κατέφυγαν έξω από το χωριό.

Το σπίτι μας το έκαψαν οι Ιταλοί, γιατί ένας καταδότης, ο Φ. Γ., που ήταν εδώ στο χωριό, συμφώνησε με τους Ιταλούς, για να είναι πρόεδρος. Κατήγγησαν οι Ιταλοί, αφού είχαν τη δύναμη –κατακτηταί πλέον– τον νόμιμο πρόεδρο και έβαλαν αυτόν. Αυτός τους εξυπηρετούσε σε ό,τι ήθελαν.

Ο πατέρας μου τότε πήγε στην Αντίσταση, πήγε στο Ζέρβα και πολέμησε. Μια αιτία αυτό ήτανε κι ο καταδότης αυτός έλαβε ευκαιρία, γιατί ήτανε δικασμένος κι από τις δυο παρατάξεις αυτός, κι απ' τους δεξιούς κι απ' τους αριστερούς, κι απ' το ΕΑΜ κι απ' το ΕΛΕΣ. Ήταν καταδικασμένος να τον κρεμάσουν, γιατί ήταν συνεργάτης των κατακτητών.

¹⁹¹ Η συνέντευξη αυτή έγινε στις 5-5-2010 στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στο παλιό χωριό.

Ήρθαν μια βραδιά (στο χωριό) απ' τη Ζάβιτσα¹⁹² αντάρτες με επικεφαλής τον "Φουρτούνα" -Στάθη Λιάκα, πολιτικό μηχανικό- για να απαγάγουν τον προδότη και να τον τιμωρήσουν. Αυτός όμως ήταν πολύ έξυπνος, τους αντελήφθηκε και δραπέτευσε απ' το σπίτι και δεν τον έπιασαν. Την άλλη μέρα λοιπόν πάει στους Ιταλούς και τους λέει:

-Απόψε ήρθαν αντάρτες να καταλάβουν το χωριό. Δεν τους είπε ότι ήρθαν να πάρουν αυτόν. Τους πρότεινε να κάνουν αντίποινα.

-Τι θα κάνουμε;

-Θα κάψουμε το σπίτι του Ρηγάλου, διότι είναι στα ανταρτικά. Καίνε το σπίτι το δικό μας.

-Θα κάψουμε και το σπίτι του πρώην προέδρου, διότι με ενοχλεί συνέχεια, μου λέει ότι του πήρα την προεδρία. Ένα σπίρτο και στο σπίτι του πρώην προέδρου, δεν έμεινε τίποτα.

Έτσι λοιπόν, εγώ γεννήθηκα μέσα στο φουρναριό, που πρόλαβαν οι συγχωριανοί μας και το έσβησαν».

2. Τα παιδικά χρόνια του Παναγιώτη Ρηγάλου (1943 – 1957)

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος γεννήθηκε στο παλιό χωριό Καραϊσκάκης Αιτωλοακαρνανίας στις 4 Δεκεμβρίου 1943. Τα πρώτα χρόνια της ζωής του οι συνθήκες διαβίωσης όλης της οικογένειας ήταν πολύ δύσκολες. Παραθέτω εδώ απόσπασμα από τις αναμνήσεις του:

«Είχε ο πατέρας μου τρία παιδιά, δυο κορίτσια κι εμένα. Τα μικρότερα αδέρφια του πατέρα μου κράτησαν το σπιτάκι που είχαν όλοι μαζί κι εμείς μέيناμε χωρίς σπίτι. Πού να πάμε εμείς; Πάει λοιπόν, ο πατέρας μου στον παπά –κλαίει η καρδιά μου μ' αυτό που λέω- και του λέει:

-Παπά, εμείς καταστράφ'καμε. Τι θα κάμω; Να πάω σε μια εκκλησία να μείνω; Και του λέει λοιπόν ο παπάς, Θεός σχωρέστον:

-Σταύρο μου, σε όποια εκκλησία θες να πας να μείνεις, εκτός τον Άγιο Αθανάσιο

¹⁹² Ζάβιτσα ήταν η παλιά ονομασία του Αρχοντοχωρίου Ξηρομέρου

που λειτουργούμε κάθε Κυριακή.

-Να πάω στον Αη-Γιώργη; του λέει.

-Να πας.

*Κι έμεναμε εδώ στον Αη-Γιώργη, εδώ που μιλάμε. Σε κείνη τη γωνία κοιμόμ'να
εγώ με τον πατέρα μ', αποδώ η μάνα μ' μι τ'ς κουπέλες».*



Εικ. 40: Φωτογραφία της οικογένειας Σταύρου Ρηγάλου τη δεκαετία του 1940. Στο κέντρο καθιστοί διακρίνονται οι γονείς του μάστορα, Σταύρος και Σπυριδούλα Ρηγάλου. Ο μικρός Παναγιώτης κάθεται στα γόνατα του πατέρα του, η αδερφή του Γιαννούλα στέκεται όρθια ανάμεσα στους γονείς τους και η αδερφή του Γερασιμούλα κάθεται στην ποδιά της μητέρας τους. (Αρχείο Παναγιώτη Ρηγάλου)

Έμειναν στην εκκλησία του Αη-Γιώργη για ένα διάστημα και αργότερα νοίκιασαν το σπίτι του Γεράσιμου Σκαπέτη, η οικογένεια του οποίου είχε καταστραφεί στα χρόνια της Κατοχής:

«Πραγματικά έμεναμε εδώ για κάμποσο καιρό. Μετά νοίκιασαμε ένα σπίτι του Γεράσιμου Σκαπέτη. Καταστραμμένος κι αυτός, διότι το ένα τ' του πιδί (αγόρι) πέθανι, του άλλου του κρέμασαν οι Γερμανοί στα Καλύβια, το Βασίλη Σκαπέτη,

είναι και γραμμένος εκεί στον μνημείου ο Βασίλης»¹⁹³.

Μετά από ένα χρόνο τα αδέρφια του πατέρα του μοίρασαν οριστικά την κοινή περιουσία. Το μισογκρεμισμένο σπίτι της οικογένειας περιήλθε στην κατοχή του Σταύρου Ρηγάλου, οπότε ξαναγύρισαν εκεί. Τα αδέρφια του πατέρα του, Δημήτρης, Σωτήρης και Φώτης, μετακόμισαν οριστικά στον Αστακό. Στο χαμόσπιτο αυτό έζησαν μέχρι το 1966:

«Μετά, σ' ένα χρόνο, τ' αδέρφια του πατέρα μου έριξαν κλήρο και μας όπισι (μας έπεσε) εμάς το σπιτάκι και ξανάρθαμε πάλι σε τούτο το χαμόσπιτο. Τα αδέρφια του πατέρα μου φύγανε για Αστακό. Στο σπίτι αυτό γεννήθηκαν και τα υπόλοιπα αδέρφια μου...

Ήτανε δύσκολα τα παιδικά μου χρόνια. Να καταλάβεις, στην πρώτη τάξη στο σχολείο για κάνα δυο μήνες πήγαινα ξυπόλυτος»¹⁹⁴.

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος από πολύ μικρός είχε μεγάλη αγάπη για τα όπλα και τα εργαλεία. Από νωρίς είχε κάνει την επιλογή του. Ήθελε να γίνει μάστορας-τεχνίτης. Πριν ακόμα πάει σχολείο, πήγαινε στο τσαντίρι του πλανόδιου σιδερά-γύφτου, κάθε φορά που ερχόταν στο χωριό και τον παρακολουθούσε πώς δούλευε¹⁹⁵:

«Πριν πάω στο σχολείο, πήγαινα στο τσαντίρι του γύφτου και τον παρακολουθούσα πώς δούλευε. Τέτοια αγάπη είχα! Ό,τι έβλεπα απ' του γύφτου, τα 'χω εφαρμόσει»¹⁹⁶.

Ο πλανόδιος σιδεράς έμενε στο χωριό για ένα μήνα, ίσως και περισσότερο, ανάλογα με τις δουλειές που είχε. Ερχόταν συνήθως το καλοκαίρι. Έστηνε το τσαντίρι του στην αυλή του σχολείου και διέμενε εκεί με την οικογένειά του.

«Κάθε χρόνο έρχονταν ο γύφτος με το τσαντίρι του. Έστηνε τη σκηνή μπροστά στο σχολείο και έμενε εκεί με την οικογένειά του. Είχε πεντέξι παιδιά. Ο μαστρο-

¹⁹³ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

¹⁹⁴ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

¹⁹⁵ Στο χωριό δεν υπήρχε μόνιμα εγκαταστημένος σιδεράς, αλλά περνούσε κατά διαστήματα ένας πλανόδιος σιδεράς-γύφτος, ο οποίος και έφτιαχνε ή επισκεύαζε τσάπες, υνιά, και άλλα γεωργικά εργαλεία. Το πρώτο εργαστήριο-σιδεράδικο στο χωριό το έφτιαξε αργότερα ο Παναγιώτης Ρηγάλος.

¹⁹⁶ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

Μήτσος, ο Τσιρικλός»¹⁹⁷.

Το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940 έγινε μια προσπάθεια να επισκευαστεί το κτήριο του σχολείου, το οποίο είχε προβλήματα στη στέγη. Εκείνα τα χρόνια το Δημοτικό σχολείο λειτουργούσε σε άλλο οίκημα, ενώ στο εσωτερικό του ξεσκεπάστου δημόσιου κτιρίου έστηνε το τσαντίρι του ο πλανόδιος σιδεράς, σύμφωνα με τη μαρτυρία του μάστορα:

«Παλιά το σχολείο μας ήταν χωρίς σκεπή. Το είχαν ξεσκεπάσει για να του φκιάσ'νι καλύπτου κι έμεινε έτσι κάμπουσα χρόνια. Εγώ το βρήκα ξισκέπαστου του σχολείου μας, ερείπιο, κι έκαναν τα πιδιά μάθημα σ' ένα μαγαζί. Κι μιτά έκοψαν του κυπαρίσσι τ'ς Παναγίας, που 'ταν ένα πιλώριου δέντρου κι του σκέπασαν, τόφκιασαν του σχολείου. Εγώ πρωτοπήγα σχολείο, όταν το έφκιασαν.

Μέχρι να το φκιάσουν, εκεί μέσα δούλευε ο μαστρο-Μήτσος. Είχε τη σκηνή του στημένη μέσα στου σχολείου. Έρχονταν κάθι χρόνου για πουλλά χρόνια κι έμεινε πιρ'σσότιρου από ένα μήνα, πουλύ πιρ'σσότιρου. Αυτός καθότανι πολύ. Ήτανι καλοί γύφτ'· δεν έκλιβαν, δεν όχλαγαν τουν κόσμου.

Έφκιανι ή επισκεύαζι κάνα τσαπί, κάνα υνί, αυτά έφκιανι. Πήγαιναν κι έβγαζαν κάρβουνου μοναχοί τους από σχινάρια, από αμυγδαλιές. Είχε λιφτά ου γύφτους ν' αγουράσει κάρβουνου; Τον βόθηθιαν κι τα πιδιά τ'. Ένα πιδί τ' βάρ'γι βαριά ικεί κάργα».

3. Η μαθητεία στην τέχνη του σιδηρουργού (1958 - 1966)

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος τελείωσε το δημοτικό σχολείο στο Καραϊσκάκη σε ηλικία δεκατεσσάρων ετών, γιατί αρρώστησε από τύφο, όταν ήταν στην πρώτη τάξη και δυσκολεύτηκε αρκετά στη συνέχεια. Δεν ήθελε να συνεχίσει στο γυμνάσιο, όπως άλλα παιδιά της ηλικίας του. Ήθελε να γίνει τεχνίτης. Ο πατέρας του τού πρότεινε να πάει στην τεχνική σχολή «Κοσμάς ο Αιτωλός» στο Αγρίνιο, όμως ο Παναγιώτης δεν ήθελε, επέμενε να πάει σε μάστορα, για να μάθει εκεί την τέχνη του σιδηρουργού και να γίνει στη

¹⁹⁷ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

συνέχεια κι αυτός μάστορας:

*«Όχι, έλεγα, δεν πάω εγώ σε σχολές, άστα αυτά, δεν τα πάω καλά με τα γραπτά.
Εγώ θα πάω σε μάστορα να γένω τεχνίτ'ς, έλεγα. Άει, θα γένω μάστορας».*

Δυστυχώς για το νεαρό Παναγιώτη, είχε πεθάνει το 1955 ένας πολύ καλός μάστορας, που υπήρχε τότε στον Αστακό, ο Παντελής Γαζής. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος θαύμαζε πολύ αυτόν τον μάστορα:

«Είχε πεθάνει ο καλός τεχνίτης που υπήρχε στον Αστακό και σ' όλη την Ελλάδα, ο Παντελής Γαζής. Παντελή, Παντελιό τον έλεγαν, μαστρο-Λιο, έχω και φωτογραφία του και αντικείμενά του και το φουσερό αυτό αυτουνού είναι. Σ' αυτόν ήθελε να με πάει ο πατέρας μου.

Ο Παντελής Γαζής ήταν κορυφαίος μάστορας. Γι' αυτό τον άνθρωπο μιλάω με πολύ σεβασμό, διότι τα έργα του είναι αναγνωρισμένα...

Ο Παντελής έβγαλε το σχολαρχείο, αλλά δε θέλησε να συνεχίσει και να γίνει επιστήμονας. Θέλησε να γένει τεχνίτης. Δούλευε στον Αστακό, αλλά ήταν φτωχός, δεν είχε με τι ν' ανοίξει μαγαζί.

Το 1910 ήρθαν Γερμανοί πράκτορες στον Αστακό για να κατασκοπεύσουν, γιατί εδώ στο Πλατυγιάλι λιμενίζονταν ο αγγλικός στόλος. Για να δικαιολογήσουν την παραμονή τους οι Γερμανοί πράκτορες, έκαναν σύμβαση με το Δήμο, ο οποίος τους παραχώρησε μια έκταση για να βγάζουν μάρμαρο. Ζήτησαν δε, έναν τεχνίτη για τις ανάγκες τους εκεί και πήγε ο Παντελής Γαζής. Εκεί έμαθε πολλά πράγματα από τους Γερμανούς.

Επειδή ήταν καλός στη δουλειά του, οι Γερμανοί τον συμπάθησαν και του είπαν: Παντελή, εμείς κάποια μέρα θα φύγουμε από 'δω –δεν του είπαν ότι ήταν κατάσκοποι- αυτά τα εργαλεία που βλέπεις εδώ πάρ' τα δικά σου.

Όταν ξέσπασε ο πόλεμος το 1914, ήρθε γερμανικό υποβρύχιο και τους παρέλαβε. Πάει ο μάστορας εκεί, δεν βρήκε κανέναν. Μετά μαθαίν'νι πόλεμος. Τότε θυμήθηκε που του είπαν πάρ' τα εσύ αυτά και τα πήρε κι άνοιξε μαγαζί κι εξυπηρετούσε όλη την κοινωνία ο Παντελής Γαζής κι ήταν ένας άριστος μάστορας. Εγώ τον είδα μια φορά, όταν ήμουν μικρός. Πήγα στο



μαγαζί του μ' έναν μπάρμπα μου για να μας φτιάξει τα παλαντζόνια¹⁹⁸ που έκαναν χωράφι. Πέθανε το 1955, αν θυμάμαι καλά. Το 1964, όταν γύρισα από στρατιώτης, αγόρασα απ' τη γυναίκα του ορισμένα εργαλεία και το φυσερό του, το οποίο κατέχω ακόμα».

Εικ. 41: Ο Παντελής Γαζής, μάστορας από τον Αστακό (Αρχείο Παναγιώτη Ρηγάλου)

Τελικά πήγε, στις 3 Μαρτίου του 1958, στο σιδηρουργό Βασίλη Παπαγιάννη, στον Αστακό. Η μυητική διαδικασία στην τέχνη όμως δεν ήταν όπως τα υπολόγιζε και τα ονειρευόταν ο Παναγιώτης Ρηγάλος. Ο μάστορας, όχι μόνο δεν τον δίδαξε τα μυστικά της δουλειάς του σιδηρουργού, αλλά ούτε και του ανέθετε εργασίες στο εργαστήριο. Τον χρησιμοποιούσε περισσότερο ως βοηθητικό προσωπικό της συζύγου του. Εκεί έμαθε ελάχιστα πράγματα κι αυτά παρατηρώντας την εργασία του μάστορα κάποιες φορές:

«Το 1958 πήγα σ' ένα σιδηρουργό στον Αστακό, το Βασίλη Παπαγιάννη, με πήγε ο πατέρας μ', για να γένου μάστορας σ' αυτόν. Βέβαια, όχι να τον κατηγορήσω, όπως λεν “Έμαθα κι βελονιάζω κι γαμώ το μάστορά μου”, δε λέω τέτοια κουβέντα, ποτέ, δεν κάνει, αλλά δεν ήταν καλός τεχνίτης αυτός...

Αυτός δεν είχε παιδιά και για τις δουλειές που ήταν τότε δεν ήθελε βοηθό, αυτός με πήρε για να κάνω τα θελήματα της γυναίκας του. Με έστειλε να πάω το

¹⁹⁸ Εξαρτήματα φτιαγμένα με σίδερο και ξύλο που τα χρησιμοποιούσαν, για να ενώσουν το αλέτρι με το ζυγό των ζώων.

φαγητό στο φούρνο, να πάρω το ψωμί, να πάω στο μανάβη, να πάω τις κάλτσες να τις μαντάρει μια γυναίκα, με είχανε για τα θελήματα. Τι να ιδού. Καθόμουν όλη μέρα όρθιος εκεί στον πάγκο κι αν ιδού κάτι ικεί, τίπουτα»¹⁹⁹.

Στην πραγματικότητα ο μάστορας Βασίλης Παπαγιάννης δε χρειαζόταν βοηθό, επειδή το διάστημα αυτό δούλευε ήδη στο εργαστήριο ως μάστορας κάποιος Μπόνης, το εργαστήριο ήταν μικρό με ένα καμίνι και δεν είχε πολλές δουλειές, παρόλο που εκείνη την εποχή δεν υπήρχε άλλο σιδεράδικο στον Αστακό. Αυτό ίσως οφείλεται στο ότι ο μάστορας αυτός δεν έκανε καλή δουλειά, ήταν κατά πολύ υποδεέστερος σε σχέση με τον Παντελή Γαζή²⁰⁰ και γι' αυτό οι κάτοικοι της περιοχής δεν τον εμπιστεύονταν. Ο μάστορας Μπόνης είχε μάθει τη δουλειά στο εργαστήριο του Παπαγιάννη και ήταν αυτός που έκανε τις περισσότερες δουλειές. Ο μάστορας Παπαγιάννης είχε γεράσει και σπάνια εργαζόταν. Προσπαθούσε με κάθε τρόπο να κρατήσει στη δουλειά το μάστορα Μπόνη. Τον προόριζε να τον διαδεχθεί στο εργαστήριο. Λίγο αργότερα έγιναν και συνέταιροι:

«Τον κορόιδευε μάλιστα, πως θα του δώσει για γυναίκα μian ανιψιά του, για να τον έχει εκεί να δουλεύει, καθώς ο μάστορας (Βασίλης Παπαγιάννης) είχε γεράσει. Αργότερα, όπως έμαθα, τσακώθηκαν και διέλυσαν το συνεταιριλίκι»²⁰¹.

Στο πλαίσιο της μαθητείας ο Παναγιώτης Ρηγάλος για τους πρώτους έξι μήνες δεν αμειβόταν για τις υπηρεσίες που παρείχε. Μετά τους έξι μήνες ο μάστορας Παπαγιάννης του έδινε κάθε Σάββατο δέκα δραχμές χαρτζιλίκι. Ακόμη του προσέφερε μεσημεριανό φαγητό, ενώ το βράδυ ο Παναγιώτης Ρηγάλος έτρωγε και κοιμόταν στη θεία του Πανάγιω, αδερφή του πατέρα του, που ήταν παντρεμένη στον Αστακό. Στον Αστακό όμως υπήρχε Παράρτημα του ΙΚΑ, το οποίο υποχρέωσε το μάστορα Παπαγιάννη να ασφαλίσει το μαθητευόμενο μάστορα.

Μόλις ο Παναγιώτης Ρηγάλος έκλεισε ένα χρόνο ως μαθητευόμενος τεχνίτης, του είπε ο διευθυντής του ΙΚΑ Αστακού, ότι τώρα θεωρείται πλέον βοηθός και γι' αυτό ο μάστορας θα έπρεπε να πληρώνει περισσότερα για την ασφάλισή του και ταυτόχρονα να αμείβει και τον ίδιο με δεκαπέντε δραχμές την ημέρα. Ο μάστορας όμως, καθώς δε χρειαζόταν βοηθό, τον έδιωξε.

¹⁹⁹ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²⁰⁰ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²⁰¹ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

«Ο μάστορας πλήρωνε για μένα στο ΙΚΑ 45 δραχμές το μήνα που ‘μ’να (ήμουν) ως μαθητευόμενος τεχνίτης. Όταν έκλεισα χρόνο, πήγα τα λεφτά εγώ στο ΙΚΑ και μου λέει ο διευθυντής: “Θα πεις στο μάστορά σ’ να σ’ δώσει 65 δραχμές να μου φέρ’ς και να σε πληρών’ κι σένα 15 δραχμές την μέρα”.

Πάω τ’ τούπα (του το είπα), οποποποπό, παραλίγο να μι σκοτώσει. “Πάρ’ τα τα είκοσι φράγκα ακόμα, να πας να τα δώισ’ς, μου ‘πε, κι να τ’ πεις, θα μι διώξει”.

Πήγα τα ‘δωσα και μου ‘πε (ο διευθυντής) “Εγώ ΙΚΑ είμαι, έχω υποχρέωση να προστατέψω τον εργαζόμενο”.

Μετά απ’ αυτό μ’ έδιωξε»²⁰².

Έφυγε από το μάστορα Παπαγιάννη και επέστρεψε στο χωριό του. Μετά από σύντομο χρονικό διάστημα, και συγκεκριμένα την άλλη μέρα από το πανηγύρι του Αγίου Αθανασίου, στις 3 Μαΐου του 1959, πήγε στην Αμφιλοχία. Εκεί υπήρχαν τέσσερα σιδηρουργεία: του Σπύρου Ζαβιτσάνου, του Αλέξη Ζαβιτσάνου, του Μιχαήλ Τέρρη και του Γεωργίου Χύτα. Οι μάστορες αυτοί ήταν όλοι πολύ καλοί στη δουλειά τους. Δεν υπήρχε καμία μορφή συντεχνιακής οργάνωσης των σιδηρουργών αυτών στην Αμφιλοχία. Οι σχέσεις τους ήταν ανταγωνιστικές και πολλές φορές τεταμένες:

«Όχι μόνο δε συνεργάζονταν, αλλά ούτε ήθελαν να βλέπουν ο ένας τον άλλον»²⁰³.

Στο κέντρο της πόλης, δίπλα στην πιάτσα των ταξί, είχε το εργαστήρι του ο Σπύρος Ζαβιτσάνος, ο οποίος ήταν εξαιρετικός τεχνίτης. Μαζί του εργάζονταν οι δύο γιοι του και τρεις μαθητευόμενοι τεχνίτες (καλφούδια). Είχε στο σιδηρουργείο του τρία καμίνια, στα οποία δούλευαν ασταμάτητα τρεις μάστορες. Έφτιαχναν τσεκούρια και κασμάδες, τα οποία πουλούσαν και στα πανηγύρια και τα παζάρια της ευρύτερης περιοχής, στη Βόνιτσα, στην Άρτα, ακόμη και στα Γιάννενα.

Ο Αλέξης Ζαβιτσάνος είχε εργαστήρι στην έξοδο της πόλης προς την Άρτα. Ο Μιχαήλ Τέρρης ήταν περασμένης ηλικίας, αλλά συνέχιζε να εργάζεται κανονικά την εποχή εκείνη.

²⁰² Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάτος

²⁰³ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάτος

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος μαθήτευσε στο εργαστήριο του Γεωργίου Χύτα. Το εργαστήριο εκείνο είχε δύο καμίνια και μπορούσαν να εργάζονται ταυτόχρονα δύο τεχνίτες. Την περίοδο εκείνη αρχιμάστορας ήταν ο Γεώργιος Χύτας, ο οποίος κανόνιζε τις δουλειές και είχε τον πρώτο λόγο στο σιδηρουργείο, ενώ εργάζονταν κανονικά δύο μάστορες, οι οποίοι ήταν συγγενείς του, ο ένας ήταν ο αδερφός του Χρήστος και ο άλλος ο γαμπρός του, ο Φώντας Πρέντζας. Είχαν έναν βοηθό, τον Δημήτρη Μπούκα, από την Καστανιά της Άρτας και ένα καλφούδι-μαθητευόμενο τεχνίτη, τον Παναγιώτη Ρηγάλο. Το εργαστήριο αυτό έφτιαχνε κασμάδες, τσεκούρια, τσαπιά για να σκαλίζουν τον καπνό κ.α. Γενικά δεν είχε πολλές δουλειές:

«Στ'ν Αμφιλοχία ικεί ήταν άλλες σειρές, καλοί τεχνίτες, κορυφή, σιδηρουργοί πραγματικοί. Εγώ πήγα στο Χύτα. Δεν έκαναν όμως, πολλές δουλειές. Τα εργαλεία τους ήταν όλα κι όλα ένα φουσερό, ένα αμόνι και μια ηλεκτροκόλληση, τίποτε άλλο. Πού, τώρα είναι βιομηχανία τα μαγαζιά ετούτα έναντι εκείνων!»²⁰⁴.

Στην Αμφιλοχία δεν υπήρχε ΙΚΑ και ο Παναγιώτης Ρηγάλος μαθήτευε εκεί χωρίς ασφάλιση και χωρίς αμοιβή. Φαγητό έτρωγε εκεί στο σπίτι της οικογένειας Χύτα και κοιμόταν σε μian άκρη κάτω στο πάτωμα. Γενικά οι συνθήκες ήταν δύσκολες εκεί. Η εργασία εκτός από άμισθη ήταν και επίπονη. Το ωράριο ήταν υπερεντατικό, από το πρωί μέχρι το βράδυ, ενώ δεν υπήρχε ελεύθερος χρόνος. Εκεί, στην Αμφιλοχία, μπορεί να κουραζόταν, όμως έμαθε αρκετά πράγματα για την τέχνη του σιδηρουργού:

«Εκεί όλη την ημέρα βάρ'γα βαριά στα τσεκούρια και τ'ς κασμάδες. Σ' αυτόν έκατσα έξι εφτά μήνες... Όταν ήταν να φύγω, κι το 'πα στο μάστορα, μου 'πε: "Κάτσε βρε Παναγιώτη, εγώ σε συμπαθώ και θέλω να μείνεις. Θα κανονίσουμε να παίρν'ς ένα εκατονπεννηντάρι τη διμηνία". "Δεν κάθομαι, μάστορα, θα πάω στο Λεσίνι. Εκεί είναι καλύτερες σειρές και θα πληρώνομαι κιόλας", του λέω»²⁰⁵.

Έτσι, ύστερα από συνεννόηση με τον πατέρα του, αποφάσισαν να φύγει από την Αμφιλοχία το Νοέμβριο του 1959 και επέστρεψε στο χωριό του. Ήθελε να πάει στην κρατική επιχείρηση στο Λεσίνι να μάθει και να ασκήσει την τέχνη του σιδηρουργού, αλλά

²⁰⁴ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²⁰⁵ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

εκεί οι προσλήψεις ακολουθούσαν άλλες διαδικασίες:

«Ήθελε παρακάλια, μέσον και πολλά άλλα»²⁰⁶.



Εικ. 42: Ο χώρος όπου βρισκόταν το εργαστήριο στο οποίο ο Παναγιώτης Ρηγάλος πειραματίστηκε ως σιδηρουργός και κατασκεύασε τα πρώτα εργαλεία και τα πρώτα μαχαίρια.

Ο πατέρας του, ο οποίος τον στήριζε και τον καθοδηγούσε, τον συμβούλεψε να κάνουν ένα μικρό εργαστήριο κοντά στο σπίτι τους και να εφαρμόσει εκεί ο Παναγιώτης όσα έμαθε στον Αστακό και κυρίως στην Αμφιλοχία.

Σε μια άκρη του οικοπέδου, δίπλα στο πατρικό του σπίτι στο παλιό χωριό, έχτισε με τη βοήθεια του πατέρα του ένα μικρό καλύβι διαστάσεων 2μ.Χ3μ.. Εκεί έκανε τα πρώτα του βήματα στη σιδηρουργία και τη μαχαιροποιία. Σήμερα το καλύβι αυτό είναι ένας σωρός από πέτρες. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος θυμάται:

«Εκεί στην αρχή έφκιανα κάνα τσαπί, κάναν κασμά, κάνα τσεκούρ(ι), αυτά. Δεν είχα και δυνατότητες για περ'σσότερα κι ούτε ήξερα και καλή δουλειά, γιατί μικρό πιδί ήμαν τότε».

Ο πατέρας του μάλιστα πήγε στον Αστακό και του αγόρασε ένα αμόνι και ένα

²⁰⁶ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

μικρό χειροκίνητο φυσερό-σαλίγκαρο, το οποίο λειτουργούσε με μανιβέλα²⁰⁷. Τα εργαλεία αυτά ήταν μεταχειρισμένα, τα είχε κάποιος σιδεουργός Μαρούσος, ο οποίος μετακόμισε στην Ελευσίνα. Έφτιαξαν από σιδερένιο βαρέλι πετρελαίου την εστία του καμινιού, προσάρμοσαν επάνω το μικρό φυσερό και άρχισε να κατασκευάζει διάφορα εργαλεία, όπως τσαπιά, τσεκούρια, κ.ά., για να βγάζει τα προς το ζειν. Τον εξοπλισμό αυτόν τον έχει ακόμα στο εργαστήριο και τον χρησιμοποιεί επικουρικά. Εκεί δούλεψε από το 1959 μέχρι το 1961 σε καθημερινή βάση και από το 1961 μέχρι το 1966 τα Σαββατοκύριακα, όταν επέστρεψε στο χωριό από το Λεσίνι.



Εικ. 43: Ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος στο μηχανουργείο στο Λεσίνι τη δεκαετία του 1960.

(Αρχείο Παναγιώτη Ρηγάλου)

Το 1961, ύστερα από πολλές επίμονες προσπάθειες του πατέρα του, τον προσέλαβαν στο μηχανουργείο στο Λεσίνι:

«Εγώ πήγα στο Λεσίνι το 1961. Άφησα το καλυβάκι στο παλιό χωριό κι πήγα σου Λεσίν'. Με μέσον εκεί, μι παρακάλεις, δε σ' έπαιρναν εύκολα εκεί. Πήγα κι

²⁰⁷ Βλ. σ. 114 εικ. 53

έκατσα ως το '66»²⁰⁸.

Η επιχείρηση εκεί ήταν κρατική και βάδιζε σύμφωνα με τις συλλογικές συμβάσεις. Αρχικά έπαιρνε μισθό βοηθού με 29,20 δραχμές την ημέρα, γιατί είχε εμπειρία, ενώ ο μαθητευόμενος τεχνίτης αμειβόταν με 18 δραχμές την ημέρα. Στην επιχείρηση αυτή έμαθε πολλά πράγματα για την τέχνη του σιδηρουργού. Όταν τέλειωνε τη δουλειά που του είχαν αναθέσει, έφτιαχνε ό,τι άλλο ήθελε. Έτσι έφτιαξε τα εργαλεία για το μαγαζί του και με χρήματα από τη δουλειά στο Λεσίνι αγόρασε την οξυγονοκόλληση.

Το Λεσίνι παλιότερα ήταν έλος. Αποξηράνθηκε γύρω στο 1927. Στην ενέργεια αυτή βοήθησε πολύ ο ολυμπιονίκης Καρασεβδάς από τον Αστακό, ο οποίος ήταν τότε βουλευτής. Αυτός ζήτησε από το Βενιζέλο να αποξηράνουν την πατρίδα του, το Λεσίνι. Την αποξήρανση ανέλαβε μια εταιρεία "Χαριλάους, Κανελλόπουλος και Δρίτσας". Η εταιρεία αυτή έκανε την αποξήρανση και εκμεταλλευόταν την περιοχή για πολλά χρόνια. Η εταιρεία άνοιξε αυλάκια με εκσκαφείς που έφερε από τη Γαλλία. Επίσης, έφτιαξαν στον Πειραιά βυθοκόρο²⁰⁹. Ο βυθοκόρος αυτός βρισκόταν για πολλά χρόνια στο Λεσίνι, ίσως να βρίσκεται και σήμερα εκεί και έγραφε πάνω: "Κατασκευή Νικολάου Δρίτσα, εν Πειραιή".

Εκεί στο Λεσίνι είχαν μηχανουργείο για τις ανάγκες όλων των μηχανημάτων, εκκοκκιστήριο για το βαμβάκι, ξηραντήριο, κ.α. Το μηχανουργείο είχε διευθυντή και προϊστάμενο. Ο προϊστάμενος έδινε το βράδυ αναφορά στο διευθυντή για τις δουλειές που έκαναν και τα μηχανήματα που επισκεύασαν. Στο μηχανουργείο αυτό δούλευαν περίπου είκοσι πέντε άτομα. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος δούλευε στο μηχανουργείο αυτό, στο τμήμα του σιδηρουργού, ως βοηθός για δύο χρόνια, 1961-1962. Μάστορας ήταν κάποιος Σταύρακας από τη Λευκάδα. Το 1963 ο Παναγιώτης πήγε στρατιώτης. Όταν απολύθηκε από το στρατό, το 1964, ανέλαβε μάστορας στο σιδηρουργείο. Δούλεψε ως μάστορας μέχρι το 1966, που διαλύθηκε η επιχείρηση στο Λεσίνι.

4. Η μαθητεία στη μαχαιροποιία (1960 - 1962)

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος από μικρός θαύμαζε τα λευκαδίτικα μαχαίρια. Ο πατέρας

²⁰⁸ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²⁰⁹ Ο βυθοκόρος ήταν ένα μικρό καράβι με περιστροφικό μαχαίρι σαν προπέλα μπροστά, το οποίο άνοιγε μεγάλο αυλάκι σαν ποτάμι και έριχνε τα μπάζα πότε στη μια όχθη και πότε στην άλλη.

του, αλλά και πολλοί άλλοι στο χωριό του, είχαν στην κατοχή τους τέτοια μαχαίρια: *«Τότε είχαν όλοι άρματα, μαχαίρια κι κουμπούρια. Άμα δεν είχες άρματα, δε σι λουγάριαζι κάνας, δε σ' είχαν σι εκτίμηση»*²¹⁰. Άλλα με μπρούντζινη λαβή και άλλα με κεράτινη. Ξεχωριστή φήμη είχαν τα πορσάνικα μαχαίρια και κυρίως τα μαχαίρια του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη. Μαχαίρι του μαστρο-Πάνου είχε ο Σταύρος Ρηγάλος, πατέρας του Παναγιώτη Ρηγάλου, και *«το πρόσεχε σαν τα μάτια του»*²¹¹. Ο Σταύρος Ρηγάλος θαύμαζε το μαστρο-Πάνο Κατωπόδη, τον είχε επισκεφθεί πολλές φορές στο εργαστήριό του στον Αστακό (1932-1935) και τον παρακολουθούσε να εργάζεται. Είδε εκεί πολλά πράγματα σχετικά με την κατασκευή του λευκαδίτικου μαχαιριού, όπως για παράδειγμα τον τρόπο που κολλούσε τα μπρούντζινα μανίκια στο πίσω μέρος της λάμας, τα οποία αργότερα τα περιέγραψε στο γιο του Παναγιώτη, όταν ο Παναγιώτης Ρηγάλος ξεκίνησε να κατασκευάζει «λευκαδίτικα» μαχαίρια.

Την εποχή που ο Παναγιώτης Ρηγάλος μαθήτευε σιδηρουργός στο εργαστήριο του Χύτα στην Αμφιλοχία το 1959, γνώρισε το μαχαιροποιό Βασίλη Κατωπόδη, τον οποίο και επισκέφθηκε στο εργαστήριό του. Ο μάστορας αυτός όμως τον έδιωξε, γιατί δεν ήθελε να τον παρακολουθούν την ώρα που εργαζόταν, για να μην του κλέψουν την τέχνη:

«Ο Βασίλης Κατωπόδης είχε εργαστήριο στην Αμφιλοχία το 1959. Πήγα εγώ στο εργαστήρι του, αλλά δεν έδειχνε τίποτα ούτε καλός μάστορας ήτανε. Με έδιωξε να μη δω τίποτε...

Αργότερα αυτός ήθελε να σχίσει μια σούστα από αυτοκίνητο, για να φκιάσει ένα χαντζάρι και μόνος τ' δε μπορούσε ο μάστορας, τελικά θα τ'ν έσκισε με το κοπίδ' σιγά σιγά, αλλά θα παιδεύονταν πολύ. Στο σιδηρουργείο που δούλευα εγώ, στου Χύτα, ο σιδηρουργός είχε ένα ψαλίδι και μ' αυτό έσκισε το πυρωμένο ατσάλι. Έχω κι εγώ τέτοιο... Ήρθι ικεί κι λέει: “Τα παιδιά, λέει, το βράδυ, μόλις τελειώστε... να μ' σκίστε αυτή τη σούστα”. Την έσκισαμι ιγώ μι του πιδί τ' άλλου που βάραι βαριά, -ήταν κι μάστορας του πιδί αυτό καλύτιρους απού μένα, ήταν κι μιγαλύτιρους κι είχι χρόνια στη δ'λειά κι τ'ν ήζιρι καλά- κι τόσκισαμι κι μας έδουκι τώρα απόνα φράγκου ή απόνα δίφραγκου του ενός.

²¹⁰ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²¹¹ *«Όταν πήγε στο αντάρτικο (1942-1944) πήρε μαζί του άλλα μαχαίρια. Το μαχαίρι του Κατωπόδη το άφησε στο σπίτι, γιατί δεν ήθελε να χαθεί σε περίπτωση που του συμβεί κάτι», Παναγιώτης Ρηγάλος.*

Αφού είδα ιγώ το μάστορα ικεί, είχα ακούσει για τον Καταπόδη, του 'πα: "πού έχεις μαγαζί;". Μου 'πε: "εκεί πέρα προς τα κει που πάμε για την Άρτα". Κι πήγα λοιπόν το βράδυ ιγώ κι θ'μάμι μου 'πε κιόλα, είδες το πράμα το δικό μου, γιατί προμηνύονταν το παγγύρ' σι λίγισ μέρες, είχι ζωοπανήγυρη σ'ν Αμφιλοχία, κι ξισκιπάζι ένα παλιουπανί ικεί, που 'χι γιουμάτου μουντζούρις, είχι τρία μαχαίρια ου άνθρουπους, να τα πουλήσει να πιάσει κάνα φράγκου στου πανηγύρι. Ικεί τάειδα ιγώ, τα 'χι γυαλισμένα, ωραία! Αλλά τότε ιγώ δεν είχα κι την κρίση πόχω σήμυρα, κι τάβλιπα ότι ήταν θεός εκείνα»²¹².

Όταν επέστρεψε στο χωριό από την Αμφιλοχία και έφτιαξε το μικρό εργαστήριο στο παλιό χωριό, τότε άρχισε να φτιάχνει για πρώτη φορά μαχαίρια και χαντζάρια:

«Μαχαίρια απλά, πουλύ απλά κι ούτι ήταν κι σουστά, γιατί δεν τα 'χα βαμμένα, δεν ήξερα να τα βάφω. Τα μαχαίρια μου εκείνα δεν άξιζαν δεκάρα»²¹³.

Εκείνη την εποχή έμενε μόνιμα στον Αστακό με την οικογένειά του και έφτιαχνε μαχαίρια ο Πέτρος Κατωπόδης, αδερφός του Βασίλη Κατωπόδη και ο οποίος καταγόταν από τον Πόρο της Λευκάδας. Είχε εγκατασταθεί στον Αστακό πριν το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, στα μέσα της δεκαετίας του 1930. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος τον είχε γνωρίσει το 1958, την εποχή που μαθήτευε στον Αστακό, στο εργαστήριο του Παπαγιάννη. Τον είχε επισκεφθεί αρκετές φορές στο εργαστήριο, όπου έφτιαχνε μαχαίρια, σουγιάδες ή τρόχιζε τα ψαλίδια με τα οποία κούρευαν τα πρόβατα και τον παρακολουθούσε:

«Λάβαινα ευκαιρία εγώ και πήγαινα στο εργαστήριό του εκεί και έβλεπα τι κάνει. Τα μαχαίρια αυτά δεν έβγαζαν πολλά λεφτά να ζήσει η οικογένεια καλά, με φτώχεια περνούσε ο μαστρο-Πέτρος»²¹⁴.

Το 1960, ο Παναγιώτης Ρηγάλος πήγε στον Αστακό, στο μαστρο-Πέτρο Κατωπόδη, το Λευκαδίτη, και του ζήτησε να του δείξει την τεχνική της βαφής της λάμας του μαχαιριού:

«Πήγα, τον βρήκα και του είπα:

-Μαστρο-Πέτρο, άρχισα να φτιάχνω κι εγώ μαχαίρια.

²¹² Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²¹³ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²¹⁴ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

-Ναι, το 'μαθα. Το 'μαθα μαστορέλο...

Μαστορέλο, μ' έλεγε. Μ' άρεγε που μ' έλεγε έτσι, γιατί σκεφτόμουν ότι με υπολογίζει για να με λέει μάστορα, ας με λέει μαστορέλο, που ήμαν μικρός.

-Μάστορα, του λέω, θέλω να μου δείξεις για τη βαφή. Γέρασες κι εσύ. Τα παιδιά σου, ψαράδες είναι, δεν κάνουν αυτή τη δουλειά. Αν θέλεις, σε παρακαλώ, δείξε μου πώς βάφουν τα μαχαίρια.

-Να σου δείξω, ρε μαστορέλο.

Αρχίνισε και μόλεε (μου έλεγε). Αυτός μου 'πε το βουτάμε έτσι, το κοκκινίζουμε, το βουτάμε έτσι έτσι...

-Κατάλαβες; μου λέει.

-Τι να καταλάβω, με τις κουβέντες δεν καταλαβαίνω. Πρέπει να ιδού, του λέω.

-Να ιδείς, μου λέει.

Ανάβει το καμινάκι του, λοιπόν, τέτοιο είχι κι αυτός, μικρούλι, βάφει ένα χασαπομάχαιρο.

Κατάλαβες τώρα, μου λέει.

-Τούειδα αυτό, τ' λέω, τα θ'μάμι όσα είδα, αλλά άμα ματαειδώ, ακόμα καλύτερα.

-Να βάψουμε κι ένα καμομάχαιρο, μ' λέει.

Βάφει, λοιπόν, το καμομάχαιρο με τον ίδιο τρόπο.

Απ' αυτόν είδα τη βαφή.

Μετά λοιπόν, μόλις πήγα απάν' έφκιασα κι ιγώ, σωστό το μαχαίρι μ', βαμμένο.

Αλλά δεν είχα υγρό, για να γράψω»²¹⁵.

Αφού έμαθε την τεχνική της βαφής, έφτιαχνε πολύ καλύτερα μαχαίρια. Τα κατασκεύαζε όμως με κεράτινες λαβές, χωρίς θήκη. Επίσης, δεν χάρασσε πάνω στη λάμα σχέδια και δίστιχα, καθώς δεν είχε νιτρικό οξύ. Ίσως και να μη γνώριζε τη διαδικασία γραφής με κερί μέλισσας:

«Τα μπρούζα δεν ήξερα να τα φκιάσω, γιατί και μικρός ήμ'να και δε μαθήτευσα πουθενά. Τα μπρούζα είν' μια δυσκολότατη δ'λειά. Δεν τα μαθαίνεις,

²¹⁵ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

άμα δε σ' δείξει άλλους»²¹⁶.

Για να μάθει να φτιάχνει τα μπρούντζινα μανίκια της λαβής πήγε στον Αστακό και παρακάλεσε τον Παναγιώτη Κατωπόδη, ξάδερφο του Πέτρου Κατωπόδη και φημισμένο μαχαιροποιό από τον Πόρο της Λευκάδας. Ο Παναγιώτης Κατωπόδης ζούσε και εργαζόταν για πολλά χρόνια στον Πόρο της Λευκάδας, αλλά είχε κόρη παντρεμένη στον Αστακό, την οποία και επισκεπτόταν αραιά και πού. Ο μάστορας του είπε ότι αυτή η δουλειά δεν έχει μέλλον και τον προέτρεψε να ασχοληθεί με κάτι άλλο. Τελικά του έδειξε με ένα μολύβι πάνω στο τραπέζι του καφενείου, πώς σημαδεύουν το μπρούντζινο φύλλο και πώς κόβουν τα μπρούντζινα μανίκια:

«Εμένα μόδειζε τα μπρούζα ο καλός ο μάστορας, ο Παναγιώτης Καταπόδης. Αυτός είχε παντρεμένη κοπέλα στον Αστακό. Είχι έρθει κάπουτι στουν Αστακό κι δούλιψι, αλλά δε του θ'μήθ'κα ιγώ, ήμαν αγέννητους. Ήταν ου πατέρας μ' δεκαεφτά χρονών τότε. Και ήρθε να ιδεί τ'ν κόρη τ' κι το 'μαθα ιγώ κι πήγα κι του 'πα:

-Θέλω να μ' δείξεις για τα μαχαίρια, τα μπρούζινα μανίκια, τ' λέου.

-Καλό μ' πιδί, είνι φτώχεις αυτά. Μην ασχοληθείς μι τέτοις δουλειές, μ' λέει ου άνθρουπους. Δεν έχ'νι λιφτά αυτά, μου 'πι. Άλλη δ'λειά θα κάνεις, που 'σι νέους. Αλλά, απ' του ζήλου πόχου, π' σι βλέπου τι ζήλου έχεις, θα σου πω πώς τα κόβ'νι, πώς τα κάνι. Κι μόδ'ζι (μου έδειξε) αυτός απάν' σ' ένα τραπέζι ικεί στου καφινείου μ' ένα μολύβι ικεί, έτσι τα σ'μαδεύ'νι, έτσι του κάν'νι, κι του πιο πουλύ ιγώ είμι αυτοιδίδακτους στου μανίκι κι στη θήκη. Δεν είδα απού κανέναν πώς φκιάν'νι τα μπρούζινα τα μανίκια. Και αυτό το αποτέλεσμα το 'χω τέλειο πλέον στο σκαρί αυτουνού, είδα μαχαίρι αυτουνού ιγώ κι του σχιδίασα, του απουτύπουσα καλά, όσου μπόρισα κι τα 'φτασα μέχρι ικεί»²¹⁷.

Από το 1961 και μέχρι το 1966 ο Παναγιώτης Ρηγάλος εργαζόταν στο μηχανουργείο στο Λεσίνι αρχικά ως βοηθός και αργότερα ως μάστορας. Τα Σαββατοκύριακα επέστρεφε στο χωριό του και στο μικρό του εργαστήριο έφτιαχνε μαχαίρια, τα οποία πουλούσε και έβγαζε τα έξοδά του. Τα χρήματα από την εργασία στο μηχανουργείο πήγαιναν στο

²¹⁶ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²¹⁷ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

οικογενειακό ταμείο και κάλυπταν τις ανάγκες της οικογένειας. Όταν όμως το 1966 απολύθηκε από την επιχείρηση στο Λεσίνι και άνοιξε δική του επιχείρηση στο νέο χωριό, τον Καραϊσκάκη, σταμάτησε να ασχολείται με τα μαχαίρια, γιατί δεν άφηναν αρκετά χρήματα για τη δουλειά που απαιτούσε η κατασκευή τους:

«Μακριά, είπα, δεν έχουν λεφτά αυτά. Ούτε να τα βλέπω δεν ήθελα»²¹⁸.

5. Από τη μαθητεία στη μαστοριά (1966 -)

Τη δεκαετία του 1960 το παλιό χωριό εγκαταλείπεται. Οι κάτοικοί του κατέβηκαν χαμηλότερα, δίπλα στον κεντρικό δρόμο κι έχτισαν εκεί το νέο χωριό. Κατέβηκε κι η οικογένεια του Παναγιώτη Ρηγάλου το 1966 στο σπίτι στο νέο χωριό, όπου μένει μέχρι σήμερα και το οποίο αρχικά προοριζόταν για αποθήκη καπνού. Αφορμή για τη γενική και οριστική εγκατάλειψη του χωριού ήταν μια κατολίσθηση, η οποία έγινε τα χρόνια εκείνα κοντά στο παλιό χωριό. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 το κράτος έδωσε δάνεια και υποχρέωσε όλους τους κατοίκους να εγκαταλείψουν το παλιό χωριό και να κατεβούν χαμηλότερα, στη θέση που βρίσκεται το σημερινό χωριό Καραϊσκάκης:

«Εδώ (στο παλιό χωριό) μέναμε μέχρι το 1966. Σιγά σιγά άρχισε ο κόσμος και κατέβαινε κάτω. Κατέβαιναν, κατέβαιναν. Και μετά εδώ πιο πέρα έγινε μια κατολίσθηση από νερά, δεν ήτανε και τίποτε το σπουδαίο. Οι υπηρεσίες το θεώρησαν αιτία μην κατολισθήσει το χωριό, δώσανι δάνεια κι κατέβ'καμι όλοι κάτω»²¹⁹.

Την ίδια χρονιά, το 1966, το Λεσίνι μοιράστηκε στους ακτήμονες και οι εταιρείες που το εκμεταλλεύονταν αποχώρησαν δίνοντας μια μικρή αποζημίωση στους τεχνίτες που απασχολούσαν. Κάποιοι τεχνίτες μετατάχτηκαν σε άλλες τεχνικές υπηρεσίες του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος, όταν έκλεισε η επιχείρηση στο Λεσίνι το 1966, προτίμησε να απολυθεί και να ανοίξει δικό του εργαστήριο, παρά να προσληφθεί σε κάποια υπηρεσία στο δημόσιο. Με την αποζημίωση που πήρε -6000 δραχμές- αγόρασε οικόπεδο δίπλα στον κεντρικό δρόμο, κοντά στο σπίτι του στο

²¹⁸ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²¹⁹ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

καινούριο χωριό κι εκεί έφτιαξε μια παράγκα με τσίγκους και άνοιξε το δικό του εργαστήριο:

«Το '66, όταν διαλύθ'κι η επιχείρηση, είπα στον προϊστάμενο: "Εγώ δε θέλω να πάω σ' άλλη δουλειά του δημοσίου, θ' ανοίξω μαγαζί δικό μου. Σχόλασέ με, για να πάρω και την αποζημίωση"».

Και με την αποζημίωση που πήρα, έξι χιλιάδες δραχμές, αγόρασα απ' τ' θεια-Χαρίκλεια το οικοπεδάκι, όπ' έφκιασα το μαγαζάκι με τα τσίγκια»²²⁰.

Αργότερα μετάνιωσε για την επιλογή του αυτή:

«Δεν ήξερα, βέβαια, την αξία μιας θέσης στο δημόσιο, ούτε τις αγωνίες και τα βάσανα του ελεύθερου επαγγέλματος»²²¹.

Τα πράγματα στην αρχή ήταν δύσκολα. Υπήρχε ανταγωνισμός με το σιδηρουργείο που βρισκόταν στον Αστακό, σε απόσταση μικρότερη των πέντε χιλιομέτρων και το οποίο έριξε αρκετά τις τιμές στα προϊόντα του:

«Εγώ έκανα καλή δουλειά και ήθελα να πληρωθεί (η δουλειά) ανάλογα. Ο μάστορας στον Αστακό, Μπόνης λεγόταν και ήταν ο παλιός συνétairos του μάστορα Παπαγιάννη, έκανε φτηνά και όχι τόσο καλά πράγματα. Όμως ο κόσμος τον προτιμούσε, γιατί κοίταζε τη φτήνια και όχι την ποιότητα»²²².

Το 1971, μετέφερε το εργαστήριο στο κέντρο του χωριού σε νεόδμητο πέτρινο κτήριο, το οποίο ανήκει στο μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο και τον αδερφό του Βάιο. Ο Βάιος Ρηγάλος μαθαίνει τη δουλειά του σιδηρουργού από τον αδερφό του και εργάζονται μαζί για αρκετά χρόνια. Δεν δείχνει ιδιαίτερο ζήλο για τη δουλειά αυτή, εργάζεται όμως κανονικά και βοηθάει όπως μπορεί. Πολλές βοηθητικές εργασίες, όπως άναμμα του καμινιού, κίνηση του φουσερού κ.α., εκτελεί ο πατέρας τους Σταύρος Ρηγάλος.

Ο ρόλος του πατέρα του, Σταύρου Ρηγάλου, είναι καθοριστικός τόσο στη λειτουργία της επιχείρησης όσο και στις ενδοοικογενειακές σχέσεις. Αυτός κατευθύνει την επαγγελματική δραστηριότητα των γιων του για αρκετά χρόνια. Ο μάστορας ομολογεί ότι σεβόταν τον πατέρα του, δεν τολμούσε να του φέρει αντίρρηση και συνήθως γινόταν ότι

²²⁰ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²²¹ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²²² Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

εκείνος πρότεινε. Όταν για παράδειγμα ο μάστορας απολύθηκε από την επιχείρηση στο Λεσίνι και άνοιξε δικό του μαγαζί το 1966, ο πατέρας του τού πρότεινε να κάνει προαιρετική ασφάλιση στο ΙΚΑ. Ο μάστορας είχε αντιρρήσεις. Τελικά έγινε αυτό που πρότεινε ο πατέρας του:

«Φεύγοντας απ' το Λεσίνι, την κρατική επιχείρηση, πήρα ταμείο ανεργίας κι όταν πέρασαν οι πέντε έξι μήνες που 'ταν το ταμείο, άνοιξαμ το μαγαζί μας εδώ, αλλά ο πατέρας μ' πήγε στο ΙΚΑ και κανόνισε με το διευθυντή να πληρώνουμι προαιρετική ασφάλιση, να είμαι ασφαλισμένος. Εγώ, όταν μου το 'πε, δεν το 'θελα. Του λέω: “Βγαίνουμι να πληρώμουμι;” “Δε θέλω άλλη κουβέντα”, μου 'πε. “Τιλείουσι η κ'βέντα. Θα πάμι αύριου να υπογράψεις”.

Κι πήγαμι μαζί κάτ', μπρουστά αυτός και υπέγραψα ιγώ ικεί κι πλήρουναμι. Κι αυτό μ' ουφέλεσε, μ' βγήκι σι μεγάλη ουφέλεια, που, κάπουτι πόπαθα το ατύχημα το '83 συγκεκριμένα, είχα ένσημα πουλλά στου ΙΚΑ απ' τ'ν πληρουμή αυτή που κάναμι μι τ'ν υπόδειξη του πατέρα μου και παίρνω σήμερα σύνταξη και τον πατέρα μου δεν τον ξεχνάω ποτέ από πολλές περιπτώσεις, μία απ' τ'ς πουλλές είν' κι αυτήνι»²²³.

Το 1983 είχε ένα ατύχημα στο κυνήγι. Τον πυροβόλησε κατά λάθος κάποιος φίλος του που κυνηγούσαν μαζί μπεκάτσες και τον τραυμάτισε στο μάτι. Τυχερός μέσα στην ατυχία του, γλίτωσε τη ζωή του, αλλά έχασε το ένα του μάτι. Η απώλεια του ματιού του τον δυσκολεύει αρκετά στις διάφορες λεπτοδουλειές που θέλουν μεγάλη ακρίβεια, όπως είναι η ασημοκόλληση. Τα τελευταία χρόνια σ' αυτές τις δουλειές τον βοηθάει ο γιος του Σταύρος.

Το 1977 έκαναν επέκταση στο κτήριο και άνοιξαν μαζί με τον αδερφό του ελαιοτριβείο. Αυτό έγινε για να αυξήσουν τα έσοδα της οικογενειακής επιχείρησης, καθώς είχαν αυξηθεί τα μέλη της οικογένειας και οι υποχρεώσεις τους. Όμως η επένδυση αυτή αποδείχτηκε προβληματική, καθώς δούλευε ένα με δύο μήνες το χρόνο και είχε περιορισμένα έσοδα. Τελικά έκλεισαν το ελαιοτριβείο το 2002.

Το σιδηρουργείο μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 πήγαινε αρκετά καλά. Εκτός από γεωργικά εργαλεία κατασκεύαζε και σιδηροκατασκευές, όπως

²²³ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

πόρτες, παράθυρα και κάγκελα για τις οικοδομές. Μετά το 1990 το επάγγελμα του σιδηρουργού παρουσίασε κρίση:

«Πήγαινε ο καθένας, αγόραζε ηλεκτροκόλληση από τους Ρωσοπόντιους, σίδερα από τον Τουρουνίδη στο Αγρίνιο και γινόταν μάστορας. Τώρα τι δουλειά έκανε, άστα μην τα συζητάς»²²⁴.

Από το 1966 και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 κατασκεύασε λίγα μαχαίρια, άλλα για ιδιωτική χρήση και κάποια για πελάτες που πλήρωναν ανάλογο με την εργασία τίμημα. Τα περισσότερα απ' αυτά είχαν λαβή από κέρατο τράγου ή κριαριού.

Ασχολήθηκε ξανά με τα μαχαίρια τα τελευταία είκοσι χρόνια, «γιατί τώρα πληρώνονται καλά». Στην αρχή, το 1993, ένας δικηγόρος-συλλέκτης μαχαιριών, ο οποίος γνώριζε πολύ καλά τα παραδοσιακά χειροποίητα μαχαίρια, ζήτησε από τον Παναγιώτη Ρηγάλο να του φτιάξει ένα καλό «λευκαδίτικο» μαχαίρι. Του διευκρίνισε πως έπρεπε να καμπανίζει, δηλαδή να κάνει τον χαρακτηριστικό ήχο που κάνει και η καμπάνα, όταν θα πίεζε την κόψη του μαχαιριού με το νύχι του. Αν δεν του άρεσε, δε θα το αγόραζε. Ο μάστορας έφτιαξε το μαχαίρι με πολύ ζήλο. Το είδε ο συλλέκτης, το δοκίμασε, του άρεσε και το πλήρωσε καλά.

Από τότε άρχισε να ξαναφτιάχνει μαχαίρια, αλλά μόνο ύστερα από παραγγελία, αφού είδε ότι άξιζε τον κόπο. Δεν έχει έτοιμα μαχαίρια ούτε πουλάει σε μαγαζιά ή σε παζάρια. Τα κατασκευάζει μόνο ύστερα από παραγγελία. Για παράδειγμα, πριν από λίγο καιρό παρήγγειλε ένας γιατρός-συλλέκτης μαχαιριών, ο καρδιολόγος Βασίλειος Τσίνας από την Αθήνα, ένα μικρό καμομάχαιο με μήκος λάμας 21 εκατοστών, για το οποίο πλήρωσε χίλια διακόσια ευρώ. Ο μάστορας πληρώνεται χίλια πεντακόσια ευρώ για το μεγάλο καμομάχαιο, ενώ για την κατασκευή σπάθας αμείβεται με πέντε χιλιάδες ευρώ:

«Αυτά τώρα εγώ τα φτιάχνω και από συμφέρον και από αγάπη»²²⁵.

Τα τελευταία χρόνια δεν κατασκευάζει πια υνιά, σιδερένιες πόρτες και κάγκελα, δεν έχουν ζήτηση πια ούτε και συμφέρει. Αν υπάρξει κάποια πρόταση που να τον συμφέρει, μπορεί να κατασκευάσει κάγκελα ή σιδερένιες πόρτες, αλλά αυτό γίνεται σπάνια. Τώρα κατασκευάζει μόνο μαχαίρια. Επισκευάζει επίσης, παλιά μαχαίρια, γιαταγάνια, σπάθες,

²²⁴ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²²⁵ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

κουμπούρια και καριοφίλια.

Στις 19 Αυγούστου του 2008 διοργανώθηκε από τους Λευκαδίτες εκδήλωση στο χωριό Κατωχώρι της Λευκάδας για να τιμήσουν το Λευκαδίτη μαχαιροποιό. Κάλεσαν και τον Παναγιώτη Ρηγάλο, ο οποίος παραβρέθηκε στην εκδήλωση αυτή και έδειξε τα έργα του. Όλοι αναγνώρισαν ότι τα μαχαίρια του είναι ξεχωριστά σαν τα παλιά καλά λευκαδίτικα μαχαίρια²²⁶. Ύστερα τον επισκέφτηκαν τρεις Λευκαδίτες και του ζήτησαν να τους διδάξει την τέχνη κατασκευής του λευκαδίτικου μαχαιριού:

«Έχουμε καημό, μου 'πανε, που έλειψε η τέχνη αυτή απ' το νησί μας»²²⁷.

Την τεχνική αυτή δεν την ξέρει κανείς σήμερα στη Λευκάδα:

«Τώρα στη Λευκάδα φτιάχνουν μαχαίρια, αλλά δεν τα φτιάχνουν σφυρήλατα, με την παλιά τεχνική»²²⁸.

Πριν από λίγες μέρες ήρθε στα χέρια του για επισκευή ένα μαχαίρι κάποιου πελάτη από τα Όχθια Αιτωλοακαρνανίας. Το μαχαίρι αυτό το είχε κατασκευάσει ο Βασίλης Κατωπόδης. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος αναφέρει:

«Έπρεπε να το 'βλεπες αυτό. Δεν είχε καμία σχέση με τα δικά μας. Ας ήταν Λευκαδίτης αυτός. Στον Παναγιώτη Κατωπόδη πάω πάσο. Εκείνος ήταν ανώτερος. Σ' εκείνον υποκλίνομαι με σεβασμό».

Σήμερα ο Παναγιώτης Ρηγάλος είναι συνταξιούχος του ΙΚΑ. Είναι παντρεμένος από το 1970 με την Αφροδίτη Μητσάνη, από το Καραϊσκάκη και έχουν τέσσερα παιδιά, δύο αγόρια, το Σταύρο και το Δημήτρη, και δύο κορίτσια, τη Σπυριδούλα και την Αλεξάνδρα.

Ο μεγαλύτερος γιος του, ο Σταύρος, δούλεψε για κάμποσο καιρό με τον πατέρα του και ήταν πολύ καλός μάστορας στα σιδερένια αντικείμενα της οικοδομής (κάγκελα, πόρτες, παράθυρα). Έφτιαξε πριν από λίγα χρόνια υπέροχα σφυρήλατα κάγκελα, σε ένα παλιό σπίτι στο Λεσίνι, το οποίο αναπαλαίωσε ο ιδιοκτήτης του. Γνωρίζει, αν θέλει, να κατασκευάσει και λευκαδίτικο μαχαίρι. Όμως, επειδή η δουλειά αυτή δεν είχε μέλλον, τα παράτησε και τώρα αγόρασε φορτηγό αυτοκίνητο και μεταφέρει Ι.Χ. αυτοκίνητα από τη Γερμανία.

²²⁶ Βλ. σ. 42 υποσημείωση 121

²²⁷ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²²⁸ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

Ο μικρός του γιος, ο Δημήτρης, έχει αντιγράψει τα σχέδια από σπάθα, η οποία βρίσκεται στο Πολεμικό μουσείο στην Αθήνα, τα έχει σχεδιάσει σε χαρτί και στη συνέχεια ο Παναγιώτης τα σχεδιάζει πάνω στη θήκη της σπάθας που κατασκευάζει. Κάθε χρόνο, πατέρας και γιος παίρνουν μέρος στην παρέλαση για την έξοδο του Μεσολογγίου, φορώντας φουστανέλα, τα μαχαίρια και τα καριοφίλια τους.



Εικ. 44: Ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος με τη σπάθα του

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος μένει μόνιμα στο χωριό που γεννήθηκε. Κατασκευάζει μαχαίρια κατόπιν παραγγελίας συμπληρώνοντας με τον τρόπο αυτό το εισόδημά του. Πιστεύει ότι αμείβεται καλά για τη δουλειά αυτή, αλλά πολύ μεγάλη είναι και η ικανοποίηση που νιώθει κάθε φορά που τελειώνει ένα μαχαίρι. Το κοιτάζει, το καμαρώνει, το παίρνει στο σπίτι του, το ξανακοιτάζει, μέχρι και δίπλα στο μαξιλάρι του το βάζει, όταν κοιμάται. Τόσο πολύ τα αγαπά τα μαχαίρια του.

Δ' Κεφάλαιο

Τέχνη και τεχνολογία

1. Πρώτες ύλες και πηγές ενέργειας

Η τεχνολογία δεν είναι μόνο ένας υλικός πολιτισμός αλλά κυρίως ένα ολικό κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο παντρεύει το υλικό, το κοινωνικό και το συμβολικό σε ένα σύνθετο δίκτυο σχέσεων. Κάθε τεχνολογία είναι ένας ανθρώπινος κόσμος, μια μορφή εξανθρωπισμένης φύσης που συνενώνει κάθε πλευρά της ανθρώπινης προσπάθειας²²⁹.

Στην περιοχή του Ξηρομέρου δεν υπήρχαν ούτε υπάρχουν μεταλλεία σιδήρου ή καμίνια παραγωγής χάλυβα, από τα οποία θα μπορούσε ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος να προμηθευτεί την απαραίτητη πρώτη ύλη για τα εργαλεία του και τα μαχαίρια του. Αυτό όμως δεν στάθηκε εμπόδιο για την ανάπτυξη της σιδηρουργίας και της μαχαιροποιίας στην περιοχή, καθώς οι ανάγκες της κοινότητας, αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Ακαρνανίας, για σιδερένια γεωργικά εργαλεία, σιδεροκατασκευές, αλλά και μαχαίρια ήταν αυξημένες. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος προμηθευόταν το σίδηρο με τη μορφή βέργας, λάμας ή ελάσματος από την Πάτρα, από τον μεγαλέμπορο Στασινό. Του έδινε την παραγγελία τηλεφωνικά ή την έστελνε με γράμμα και όταν την ετοίμαζε ο έμπορος, την έστελνε με το φορτηγό των Κατσάνου και Χινόπουρου, που εκτελούσε μεταφορές από την Πάτρα στον Αστακό.

Για την κατασκευή των μαχαιριών του χρησιμοποιούσε και χρησιμοποιεί ατσάλι. Το ατσάλι όμως ήταν ακριβό και αυτό δημιουργούσε δυσχέρειες στην προμήθειά του. Για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα ο Παναγιώτης Ρηγάλος κατέφυγε στη λύση της αναχρησιμοποίησης ατσάλινων αντικειμένων. Τα χρόνια που εργαζόταν στο μηχανουργείο στο Λεσίνι ως σιδηρουργός (1961-1966) είχε προμηθευτεί ατσάλινες σούστες από την επισκευή αυτοκινήτων. Ατσάλινες σούστες προμηθευόταν και από συνεργεία αυτοκινήτων στο Αγρίνιο. Ο Παύλος Κοσμάς μάλιστα, ο οποίος είχε συνεργείο αυτοκινήτων στο

²²⁹ Βλ. Μως Μαρσέλ, *Το Δώρο Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής*, Αθήνα 1979 [α' έκδοση 1924], σσ. 171-173

Αγρίνιο, του έδινε τις σούστες δωρεάν. Τις σούστες αυτές τις αναχρησιμοποιούσε και κατασκεύαζε κυρίως μαχαίρια. «Οι καλύτερες σούστες για να γίνουν μαχαίρια ήταν οι σούστες από αυτοκίνητα Landrover»²³⁰.

Σήμερα προμηθεύεται ατσάλι άνθρακα σε λάμα από ειδικό κατάστημα στην Αθήνα. «Ατσάλι τώρα αγοράζω από το μαγαζί του Ρέππα, στην οδό Κακουργιοδικείου στην Αθήνα». Αγοράζει ατσάλινη λάμα πλάτους σαράντα ή πενήντα χιλιοστών, πάχους τριών ή τεσσάρων χιλιοστών και μήκους ενός μέτρου. Από την Εμποροχάλκο στην οδό Ερμού στην Αθήνα προμηθεύεται το φύλλο μπρούντζου σε ρολό διαφόρων διαστάσεων (μήκους και πλάτους) και πάχους 0,5 του χιλιοστόμετρου, το οποίο χρησιμοποιεί για την κατασκευή της μπρούντζινης λαβής και της μπρούντζινης θήκης. Από το εμπόριο επίσης, συνήθως από το φαρμακείο του Μπακάκου στην Αθήνα ή από τον Χριστοδουλάτο στην οδό Πειραιώς 86 στην Αθήνα, προμηθεύεται νιτρικό οξύ για την χάραξη των γραμμάτων και των σχεδίων στη λάμα. Από σιδηροπωλεία στο Αιτωλικό, το Μεσολόγγι ή το Αγρίνιο αγοράζει καλάι, υδροχλωρικό οξύ και νισαντίρι για την κόλληση των μπρούντζινων μανικιών στο πίσω μέρος της λάμας. Αμίαντο, **κολοφώνιο**²³¹ για το γέμισμα των μπρούντζινων μανικιών, καθώς και βέργα από ασήμι και βόρακα για την ασημοκόλληση της μπρούντζινης θήκης προμηθεύεται από τον Μητρόπουλο στην Πάτρα.

Από το φυσικό περιβάλλον του χωριού προμηθεύεται ξύλα καρυδιάς με τα οποία κατασκευάζει το εσωτερικό μέρος της μπρούντζινης θήκης του καμομάχαιρου και της ξύλινης θήκης του χαντζαριού ή του μαχαιριού με τα κοκκαλάρια (κεράτινη λαβή). Χρησιμοποιεί ακόμη ξύλο αγριελιάς για τα στειλάρια των εργαλείων του (σφυριών, σκεπαρνιών, βαριοπούλας). Από τα μελίσσια του προμηθεύεται το κερί, το οποίο χρησιμοποιεί κατά τη διαδικασία γραφής σχεδίων και στίχων πάνω στην ατσάλινη λάμα του μαχαιριού. Ακόμη για τη βαφή της ατσάλινης λάμας χρησιμοποιεί ελαιόλαδο δικής του παραγωγής. Για τη λαβή των χαντζαριών και των απλών μαχαιριών χρησιμοποιεί κέρατα από τράγους ή κριάρια, ζώα τα οποία αφθονούν στην περιοχή. Τα κέρατα αυτά προμηθεύεται από τα σφαγεία της περιοχής.

²³⁰ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²³¹ Το κολοφώνιο είναι μια στερεά μορφή ρητίνης, η οποία παράγεται από την απόσταξη της ρητίνης διάφορων κωνοφόρων δέντρων. Είναι ημιδιάφανο και το χρώμα του ποικίλλει από κίτρινο μέχρι μαύρο. Στη θερμοκρασία δωματίου είναι σκληρό και εύθραυστο, αλλά λειώνει σχετικά εύκολα.

Ακόμη, το χρονικό διάστημα από το 1959 μέχρι το 1966, όταν το μικρό του εργαστήριο βρισκόταν στο παλιό χωριό, μακριά από τον κεντρικό δρόμο και κοντά στο δάσος, ο μάστορας χρησιμοποιούσε στο καμίνι του ξυλοκάρβουνο από ξύλα αμυγδαλιάς και το οποίο κατασκεύαζαν μόνοι τους ο μάστορας και ο πατέρας του.

Παρατηρούμε ότι ο μάστορας στο πλαίσιο της αυτάρκειας και της αυτοκατανάλωσης εξασφάλιζε από το περιβάλλον αρκετές από τις απαραίτητες πρώτες ύλες για την κατασκευή των μαχαιριών του και των εργαλείων του (ξύλα, κέρατα ζώων, κερί, ελαιόλαδο). Με τον τρόπο αυτό ο άνθρωπος και το περιβάλλον του βρίσκονταν σε μια σχέση εξάρτησης στο πλαίσιο της παραδοσιακής προκαπιταλιστικής λογικής και λειτουργίας²³².

Η βασική πηγή ενέργειας στο εργαστήριο του Παναγιώτη Ρηγάλου είναι ο ίδιος ο μάστορας με τη μυϊκή του δύναμη. Αυτή χρησιμοποιεί κατά τη σφυρηλάτηση, την περιστροφή του ποδοκίνητου πέτρινου τροχού και το τρόχισμα της λάμας του μαχαιριού, το λιμάρισμα με τη λίμα και το λαδάκονο, την κατασκευή της λαβής και της θήκης του μαχαιριού και σε πολλές άλλες διαδικασίες. Αυτός είναι η βασική κινητήριος δύναμη του εργαστηρίου.

Για την ερυθροπύρωση του ατσαλιού στο καμίνι και γενικά την θερμική του κατεργασία, το ζέσταμα των κεράτων, το λιώσιμο του κασσίτερου και του ασημιού στις συγκολλήσεις, καθώς και του κεριού και του κολοφώνιου χρησιμοποιεί την ενέργεια της φωτιάς και βοηθητικά την ενέργεια του αέρα για τη διατήρηση της φωτιάς. Για την φωτιά στο καμίνι σήμερα χρησιμοποιεί πετροκάρβουνο (ορυκτό άνθρακα), ενώ στα πρώτα του επαγγελματικά βήματα χρησιμοποιούσε ξυλοκάρβουνο που το παρήγαγε μόνος του.

Το **κάρβουνο** που χρησιμοποιεί σήμερα, το πετροκάρβουνο, το προμηθεύεται από το Κατάστημα των Αδελφών Σωτηρόπουλου στο Αγρίνιο. Πηγαίνει και το παίρνει ο ίδιος ο μάστορας και το μεταφέρει μόνος του στο εργαστήριο με δικό του αυτοκίνητο. Ένα τσουβάλι πετροκάρβουνο βάρους 45 κιλών κοστίζει σήμερα στο Αγρίνιο 50 Ευρώ.

Μέχρι πριν από είκοσι χρόνια προμηθευόταν το πετροκάρβουνο από την Πάτρα, από τον Θεόδωρο Σφήκα. Το μετέφερε στο εργαστήριο στον Καραϊσκάκη φορτηγό

²³² Βλ. Ρόκου Βάσω, «Τεχνικές και εργαστήρια της Ηπείρου, Το καμίνι της σιδηρουργίας στο Μέτσοβο», *Δωδώνη Ιστορία και Αρχαιολογία*, 32, (2003), σ. 448

αυτοκίνητο της μεταφορικής εταιρείας των Κατσάνου και Χινόπουρου με έδρα τον Αστακό και το οποίο εκτελούσε μεταφορές προϊόντων και εμπορευμάτων από την Πάτρα στον Αστακό και αντίστροφα:

«Παλιά παίρναμε (πετροκάρβουνο) απ' την Πάτρα. Είχε τρεις δραχμές το κιλό εδώ και πολλά χρόνια. Τόπιρναμι από 'να μεγαλέμπορο το Σφήκα...

Ήταν αυτοκίνητο από τον Αστακό πούχε πρακτορείο μεταφορών, τόδουναμι τα σακιά κι πήγινι στου Σφήκα, τα γέμιζι κάρβουνου κι μας τάφιρνι... Ήταν ου σουρός μι του κάρβουνου μες στην απουθήκη τ' κι έμπαινες και φόρτωνες όσο ήθελες. Και καλύτερο ικείνου! Πουλύ καλύτερου!»²³³.

Ο μάστορας θεωρεί ως καλύτερη καύσιμη ύλη για το καμίνι το ξυλοκάρβουνο που είναι φτιαγμένο από ρείκι. Το ξυλοκάρβουνο από ρείκι δεν περιέχει θειάφι και άλλες προσμίξεις, και έτσι το σίδερο δεν θαμπώνει ούτε δημιουργούνται σκουριές. Τέτοιο ξυλοκάρβουνο χρησιμοποιούσαν στο εργαστήριο του Χύτα στην Αμφιλοχία, όπου μαθήτευσε το 1959. Το έβγαζαν καρβουνιάρηδες στον ορεινό Βάλτο και το μετέφεραν στην Αμφιλοχία με τα γαϊδουράκια και το πουλούσαν πολύ φθηνά, «για ένα κομμάτι ψωμί».

Τα πρώτα χρόνια (1959-1966) στο παλιό χωριό ο μάστορας έφτιαχνε κάρβουνο μόνος του με τη βοήθεια της οικογένειάς του και κυρίως του πατέρα του. Για την παραγωγή του κάρβουνου χρησιμοποιούσαν ξύλα από αμυγδαλιές που αφθονούσαν στην περιοχή:

«Έβγανα ιγώ μόνος μ' στο παλιό χωριό. Έβγαζα κάρβουνο απού μυγδαλιές. Τόβγαζαμι ως εξής: Έσκιζαμι τ'ς αμυγδαλιές, γιατί μικρό καμινάκι φκιάναμι ιμείς έως τόσο, τόφκιαναμι έτσι σαν κώνο, όπως είνι του τσαντίρι του γύφτου, τόβαζαμι φουτιά κι όταν έβλιπαμι ότι καίουνταν, του διέλυγαμι, τόσβηγαμι μι λίγου νιράκι κι αυτό ήταν του κάρβουνου»²³⁴.

Ο μάστορας την εποχή εκείνη –και μέχρι το 1964- δεν είχε μεγάλο φουσερό. Χρησιμοποιούσε το μικρό φουσερό που έμοιαζε με σαλίγκαρο και έδινε σχετικά λιγότερο αέρα στην εστία. Προτιμούσε τότε το ξυλοκάρβουνο που έφτιαχνε μόνος του και για

²³³ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²³⁴ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

λόγους οικονομίας αλλά και γιατί το ξυλοκάρβουνο άναβε πιο εύκολα από το πετροκάρβουνο και δε δημιουργούσε σκουριές:

«Αυτό το κάρβουνο (το πετροκάρβουνο) θέλει ζόρ' πουλύ, θέλει αέρα για να καεί, ενώ μι του χέρ' τι αέρα να του δώσου. Γι' αυτό προτιμότερου ήταν του ξυλουκάρβουνου, που άναβι μι μιγαλύτερη ευκολία. Αλλά του ξυλουκάρβουνου κάνει καθαρή δουλειά, δε βγάζει σκουριές απάν' στου αντικείμενου, ενώ μ' αυτό γεμίζει ου τόπους σκουριά»²³⁵.

Σήμερα ο αέρας διοχετεύεται με πίεση στην εστία του καμινιού με τη χρήση ηλεκτροκίνητου μοτέρ. Εδώ η ηλεκτρική ενέργεια μετατρέπεται σε κινητική ενέργεια του κινητήρα και στη συνέχεια του αέρα και αυτή η κινητική ενέργεια του αέρα ανάβει ή συντηρεί τη φωτιά στο καμίνι. Μέχρι το 1974 στο μεγάλο σταθερό καμίνι η ενέργεια μεταφερόταν στον αέρα μέσω του μεγάλου φουσερού από την μυϊκή ενέργεια του ανθρώπου που ανεβοκατέβαζε ρυθμικά και σχετικά γρήγορα το κινητό μέρος του φουσερού. Μερικές φορές, ακόμη και σήμερα, χρησιμοποιεί το μικρό καμίνι, στο οποίο η κινητική ενέργεια του αέρα προέρχεται από την περιστροφική κίνηση του μηχανισμού του φουσερού-σαλίγκαρου με τη βοήθεια της μυϊκής δύναμης του χεριού του μάστορα.

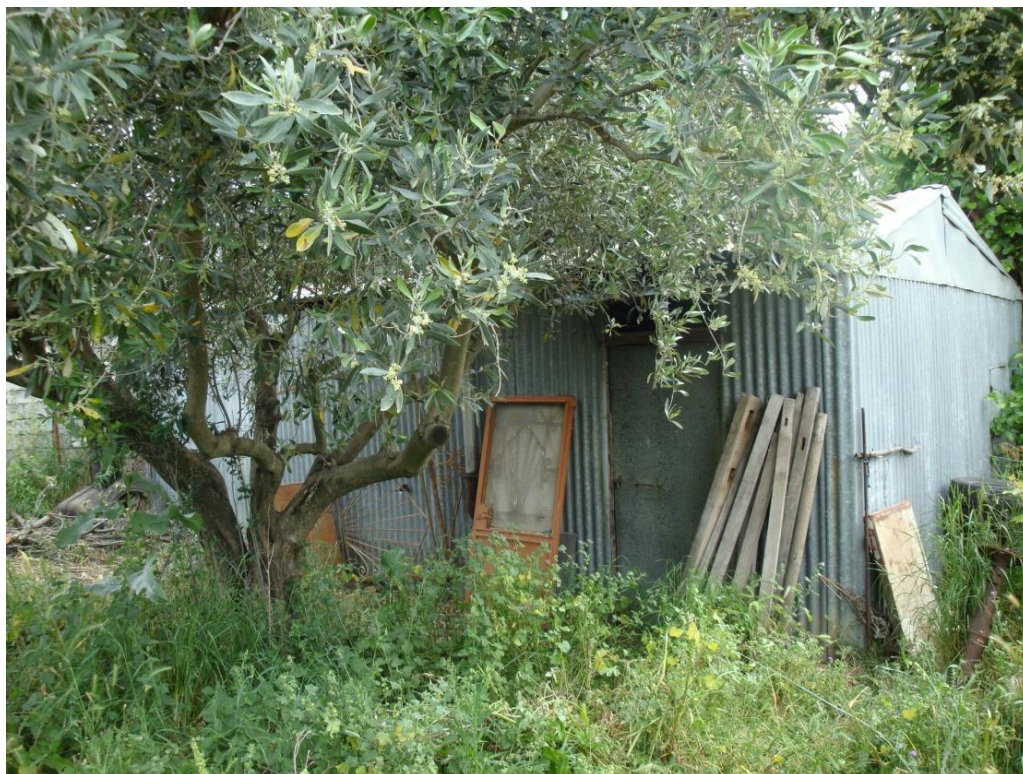
2. Το εργαστήριο. Εξοπλισμός και εργαλεία

Το πρώτο του εργαστήρι, ένα μικρό καλύβι διαστάσεων 2μ.Χ3μ., το έφτιαξε ο Παναγιώτης μαζί με τον πατέρα του δίπλα στο πατρικό τους σπίτι στο παλιό χωριό. Εκεί έκανε τα πρώτα του βήματα στη σιδηρουργία και τη μαχαιροποιία.

Το 1966 αγόρασε οικόπεδο δίπλα στον κεντρικό δρόμο στη θέση Σταυρός (Σομπολέικα), κοντά στο καινούριο τους σπίτι. Εκεί έφτιαξε μια παράγκα με τσίγκους διαστάσεων 6μ.Χ4μ. και άνοιξε το δικό του εργαστήριο-σιδηρουργείο. Το εργαστήριο αυτό είχε μια πόρτα προς τα δυτικά, προς τον κεντρικό δρόμο και τέσσερα παράθυρα από τα οποία έμπαινε το φως και φωτιζόταν ο εσωτερικός χώρος του εργαστηρίου. Το μικρό καμίνι ήταν τοποθετημένο προς τα βορειοανατολικά, στη γωνία ανάμεσα στο ανατολικό και το βορινό παράθυρο, απ' όπου έμπαινε το φως της ημέρας και φωτιζόταν ο χώρος του

²³⁵ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάτος

καμινιού, μιας και δεν υπήρχε στο χώρο αυτό ηλεκτρικό ρεύμα ή άλλη πηγή φωτισμού. Στο εργαστήριο αυτό εργαζόταν μόνο την ημέρα, από το ξημέρωμα μέχρι που νύχτωνε, χωρίς διακοπή για ξεκούραση το μεσημέρι.



Εικ. 45: Το εργαστήριο στο οποίο ξεκίνησε το 1966 το επάγγελμα του σιδηρουργού

Άλλο παρόμοιο εργαστήριο στο χωριό δεν υπήρχε. Το πιο κοντινό σιδηρουργείο ήταν στον Αστακό. Εκεί εργάστηκε μέχρι το 1971. Ο χώρος αυτός σήμερα χρησιμοποιείται σαν αποθήκη.

Το 1971, μετέφερε το εργαστήριο στη θέση, όπου βρίσκεται και σήμερα, στο κέντρο του χωριού, «για καλύτερα». Το οικόπεδο παραχωρήθηκε στα αδέρφια Παναγιώτη και Βάιο Ρηγάλο από το κράτος τη δεκαετία του 1960, για να χτίσουν εκεί σπίτι, ύστερα από τις κατολισθήσεις στο παλιό χωριό και την αναγκαστική μετακίνηση των κατοίκων του. Παρατίθεται εδώ απόσπασμα από τη συνέντευξη με το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο:

«Το οικόπεδο εδώ μας το 'δωσε το κράτος. Έκανε απαλλοτρίωση στα χωράφια του χωριού μας και έκανε διανομή στους κατοίκους κι εμάς μας ότ'χι (έτυχε) αυτό...

-Πότε έγινε αυτό;

-Αυτό έγινε πριν το '70. Το '67, τότε π' γίν'κι η δικτατορία.

Ε, κι τόχτ'σαμι ιδώ μι τουν πατέρα μ'· έβγαλαμι πέτρα πέρα στου ρ'ζό· ου αδιρφός μ' τ'ν έβγαλι τ'ν πέτρα.

-Πώς τον έλεγαν τον αδερφό σου;

- Ο Βάιος.

-Αυτός που είχατε μαζί το μαγαζί;

-Ναι, ναι, αυτός. Έβγαλε τ'ν πέτρα ο αδερφός μ'. Καταρχήν πήραμι έναν νταμαρτζή ειδικόν, για να ιδεί ου αδιρφός μ'· μιτά είδι κάνα δυο μέρις κι ... Τόχτισαν οι μαστόροι απ' την Κόνιτσα της Ηπείρου. Ερχόταν εδώ, έπαιρναν του σακούλι τ'ς, του σφυρί κι του μυστρί κι δούλιβαν οι άνθρωποι.

- Κι τόχτισαν από την αρχή, για να γίνει σιδηρουργείο;

-Όχι για σιδηρουργείο, για σπίτι ήτανι. Θα του χωρίσουμε στη μέση να πάρουμε μ'σό ου ένας απουδώ, μ'σό ου άλλους απουκεί.

-Α, έτσι ξεκίνησε;

-Ναι, έτσι. Ούτι σχέδια υπήρχανι, τίπουτα.

-Τελικά, πώς και φτιάζατε το σπίτι κάτω εκεί στο Σταυρό;

-Εκεί κάτ' εκείνο το είχαμι για αποθήκη. Το είχε φτιάξει ο πατέρας μ' για αποθήκη για τον καπνό. Πήρι δεκαεννιά χιλιάρ'κα δάνειου· μας χάρ'σι κι ενάμ'σι χιλιάρ'κου ου Παπαδόπουλους, μας πέτ'χι, κι του μιτέτριψαμι για σπίτι ικείνου ιμείς, για να δουλέψουμε ιδώ, πούχαμι ανάγκη να δουλέψουμε. Έτσι γίν'κι ιτούτου.

-Τότε ρίζατε και την τσιμεντένια πλάκα στην οροφή;

-Ναι, τότε.

-Οι μάστορες από την Κόνιτσα την έριζαν;

-Ναι, αυτοίνοι οι μαστόροι απουκεί.

-Θυμάσαι πώς λεγόταν οι μαστόροι αυτοί;

-Ε, όχι δεν τ'ς θ'μάμι αυτούς πώς λέγονταν.

-Η προσθήκη πίσω πότε έγινε;

-Έγινε μετά, το '74.

-Οπότε εσύ εδώ το είχες για μαγαζί;

-Ναι, από το '71 άρχισε η δουλειά εδώ, γιατί παλιά είχα άλλο μαγαζί πιο κάτω εγώ, το οποίο το σταμάτησα, γιατί δε με βόλεψε, καλύτερου ιτούτου, πιο μιγάλου, κουντά στου κέντρου. Έτσι ήρθα ιδώ.

-Δηλαδή όλα αυτά τα ανοίγματα γύρω γύρω, ένα, δύο, τρία, τέσσερα, τα οποία έχεις κλεισμένα με σιδερένια ρολά, θα γίνονταν παράθυρα για το σπίτι;

-Ναι, ναι, ούλα παράθυρα είναι.

-Αυτά τα ρολά τα έφτιαζες τότε;

-Εγώ τα παρήγγειλα σ' ένα εργοστάσιο κατασκευών στην Αθήνα, στο Λυρίτη· είχα συνεργασία μ' αυτόν, έφκιανα κι ξένα, έφκιασα κι τα δικά μ' σ' αυτόν κι ιγώ τα τοποθέτησα ιδώ».

Το μήκος του σιδηρουργείου είναι έντεκα μέτρα και το πλάτος επτάμισι μέτρα. Αργότερα, μετά το 1974, έγινε επέκταση του κτιρίου προς τα δυτικά, στην οποία στεγάστηκε το ελαιοτριβείο, και προς τα νότια, όπου στεγάστηκε η αποθήκη της επιχείρησης. Το κτήριο του ελαιοτριβείου έχει μήκος δεκαέξι μέτρα και πλάτος δεκατρία μέτρα και η αποθήκη διαστάσεις πέντε μέτρα επί επτάμισι μέτρα.

Το εργαστήριο σιδηρουργίας το λειτουργούσε χωρίς άδεια από το κράτος. Η αστυνομία δεν του δημιούργησε ποτέ προβλήματα γι' αυτό. Ποτέ δεν πήρε κάποιο δάνειο για τη δουλειά του ως σιδεράς και μαχαιροποιός ούτε κάποια επιχορήγηση από το κράτος.

Επειδή όμως στη δουλειά αυτή για ένα διάστημα απασχολούνταν και τα δύο αδέρφια, ο Παναγιώτης και ο Βάιος, και το μαγαζί δεν ήταν σε θέση να συντηρεί δύο οικογένειες, άνοιξαν στην επέκταση του κτιρίου ελαιοτριβείο, αλλά τελικά από το λιοτρίβι δεν είδαν καμιά ωφέλεια:

«Έχω και το ελαιοτριβείο μέσα, έφτιαξα και μια τέτοια επιχείρηση, γιατί ήμασταν δυο αδέρφια και είπαμε το μαγαζί δε φτάνει να ζήσει δυο οικογένειες, ας φκιάσουμε κι αυτό. Μπόρισαμι, τόφκιασαμι, αλλά αποτυχία ήτανε, δεν είδαμε καμιά ωφέλεια απ' του λιοτρίβ'. Βάσανα κι δουλειά πουλλή! Κι του σπουδιότερου, δ'λειά εποχιακή, δ'λεύει ένα μήνα του χρόνου κι μιτά κάθιτι»²³⁶.

²³⁶ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος



Εικ. 46, 47: Το σημερινό εργαστήριο. Στο πίσω μέρος έχει προσαρτηθεί και δεύτερο κτίσμα, το οποίο για πολλά χρόνια ήταν ελαιοτριβείο. Σώζεται ακόμη η σχετική ταμπέλα στο πάνω μέρος του κτηρίου.

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος είχε πάρει άδεια για το ελαιοτριβείο το 1978. Το ίδρυσε το 1977 και το λειτουργούσαν με τον αδερφό του για κάποια χρόνια, ως το 2002:

«Για του λιοτρίβ' είχαμι βγάλει άδεια. Του ίδρυσαμι του '77. Τουν άλλου χρόνου έβγαλαμι άδεια. Του δουλέψαμι ως το 2002. Ταλαιπωρούμασταν, αλλά ντρεπόμ'να να του κλείσου. Απόυ ντρουπή δεν τόκλεινα. Κι απέ έβλεπα, κατρακύλα, δεν ήταν προκουπή»²³⁷.

²³⁷ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

Το οικόπεδο και τα κτίσματα του σιδηρουργείου και του ελαιοτριβείου ήταν ιδιοκτησία εξ αδιαιρέτου και των δύο αδερφών Ρηγάλου, και του Παναγιώτη και του Βάιου. Πριν πέντε χρόνια τα μοίρασαν και από τότε το μισό οικόπεδο και ο χώρος του σιδηρουργείου μαζί με την αποθήκη, όπου φυλάσσονται τα σίδερα, ανήκουν στον Παναγιώτη Ρηγάλο, ενώ το άλλο μισό οικόπεδο και ο χώρος του ελαιοτριβείου ανήκουν στο Βάιο Ρηγάλο. Οι σχέσεις των δυο αδελφών είναι και σήμερα πολύ καλές, όπως ήταν πάντα.

Το εργαστήριο του Παναγιώτη Ρηγάλου ειδικευόταν κυρίως στην κατασκευή σιδερένιων γεωργικών εργαλείων, μαχαιριών και σιδηροκατασκευών για την ανέγερση σπιτιών. Παράλληλα επισκεύαζε φθαρμένα εργαλεία, όπλα και σπασμένα σιδερένια εξαρτήματα γεωργικών μηχανημάτων, αλλά και αυτοκινήτων. Πρόκειται για εργαστήριο που λειτουργούσε σε οικογενειακή βάση. Ανήκει στο συνηθέστερο τύπο εργαστηρίου με έναν τεχνίτη και ένα βοηθό περιστασιακά, αν και για κάποια χρόνια λειτουργούσε με δύο τεχνίτες και έναν βοηθό²³⁸. Παρόλο που δεν έχει ιστορία με μεγάλο χρονικό βάθος, παρουσιάζει έντονο ενδιαφέρον, καθώς διαθέτει σήμερα δύο καμίνια, τρία αμόνια, γενικά πολύ πλούσιο εργαλειακό εξοπλισμό και πολύ μεγάλο χώρο, μεγαλύτερο από τα συνηθισμένα εργαστήρια.

Το εργαστήριο δεν είναι μόνο ο χώρος όπου εργάζεται και κατασκευάζει τα μαχαίρια του ο μάστορας. Εδώ πολλές φορές συναντιέται με τους πελάτες του και συζητούν τις λεπτομέρειες της παραγγελίας. Ακόμη εδώ γίνονται οι συναλλαγές αναμεταξύ τους.

Παράλληλα στον εσωτερικό χώρο του εργαστηρίου και κρεμασμένα γύρω γύρω στους τοίχους εκτίθενται διάφορα παλιά εργαλεία, από τα οποία άλλα χρησιμοποιούνται στα διάφορα στάδια κατασκευής των μαχαιριών, ενώ αρκετά δεν χρησιμοποιούνται πια. Πολλά απ' αυτά είναι κατασκευασμένα από τα χέρια του μάστορα. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το παλιό φουσερό, ο πέτρινος τροχός, τα σφυριά, οι λίμες, τα παλαντζόνια, τα γεωργικά εργαλεία, τα πέταλα, τα ψαλίδια, οι τσιμπίδες, οι ψαλίδες, το ψαλίδι καμινιού και πολλά άλλα. Με τον τρόπο αυτό θα έλεγε κανείς ότι το εργαστήριο λειτουργεί και ως

²³⁸ Από το 1973 μέχρι το 1980 στο εργαστήριο δούλευαν ως τεχνίτες τα δύο αδέρφια Παναγιώτης και Βάιος, ενώ βοηθούσε στο άναμμα του καμινιού, στο καθάρισμα του εργαστηρίου και αλλού ο πατέρας τους Σταύρος Ρηγάλος.



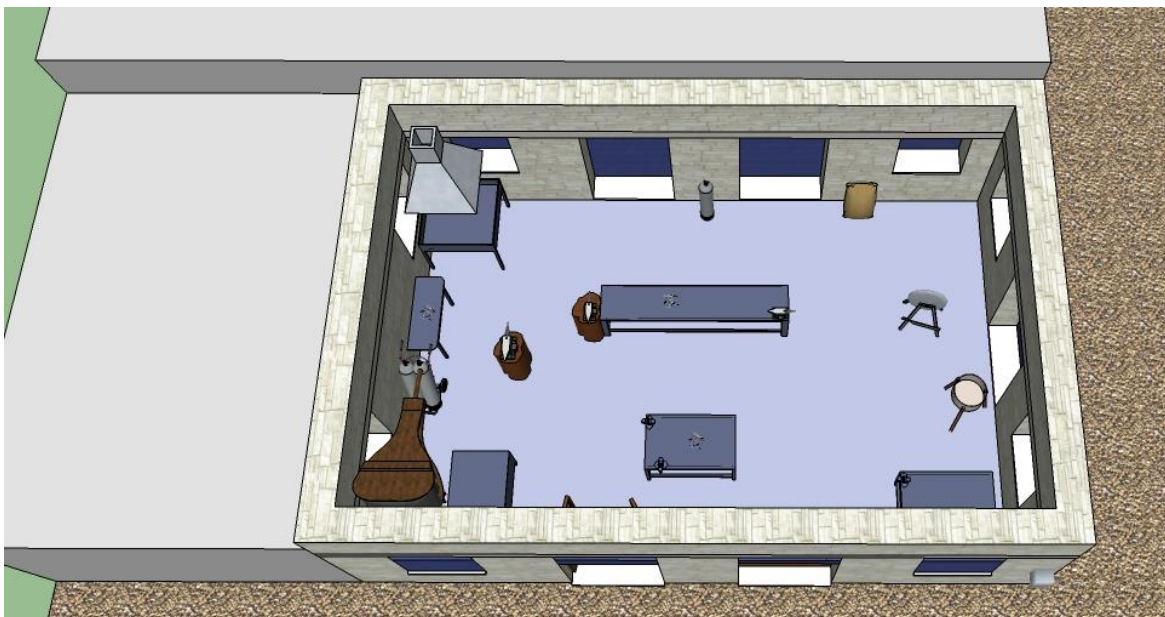
Εικ. 48: Ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος στο εργαστήρι του. Κρατάει το σφυρί και χτυπάει στο μεγάλο αμόνι βάρους 120 κιλών. Μπροστά στο ξύλινο στήριγμα του αμονιού είναι όρθια στημένες η βαριά και η βαριοπούλα, ενώ δεξιά διακρίνεται το καμίνι με τις τσιμπίδες και την καμινάδα.

Το εργαστήριο αποτελείται από έναν ενιαίο χώρο εσωτερικών διαστάσεων 10μ.Χ6,5μ.. Ο εξοπλισμός με τον οποίο λειτουργεί το εργαστήριο είναι τοποθετημένος σε ορισμένη τάξη στο εσωτερικό του κτηρίου. Η οργάνωση του εσωτερικού χώρου σου δίνει την εντύπωση πως ο χώρος αυτός διαχωρίζεται σε μικρότερα μέρη ανάλογα με τις διαδικασίες που εκτελούνται σ' αυτόν. Ο χώρος αριστερά της κεντρικής εισόδου αποτελεί το χώρο του καμινιού, όπου εκτελείται η θερμική κατεργασία του ατσαλιού (σφυρηλάτηση, βαφή κ.α.), το λιώσιμο του κεριού και το ζέσταμα του κεράτου. Δεξιά της εισόδου βρίσκεται ο χώρος, όπου εκτελείται η ψυχρή κατεργασία του μετάλλου (τρόχισμα, λιμάρισμα). Στη βορειοανατολική γωνία του εργαστηρίου βρίσκεται ο πάγκος με τα εργαλεία κατασκευής και διακόσμησης της μπρούντζινης λαβής και θήκης του μαχαιριού.

Στο χώρο αυτό ολοκληρώνεται η κατασκευή του μαχαιριού με τη διακόσμηση της λαβής και της θήκης. Στον εξωτερικό χώρο, αριστερά από την είσοδο, βρίσκεται σιδερένιος πάγκος, στον οποίο εκτελείται η διαδικασία της εγχάραξης σχεδίων και γραμμάτων πάνω στη λάμα του μαχαιριού με τη χρήση νιτρικού οξέος.



Εικ. 49: Τρισδιάστατο σχέδιο του εσωτερικού χώρου του εργαστηρίου, όπου διακρίνεται η διάταξη του εξοπλισμού: οι πάγκοι εργασίας, τα τρία αμόνια, το σταθερό και το μικρό καμίνι, το φουσερό και ο ποδοκίνητος τροχός. (Σχέδιο του αρχιτέκτονα Ηλία Χαρίτου βασισμένο σε προσχέδιο του Μάνθου Σταμούλη και στο φωτογραφικό υλικό της έρευνας)



Εικ. 50: Τρισδιάστατο σχέδιο του εσωτερικού χώρου του εργαστηρίου (Σχέδιο του αρχιτέκτονα Ηλία Χαρίτου)²³⁹

Στη νοτιοδυτική γωνία του εργαστηρίου είναι τοποθετημένο το μεγάλο σταθερό **καμίνι**²⁴⁰ του εργαστηρίου, το οποίο αποτελείται από την **εστία**, την **καμινάδα** και το **φυσικό** ή το **ηλεκτροκίνητο μοτέρ**.

Στο εργαστήριο με τους τσίγκους (1966-1971) χρησιμοποιούσε μόνο το μικρό καμίνι, το οποίο βρισκόταν ανάμεσα στα παράθυρα, για να φωτίζεται από το φως της ημέρας που έμπαινε μέσα, γιατί εκεί δεν είχε ηλεκτρικό ρεύμα.

Την **εστία** στο σταθερό καμίνι την έφτιαξε μόνος του ο μάστορας με χοντρή σιδερένια λαμαρίνα. Έχει σχήμα ορθογωνίου παραλληλεπίπεδου διαστάσεων 1μ.Χ1μ.Χ0,28μ.. Στηρίζεται σε τέσσερα σιδερένια πόδια και έχει συνολικό ύψος 0,86μ. Στο χείλος της εστίας στηριζόταν το **καμινοσίδερο** του φυσικού, ένας χοντρός σωλήνας

²³⁹ Βλ. επίσης, σ. 254 εικ. 195, 196

²⁴⁰ Το καμίνι είναι μια κατασκευή με περικλειστο συνήθως χώρο στο εσωτερικό του οποίου θερμαίνονται υλικά προκειμένου να επεξεργαστούν ή να μορφοποιηθούν. Οι τεχνολογικές εργασίες στις οποίες χρησιμεύουν τα καμίνια είναι η ασβεστοποιία, η απόσταξη γαιανθράκων, η ανθρακοποίηση ξύλων, η κεραμική, η μεταλλουργία και η υαλουργία.

Στη μεταλλουργία το καμίνι είναι ένα είδος κλίβανου, όπου διάφορα υλικά, με την επίδραση της θερμότητας, θερμαίνονται, πυρώνονται ή λιώνουν. Παλιότερα, ως καύσιμα υλικά στα καμίνια, χρησιμοποιούσαν το κωκ, τους ξυλάνθρακες και τους λιθάνθρακες.

από μαντέμι (χυτοσίδηρο), ο οποίος έφερνε αέρα και άναβε ή συντηρούσε τη φωτιά. Το **μεγάλο φουσερό** χρησιμοποιήθηκε και στο πετρόκτιστο εργαστήρι (1971-2011) μέχρι το 1974, οπότε και αντικαταστάθηκε με ηλεκτροκίνητο μοτέρ που βγάζει αέρα μέσα στην εστία και κάτω από τα κάρβουνα.

Πάνω από την εστία είναι τοποθετημένη μεταλλική **καμινάδα** από γαλβανιζέ λαμαρίνα με άνοιγμα στο κάτω μέρος σε σχήμα τετραγώνου και διαστάσεων 1,1μ.Χ1,1μ.. Η καμινάδα στενεύει προς τα πάνω και καταλήγει σε τετράγωνο σωλήνα με μήκος πλευράς 0,5μ. και έχει συνολικό ύψος 2 μέτρα περίπου. Την κατασκεύασε ο ίδιος ο μάστορας και αντικατέστησε παλαιότερη παρόμοια καμινάδα που είχε φθαρεί με τα χρόνια.



Εικ. 51, 52: Χειροκίνητο φουσερό. Κατασκευάστηκε το 1924 από τον Παντελή Γαζή.

Το **μεγάλο ξύλινο φουσερό**, παλιότερα, οι σιδεράδες το έφτιαχναν μόνοι τους.

Χρησιμοποιούσαν ξύλα και αργασμένα δέρματα ζώων²⁴¹. Το μεγάλο φουσερό του εργαστηρίου κατασκευάστηκε το 1924 από τον Παντελή Γαζή και το είχε στο εργαστήρι του μέχρι το 1955, τη χρονιά που πέθανε²⁴². Ο Παναγιώτης Ρηγάλος αγόρασε το φουσερό αυτό από τη γυναίκα του Παντελή Γαζή το 1964, όταν απολύθηκε από στρατιώτης, και το χρησιμοποιούσε για να ανάβει και να συντηρεί τη φωτιά στο καμίνι του μέχρι το 1974. Το συνολικό του μήκος είναι 1,6μ., το μέγιστο πλάτος 0,8μ. και το μέγιστο ύψος 0,4μ.:

«Το φουσερό αυτό είναι φκιασμένο με ξύλο και με βακέτες -πετσιά πολύ ωραία- γύρω γύρω και στο κάτω μέρος του φουσερού υπάρχει τετράγωνη τρύπα, η οποία από κει έπαιρνε τον αέρα κι αυτό είναι κατασκευασμένο χειροποίητο και είναι σε στυλ βαλβίδας αυτή η τρύπα. Μέσα έχει ένα κομματάκι που ανεβοκατεβαίνει κι αυτή η τρύπα ρουφάει τον αέρα, βουλώνει την ώρα που ζορίζεται το φουσερό να δώσει τον αέρα, βουλώνει κι έχει ως βούλωμα εκεί δέρμα από λαγό ή από κουνέλι. Στην άλλη άκρη του, πιο άκρη, έχει το αντίβαρο. Το αντίβαρο χρησιμεύει να ανοίγει γρήγορα το φουσερό, να κατεβαίνει, για να μπορεί να ξαναδώσει αέρα. Το μεταλλικό μέρος στην άλλη άκρη ακουμπάει απάνω στο καμίνι και είναι ένα δυνατό σίδερο για να μη λιώνει και το λέμε καμινοσίδερο»²⁴³.

Το **καμινοσίδερο-προφύσι** είναι ένας σωλήνας κατασκευασμένος από χυτοσίδηρο (μαντέμι) και ο οποίος έχει στην άκρη του σχήμα κόλουρου κώνου. Έτσι με το ανεβοκατέβασμα του φουσερού, διοχετεύεται αέρας στην εστία του καμινιού, ο οποίος έχοντας αποκτήσει μεγάλη ταχύτητα μέσα στο καμινοσίδερο-προφύσι καίει τέλεια το κάρβουνο.

Στη μέση περίπου της βορινής πλευράς του εργαστηρίου βρίσκεται ένα **μικρότερο καμίνι**. Είναι το πρώτο καμίνι του μάστορα και το χρησιμοποιεί από το 1959. Την εστία κατασκεύασε ο ίδιος από βαρέλι πετρελαίου. Η εστία του μικρού καμινιού έχει κυλινδρικό σχήμα με διάμετρο 0,6μ. και συνολικό ύψος 0,8μ. Το **μικρό χειροκίνητο εργοστασιακό φουσερό, τύπου σαλίγκαρου**, το αγόρασε ο πατέρας του μάστορα το 1959 από τον Ιωάννη Μαρούσο, σιδηρουργό από τον Αστακό που εγκατέλειψε τη δουλειά του σιδερά και πήγε

²⁴¹ Βλ. Λουκόπουλος Δ., *Γεωργικά της Ρούμελης*, Αθήνα-Γιάννινα 1983, σ. 64

²⁴² Για το μάστορα Παντελή Γαζή γίνεται εκτενέστερη αναφορά στις σ. 81-82.

²⁴³ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

να ζήσει στην Ελευσίνα. Για το φουσερό αυτό και το μικρό αμόνι έδωσε τότε 250 δραχμές.



Εικ. 53: Το **μικρό καμίνι**. Έχει διάμετρο 0.6μ. και ύψος 0.8μ. Διακρίνεται αριστερά ο **σαλίγκαρος-χειροκίνητο φουσερό** και στο μπροστινό μέρος είναι κρεμασμένη σε συρμάτινο γάντζο η **βούτα** με το ελαιόλαδο.

Στο σταθερό μεγάλο καμίνι, στη νοτιοδυτική γωνία του εργαστηρίου, ερυθροπυρώνεται το ατσάλι για την “έν θερμώ” κατεργασία του, κυρίως για τη σφυρηλάτησή του, ενώ από τα χείλη της τετράγωνης εστίας και γύρω γύρω κρέμονται κυρίως εργαλεία συγκράτησης (τσιμπίδες διαφόρων ειδών και μεγεθών) και μια σιδερένια κουτάλα με την οποία ρίχνει νερό και είτε σβήνει τη φωτιά στα σημεία που δε χρειάζεται, είτε ψύχει απότομα τα μπρούντζινα μανίκια της λαβής μετά τη συγκόλληση τους στο πίσω μέρος της λάμας. Δίπλα στο καμίνι και πάνω στο πάτωμα του εργαστηρίου βρίσκεται ένας μεγάλος πλαστικός κουβάς γεμάτος νερό. Από τον κουβά παίρνει νερό με την κουτάλα ο μάστορας και ρίχνει στο καμίνι ή στη λαβή του μαχαιριού. Ακόμη, μέσα στον κουβά με το νερό βάζει τα σφυριά, για να κάνει καλύτερη εφαρμογή το ξύλινο στειλιάρι στο σφυρί και να είναι πιο σταθερό το σφυρί κατά τη σφυρηλάτηση.

Το **αμόνι** αποτελεί το βασικό εργαλείο εργασίας του σιδηρουργού και του μαχαιροποιού. Είναι τοποθετημένο κοντά στο καμίνι και συνήθως στηρίζεται πάνω σε βάση από κορμό δέντρου, για να μη σαλεύει από τη θέση του και να αντέχει τα χτυπήματα

της βαριάς και του σφυριού. Γύρω του έχει ελεύθερο χώρο, για να μπορούν να συνεργάζονται και περισσότεροι σιδεράδες κατά την ώρα εργασίας. Αποτελείται από συμπαγές σίδηρο και το σχήμα του είναι μια ρομβοειδής μάζα με οξυμένες τις δύο γωνίες και πλατυσμένη τη μέση. Το ένα άκρο του αμονιού έχει σχήμα κώνου και πάνω του ο σιδεράς φαρδαίνει ή μακραίνει το σίδηρο, κτυπώντας το ανάλογα. Το άλλο άκρο είναι κωνικό, με επίπεδη την άνω επιφάνειά του και πάνω του ο σιδεράς ισιώνει και λειαίνει τις επιφάνειες του σίδηρου κτυπώντας το ανάλογα. Στο κεντρικό επίπεδο μέρος του αμονιού υπάρχουν δύο ή περισσότερες τρύπες. Η μία απ' αυτές είναι στρογγυλή και πάνω της τοποθετείται το αντικείμενο που πρόκειται να τρυπηθεί. Η τρύπα γίνεται με χτύπημα της βαριοπούλας σε έναν ατσάλινο ζουμπά. Στην τετράγωνη εσοχή μπαίνει-χωράει το **κοπίδι της φωτιάς** ή το **πατητό-πλατό**. Το αμόνι γίνεται από σίδηρο και είναι πολύ ανθεκτικό, καθώς έχει επιτευχθεί η ανώτερη δυνατή σκλήρυνση με τη θερμική κατεργασία του σιδήρου (ζέσταμα-βάψιμο). Παλιότερα το αμόνι κατασκευαζόταν από τους ίδιους τους σιδηρουργούς σε μεγάλα εργαστήρια, καθώς για τη σφυρηλάτησή του δούλευαν δέκα άνθρωποι και δύο καμίνια συγχρόνως, ενώ στην εστία καίγονταν τριάντα τσουβάλια κάρβουνα²⁴⁴.



Εικ. 54: Το πρώτο και για πολλά χρόνια μοναδικό αμόνι του μάστορα. Ζυγίζει 25 κιλά.

²⁴⁴ Βλ. Ρόκου Βάσω, ό.π., σ. 451-452. Βλ. επίσης, Λουκόπουλος Δημήτριος, ό.π., σ. 66



Εικ. 55: Το μεσαίο αμόνι του εργαστηρίου, το οποίο ζυγίζει 55 κιλά.

Ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος έχει σήμερα στο εργαστήριό του τρία αμόνια διαφορετικών διαστάσεων. Το μικρό αμόνι ζυγίζει 25 κιλά και έχει διαστάσεις 0,5μ.Χ0,1μ.Χ0,15μ.. Το αγόρασε το 1959 στον Αστακό από τον Ιωάννη Μαρούσο. Ήταν το μοναδικό αμόνι που είχε μέχρι το 2001. Τη χρονιά εκείνη αγόρασε άλλα δύο μεταχειρισμένα αμόνια, μεγαλύτερα. Το ένα απ' αυτά ζυγίζει 55 κιλά, έχει διαστάσεις 0,65μ.Χ0,12μΧ0,2μ και το αγόρασε 35.000 δραχμές, ενώ το μεγαλύτερο ζυγίζει 120 κιλά, έχει διαστάσεις 0,7μ.Χ 0,13μ.Χ0,32μ. και το αγόρασε 60.000 δραχμές.

Τα δύο μεγάλα αμόνια είναι τοποθετημένα και πολύ καλά στερεωμένα σε ξύλινους κορμούς για να μην κουνιούνται και να αντέχουν τα χτυπήματα με τη βαριά και το σφυρί. Σήμερα μπροστά στο μεγάλο καμίνι έχει τοποθετημένο το μεγάλο αμόνι, το οποίο και χρησιμοποιεί περισσότερο ο μάστορας. Τα δύο μικρότερα αμόνια τα χρησιμοποιεί βοηθητικά κατά περίπτωση.

Κοντά στο μεγάλο αμόνι βρίσκεται ένα ακόμη βασικό εργαλείο, η **μέγγενη**. Αποτελείται από δύο σιδερένιες πλάκες που μετακινούνται και μοιάζουν με σαγόνια. Πότε πλησιάζουν η μια την άλλη και πότε ξεμακραίνουν με μια σιδερένια βίδα που στρίβει και ξεστρίβει. Εκεί ο μάστορας ισιώνει τα κέρατα των ζώων που χρησιμοποιεί για την κατασκευή της λαβής του απλού μαχαιριού και του χαντζαριού, τοποθετεί και στερεώνει βοηθητικά εργαλεία, όπως τον τροχιστή μαχαιριών ή το ξύλινο καλούπι για την καμπύλωση των μπρούντζινων μανικιών κ.α., αλλά και σταθεροποιεί σιδερένια ή μπρούντζινα κομμάτια καθώς τα επεξεργάζεται δίνοντάς τους το κατάλληλο σχήμα.



Εικ. 56: Μέγγενη του σιδηρουργού

Όταν ξεκίνησε να φτιάχνει τα πρώτα εργαλεία, το 1959 στο παλιό χωριό, δεν είχε μέγγενη και αναγκάστηκε να δανειστεί από τον αδερφό του πατέρα του. Σήμερα στο εργαστήριο υπάρχουν πέντε μέγγενες διαφόρων μεγεθών, από τις οποίες η μία είναι μέγγενη του σιδηρουργού και οι υπόλοιπες τέσσερις μέγγενες του μηχανουργού.



Εικ. 57: Η περιστρεφόμενη μέγγενη που χρησιμοποιεί περισσότερο ο μάστορας



Εικ. 58: Η πρώτη μέγγενη του μάστορα. Την αγόρασε το 1964 στην Πάτρα 750 δραχμές.

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος θυμάται:

«Όταν ξεκίνησα, δεν είχα μέγγενη. Τότε είχαμε μεγάλη φτώχεια. Είχε μία, ένας αδερφός τ' πατέρα μου, λίγο μ'κρότερ' από τούνη, μας τ'ν έδουσι κι δούλευαμι. Είχαμι παντρέψει τ'ν αδερφή μ', τ' μεγάλη και ζετ'νάχ'καμι (ζετιναχτήκαμε, ξεμείναμε από χρήματα), πού να βρούμι κι λιφτά, τέλους πάντουν, μόκανι κάτ' κ'βέντις (μου έκανε κάτι κουβέντες) κι υπονψιάσ'κα θα μ' πάρ' τ' μέγγενη αυτός ο μπάρμπας μ'. Πάω κι τ' λέω: “Μπάρμπα, τόχου να πάου σ'ν Πάτρα ιτούτις τ'ς μέρις ν' αγουράσου νια μέγγεν'. Δεν νι παίρνεις αυτήνη”. Τούιπα αυτό έτσι, για να μη με ντροπιάσει. “Ναι, μωρέ πιδί μ', κι τούχα να στου που”, μ' λέει. Να, σ' αυτό το σταυρό π' κάνου, “τούχα να στου που”, μ' λέει. “Άμα πάου απάν',θα σ'νι (στην) φέρου”. “Ναι”, μ' λέει.

Πήγα σ'ν Πάτρα κι αγόρασα ικείνη τ' μέγγενη, ικεί πέρα. Τ'ν αγόρασα του '64 750 φράγκα. Είν' η πρώτη μέγγενη π' αγόρασα. Ν' ίβλιπαμι, για ιργουστάσιου ν' ίβλιπαμι (τη βλέπαμε). Αυτήνη είναι πιο δυνατή κι περιστρέφιτι κιόλα αυτή, αλλά ικείνη είναι ποιοτικώς καλή, ικείνη είν' γιρμανικιά, σ' ικείνη έχει δύο αρχές η βόλτα, έχει άλλις σειρές ικείν'. Αυτές όλις έχ'νι μία σειρά στ'ς (στις) βόλιτις. Ικείν' έχει διπλή αρχή κι δε χαλάει εύκουλα η βίδα της ικ'νής (εκείνης)».

Τα περισσότερα εργαλεία παραγωγής τα έχει κατασκευάσει μόνος του ο μάστορας και καμαρώνει γι' αυτό. Τα σφυριά, τις τσιμπίδες, τον τροχό, τα εργαλεία διακόσμησης, την ψαλίδα κ.ά. τα έχει φτιάξει ο μάστορας με τα ίδια του τα χέρια, γιατί πιστεύει ότι τα φτιάχνει πιο λειτουργικά, καθώς τα προσαρμόζει στις ιδιαιτερότητες της δουλειάς του, αλλά και για λόγους οικονομίας, καθώς του στοίχιζαν λιγότερο:

«Ο μάστορας είχε τέτοια λόξα, δεν ήθελε ποτέ εργαλεία του εμπορίου. Τα 'φκιανε μόνος του, από μεράκι. Ήταν και πιο λειτουργικά, διότι ήξερε σε τι εργασία ακριβώς θα το χρησιμοποιήσει»²⁴⁵.

Ο μαχαιροποιός Παναγιώτης Ρηγάλος χρησιμοποιεί αρκετά και διαφορετικά εργαλεία για την κατασκευή των μαχαιριών του. Πολλά απ' αυτά είναι εργαλεία που χρησιμοποιεί και ως σιδεράς, ενώ κάποια χρησιμοποιούνται μόνο για την κατασκευή του μαχαιριού.



Εικ. 59: Σφυρί ειδικό για τη σφυρηλάτηση των μαχαιριών. Το λεπτότερο σε πάχος και φαρδύτερο μέρος του διευκολύνει τη σφυρηλάτηση σε δύσκολα σημεία. Είναι φτιαγμένο από τον ίδιο το μάστορα.

Τα σπουδαιότερα εργαλεία του μάστορα είναι τα **σφυριά**, τα οποία τα συναντάμε σε διάφορα σχήματα και μεγέθη. Τα χρησιμοποιεί στα διάφορα στάδια της εργασίας του. Το σφυρί που χρησιμοποιεί στη σφυρηλάτηση, είναι ένας τύπος σφυριού με πλατιά επιφάνεια στη μία πλευρά και με κατακόρυφη «πένα»-μπαλτά, λίγο πιο μακριά από το πλάτος του σφυριού, στην άλλη. Το σφυρί αυτό το κατασκεύασε ο μάστορας μόνος του και

²⁴⁵ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

του έδωσε αυτό το σχήμα, για να σφυρηλατεί καλύτερα την ατσάλινη λάμα. Ζυγίζει 1,5 κιλό. Το μεταλλικό μέρος έχει διαστάσεις 13εκ.X4,5εκ.X5εκ.. Το στείλιάρι το κατασκεύασε ο μάστορας από ξύλο αγριελιάς και έχει μήκος 37 εκ.. Το σφυρί αυτό με το πλατύ του άκρο πλάθει το σίδερο ή το ατσάλι, ενώ με το στενό και μακρύ άκρο, τον μπαλτά, μακραίνει ή φαρδαίνει την ατσάλινη λάμα.

Μερικές φορές στη σφυρηλάτηση χρησιμοποιεί τη **βαριά** ή τη **βαριοπούλα**. Η βαριά ζυγίζει έξι κιλά. Το μεταλλικό της μέρος έχει διαστάσεις 19εκ.X7εκ.X7εκ. και η πένα της είναι κάθετη, κατακόρυφη. Το στείλιάρι της είναι από ξύλο αγριελιάς και έχει μήκος 54 εκ. Η βαριοπούλα ζυγίζει 3,5 κιλά, το μεταλλικό της μέρος έχει διαστάσεις 16εκ.X5,5εκ.X5εκ. και η πένα της είναι οριζόντια. Το στείλιάρι της βαριοπούλας έχει μήκος 50 εκ.. Τα εργαλεία αυτά ο μάστορας τα αγόρασε από το εμπόριο. Είναι εργοστασιακά προϊόντα.



Εικ. 60: **Μικρό σφυρί**, που το χρησιμοποιεί ο μάστορας στην κατασκευή της μπρούντζινης λαβής. Διαστάσεις μεταλλικού μέρους 9,5εκ.X1εκ.X1,5εκ. και μήκος στείλιariού 25 εκ.



Εικ. 61: **Σφυρί για το πριτσινάρισμα**. Διαστάσεις μεταλλικού μέρους 12,5εκ.X5εκ.X3,5εκ. Μήκος στείλιariού 32εκ.

Στο χώρο του εργαστηρίου υπάρχουν και άλλα σφυριά, πιο μικρά, με διαφορετικό σχήμα, τα οποία τα χρησιμοποιεί κατά περίπτωση. Άλλα τα χρησιμοποιεί στην κατασκευή της λαβής για να γυρίζει τα μπρούντζινα κομμάτια ή στο πριτσινάρισμα, άλλα στην κατασκευή της θήκης ή σε άλλες σιδηρουργικές εργασίες.

Δίπλα στο καμίνι κρέμεται μια μεταλλική **κουτάλα**. Έχει συνολικό μήκος 44 εκ., ενώ το κυλινδρικό μέρος έχει διάμετρο 6 εκ. και ύψος 5 εκ. Σ' αυτή ο μάστορας λιώνει διάφορα μέταλλα. Μερικές φορές τη χρησιμοποιεί για να σβήσει με νερό τη φωτιά σε κάποια σημεία στο καμίνι:

«Εδώ λιώνουμε διάφορα μέταλλα, όπως μολύβι, καλάι, κάνουμε ανάμειξη και φκιάνουμε την κόλληση, κάνα αλουμίνιο λιώνουμε και το 'χω πρόχειρο εδώ και σβήνω και τ' φωτιά σε ορισμένα μέρη που δε χρειάζεται»²⁴⁶.



Εικ. 62: Μεταλλική κουτάλα

Επίσης, από το καμίνι κρέμονται διάφορες **τσιμπίδες**, εργαλεία συγκράτησης, σε διαφορετικά μεγέθη και σχήματα. Με αυτές κρατάει τη λάμα του μαχαιριού, όταν τη σφυρηλατεί ή τη βάφει και τα πυρωμένα σιδερένια αντικείμενα άμα τα βγάζει από το καμίνι. Με αυτές ακόμη κρατάει την ατσάλινη σφραγίδα του, για να τη χτυπήσει με τη βαριοπούλα πάνω στα πυρωμένα σιδερένια αντικείμενα, μετά τη σφυρηλάτηση.



Εικ. 63: Μικρή τσιμπίδα. Τη χρησιμοποιεί περισσότερο κατά τη διαδικασία της βαφής της λάμας του

²⁴⁶ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάτος

μαχαιριού. Έχει μήκος 28 εκ. και πλάτος 4 εκ.



Εικ. 64: Μεγάλη ίσια τσιμπίδα για τη σφυρηλάτηση. Έχει μήκος 37 εκ. και πλάτος 4 εκ.



Εικ. 65: Καβουροτσιμπίδα μήκους 40 εκ. και σφραγίδα του μάστορα

Στο εργαστήριο υπάρχουν και στραβές **τσιμπίδες**, τις οποίες ο μάστορας δεν τις χρησιμοποιεί κατά την κατασκευή των μαχαιριών. Αυτές ήταν κατάλληλες για να κρατάει μεγάλα και βαριά αντικείμενα. Τις χρησιμοποιούσε παλιότερα, όταν κατασκεύαζε υνιά, τσάπες και άλλα γεωργικά εργαλεία.

Όταν ο μάστορας τελείωνε τη σφυρηλάτηση της ατσάλινης λάμας του μαχαιριού, τοποθετούσε σε εσοχή στο αμόνι το **πατητό ή πλατό**. Πάνω σ' αυτό, το οποίο ήταν ατσάλινο και εντελώς επίπεδο, γινόταν το τελευταίο στρώσιμο του μετάλλου. Εδώ η λάμα χτυπιέται με το σφυρί πολύ προσεκτικά και γίνεται επίπεδη και ίσια σε όλο το μήκος της.

Ο μάστορας στα διάφορα στάδια κατασκευής του μαχαιριού χρησιμοποιεί διάφορα εργαλεία κοπής. Για την κοπή ή το σχίσσιμο της ατσάλινης λάμας παλιά χρησιμοποιούσε το **ψαλίδι του καμινιού**. Για τη διαμόρφωση του σχήματος της λάμας του μαχαιριού χρησιμοποιεί το **κοπίδι της φωτιάς**, με την κοφτερή ατσαλένια ακμή. Με την **ψαλίδα** κόβει τα μπρούντζινα ελάσματα, όταν κατασκευάζει την μπρούντζινη λαβή και την μπρούντζινη θήκη, ενώ με το **πριόνι του ξυλουργού** κόβει το ξύλο καρδιάς για το

εσωτερικό της μπρούντζινης θήκης ή την ξύλινη θήκη των χαντζαριών και το μέρος του κεράτου που δεν θα χρησιμοποιηθεί. Με το **σκεπάρνι** αφαιρεί το εσωτερικό μέρος του κεράτου, το οποίο είναι ακατάλληλο για την κατασκευή της κεράτινης λαβής των χαντζαριών ή των απλών μαχαιριών.



Εικ. 66: Πατητό ή πλατό, ατσάλινο εξάρτημα του αμονιού



Εικ. 67: Ατσάλινο ψαλίδι καμινιού.

Με το ατσάλινο **ψαλίδι του καμινιού** ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος έκοβε ή έσχιζε τις πυρωμένες ατσάλινες σούστες αυτοκινήτων, για να κατασκευάσει τη λάμα των μαχαιριών του. Ο μάστορας τοποθετούσε κατάλληλα την πυρωμένη σούστα στο άνοιγμα

του ψαλιδιού ανάλογα με το τι ήθελε να κάνει, να την κόψει ή να τη σχίσει, και ο βοηθός χτυπούσε με τη βαριά το πάνω μέρος του ψαλιδιού στο μπροστινό μέρος. Στην τρύπα στο κάτω μέρος του ψαλιδιού υπήρχε ένας ατσάλινος πύρος, ο οποίος συγκρατούσε το πάνω μέρος του ψαλιδιού και δεν το άφηνε να χτυπήσει πάνω στο αμόνι προστατεύοντας με τον τρόπο αυτό την κόψη του ψαλιδιού:

«Το ψαλίδι του καμινιού δεν το χρησιμοποιώ σήμερα. Τώρα έχουμε το οξυγόνο, για να κόψουμε ένα σίδερο, έχουμε τα σβουράκια με το ρεύμα, τελειώνεις αμέσως, λίγα έξοδα...»²⁴⁷.



Εικ. 68: Ο κόφτης της φωτιάς.

Με τον **κόφτη της φωτιάς**, το ατσάλινο εξάρτημα του αμονιού, ο μάστορας κόβει με τη βοήθεια του σφυριού μικρά κομμάτια της πυρωμένης και σφυρηλατημένης λάμας του μαχαιριού, κυρίως στο πίσω μέρος, και της δίνει το τελικό σχήμα. Επίσης, με τον κόφτη της φωτιάς κόβει ένα λοξό κομμάτι της λάμας στο μπροστινό μέρος, για να γίνει το καμομάχαιρο πιο μυτερό.

Στο εργαστήριο υπάρχουν δύο ατσάλινες **ψαλίδες** κατασκευασμένες από το μάστορα στο μηχανουργείο στο Λεσίνι το 1964. Με αυτές κόβει τα φύλλα του μπρούντζου, όταν κατασκευάζει τα μπρούντζινα μανίκια της λαβής ή τη μπρούντζινη θήκη.

²⁴⁷ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος



Εικ. 69: Ψαλίδα διά χειρός Π. Ρηγάλου (Έτος κατασκευής 1964).



Εικ. 70: Πριόνι ξυλουργού συνολικού μήκους 45 εκ. Μήκος λάμας 29 εκ. και πλάτος λάμας 5 εκ. Με αυτό κόβει ξύλα και κέρατα.



Εικ. 71: Σκεπάρνι ξυλουργού. Διαστάσεις μεταλλικού μέρους 15εκ.Χ5,5εκ. Μήκος στελλιαριού από ξύλο αγριελιάς 31 εκ.

Στο εργαστήριο υπάρχουν δύο **σκεπάρνια** σαν αυτά που χρησιμοποιούν οι

ξύλουργοι και οι μαραγκοί-επιπλοποιοί. Και τα δύο τα κατασκεύασε ο μάστορας μόνος του. Με αυτά αφαιρεί το εσωτερικό μέρος του κεράτου, το οποίο είναι μαλακό, κούφιο, άρα ακατάλληλο για τη λαβή του μαχαιριού.



Εικ. 72: Ποδοκίνητος τροχός. Κατασκευή Παναγιώτη Ρηγάλου.

Στο εσωτερικό του εργαστηρίου υπάρχουν πολλά εργαλεία τροχίσματος και λείανσης. Σημαντική θέση στο χώρο καταλαμβάνει ο **ποδοκίνητος τροχός**. Εδώ τροχίζεται η λάμα του μαχαιριού μετά τη σφυρηλάτηση, τη βαφή ή το λιμάρισμα, για να γίνει λεία σαν τζάμι. Στον ποδοκίνητο σφυριδοτροχό γινόταν το ξάσπρισμα, δηλαδή η απαλλαγή της λάμας από τη σκουριά και η απόσβεση κάθε ανωμαλίας. Κατασκευάστηκε από το μάστορα τη δεκαετία του 1960 με ειδική πέτρα βγαλμένη από νταμάρι της περιοχής. Στην αρχή η πέτρα ήταν τοποθετημένη πάνω σε έναν κορμό δέντρου. Αργότερα ο

μάστορας κατασκεύασε το σιδερένιο μηχανισμό, ο οποίος περιστρέφει την πέτρα ακονίσματος με την ενέργεια του ποδιού του. Στο πάνω μέρος είναι στερεωμένο ένα μεταλλικό δοχείο με βρύση και μ' αυτό ρίχνει νερό στην πέτρα, για να μην ανέβει η θερμοκρασία με την τριβή και ξεβαφτεί η λάμα του μαχαιριού.

Για τη λείανση της λάμας χρησιμοποιούνται **λίμες** διαφόρων μεγεθών, σχημάτων και με διαφορετικό μέγεθος δοντιών. Χρησιμοποιούνται λίμες τριγωνικές, πλακέ, στρογγυλές, ημιστρόγγυλες, χοντρές, ψιλές, μέχρι και μικρές λίμες ωρολογιοποιών.



Εικ. 73: Διάφορες λίμες



Εικ. 74: Λίμες για τη μεταλλική λάμα. Είναι καμωμένες από ατσάλι, έχουν πολύ μικρά και λεπτά δοντάκια, και μ' αυτές ρινίζει τις λάμες του μαχαιριού και τις λεπταίνει ξεκόβοντας τρίμματα.



Εικ. 75: Ειδική λίμα για τα δύσκολα σημεία

Για τα ξύλινα μέρη της θήκης και την κεράτινη λαβή των απλών μαχαιριών και των χαντζαριών χρησιμοποιούνται οι **ράσπες** ή **λίμες ξυλουργού**. Είναι σιδερένια εργαλεία με χοντρά δοντάκια με τα οποία ο μάστορας ξεκολλάει μικρά κομματάκια ξύλου ή κεράτου.

Με αυτές γίνεται η επεξεργασία του ξύλου καρυδιάς ή του κεράτου αφαιρώντας μια ποσότητα ξυλομοριών και δίνοντας το σχήμα που ταιριάζει στη θήκη ή τη λαβή. Στις ράσπες οι σειρές των δοντιών είναι κυρίως μεμονωμένης μορφής και εύκολα μπορούμε να τις ξεχωρίσουμε, αφού τα δόντια της είναι χονδρότερα και λιγότερα στον αριθμό από αυτά της λίμας. Τις ράσπες δεν τις χρησιμοποιούμε ποτέ για την επεξεργασία της ατσάλινης λάμας, αλλά μόνο για την επεξεργασία του ξύλου ή του κεράτου.



Εικ. 76: Ράσπες, ειδικές λίμες για τις ξύλινες θήκες και τα κεράτινα μανίκια.



Εικ. 77: Ειδική λίμα-ράσπα για ξύλα ή κέρατα συνολικού μήκους 40 εκ..

Όταν ολοκληρωθεί η κατασκευή του μαχαιριού, το μαχαίρι ακονίζεται στο **λαδάκονο**, για να γυαλίσει και να αποκτήσει η κόψη του την τελική της μορφή. Κατά τη διαδικασία ακονίσματος ρίχνουμε λάδι στην άνω επιφάνεια του λαδάκονου. Τα λαδάκονα φυλάσσονται πάντα μέσα σε ειδικά κουτιά για να μη σκονίζονται. Πρέπει να είναι απαλλαγμένα από σκόνη και σκουπιδάκια για να πετύχουμε όσο το δυνατόν καλύτερο αποτέλεσμα στην κόψη του μαχαιριού.

Ο μάστορας υπογράφει τα μαχαίρια του με την ατσάλινη **σφραγίδα** του. Την πρώτη του σφραγίδα την κατασκεύασε όταν ήταν δεκαεπτά χρονών, το 1962. Από την πολλή χρήση όμως η σφραγίδα του ράγισε, γι' αυτό αναγκάστηκε πριν από ένα χρόνο να κατασκευάσει καινούρια.



Εικ. 78: Λαδάκονα μέσα σε θήκες για να μη σκονίζονται



Εικ. 79: Σφραγίδες του μάστορα Παναγιώτη Σταύρου Ρηγάλου. Η παλιά με τα μεγαλύτερα γράμματα ράγισε, γι' αυτό ο μάστορας αναγκάστηκε να φτιάξει καινούρια.

Άλλα εργαλεία τα οποία χρησιμοποιούνται κατά την κατασκευή του μαχαιριού είναι οι **βούτες**, μεταλλικά δοχεία κατασκευασμένα από λαμαρίνα. Η μία είναι ένα μακρόστενο παραλληλεπίπεδο δοχείο στο οποίο ο μάστορας βάζει ελαιόλαδο και βάφει

την πυρωμένη ατσάλινη λάμα του μαχαιριού.



Εικ. 80: Η **βούτα με το λάδι**. Εδώ γινόταν η βαφή της λάμας του μαχαιριού. Είναι κατασκευασμένη από λαμαρίνα από τον ίδιο το μάστορα και έχει διαστάσεις 30εκ.X12εκ.X3,5εκ.

Η δεύτερη **βούτα** χρησιμοποιείται από το μάστορα κατά τη διαδικασία αποτύπωσης σχεδίων και γραμμάτων πάνω στη λάμα του μαχαιριού. Στην αρχή λιώνει το μελισσοκέρι και στη συνέχεια βουτάει στο λιωμένο κερί τη λάμα του μαχαιριού και από τις δύο πλευρές, για να καλυφθεί από ένα λεπτό στρώμα κεριού.



Εικ. 81: Η **βούτα με το κερί**. Την κατασκεύασε ο μάστορας με λαμαρίνα και έχει διαστάσεις 51εκ.X12εκ.X6εκ.

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος έχει κατασκευάσει από ατσάλι αέρος διάφορα **εργαλεία διακόσμησης**, τα οποία χρησιμοποιεί στην κατασκευή της μπρούντζινης λαβής και μπρούντζινης θήκης του μαχαιριού. Με τα περισσότερα αποτυπώνει διάφορα σχήματα πάνω στο φύλλο του μπρούντζου χτυπώντας τα με το σφυρί, με άλλα χαράσσει γραμμές ή ανοίγει μικρές τρύπες.



Εικ. 82: Μικρό καυομάχαιρο και εργαλεία διακόσμησης των μανικιών και της θήκης, εργαλεία τα οποία κατασκεύασε μόνος του ο Παναγιώτης Ρηγάλος



Εικ. 83: Ατσάλινα εργαλεία διακόσμησης κατασκευασμένα από τον ίδιο τον Παναγιώτη Ρηγάλο



Εικ. 84: Ατσάλινο εργαλείο-καλούπι για το γύρισμα των κεράτων. Το κατασκεύασε ο ίδιος ο μάστορας

προσαρμόζοντας τη φόρμα του στις ανάγκες της εργασίας του. Διαστάσεις 20εκ.X5,5εκ.X5εκ.

Για την κατασκευή της κεράτινης λαβής των χαντζαριών κατασκεύασε από ατσάλι ειδικό εργαλείο και το οποίο χρησιμοποιεί, για να δίνει στα κέρατα στο πίσω μέρος κλίση προς τα έξω και να σχηματίζουν με τον τρόπο αυτό διχαλωτή λαβή. Ζεσταίνει τα κέρατα στη φωτιά μέχρι να μαλακώσουν και στη συνέχεια τα τοποθετεί στις δύο πλευρές του ειδικού εργαλείου και τα σφίγγει με δύναμη στη μέγγενη. Όταν το κέρατο κρυώσει καλά, παίρνει το σχήμα του εργαλείου και η μία άκρη γυρίζει προς τα έξω.



Εικ. 85, 86: Ειδικό εργαλείο για το λιμάρισμα των μαχαιριών. Αποτελεί ευρεσιτεχνία του μάστορα και το κατασκεύασε μόνος του. Διαστάσεις: 33εκ.X 6εκ.X13εκ.

Παλιότερα για να λειάνει τη λάμα του μαχαιριού με τη λίμα, την τοποθετούσε στη μέγγενη, την έσφιγγε καλά και στη συνέχεια με τη λίμα σιγά σιγά την επεξεργαζόταν. Η

λάμα όμως παλλόταν πάνω κάτω και για να τη σταθεροποιήσει έβαζε από κάτω ένα ξύλο. Κάποια στιγμή ο Παναγιώτης Ρηγάλος κατασκεύασε από ατσάλι τον **τροχιστή του μαχαιριού**, ένα εργαλείο το οποίο αποτελεί ευρεσιτεχνία του μάστορα και με το οποίο σταθεροποίησε τη λάμα του μαχαιριού κατά τη διαδικασία της λείανσης, διαδικασία που απαιτεί πολύ κόπο και πολύ χρόνο.

Στην αρχή της επαγγελματικής του πορείας άνοιγε τρύπες στην ατσάλινη λάμα του μαχαιριού και στα κεράτινα μανίκια με το **χειροκίνητο δρόπανο**. Το δρόπανο της φωτογραφίας το απέκτησε το 1960. Ο πατέρας του μάστορα έδωσε σε κάποιον χωριανό του ένα δίκανο όπλο και για αντάλλαγμα πήρε το ελαφρώς μεταχειρισμένο δρόπανο. Από το 1980 και μετά χρησιμοποιεί **ηλεκτροκίνητο τρυπάνι**.



Εικ. 87: Χειροκίνητο δρόπανο κατασκευασμένο στην Αγγλία

Για τις συγκολλήσεις ο μάστορας χρησιμοποιεί το **κολλητήρι**. Το κολλητήρι είναι ένα εργαλείο που μοιάζει με μικρό σφυρί και αποτελείται από μία σιδερένια βέργα μήκους 15 εκ., που στο ένα άκρο της είναι στερεωμένο ένα συμπαγές κομμάτι χαλκού σε μικρό σφυρί με πλατύ το ένα άκρο και κατακόρυφο μπαλτά-πένα το άλλο άκρο. Είναι προσαρμοσμένο στην άκρη ενός καμινέτου, έτσι ώστε το μέρος που μοιάζει με βαριοπούλα να βρίσκεται μπροστά από τη φλόγα του καμινέτου και να θερμαίνεται. Το καμινέτο συνδέεται με μακρύ πλαστικό λάστιχο με μεγάλη φιάλη υγραερίου χωρητικότητας είκοσι πέντε λίτρων.

3. Τα μαχαίρια

Το μαχαίρι είναι ένα κοφτερό εργαλείο που συναντάται σε πολλά σχήματα και ποιότητες και το οποίο γενικά αποτελείται από τη λεπίδα και τη λαβή. Ανάλογα με τη χρήση τους τα μαχαίρια ονομάζονται μαχαίρια φαγητού, ψωμομάχαιρα, κρεατομάχαιρα, χαντζάρια, καμομάχαιρα, κάμες, σουγιάδες, νυστέρια κ.ά.

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος κατασκευάζει πολλών ειδών μαχαίρια. Χρησιμοποιεί την τεχνική που χρησιμοποιούσαν οι δάσκαλοί του μαχαιροποιοί Κατωποδαίοι από τον Πόρο της Λευκάδας με αποτέλεσμα τα μαχαίρια του να είναι πολύ ανθεκτικά και να κόβουν ακόμη και σίδηρο. Κατασκευάζει καμομάχαιρα, χαντζάρια, χασαπομάχαιρα, αλλά και γιαταγάνια και σπάθες – πάλες.

«Τα μαχαίρια, εκτός απ' τους γεωργούς και τ'ς κτηνοτρόφους, τα φορούσαν και αυτοί που είχαν χρήμα σαν κόσμημα, διότι αυτό ήταν ένα παράμορφο, ήταν έργο τέχνης. Πολλοί δε τότε, απ' ότ' έχει διασωθεί, παρήγγιλναν με ασήμια, ασημένια θήκη κι ασημένια λαβή. Ωραία, πολύ ωραία! [...] Εγώ δεν έχω φκιάσει ασημένια μαχαίρια»²⁴⁸.

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος κατασκευάζει «λευκαδίτικα» μαχαίρια, μαχαίρια της παλικαροσύνης, γνωστά στην περιοχή της Δυτικής Ελλάδας και ως καμομάχαιρα. Αυτά κατασκευάζονται από ατσάλινη λάμα και τόσο η λαβή τους όσο και η θήκη τους είναι συνήθως κατασκευασμένες από φύλλα μπρούντζου διακοσμημένα με διάφορα σχέδια. Τα καμομάχαιρα που κατασκευάζει ο Παναγιώτης Ρηγάλος είναι δύο μεγεθών: το μεγάλο καμομάχαιρο και το μικρό. Κατασκευάζει ακόμη χαντζάρια, γιαταγάνια και σπάθες.

1. Το **μεγάλο καμομάχαιρο** της παρακάτω εικόνας κατασκευάστηκε από το μάστορα το 2003. Το καμομάχαιρο κατά το παρελθόν προοριζόταν για πολεμική χρήση, γι' αυτό και το έφτιαχναν να είναι πολύ ανθεκτικό και πολύ κοφτερό. Το χρησιμοποιούσαν παλιά οι κλέφτες, οι ληστές κι οι καπεταναίοι. Αργότερα και μέχρι τη δεκαετία του 1960 ήταν το αγαπημένο μαχαίρι των κουτσαβάκηδων, των νταήδων και των μαχαιροβγαλτών. Σήμερα το παραγγέλνουν συλλέκτες με μεγάλη οικονομική ευχέρεια και όσοι αναγνωρίζουν την αξία του. Η λάμα του είναι από πολύ καλά σφυρηλατημένο ατσάλι και συνήθως πάνω της είναι γραμμένο κάποιο δίστιχο σύμφωνα με την επιθυμία του κατόχου

²⁴⁸ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

του μαχαιριού. Η λαβή του είναι από μπρούντζινα μανίκια περίτεχνα διακοσμημένα. Η θήκη του είναι φτιαγμένη συνήθως από ξύλο καρυδιάς και επενδυμένη με φύλλα μπρούντζου, πάνω στα οποία έχουν χαραχθεί και χτυπηθεί διάφορα σχέδια.



Εικ. 88: Μεγάλο καμομάχαιο με μήκος λεπίδας 28 εκατοστά και συνολικό μήκος 43 εκ.

2. Το **μικρό καμομάχαιο** είναι συνολικού μήκους 36 εκατοστών του μέτρου και έχει μήκος λεπίδας 21 εκατοστά. Ήταν κι αυτό μαχαίρι για πολεμική χρήση. Είχε τα ίδια χαρακτηριστικά με το προηγούμενο. Ήταν λίγο πιο μικρό, αλλά το ίδιο αποτελεσματικό.



Εικ. 89: Μικρό καμομάχαιο με λεπίδα 21 εκατοστά και συνολικό μήκος 36 εκ.

3. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος έχει κατασκευάσει ακόμη **μαχαίρι καθημερινής χρήσης** συνολικού μήκους 30 εκατοστών του μέτρου και μήκος λεπίδας 17 εκατοστών,

σαν αυτό που χρησιμοποιούσε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης και άλλοι αγωνιστές του 1821. Το χρησιμοποιούσαν κυρίως για να κόβουν ψωμί, κρέας και γενικά για καθημερινή χρήση. Παρόμοια αλλά με κεράτινη λαβή και ξύλινη θήκη χρησιμοποιούσαν και οι κτηνοτρόφοι «για να σφάζουν και να γδέρνουν αρνιά και κατσίκια».



Εικ. 90: Μαχαίρι καθημερινής χρήσης με λεπίδα 17 εκ. και συνολικό μήκος 30 εκ. Η λαβή και η θήκη είναι κατασκευασμένες από τον Παναγιώτη Ρηγάλο



Εικ. 91: Χαντζάρι του Παναγιώτη Ρηγάλου. Κατασκευάστηκε το 1995. Συνολικό μήκος 37 εκ. (Μήκος λάμας 24,5 εκ.)

4. Ο μάστορας έχει κατασκευάσει επίσης και **χαντζάρια** συνολικού μήκους από 37 μέχρι 45 εκατοστά του μέτρου. Το χαντζάρι, το οποίο ήταν ένα μαχαίρι ειρηνικών εργασιών, το χρησιμοποιούσαν κυρίως οι κτηνοτρόφοι για να κόβουν κλαρί για τα ζώα τους, να καθαρίζουν το δρόμο τους από κλαδιά που εμποδίζουν και να λιανίζουν το κρέας. Είχε συνήθως μανίκια φτιαγμένα από κέρατο κριαριού και ξύλινη θήκη. Η θήκη του μπορεί να επενδυθεί και με φύλλα μπρούντζου, εάν το επιθυμεί ο πελάτης.



Εικ. 92: Χαντζάρι με μπρούντζινη θήκη κατασκευασμένο από τον Παναγιώτη Ρηγάλο το 1999. Ανήκει στον Αθανάσιο Τσαπραΐλη και έχει συνολικό μήκος 43 εκ.

5. Το **γιαταγάνι** που κατασκευάζει ο μάστορας είναι συνολικού μήκους 73 εκατοστών του μέτρου και έχει μήκος λεπίδας 60 εκατοστά. Το γιαταγάνι ήταν ξακουστό σπαθί και χρησιμοποιείτο ως αμυντικό όπλο κυρίως στα γιουρούσια. Το χρησιμοποιούσαν παλιά οι κλέφτες, οι καπεταναίοι και σήμερα οι αξιωματικοί σαν αξεσουάρ στις λαμπρές και επίσημες στολές τους. Είναι ένα μακρύ μαχαίρι και μια κοντή σπάθη. Δεν έχει φυλακτήρα στη λαβή και η κόψη του έχει διπλή καμπύλη, πρώτα κοίλη και μετά κυρτή. Η λαβή του ήταν φτιαγμένη συνήθως από κέρατο τράγου (μαυρομάνικο) ή από ελεφαντόδοντο, ενώ τις περισσότερες φορές η θήκη του και η λαβή του ήταν διακοσμημένες με ασήμι.



Εικ. 93: Γιαταγάνι υπό κατασκευή. Έργο του Παναγιώτη Ρηγάλου.

6. Η **πάλα** ή **σπάθα** που κατασκεύασε ο Παναγιώτης Ρηγάλος είναι συνολικού μήκους 83 εκατοστών του μέτρου και έχει μήκος λεπίδας 70 εκατοστών. Η λαβή της είναι φτιαγμένη από κέρατο κριαριού και η ξύλινη θήκη της είναι καλυμμένη με φύλλα μπρούντζου πάνω στα οποία έχουν χαραχθεί διάφορα σχέδια. Η σπάθα είναι πλατύ και πολύ κυρτό σπαθί ανατολικής προέλευσης και έχει φυλακτήρα στη λαβή. Το χρησιμοποιούσαν οι αγωνιστές του 1821 και ήταν κυρίαρχο επιθετικό όπλο στις συμπλοκές. Το σχήμα της τής έδινε τη δυνατότητα να κάνει βαθιές τομές στο ανθρώπινο σώμα, να αποκόπτει χέρια και κεφάλια με ένα μόνο κτύπημα.



Εικ. 94: Πάλα ή σπάθα. Έργο του Παναγιώτη Ρηγάλου. Συνολικό μήκος 83 εκ. (Μήκος λάμας 70 εκ.)



Εικ. 95: Μικρό καμομάχαιρο κατασκευασμένο από τον Παναγιώτη Ρηγάλο το 1993. Το μαχαίρι ανήκει στο Βάιο Καρφή

4. Τεχνικές κατασκευής του μαχαιριού

Όπως ανέφερα και στην Εισαγωγή της εργασίας, για τις τεχνικές που εφαρμόζονται κατά την κατασκευή του μαχαιριού μια σύντομη αναφορά έγινε για πρώτη φορά το 1969 από τον Κίτσο Μακρή:

«Ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατασκευή μαχαιριών, στην οποία ειδικεύονταν ορισμένοι τεχνίτες, οι μαχαιράδες. Οι λεπίδες γίνονταν από ατσάλι, που πυρωνόταν για να χάσει τη σκληράδα του. Η λάμα κοβόταν στις διαστάσεις που χρειάζονταν, ξαναπυρωνόταν και με το σφυρί έπαιρνε το σχήμα της στις γενικές γραμμές του. Η τελική διαμόρφωση του σχήματος γινόταν με λίμα, ενώ με το σφυριδοτροχό πετύχαιναν το 'ξάσπρισμα', την απαλλαγή δηλαδή της λάμας από τη σκουριά και την απόσβεση κάθε ανωμαλίας. Ύστερα γινόταν το 'βάψιμο'. Επειδή το ατσάλι είχε χάσει τη σκληράδα του με το πύρωμα και έπρεπε να την ξαναπάρη, χωρίς να χάσει και τη σχετική ελαστικότητά του, το κοκκίνιζαν πάλι στη φωτιά και το βύθιζαν αμέσως σε κρύο νερό. Σκληρό πια, το τρόχιζαν στην κόψη και το περνούσαν στο λαδάκονο, για να 'πάρη αθέρα', να γίνει δηλαδή πιο κοφτερό.

Τα λογής πλουμίδια της λάμας (χρονολογίες, υπογραφές, στιχάκια, σχέδια) γίνονταν με τον εξής τρόπο: στην επιφάνεια της λεπίδας απλωνόταν λεπτό στρώμα κεριού, όπου χαράζονταν με βελόνα τα σχέδια ή τα γράμματα. Η επιφάνεια αυτή σκεπαζόταν ύστερα με αλάτι ποτισμένο με οξύ (σπίρτο του αλατιού). Οι χαραγμένες γραμμές άφηναν το ατσάλι στην επίδραση του οξέος, που έτρωγε την επιφάνεια. Σε λίγα λεπτά ξέπλεναν το αλάτι με άφθονο νερό και έξυναν το κερί· τα χαράγματα έμεναν. Με το 'σμύρωμα', την τριβή πάνω σε ξύλινη επιφάνεια αλειμμένη με ελαιόλαδο και σφυριδόσκονη, η λεπίδα ήταν έτοιμη.

Οι λαβές γίνονταν από ξύλο, κέρατα ζώων (εκτός από αγελαδινά), χαλκό, μολύβι και άλλες ύλες. Το σχήμα τους προσαρμοζόταν στην ανατομία του χεριού και στον ιδιαίτερο τρόπο χρήσεως του μαχαιριού: τα μαχαίρια του φαγητού λειτουργούν με παλινδρομική κίνηση και πίεση κάθετη προς αυτήν, ενώ αυτά που χρησιμοποιούν οι εκδορείς χρειάζεται να κόβουν και με το οξύ άκρο τους. Οι

μπαλτάδες χτυπούν με ορμή αφού διαγράφουν τροχιά στον αέρα. Ανάλογη σε κάθε περίπτωση είναι και η διαμόρφωση της λαβής. Οι θήκες, 'τα φηκάρια', γίνονται από ξύλο πεύκου, γιατί το ρετσίνι του δεν αφήνει τη λεπίδα να σκουριάσει, ενώ τ' άλλα ξύλα έχουν χυμούς που τη μαυρίζουν»²⁴⁹.

Παρόμοιες τεχνικές, οι οποίες περιγράφονται αναλυτικά στη συνέχεια, εφαρμόζει σήμερα και ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος κατά τη διαδικασία κατασκευής των «λευκαδίτικων» μαχαιριών του.

α. Λάμα-λεπίδα



Εικ. 96: Λεπίδα μεγάλου καμομάχαιρου με τη σφραγίδα του μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου

Το πιο σημαντικό σημείο σε ένα μαχαίρι είναι το υλικό από το οποίο είναι κατασκευασμένο. Βασική αποστολή ενός μαχαιριού είναι να κόβει. Πρέπει λοιπόν να έχει την ικανότητα να κόβει καλά, αλλά και να αντέχει στη χρήση. Η αντοχή, με τη σειρά της, έχει δύο πλευρές: την αντοχή της κόψης στην συνεχή (φυσιολογική) χρήση ώστε να μη χρειάζεται διαρκώς ακόνισμα, αλλά και την αντοχή ολόκληρου του μαχαιριού στην ταλαιπωρία από τη σκληρή χρήση (χτυπήματα, λυγίσματα, πέσιμο, κλπ). Ήδη, αυτά τα δύο δημιουργούν αντικρουόμενες απαιτήσεις στον κατασκευαστή, αφού ένα ατσάλι πρέπει να είναι πολύ σκληρό ώστε να κόβει καλά και να αντέχει χωρίς να χρειάζεται ακόνισμα, από την άλλη όμως πρέπει να είναι μαλακό και εύκαμπτο, ώστε να αντέχει την ταλαιπωρία και να μη σπάει στην πολύ σκληρή χρήση. Ανάλογα με το ρόλο για τον οποίο προορίζεται η λάμα ενός μαχαιριού, ο κατασκευαστής μπορεί να δίνει έμφαση στην αντοχή της κόψης, στην αντοχή και ελαστικότητα του μαχαιριού, ή να είναι συμβιβασμός αυτών των δύο.

²⁴⁹ Μακρή Κ., «Μεταλλοτεχνία», στο συλλογικό τόμο Παπαδόπουλος Στέλιος (επιμ), *Νεοελληνική χειροτεχνία*, Αθήνα 1969, σ. 223

Ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος για την κατασκευή του μαχαιριού χρησιμοποιεί **ατσάλι-χάλυβα**²⁵⁰. Οι χάλυβες διακρίνονται σε διάφορες κατηγορίες, ανάλογα με την χημική τους σύσταση, την περαιτέρω κατεργασία τους, την κρυσταλλική τους δομή ή και την τελική τους χρήση. Ως προς την χημική τους σύσταση, οι χάλυβες ταξινομούνται σε κοινούς ή ανθρακούχους χάλυβες και σε κραματωμένους-ανοξειδωτους χάλυβες²⁵¹. Ο μάστορας δεν χρησιμοποιεί ανοξειδωτο ατσάλι, αλλά μόνο ανθρακούχο χάλυβα ή αλλιώς ατσάλι άνθρακα.

Το ατσάλι ο Παναγιώτης Ρηγάλος το προμηθεύεται σε μορφή λάμας μήκους ενός μέτρου, πλάτους σαράντα ή πενήντα χιλιοστών και πάχους τριών ή τεσσάρων χιλιοστών από την Αθήνα, από το κατάστημα του Ρέππα στην οδό Κακουργιοδικείου. Παλιά χρησιμοποιούσε και σούστες από αυτοκίνητα. Οι σούστες από τα αυτοκίνητα Landrover θεωρούνταν οι πιο κατάλληλες σούστες για μαχαίρια, *«γιατί δεν ήταν και τόσο σκληρό το ατσάλι τους»*.

Η κατασκευή της λάμας του μαχαιριού αρχίζει με τη διαδικασία της **σφυρηλάτησης**²⁵². Η τεχνική της σφυρηλάτησης περιλαμβάνει μια σειρά από τεχνικές πράξεις, οι οποίες επαναλαμβάνονται πολλές φορές: το πύρωμα, το άνοιγμα και το μάζεμα του μετάλλου. Άμεση πηγή ενέργειας είναι ο άνθρωπος και πιο συγκεκριμένα η μυϊκή δύναμη του μάστορα. Επιβοηθητική πηγή ενέργειας είναι η φωτιά από την καύση του κάρβουνου. Ο μηχανισμός παραγωγής ενέργειας είναι το καμίνι και ο μηχανισμός διατήρησης της φωτιάς το ηλεκτροκίνητο μοτέρ. Τα εργαλεία που εντάσσονται στη διαδικασία της σφυρηλάτησης είναι το σφυρί (ενεργητικό) και το αμόνι (παθητικό), ενώ επιβοηθητικό ρόλο έχει η τσιμπίδα με την οποία ο μάστορας συγκρατεί την πυρωμένη

²⁵⁰ Το ατσάλι-χάλυβας είναι κράμα σιδήρου και άνθρακα που περιέχει λιγότερο από 2,06% κατά βάρος άνθρακα, λιγότερο από 1,0% μαγγάνιο και πολύ μικρά ποσοστά πυριτίου, φωσφόρου, θείου και οξυγόνου.

²⁵¹ Βλ. στο διαδίκτυο: <http://el.wikipedia.org/wiki/χάλυβας>

²⁵² Η σφυρηλάτηση είναι μια από τις πιο παλιές μεθόδους μορφοποίησης, συγκόλλησης και σκλήρυνσης των μετάλλων. Είναι η μηχανική κατεργασία του σιδήρου «εν θερμώ» με το σφυρί. Κατά τη σφυρηλασία, ένα κομμάτι μετάλλου διαμορφώνεται και σκληραίνει με συνεχή χτυπήματα ανάμεσα στη σφύρα (το κινητό τμήμα) και τον άκμονα (το αμόνι, δηλ. το ακίνητο τμήμα). Χρησιμοποιείται ευρέως στο παραδοσιακό σιδηρουργείο, στο παραδοσιακό χαλκουργείο, στην αργυροχρυσοχοΐα και αλλού.

ατσάλινη λάμα²⁵³.

Ο μάστορας κόβει ένα κομμάτι από την ατσάλινη λάμα άνθρακος, ανάλογο με τις διαστάσεις του μαχαιριού που πρόκειται να κατασκευάσει, το πυρώνει στη φωτιά του καμινιού μέχρι να γίνει κόκκινο και το σφυρηλατεί στο αμόνι. Το ξαναπυρώνει και το σφυρηλατεί πολλές φορές. Το χτυπάει ρυθμικά απ' όλες τις πλευρές. Πότε το απλώνει, πότε το μαζεύει. Η διαδικασία αυτή επαναλαμβάνεται πολλές φορές. Από τον ήχο της λάμας καταλαβαίνει ο μάστορας πότε η διαδικασία της σφυρηλάτησης έχει ολοκληρωθεί. «Όσες περισσότερες σφυριές φάει το μαχαίρι, τόσο καλύτερο θα γένει», υποστηρίζει ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος.



Εικ. 97: Λεπίδα μικρού καμομάχαιρου με τη σφραγίδα του μάστορα, παραστάσεις με φυτά και ψάρια και το στίχο «Των αντρειωμένων τ' ἄρματα δεν πρέπει να πουλιώνται».

Όσο περισσότερο σφυρηλατηθεί η λάμα του μαχαιριού, τόσο πιο σκληρό, πιο ανθεκτικό και πιο λεπτό θα γίνει το μαχαίρι, γιατί μαζεύουν τα μόρια, συμπυκνώνεται το ατσάλι και λεπταίνει η λάμα του.

Όταν τελειώσει τη σφυρηλάτηση, ερυθροπυρώνει ξανά τη λάμα του μαχαιριού, την τοποθετεί πάνω στο αμόνι και χτυπά πάνω της τη σφραγίδα του. Κρατά τη σφραγίδα με την τσιμπίδα και τη χτυπάει με δύναμη με τη βαριοπούλα πάνω στο πυρωμένο ατσάλι. Η σφραγίδα του Παναγιώτη Ρηγάλου είναι ΠΣΡ. Στη συνέχεια χτυπά τη λάμα με το σφυρί πάνω στο πατητό ή πλατό για να γίνει εντελώς επίπεδη σε όλο της το μήκος. Τέλος τοποθετεί τη λάμα σε σκόνη από άσβεστο ασβέστη ή την τοποθετεί μέσα στη ζεστή στάχτη του καμινιού και την αφήνει εκεί πολλές ώρες για να κρυώσει σιγά σιγά. Μετά απ' αυτό δεν την ξαναχτυπά στο αμόνι.

Ύστερα περνάει τη λάμα στον τροχό, «για να φύγουν τα “χοντράδια”»²⁵⁴ και στη

²⁵³ Βλ. Φλωράκης Αλέκος Ε., «Η εθνογραφική τεχνολογία. Όψεις θεωρίας και εφαρμογής», *Εθνολογία*, 6-7 (1998-1999), σ. 52

συνέχεια την επεξεργάζεται με τις λίμες. «*Η λίμα κάνει τις δουλειές πολύ σωστές, υποστηρίζει ο μάστορας. Το “κατέβασμα” της λάμας, για να καταλήξουμε στην κόψη, γίνεται στο χέρι με τις διάφορες λίμες. Ατελείωτες ώρες επίπονης δουλειάς. Με τη λίμα δίνει στη λάμα του μαχαιριού το σχήμα που θέλει, τη γυαλίζει όσο μπορεί και προσέχει να μην της βγάλει πολύ κόψη, για να αντέξει στο καμίνι κατά τη διαδικασία της βαφής, «γιατί το καμίνι έχει πυρωσιά δυνατή και μπορεί να τη λιώσει την κόψη».*



Εικ. 98: Λεπίδα χαντζαριού κατασκευασμένη από το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο το 1995

Αφού δώσει στη λάμα το σχήμα που πρέπει και την κάνει λεία και στις δύο πλευρές, προχωρά στη **βαφή** του μαχαιριού²⁵⁵. Βάζει τη λάμα στη φωτιά και πυρακτώνει το μέρος που κόβει μέχρι να πάρει κρεατί χρώμα. Δεν πρέπει να γίνει ούτε πολύ κόκκινο ούτε άσπρο. Μετά το βάζει μέσα στο δοχείο με το λάδι. Το λάδι πρέπει να βρίσκεται σε θερμοκρασία περιβάλλοντος. Η λάμα ψύχεται αστραπιαία αποκτώντας ένα χαρακτηριστικό μαύρο χρώμα. Ο μάστορας χρησιμοποιεί ελαιόλαδο, «γιατί το ελαιόλαδο κάνει τη βαφή μαλακή». Αφήνει τη λάμα μέσα στο δοχείο με το λάδι για μερικά λεπτά και

²⁵⁴ Οι διάφορες προεξοχές του μετάλλου

²⁵⁵ Βαφή ονομάζεται η διαδικασία σκλήρυνσης της λάμας. Η θερμική επεξεργασία χωρίζεται σε δύο φάσεις: τη φάση της βαφής και τη φάση της επαναφοράς. Η φάση της βαφής εκλαϊκευμένα μπορεί να περιγραφεί ως απότομη ψύξη της καυτής λάμας μέσα σε υγρό που βρίσκεται στη θερμοκρασία του περιβάλλοντος. Υπάρχουν τρεις διαφορετικές επιλογές στη βαφή και σχετίζονται με τη σκληρότητα που θέλουμε να έχει το μαχαίρι. α) Η μαλακή βαφή, η οποία γίνεται σε λάδι που βρίσκεται σε θερμοκρασία περιβάλλοντος, β) Η σκληρή βαφή, η οποία γίνεται σε αλατόνερο ή νερό με απορρυπαντικό πιάτων και γ) Η διαφορική βαφή κατά την οποία, πριν θερμάνουμε τη λάμα, καλύπτουμε το πάνω μέρος της με βρεγμένη άργιλο που έχει τη μορφή λάσπης. Αφήνουμε ακάλυπτη μόνο την κόψη. Στη συνέχεια θερμαίνουμε τη λάμα και τη βουτάμε σε αλατόνερο. Ο μαχαιροποιός Παναγιώτης Ρηγάλος χρησιμοποιεί τη μαλακή βαφή.

στη συνέχεια τη βγάζει και ξύνει με ένα κεραμίδι το μέρος που κόβει για να δει το χρώμα του. Την τρίβει αρκετά με το κεραμίδι κι από τις δύο μεριές, τη σκουπίζει καλά με ένα στουπί και τη δοκιμάζει με τη λίμα. *«Αν την κολλάει η λίμα και την τροχάει, η βαφή είναι εντάξει»*. Αν είναι άσπρη και δεν την κολλάει η λίμα, τότε είναι πολύ σκληρή και πρέπει να την κατεβάσει.

Το μυστικό της βαφής είναι το **κατέβασμα**. Καθαρίζει πολύ καλά ολόκληρη τη λεπίδα με το κεραμίδι και τη βάζει στη φωτιά από την άλλη μεριά, όχι από αυτή που κόβει, *«μέχρι να σχηματιστεί “σύννεφο”*», όπως του είπε και του έδειξε ο μαστρο-Πέτρος Κατωπόδης, να φύγει δηλαδή το άσπρο χρώμα και να σχηματιστούν αποχρώσεις του γκρι, που μοιάζουν με σύννεφο. Την ξαναβουτά στο λάδι. Μόλις κρυώσει λίγο, την ξαναδοκιμάζει με τη λίμα, μέχρι να έρθει στο σημείο που πρέπει. Το μαχαίρι πρέπει να είναι σκληρό μόνο στην κόψη, για να μπορεί να κόβει κόκαλα, ακόμη και σίδερο αν χρειαστεί. Το υπόλοιπο πρέπει να είναι πιο μαλακό, για να αντέχει στους κραδασμούς, να έχει ελαστικότητα. *«Αν είναι όλο βαμμένο σκληρό, μπορεί να σπάσει, ακόμη κι αν σου πέσει κάτω»*, ισχυρίζεται ο Παναγιώτης Ρηγάλος.



Εικ. 99: Μαχαίρια με τη σφραγίδα του Παναγιώτη Κατωπόδη. Το ένα απ' αυτά κατά τη διαδικασία της βαφής είχε θερμανθεί περισσότερο απ' όσο έπρεπε και έσπασε όταν ο κάτοχός του –ο Σταύρος Ρηγάλος–, το 1934, «λιάνιζε» ένα σφάγιο²⁵⁶.

²⁵⁶ Κάποτε ο πατέρας του Παναγιώτη Ρηγάλου, το 1934, είχε παραγγείλει στον φημισμένο μάστορα Παναγιώτη Κατωπόδη στο εργαστήρι του στον Αστακό να του φτιάξει ένα καμομάχαιρο. Ο μάστορας

Όταν ολοκληρωθεί η διαδικασία της βαφής, το μαχαίρι θα καθαριστεί ξανά στον τροχό. Ο ποδοκίνητος τροχός του Παναγιώτη Ρηγάλου με το νερό που τρέχει πάνω στην πέτρα, καθαρίζει καλά το μαχαίρι, το γυαλίζει, και ταυτόχρονα το νερό δεν αφήνει τη λάμα να υπερθερμανθεί, καθώς υπάρχει κίνδυνος «να ξεβαφτεί η λάμα». Ύστερα η λεπίδα θα λιμαριστεί, θα γίνει η κόψη της κοφτερή, θα πάρει το τελικό της σχήμα και θα γυαλίζει, θα αστράφτει ολόκληρη:

«Θα γίνει τζάμι. Πρέπει το μαχαίρι να είναι λείο πριν επιχειρήσουμε να γράψουμε πάνω του, για να μη βρει εμπόδιο το εργαλείο και μας ξεφύγει και τραβήξει γραμμές που δε θέλουμε»²⁵⁷.

Επόμενο στάδιο είναι το γράψιμο του δίστιχου και των σχεδίων πάνω στη λάμα του μαχαιριού. Ο μάστορας έχει ένα μακρόστενο, σχετικά ρηχό, παραλληλόγραμμο δοχείο, με κερί μέλισσας μέσα, τη βούτα. Ζεσταίνει λίγο το δοχείο, ώστε να λιώσει το κερί. Κατόπιν βουτάει το μαχαίρι στη βούτα με το κερί και το βγάζει σχεδόν αμέσως έξω γυρίζοντάς το προς τα κάτω προσέχοντας ώστε η λάμα του μαχαιριού να καλυφθεί παντού από λεπτό στρώμα κεριού. Δεν πρέπει να καλυφθεί με παχύ στρώμα κεριού γιατί δεν θα βγουν καλά τα γράμματα και τα σχέδια. Εναλλακτικά μπορεί να ζεστάνει λίγο και με προσοχή το μαχαίρι, τόσο που να λιώνει με τη θερμοκρασία του το κερί και στη συνέχεια περνάει το κερί πάνω στην επιφάνεια του μαχαιριού που θέλει να γράψει, ώστε να καλυφθεί η επιφάνεια αυτή με ένα λεπτό στρώμα κεριού. Αφήνει να κρυώσει πολύ καλά το κερί πάνω στη λάμα του μαχαιριού -μερικές φορές μάλιστα το βάζει στο ψυγείο για μερικές ώρες- και ύστερα γράφει τους στίχους ή σχεδιάζει τις παραστάσεις πάνω στο μαχαίρι. Στη συνέχεια παίρνει το **σημαδευτήρι**, ένα σκληρό μυτερό ατσάλινο εργαλείο, το οποίο το έχει

αυτός όμως, ίσως από βιασύνη ή απροσεξία είχε κάνει το μαχαίρι σκληρό στη βαφή με αποτέλεσμα το μαχαίρι να σπάσει, καθώς ο Σταύρος Ρηγάλος προσπαθούσε να κόψει ένα κόκαλο, ενώ λιάνιζε ένα σφάγιο. Το πήρε και το πήγε πίσω στο μάστορα. Όταν το είδε ο μάστορας πολύ στενοχωρήθηκε και του είπε:

-Μαχαίρι δικό μου να σπάσει; Είμαι να πέσω στη θάλασσα.

Του υποσχέθηκε τότε ότι θα του φτιάξει άλλο καλύτερο. Και πράγματι του έφτιαξε εντελώς δωρεάν καινούριο καμομάχαιο –«μια φορά πληρώνεται το μαχαίρι»- και το σπασμένο το τρόχισε και το έφτιαξε έτσι, ώστε να γδέρνει το γουρούνι τα Χριστούγεννα. Τα μαχαίρια αυτά σήμερα βρίσκονται στα χέρια του μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου. Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²⁵⁷ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

κατασκευάσει μόνος του, και γράφει πάνω στην κερωμένη λάμα τα λόγια και ζωγραφίζει τα σχέδια.

Όταν τελειώσει με τα λόγια και τα σχέδια, θα ρίξει πάνω στη λάμα λίγο αλάτι. Κατόπιν ρίχνει με το σταγονόμετρο και με πολύ προσοχή **νιτρικό οξύ (υγρό χαράξεως μετάλλων)** στα σημεία που έχει γράψει και ζωγραφίσει. *«Το αλάτι συγκρατεί το νιτρικό οξύ για να μην κατρακυλήσει από τη λάμα».* Το κερί λειτουργεί σαν προστατευτικό από το οξύ, αλλά στα σημεία που έχουν χαραχθεί και δεν καλύπτονται απ' αυτό, εισχωρεί το νιτρικό οξύ και το αλάτι, διαβρώνεται το μέταλλο και σχηματίζονται οι στίχοι και τα σχέδια. Μόλις ρίξει το νιτρικό οξύ στο μαχαίρι, το βγάζει έξω στην αυλή, γιατί οι αναθυμιάσεις σκουριάζουν το σιδερένιο πάγκο και τα εργαλεία. Αφήνει το οξύ να δράσει για ένα τέταρτο με μισή ώρα, ανάλογα με το πόσο ισχυρό είναι το οξύ. Μετά το τινάζει με δύναμη προς τα έξω και με προσοχή μην πέσει οξύ πάνω του. Στη συνέχεια το βάζει για λίγο στη φωτιά, για να μαλακώσει το κερί, και το σκουπίζει απότομα και γρήγορα με ένα στουπί, γιατί δεν πρέπει το νιτρικό οξύ να πάει σε άλλα σημεία του μαχαιριού. Το βουτά ξανά στο λάδι και το καθαρίζει όσο πιο καλά γίνεται, για να μην μείνει ίχνος από το οξύ στο μαχαίρι και *«το χαλάσει σε σημεία που δεν πρέπει».*



Εικ. 100: Το νιτρικό οξύ με τη βοήθεια του αλατιού επιδρά πάνω στα σημεία της λάμας από τα οποία έχει αφαιρεθεί το κερί, διαβρώνει το μέταλλο και αποτυπώνει τα σχέδια και τα γράμματα στη λάμα του μαχαιριού.

Τα αυλάκια πάνω στη λεπίδα του καμομάχαιρου, αλλά και της σπάθας, ο μάστορας τα φτιάχνει χαραχτά με ειδικό ατσάλινο κοπτικό εργαλείο που έχει φτιάξει μόνος του στο καμίνι. Μπορούν όμως να γίνουν και με το οξύ. Παλιότερα παράγγελναν στο μάστορα να έχει το μαχαίρι πολλά και βαθιά αυλάκια για να είναι πιο αποτελεσματικό, αφού με τον τρόπο αυτό παίρνει αέρα η πληγή και επιτυγχάνεται γρήγορος θάνατος.

«Γι' αυτό και στα δίκονα μαχαίρια είχαν στη μέση αυλάκι πλατύ κι από 'να στενό από τη μια και την άλλη μεριά. Αυτός που είχε τα πολλά αυλάκια ήταν ο πιο παλικάράς».

β. Λαβή



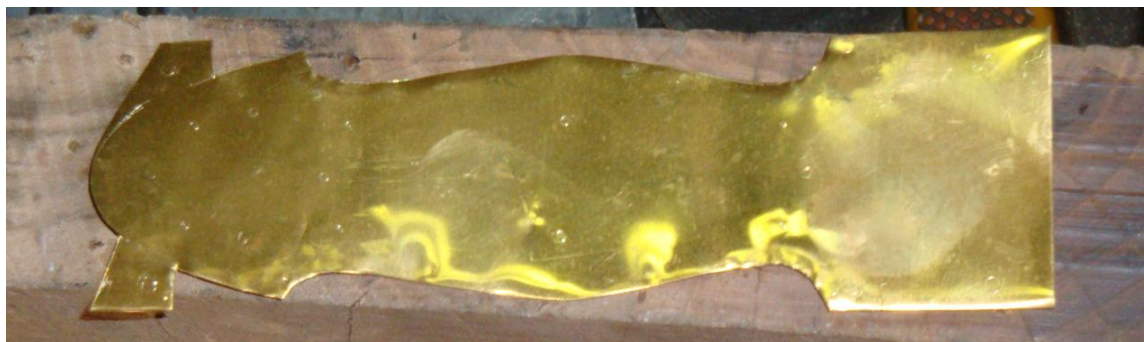
Εικ. 101: Λαβή με μπρούντζινα μανίκια σε μεγάλο καμομάχαιρο κατασκευής Παναγιώτη Ρηγάλου. Διακρίνονται τα ματάκια και τα αστεράκια, με μαύρο κέρατο τράγου στο τρύπιο μέρος, οι κύκλοι, οι μικροί ρόμβοι, αλλά και η «ψώρα»-φιδοτόμαρο στο εσωτερικό του μεγάλου ρόμβου.

Ο σχεδιασμός αλλά και το υλικό κατασκευής της λαβής παίζουν μεγάλο ρόλο, που γίνεται όλο και μεγαλύτερος ανάλογα με την έκταση της χρήσης του μαχαιριού. Όσο περισσότερο χρησιμοποιούμε το μαχαίρι, τόσο πιο πολύ φαίνεται η λαβή που ταιριάζει καλύτερα στο χέρι μας, αφού μία κακοσχεδιασμένη λαβή κουράζει και «κόβει» την παλάμη, ενώ ένα κακής ποιότητας υλικό γλιστράει σε ιδρωμένα ή βρεγμένα χέρια. Ακόμη, τα μαχαίρια επιβίωσης κατασκευάζονται από ένα ενιαίο κομμάτι μετάλλου για λάμα, στο οποίο τοποθετούνται δυο πλάκες συνθετικού ή φυσικού υλικού στο πίσω μέρος, δεξιά και αριστερά, για να διαμορφώσουν μια άνετη λαβή.

Το μαχαίρι θα πρέπει να μην μας πιέζει στο κράτημά του, αλλά συγχρόνως να το «νιώθουμε» καλά στο χέρι σας, έτσι ώστε ακόμα και μετά από μεγάλες περιόδους χρήσης να μην μας κουράζει. Αν ο πελάτης, για παράδειγμα, έχει χοντρά χέρια, παραγγέλνει στο μάστορα να φτιάξει τη λαβή πιο μακριά. Επομένως, ο μάστορας προσαρμόζει το σχήμα και το μήκος της λαβής στο χέρι του κατόχου.

Στα λευκαδίτικα μαχαίρια της παλικάροσύνης, που αποτελούσαν την αριστοκρατία των μαχαιριών, η λαβή κατασκευαζόταν από φύλλο ορείχαλκου (μπρούντζου), *-«γι' αυτό τα μαχαίρια αυτά ονομάζονταν και κιτρινομάνικα»-*, ήταν φουσκωτή, ανάγλυφη και κολλημένη αμφίπλευρα στο πίσω μέρος της λάμας²⁵⁸.

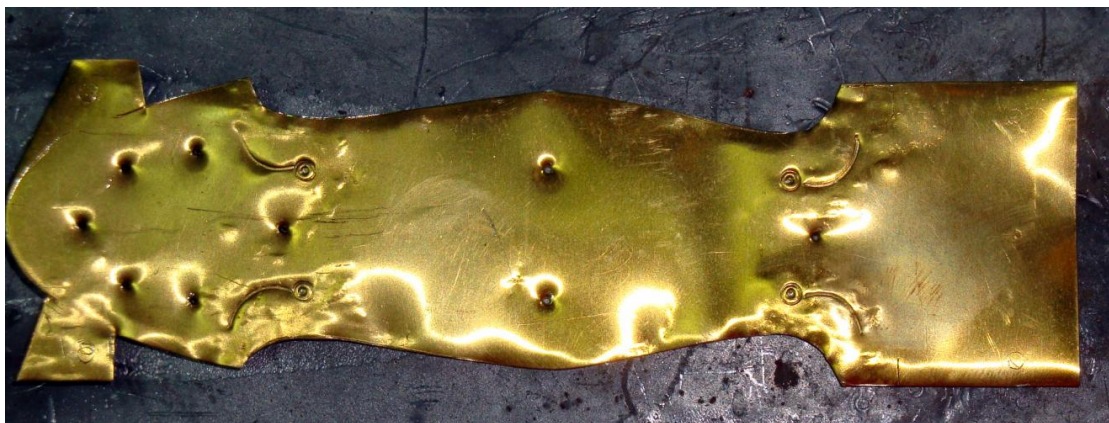
Ο Παναγιώτης Ρηγάλος προμηθεύεται τον μπρούντζο από την Εμποροχάλκο στην οδό Ερμού στην Αθήνα, σε μορφή λεπτού ελάσματος πάχους μισού χιλιοστού του μέτρου τυλιγμένο σε ρολό. Κόβει ένα κομμάτι από το φύλλο του μπρούντζου στις διαστάσεις που χρειάζεται, τοποθετεί πάνω του το ειδικό καλούπι, το στερεώνει με ειδικό σφικτήριο και χαράσσει με το ατσάλινο **σημαδευτήριο** το περίγραμμα του εργαλείου και τα σημεία όπου θα γίνουν τα διάφορα διακοσμητικά στοιχεία, ματάκια, αστεράκια κ.α.



Εικ. 102: Το μπρούντζινο μανίκι σε αρχικό στάδιο επεξεργασίας

Στη συνέχεια με την ψαλίδα κόβει γύρω γύρω το μπρούντζινο φύλλο και απομονώνει στο κομμάτι που έχει το σχήμα της λαβής. Ύστερα τοποθετεί ένα κομμάτι πλανισμένο ξύλο καρυδιάς στη μέγγενη, το σφίγγει και το στερεώνει καλά και πάνω σ' αυτό το ξύλο ακουμπά το μπρούντζινο κομμάτι στο σχήμα της λαβής. Πρώτα το χτυπά με το μικρό σφυρί, για να το ισιώσει και μετά με ειδικό μυτερό εργαλείο τονίζει τα σημεία, όπου έχει βάλει τα αντίστοιχα σημάδια.

²⁵⁸ Βλ. Λάζαρης Χριστόφορος, ό.π., σ. 18



Εικ. 103: Επεξεργασία του μπρούντζινου μανικιού πάνω σε μολύβδινη πλάκα

Κατόπιν τοποθετεί το μπρούντζινο μανίκι πάνω σε μια επίπεδη **μολύβδινη πλάκα** και με το μικρό σφυρί χτυπάει στην εξωτερική πλευρά του μπρούντζου διάφορα ατσάλινα **εργαλεία-σφραγίδες** και αποτυπώνει διάφορα σχέδια, όπως τρεις μικρούς ρόμβους και οκτώ μικρούς κύκλους με κέντρο στη μέση, τέσσερα μικρά τόξα, μια γωνία με γραμμές στο κοίλο μέρος. Κάθε φορά αναποδογυρίζει τον μπρούντζο και χτυπά απαλά με το μικρό σφυρί τα σημάδια από το εσωτερικό μέρος «για να στρώσουν». Ακόμη χτυπώντας με το σφυράκι ειδικό αιχμηρό ατσάλινο εργαλείο ανοίγει τρύπες σε διάφορα σημεία του μπρούντζινου μανικιού. Στο τέλος περνάει με τη λίμα την εσωτερική πλευρά του μπρούντζου, για να φύγουν τυχόν προεξοχές και ύστερα το τοποθετεί πάνω στο ξύλο της καρυδιάς με την εσωτερική επιφάνεια προς τα πάνω και το στρώνει απαλά με το μικρό σφυρί.



Εικ. 104: Σχέδια τα οποία γίνονται χτυπητά στην εξωτερική επιφάνεια του μανικιού.

Στη συνέχεια καρφώνει το μπρούντζινο μανίκι πάνω στο ξύλο καρυδιάς με δύο πρόκες σε σημεία που προεξέχουν και θα κοπούν στο τέλος, για να είναι σταθερό. Μετά

χτυπάει με το σφυράκι διάφορα ατσάλινα εργαλεία στην εσωτερική επιφάνεια του μπρούντζου και δημιουργεί διάφορα **φουσκωτά σχέδια**, τα «**σηκώματα**», και τις τρύπες με τους ομόκεντρους κύκλους, στις οποίες θα τοποθετήσει σε λίγο κομμάτι από μαύρο κέρατο τράγου, για να σχηματιστούν τα ματάκια.



Εικ. 105: Φουσκωτά σχέδια, τα οποία γίνονται με χτυπήματα στην εσωτερική πλευρά του μπρούντζου.

Όταν τελειώσει με τα «**σηκώματα**», τα φουσκωτά σχέδια, και τις τρύπες για τα ματάκια, ξεκαρφώνει το μπρούντζινο μανίκι και το τοποθετεί ξανά πάνω στη **μολύβδινη πλάκα** με την εσωτερική επιφάνεια προς τα πάνω. Κατόπιν παίρνει ειδικό ατσάλινο εργαλείο και το χτυπά με το σφυράκι σε προκαθορισμένα σημεία και σχηματίζει τις προεξοχές που μοιάζουν με αστεράκια. Μετά κόβει με την ψαλίδα τα σημεία που προεξέχουν και δε χρειάζονται πια και τοποθετεί το μπρούντζινο μανίκι πάνω σε ειδικό **ξύλινο καλούπι**, το οποίο έχει στερεώσει στη μέγγενη. Εδώ χτυπώντας το απαλά με το σφυράκι θα του δώσει την καμπυλότητα που χρειάζεται, για να εφαρμόζει ακριβώς πάνω στο πίσω μέρος της λάμας.



Εικ. 106: Το μπρούντζινο μανίκι καμπυλώνεται στις άκρες

Ύστερα θα το καθαρίσει εσωτερικά με τη λίμα και θα το τοποθετήσει πάνω στη

λάμα στο πίσω μέρος. Πρέπει να εφαρμόζει τέλεια. Θα καθαρίσει επίσης με τη λίμα το πίσω μέρος της λάμας. Στη συνέχεια θα κολλήσει τα μπρούντζινα μανίκια πάνω στη λάμα του μαχαιριού με **κασσιτεροκόλληση**. Κατά τη διαδικασία αυτή χρησιμοποιεί κράμα καλάι-κασσίτερου με μικρή ποσότητα μολύβδου, το οποίο προμηθεύεται από το εμπόριο σε μορφή χοντρής βέργας, σπίρτο-υδροχλωρικό οξύ σβησμένο με τσίγκο, **αμίαντο** και **νισαντίρι (χλωριούχο αμμώνιο)**. Με ένα πινέλο απλώνει υδροχλωρικό οξύ στις επιφάνειες που θα κολλήσει. Ανοίγει τη φιάλη υγραερίου, ανάβει το καμινέτο και ακουμπάει το **κολλητήρι** στο νισαντίρι, για να καθαρίσει από μεταλλικά υπολείμματα. Μετά λιώνει το κράμα του κασσίτερου με το κολλητήρι και το απλώνει με προσοχή στη λάμα και στο εσωτερικό των μπρούντζινων μανικιών στις περιοχές που θα γίνει η κόλληση. Ύστερα τα πλένει με κρύο νερό και τα καθαρίζει πολύ καλά, να μη μείνουν υπολείμματα-σκουπιδάκια πάνω στις γανωμένες επιφάνειες:

«Αυτό (το πίσω μέρος της λάμας) το γανώνουμε πρώτα με το κολλητήρι με καλάι και γίνεται κάτασπρο, χιονάτο. Γανώνουμε κι αυτό (το εσωτερικό μέρος του μπρούντζινου μανικιού). Κι όταν τα βάλουμε τόνα μι τάλλου ικεί θα το ζεστάνουμε στο καμίνι, εδώ μπροστά (στο μέρος που το μανίκι αφήνει κενό) το βουλώνουμε μι αμίαντου, να μη χυθεί η κόλληση έξω κι το πιάνουμε με τ'ν τσιμπίδα αυτό (τα μπρούντζινα μανίκια μαζί με τη λάμα) κι αυτό (η λάμα του μαχαιριού) καλυμμένο με αμίαντο να μην το ξεβάψουμε γιατί θα λάβει θερμοκρασία πολλή κι του βάνουμε πάνου απ' του καμίνι κι του γυρίζουμε ικεί κι χώνιτι κι ου μάστορας ικεί πάνου απ' του καμίνι, μες στ' φουτιά ικεί να του κ'τάζει κι έχουμε στου άλλου μας χέρι –λιπτουμέρεια τώρα- ένα σύρμα μακρύ μι μια μυτούλα κι του δουκιμάζουμε ιδώ σ' αυτό το κενό, βλέπουμε, έλιωσε το καλάι; έλιωσε; όταν έλιωσε, το κουνάμε αποδώ κι αποκεί, έτοιμο, έχουμε ένα βάζο με νερό, τ' απολάμι απάν' γλήγουρα κι τιλείουσι, κόλλ'σι του μανίκι. Ρίχνουμε νιρό για να κρυώσει γλήγορα κι να μη μας χυθεί η κόλληση έξω. Το κόλλημα σ' αυτά έχει μαεστρία μεγάλη, θέλει πολλή προσοχή.

Έτσι κόλλαγαν τα μανίκια. Μου το 'πε κι αυτό ο μαστρο-Πάνος, αλλά τον είχε δει κι ο πατέρας μου αυτόν τον καλό το μάστορα (τον Παναγιώτη Κατωπόδη) να κολλάει μανίκια. Είχε μιαν ιδέα απ' αυτά ο πατέρας μου, γνώριζε πολλά πράγματα, γιατί τ' αγάπαγε πολύ τα μαχαίρια. Μο'λε (μου 'λεγε) πολλά

πράγματα για τα μαχαίρια»²⁵⁹.



Εικ. 107, 108: Το εσωτερικό και το εξωτερικό μέρος του μπρούντζινου μανικιού λίγο πριν ο μάστορας το κολλήσει στο πίσω μέρος της λάμας, στη λαβή του μαχαιριού.



Εικ. 109: Το μπρούντζινο μανίκι κολλάει με καλάνι πάνω στη λάμα του μαχαιριού
Όταν τελειώσει με την κόλληση τοποθετεί μικρά κομμάτια από μαύρο κέρατο στις

²⁵⁹ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

τρύπες. Ύστερα λιώνει **κολοφώνιο**-βιομηχανικό ρετσίνι στην κουτάλα, το ρίχνει από το ανοιχτό μέρος της λαβής και γεμίζει το εσωτερικό του μπρούντζινου μανικιού. Το κολοφώνιο σε σύντομο χρονικό διάστημα ψύχεται και το μανίκι γίνεται συμπαγές και ανθεκτικό. Τότε κολλάει ένα μπρούντζινο έλασμα σε σχήμα ορθής γωνίας, το **παφίλι**, στο μέρος απ' όπου έριξε το βιομηχανικό ρετσίνι και κλείνει τη λαβή και στο σημείο αυτό. Το έλασμα αυτό εφαρμόζει από τη μια μεριά στο μανίκι και από την άλλη στη λεπίδα του μαχαιριού.

Με τη λίμα αφαιρεί το μέρος της ατσάλινης λάμας που προεξέχει στη λαβή. Ύστερα περνάει τη λαβή στην ηλεκτροκίνητη βούρτσα, όπου την καθαρίζει και τη γυαλίζει. Η διαδικασία κατασκευής της μπρούντζινης λαβής ολοκληρώνεται χαράσσοντας με το χέρι και με τη χρήση ειδικού εργαλείου μικρά στίγματα, τα οποία οι αργυροχρυσοχόοι τα λένε «ψώρα». Ο φόβος του κενού δεν αφήνει κανένα σημείο της λαβής χωρίς διακόσμηση.

Τα ατσάλινα εργαλεία διακόσμησης που χρησιμοποιεί ο μάστορας είναι κατασκευασμένα από ατσάλι αέρος και τα έχει φτιάξει μόνος του. Τα περισσότερα απ' αυτά μοιάζουν με σφραγίδες. Κάνει με αυτά πολλά και διαφορετικά σχέδια, ρόμβους, αστεράκια, γωνίες, ματάκια κ.α. Στα ματάκια και τα αστεράκια βάζει φυτευτά μικρά κομμάτια από κέρατο τράγου που έχει μαύρο χρώμα:

«Αν ένας πελάτης είναι πολύ απαιτητικός και πολύ ορεξάτος στα λεφτά, μπορεί να μας φέρει και ρουμπίνια να του βάλουμε. Ό,τι θέλει ο πελάτης μπαίνει»²⁶⁰.



Εικ. 110: Μπρούντζινη λαβή μικρού μαχαιριού δια χειρός Παναγιώτη Ρηγάλου

Σε μαχαίρι καθημερινής χρήσης, το οποίο ανήκει στον ίδιο το μάστορα, η μπρούντζινη λαβή έχει διαφορετικό σχήμα. Είναι διχαλωτή στο πίσω μέρος και έντονα

²⁶⁰ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

διακοσμημένη. Ο μάστορας εδώ είχε σαν πρότυπό του μικρό μαχαίρι του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, το οποίο είδε σε κάποιο μουσείο.

Όλη αυτή η διαδικασία απαιτεί πολύ και σχολαστική δουλειά, για να είναι τα μανίκια ωραία και να εφαρμόζουν τέλεια στο μαχαίρι. Σπανιότερα, και εφόσον του ζητηθεί, μπορεί να κάνει τα μανίκια του καμομάχαιρου από κέρατο τράγου ή κριαριού, όπως στο μαχαίρι που επισκεύασε και που φαίνεται στην παρακάτω εικόνα. Στα χαντζάρια βάζει μανίκια από κέρατο κριαριού ή τράγου και κατά προτίμηση ανοιχτόχρωμο κέρατο.



Εικ. 111: Μεγάλο καμομάχαιρο με τη σφραγίδα ΠΚ του Παναγιώτη Κατωπόδη. Ανήκει σε κάποιον ιδιώτη από τον Αστακό. Το επισκεύασε ο Παναγιώτης Ρηγάλος τοποθετώντας του μανίκια από μαύρο κέρατο τράγου (μαυρομάνικο).

Στην περίπτωση αυτή παίρνει τα κατάλληλα κέρατα· προτιμά να είναι από αρσενικό ζώο γιατί είναι πιο μεγάλα, πιο σκληρά και πιο καθαρά. Τα πελεκάει με το ειδικό σκεπάρνι, βγάζει το εσωτερικό μέρος του κεράτων, το πετάει και *«κρατάει τη ραχιά»*, δηλαδή το εξωτερικό μέρος που είναι σκληρό και συμπαγές. Τα ζεσταίνει για λίγο στο καμίνι και με πολλή προσοχή, γιατί αν θερμανθεί πολύ, γίνεται σκληρό σαν πέτρα και σπάει. Αφού θερμανθεί το κέρατο όσο πρέπει και *«γίνει μαλακό σα σύκο»*, στερεώνει στη μέγγενη τη μία άκρη και κρατώντας την άλλη με μια τσιμπίδα, το ξεστρίβει και το ισιώνει γρήγορα. Αμέσως μετά και όσο πιο γρήγορα γίνεται και πριν το κέρατο κρυώσει και σκληρύνει, το τοποθετεί ανάμεσα σε δύο μεταλλικές πλάκες και το σφίγγει με δύναμη στη μέγγενη. Εκεί θα το αφήσει πολλές ώρες, ίσως και όλη τη νύχτα, *«για να ισιώσει και να απλώσει»*. Ύστερα αφαιρεί το μαυρισμένο εξωτερικό μέρος του κεράτου, το ισιώνει εσωτερικά με τη ράσπα, για να εφάπτεται τέλεια στο πίσω μέρος της λάμας και το τοποθετηθεί πάνω στη λαβή του μαχαιριού. Ανοίγει με το τρυπάνι τρύπες, συνήθως τέσσερις ή πέντε, και στερεώνει τα κέρατα πάνω στο μέταλλο με μπρούντζινους πείρους. Στη συνέχεια πάλι με τη ράσπα αφαιρεί το κομμάτι που προεξέχει και στρογγυλεύει το

κέρατο δίνοντάς του το σχήμα που πρέπει. Έπειτα, με **γυαλόχαρτα** διάφορων διαβαθμίσεων εξομαλύνει και λειαίνει τις κεράτινες επιφάνειες.

Κάθε παλάμη έχει τα δικά της μέτρα, γι' αυτό η λαβή στο χειροποίητο μαχαίρι προσαρμόζεται στο χέρι του ιδιοκτήτη, ώστε όλη η παλάμη του να αγκαλιάζει τη λαβή του μαχαιριού, να το νιώθει άνετο και να μην κουράζεται το χέρι του στην πολύωρη χρήση. Το σχήμα της λαβής στο καμομάχαιρο παραμένει ίδιο, θυμίζει ψάρι, ακόμη κι όταν η λαβή κατασκευάζεται από κέρατο αρσενικών ζώων.



Εικ. 112: Μικρό καμομάχαιρο, στο οποίο ο μάστορας επισκεύασε τα κεράτινα μανίκια της λαβής



Εικ. 113: Χαντζάρι με μανίκια από ανοιχτόχρωμο κέρατο κριαριού καρφωμένο με μπρούντζινα καρφιά και δεμένο με μπρούντζινο δακτυλίδι. Διακρίνεται επίσης, η σφραγίδα του μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου.

Τα μανίκια στο χαντζάρι της παραπάνω εικόνας είναι φτιαγμένα από ανοιχτόχρωμο κέρατο κριαριού. Το χαντζάρι αυτό το έφτιαξε ο Παναγιώτης Ρηγάλος, για να παραβγεί τα χαντζάρια των Σαρακατσαναίων, με τα οποία *«λιάνιζαν τα κρέατα και πολύ τα παίνευαν στο αντάμωμα που είχαν στο Βελούχι, το 1994»*²⁶¹. Τους υποσχέθηκε τότε να

²⁶¹ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

φέρει στο επόμενο αντάμωμα, που θα γινόταν στην ίδια τοποθεσία μετά από ένα χρόνο, ένα χαντζάρι ξεχωριστό, που παρόμοιο δεν θα είχαν ξαναδεί. Έβαλε τη μαστοριά του, έφτιαξε το χαντζάρι αυτό και κέρδισε το θαυμασμό των Σαρακατσαναίων. Πάνω στο χαντζάρι γράφει: “Ο μάστορας που μ' έφτιασε απ' το Καραϊσκάκη, πολύ τα όπλα αγάπησε με πάθος και μεράκι. 1995”. Έχει φτιάξει άλλα δύο τέτοια χαντζάρια, ένα για τον Αθανάσιο Τσαπραΐλη από τον Κουβαρά Αιτωλοακαρνανίας και ένα για τον συμβολαιογράφο Δημήτριο Παναγιωτόπουλο, που εργάζεται στον Αστακό.

Τα χαντζάρια αυτά έχουν διχαλωτή κεράτινη λαβή. Η λαβή αυτή είναι επηρεασμένη από τα μαχαίρια της ηπειρωτικής Ελλάδας. Για να δώσει στα κέρατα κλίση προς τα έξω στο πίσω μέρος και να σχηματίσουν σχήμα V, χρησιμοποιεί ειδικό καλούπι-εργαλείο²⁶², το οποίο κατασκεύασε μόνος του ο μάστορας. Αρχικά ζεσταίνει τα κέρατα στο καμίνι και τα ισιώνει στη μέγγενη, όπως περιγράψαμε παραπάνω. Στη συνέχεια τα ξαναζεσταίνει, τα τοποθετεί στο ατσάλινο καλούπι κι από τις δύο πλευρές και τα βάζει στη μέγγενη και τα σφίγγει. Τα αφήνει εκεί πολλές ώρες μέχρι να κρυώσουν πολύ καλά, να κοκαλώσουν και να πάρουν το σχήμα που πρέπει. Έστερα τα καθαρίζει, τα τοποθετεί στο πίσω μέρος του χαντζαριού, ανοίγει τρύπες με το τρυπάνι και τα στερεώνει με τέσσερις **μπρούντζινους πύρους**. Με τη ράσπα αφαιρεί τα περιττά κομμάτια και δίνει το τελικό σχήμα στη λαβή. Τα λειαίνει με γυαλόχαρτα και τα γυαλίζει με λίγο λάδι. Στην εσωτερική άκρη της λαβής τοποθετεί έναν μπρούντζινο δακτύλιο, για να συγκρατεί τα κέρατα, αλλά και για να ομορφύνει τη λαβή του χαντζαριού. Διακοσμεί στη συνέχεια το σημείο που τελειώνει η λαβή και αρχίζει η λεπίδα με μπρούντζινα φύλλα, τα παφίλια, πάνω στα οποία χαράσσει διάφορα σχέδια. Καλύπτει ακόμη το ατσάλινο μέρος ανάμεσα στα κέρατα με μπρούντζινο μακρόστενο έλασμα και τέσσερα αστεράκια-μαργαρίτες²⁶³.

Με την τεχνική που κατασκευάζει την κεράτινη λαβή στα απλά καμομάχαιρα κατασκευάζει και την κεράτινη λαβή της σπάθας. Απλά το σχήμα της λαβής προσαρμόζεται στο σχήμα του πίσω μέρους της ατσάλινης λάμας. Στο γυριστό άκρο τοποθετεί ένα μικρό κομμάτι μπρούντζου που μοιάζει με φύλλο ελιάς ή με μάτι, ενώ στο σημείο που τελειώνει η λαβή και αρχίζει η λεπίδα της σπάθης τοποθετεί τον μπρούντζινο **φυλακτήρα** σε σχήμα σταυρού πάνω στον οποίο χαράσσει με ειδικό ατσάλινο αιχμηρό

²⁶² Βλ. σ. 131 εικ. 84

²⁶³ Βλ. σ. 180 εικ. 129

εργαλείο διάφορα σχέδια, όπως αυτά που απεικονίζονται στην παρακάτω φωτογραφία.



Εικ. 114: Λαβή σπάθας. «Διά χειρός Παναγιώτη Ρηγάλου, Καραϊσκάκη 2003». Είναι κατασκευασμένη από κέρατο κριαριού. Διακρίνεται ο μπρούντζινος φυλακτήρας και τα στοιχεία του κατασκευαστή πάνω στη λάμα.

γ. Θήκη



Εικ. 115: Μπρούντζινη θήκη από μικρό μαχαίρι δια χειρός Παναγιώτη Ρηγάλου

Όταν ο μάστορας τελειώσει με τα manikia της λαβής, προχωρά στην κατασκευή της θήκης. Τη θήκη τη φτιάχνει κατά προτίμηση με ξύλο καρυδιάς. Κόβει δύο μικρές σανίδες λίγο μεγαλύτερες από τη λεπίδα του μαχαιριού, τις πελεκάει προσεκτικά και τους δίνει το σχήμα της λάμας. Από το εσωτερικό μέρος δημιουργεί μια μικρή εσοχή στο μέγεθος της λεπίδας. Με τη ράσπα λειαίνει τις άκρες των ξύλινων σανίδων και τους δίνει το τελικό σχήμα. Τοποθετεί τις δύο σανίδες αντικριστά έτσι ώστε να εφαρμόζουν τέλεια

γύρω γύρω αφήνοντας ένα μικρό κενό στο εσωτερικό και στο μέρος όπου θα μπαينوβγαίνει το μαχαίρι. Προσέχει ιδιαίτερα να εφαρμόζει καλά στη θήκη η λάμα του μαχαιριού και να μπαينوβγαίνει το μαχαίρι χωρίς να βρίσκει αντίσταση. Στη συνέχεια σταθεροποιεί την ξύλινη θήκη με ψιλό ατσαλόσυρμα σε τρία διαφορετικά σημεία. Στα μαχαίρια με κεράτινη λαβή η κατασκευή της θήκης από το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο ολοκληρώνεται εδώ.



Εικ. 116: Μικρό καμομάχαιο στο οποίο ο μάστορας επισκεύαζε την κεράτινη λαβή και κατασκεύασε την ξύλινη θήκη.



Εικ. 117: Μαχαίρια συνολικού μήκους 35 εκ. τα οποία ανήκουν στον Πέτρο Πλαστήρα. Τις ξύλινες θήκες κατασκεύασε και διακόσμησε μόνος του ο Πέτρος Πλαστήρας πριν από χρόνια.

Μερικές φορές οι κάτοχοι και χρήστες ενός τέτοιου μαχαιριού, οι οποίοι είναι συνήθως κτηνοτρόφοι, διακοσμούν μόνοι τους την ξύλινη θήκη κατασκευάζοντας διάφορα ξυλόγλυπτα σχέδια στο εξωτερικό της μέρος. Κάποιες φορές μάλιστα φτιάχνουν την ξύλινη θήκη μόνοι τους από την αρχή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση

του Πέτρου Πλαστήρα, κτηνοτρόφου από την Κατοχή Αιτωλοακαρνανίας, ο οποίος κατασκεύασε και διακόσμησε μόνος του τις ξύλινες θήκες για τα μαχαίρια του.

Τα μαχαίρια με μπρούντζινη λαβή ο Παναγιώτης Ρηγάλος τα συνοδεύει με μπρούντζινη θήκη. Επενδύει την ξύλινη θήκη με ελάσματα μπρούντζου. Χαράσσει με το σημαδευτήρι πάνω στο φύλλο μπρούντζου το περίγραμμα της ξύλινης θήκης και το κόβει με την ψαλίδα στο μέγεθος και το σχήμα που πρέπει αφήνοντας και περιθώριο 1,5 με 2 χιλιοστά για την ασημοκόλληση. Μετά χαράσσει με το σημαδευτήρι και με τη βοήθεια χάρακα δύο παράλληλες γραμμές σε απόσταση 6 με 8 χιλιοστόμετρα περιμετρικά στο μπρούντζινο έλασμα.



Εικ. 118: Μπρούντζινη θήκη από μεγάλο καμομάχαρο κατασκευασμένη από τον Παναγιώτη Ρηγάλο.

Το κενό ανάμεσα στις παράλληλες γραμμές το γεμίζει εναλλάξ με μικρούς ρόμβους και μικρούς κύκλους με τελεία στο κέντρο. Τα σχέδια αυτά γίνονται χτυπητά με εργαλεία-σφραγίδες, με την ίδια τεχνική που γίνονται τα ίδια σχέδια στα μπρούντζινα μανίκια. Πάνω στα μπρούντζινα φύλλα, στον χώρο που περικλείουν οι παράλληλες γραμμές, ο μάστορας χαράσσει με το ατσάλινο σημαδευτήρι διάφορα σχέδια φυτών ή ζώων, όπως αετούς, λουλούδια ή ανθικά συμπλέγματα, τα οποία έχει δει σε μαχαίρια και σπαθιά σε διάφορα μουσεία και τα οποία έχει σχεδιάσει σε χαρτί ο μικρότερος γιος του, ο Δημήτρης. Στη συνέχεια βάζει τα μπρούντζινα ελάσματα πάνω στην ξύλινη θήκη και χτυπώντας τα απαλά με το σφυράκι τα καμπυλώνει για να πάρουν το σχήμα της θήκης.

Ύστερα προχωράει στην ένωση των δύο μπρούντζινων ελασμάτων. Στη διαδικασία αυτή τις περισσότερες φορές τον βοηθάει ο γιος του Σταύρος, καθώς ο μάστορας μετά το ατύχημα και την απώλεια της όρασης από το ένα μάτι δεν βλέπει αρκετά καλά για την εργασία αυτή. Αρχικά συγκρατεί τα δύο μπρούντζινα ελάσματα με δύο μεταλλικά τσιμπιδάκια στις δύο άκρες και στη συνέχεια ενώνει τα δύο ελάσματα εξωτερικά σε δύο

σημεία με κασσιτεροκόλληση. Μετά κολλάει τα μπρούντζινα φύλλα σε όλο τους το μήκος με **ασημοκόλληση**, έτσι ώστε τα δύο ελάσματα από μπρούντζο να γίνουν ένα σώμα. Η ασημοκόλληση γίνεται με μεγάλη προσοχή και χρησιμοποιεί κατά τη διαδικασία αυτή οξυγονοκόλληση, λεπτή βέργα από κράμα ασημιού πάχους ενός χιλιοστού και **βόρακα** ειδικό για ασημοκόλληση σε μορφή σκόνης.

Αρχικά ζεσταίνει λίγο την **ασημένια βέργα** στην **οξυγονοκόλληση** και κατόπιν τη βουτάει στο κουτί με το βόρακα με αποτέλεσμα να κολλήσει βόρακας πάνω στο ασήμι: *«Ο βόρακας βοηθάει να καθαρίσει το ασήμι κι ο μπρούντζος και να γίνει η συγκόλληση»*. Ξεκινώντας από την μία άκρη κολλάει τα δύο μπρούντζινα ελάσματα σιγά σιγά μέχρι την άλλη άκρη: *«Βλέπεις την ασημοκόλληση να περπατάει σαν ένα ρυάκι και κολλάει τα φύλλα μπρούντζου»*²⁶⁴.

Με τον ίδιο τρόπο τα κολλάει κι από την άλλη πλευρά και στο τέλος κολλάει ξανά με ασημοκόλληση μια μπρούντζινη σφαίρα στο μυτερό άκρο της θήκης, στην οποία έχει ήδη χαράξει με τη λίμα διάφορες βαθιές γραμμές. Τα μπρούντζινα ελάσματα έχουν κολλήσει τέλεια μεταξύ τους και έχουν πάρει το σχήμα της θήκης. Στη συνέχεια τοποθετεί με προσοχή στο εσωτερικό της μπρούντζινης θήκης την ξύλινη θήκη και κλείνει το μέρος όπου μπαينوβγαίνει το μαχαίρι με μια μπρούντζινη τάπα με σχισμή στη μέση. Χαράσσει πάνω στο μπρούντζινο έλασμα την μπρούντζινη τάπα στο σχήμα και το μέγεθος που πρέπει και την κόβει με την ψαλίδα. Ύστερα με ένα πινέλο απλώνει υδροχλωρικό οξύ στα σημεία που θα γίνει η συγκόλληση, γανώνει εσωτερικά την μπρούντζινη τάπα με καλάι, την τοποθετεί στη θέση της και ζεσταίνοντάς την εξωτερικά με το κολλητήριο προχωρά στην κασσιτεροκόλληση. Με τις διαδικασίες αυτές η θήκη γίνεται ένα συμπαγές σώμα ανθεκτικό στις εξωτερικές πιέσεις και τα χτυπήματα και δεν παραμορφώνεται.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο μάστορας κατασκεύαζε την μπρούντζινη θήκη μόνο με φουσκωτά σχέδια και γέμιζε το κενό με μικρές χαραχτές γραμμές. Με εργαλεία-σφραγίδες χτυπούσε την εσωτερική πλευρά του μπρούντζου και δημιουργούσε «σηκώματα», τα οποία απεικόνιζαν φίδια και φυτά που έμοιαζαν με κλαδιά δάφνης. Δεν χρησιμοποιούσε τότε χαραχτά διακοσμητικά στοιχεία όπως αετούς, λουλουδία, ανθικά συμπλέγματα, γιατί ο σχεδιασμός τους ήταν πιο δύσκολος και χρονοβόρος:

²⁶⁴ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάτος

*«Αυτά τα ‘κανα ανάγλυφα, φουσκωτά από μέσα, όπως είναι και τα μανίκια...
Περισσότερη δουλειά έχουν αυτά που φτιάχνω τώρα, που είναι χαραχτά»²⁶⁵.*



Εικ. 119: Μικρό καμομάχαιο κατασκευασμένο από τον Παναγιώτη Ρηγάλο το 1993.

Αργότερα και με αφορμή θήκες σπαθιών, τις οποίες είδε και μελέτησε σε μουσειακές συλλογές αντικατέστησε τα φουσκωτά σχέδια στη θήκη με χαραχτά, επειδή του άρεσαν περισσότερο.



Εικ. 120: Μπρούντζινη θήκη από μικρό καμομάχαιο δια χειρός Παναγιώτη Ρηγάλου. Διακρίνονται τα ανθικά συμπλέγματα, ο αετός, ο ρόμβος στο τελείωμα της θήκης και το θηλάκι στο πάνω μέρος.

Η θήκη είναι εξ ολοκλήρου χειροποίητη. Ακόμη και ο ρόμβος που υπάρχει στη μunterή πλευρά, γίνεται με τη λίμα και όχι στον τόρνο ή σε άλλα σύγχρονα μέσα και στη συνέχεια τοποθετείται και κολλάει με ασημοκόλληση στην μπρούντζινη θήκη. Παρόμοιο τελείωμα είχε η θήκη του μαχαιριού του λόρδου Βύρωνα²⁶⁶. Ακόμη στο πάνω μέρος της θήκης ο μάστορας κολλάει ένα μπρούντζινο θηλάκι, από το οποίο μπορεί να δεθεί ή να κρεμαστεί το μαχαίρι για περισσότερη ασφάλεια κατά τη μεταφορά και τη χρήση. Αν ποτέ χαλάσει η θήκη, δεν μπορεί κανείς εύκολα να την επισκευάσει. Αυτό το αναλαμβάνει ο μάστορας που την έχει φτιάξει, γιατί πρέπει πρώτα να ξεκολλήσει τα μπρούντζινα φύλλα

²⁶⁵ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²⁶⁶ Βλ. Καπλάνη Χρυσούλα, *Παλάσκες και μεδουλάρια Από τη συλλογή του Βασίλη Κορκολόπουλου*, Αθήνα 2000, σ. 35-36.

και κατόπιν να επισκευάσει την ξύλινη θήκη.

Όταν οι συλλέκτες βλέπουν τα μανίκια και την επένδυση της θήκης, προτείνουν στο μάστορα να τα φτιάχνει ασημένια, γιατί έτσι θα είναι πιο όμορφα, όμως αυτός προτιμά να τα φτιάχνει μπρούντζινα, όπως κατασκευάζονταν παλιά και όπως του έδειξε ο μάστορας Παναγιώτης Καταπόδης. Αν όμως κάποιος πελάτης επιμένει να θέλει ασημένια λαβή και ασημένια θήκη και πληρώνει και το ανάλογο τίμημα, ο μάστορας έχει την ικανότητα και είναι διατεθειμένος να φτιάξει το καμομάχαιρο ασημένιο:

«Αν κάποιος είναι απαιτητικός και θέλει ασήμια, το φκιάνουμε και με ασήμι. Δεν υπάρχει πρόβλημα»²⁶⁷.

5. Σπαθιά και όπλα



Εικ. 121: Καριοφίλι, σπάθα και μαχαίρια, δια χειρός Παναγιώτη Ρηγάλου

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος εκτός από «λευκαδίτικα» μαχαίρια και χαντζάρια κατασκευάζει, αλλά και επισκευάζει γιαταγάνια και σπάθες ακολουθώντας την ίδια σχεδόν τεχνική. Κάποια δυσκολία συναντά στη βαφή του μετάλλου, λόγω του μεγάλου μήκους της λάμας. Για την περίπτωση αυτή μετατρέπει το καμίνι έτσι ώστε να μπορεί να πυρακτωθεί όλη η λάμα ταυτόχρονα, η οποία φτάνει τα 60 ή και τα 70 εκατοστά. Μια δυσκολία ακόμη συναντά, όταν κατασκευάζει τα λούκια-αυλακιές, που έχει πάνω η λάμα τους, τα οποία γίνονται με το χέρι τραβηχτά και χαραχτά με ειδικό αιχμηρό ατσάλινο εργαλείο. Αυτές οι αυλακιές στη σπάθα γίνονται περισσότερο για διακόσμηση. Επίσης,

²⁶⁷ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

ιδιαίτερη προσοχή χρειάζεται, όταν κατασκευάζεται ο κόθρος στο πάνω μέρος της λάμας, ο οποίος πρέπει να εφαρμόζει με μεγάλη ακρίβεια στο μανίκι.

Στη λαβή από τα γιαταγάνια που χρησιμοποιούσαν στις μάχες έβαζαν συνήθως μαύρο κέρατο τράγου, γι' αυτό και «τα αποκαλούσαν και *μαυροκέφαλα* *θεριά*». Στο γιαταγάνι που κατασκευάζει ο Παναγιώτης Ρηγάλος και το οποίο είναι ημιτελές θα τοποθετήσει κατά πάσα πιθανότητα μαύρο κέρατο από τράγο ή από κριάρι ή από νεροβούβαλο. Κέρατα από νεροβούβαλο έχει προμηθευτεί από την περιοχή της λίμνης Κερκίνης στο νομό Σερρών. Θα πειραματιστεί πρώτα με αυτά κι αν μείνει ευχαριστημένος από το αποτέλεσμα μπορεί να τα χρησιμοποιεί στο μέλλον και στα απλά καμομάχαιρα. Έχει όμως κάποιες επιφυλάξεις γιατί το σκληρό μέρος των κεράτων αυτών δεν έχει αρκετό πάχος. Υπάρχει πιθανότητα η λαβή να γίνει λεπτότερη απ' όσο πρέπει. Τη θήκη του γιαταγανιού σκέπτεται να την επενδύσει με ασήμι. Το γιαταγάνι αυτό προορίζεται για την προσωπική του συλλογή και θα το ολοκληρώσει όταν θα έχει αρκετό ελεύθερο χρόνο.



Εικ. 122: Σπάθες και γιαταγάνι δια χειρός Παναγιώτη Ρηγάλου

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος έχει κατασκευάσει ήδη μια σπάθα και μια δεύτερη βρίσκεται σε αρχικό στάδιο κατασκευής. Το σχέδιο για τη σπάθα του το αντέγραψε από τη σπάθα του Πετιμεζά, η οποία «έπεσε» στα χέρια του για επισκευή. Έτσι την αποτύπωσε και κράτησε το στάμπο. Στη λαβή της καλής-γιορτινής σπάθας παλιά έβαζαν

ελεφαντόδοντο ή ασήμι. Στις σπάθες που χρησιμοποιούσαν στον πόλεμο όμως, συνήθως έβαζαν ανοιχτόχρωμο κέρατο. Ο μάστορας στη λαβή της σπάθας χρησιμοποίησε ανοιχτόχρωμο κέρατο από κριάρι. Η θήκη της σπάθας εσωτερικά είναι κατασκευασμένη από ξύλο καρυδιάς και εξωτερικά από φύλλο μπρούντζου. Τα κολλήματα με ασημοκόλληση τα έφτιαξε ο μεγάλος του γιος Σταύρος. Τα σχέδια πάνω στη θήκη έγιναν χαραχτά με ειδικό αιχμηρό ατσάλινο εργαλείο από τον μάστορα και βασίζονται σε σχέδια που αποτύπωσε ο γιος του Δημήτρης από μιαν άλλη σπάθα, η οποία βρίσκεται στο Πολεμικό Μουσείο.

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος επισκευάζει ακόμη και όπλα, όπως καριοφίλια, κουμπούρες κ.α. Στα ξύλινα μέρη χρησιμοποιεί ξύλο καρυδιάς. Επισκευάζει ή κατασκευάζει από την αρχή ολόκληρο το μηχανισμό εκτυρσοκρότησης. Ο μηχανισμός αυτός λέγεται αδιάβροχος και κατασκευάζεται από ατσάλι. Ο αδιάβροχος μηχανισμός κλείνει πολύ καλά και κουμπώνει το άναμμα, τη διαλεγμένη μπαρούτι. Έτσι, σε περίπτωση κακοκαιρίας δε βρέχεται το μπαρούτι, οπότε εκτυρσοκροτεί κανονικά κάθε φορά που πατιέται η σκανδάλη, ενώ ο απλός μηχανισμός έπαιρνε υγρασία, βρεχόταν το μπαρούτι και το όπλο δε δούλευε.

Αυτό το διάστημα κατασκευάζει για λογαριασμό του ένα καριοφίλι από την αρχή. Το μόνο αυθεντικό κομμάτι από τα χρόνια της επανάστασης είναι η ατσάλινη κάνη του. Τα υπόλοιπα, αδιάβροχο μηχανισμό, πυρόλιθος, σκανδάλη, ξύλινα μέρη τα κατασκεύασε ο ίδιος. Την ασημένια επένδυση θα την κατασκευάσει με την πρώτη ευκαιρία. Θα είναι ανάγλυφη και θα καλύψει τα ξύλινα μέρη. Το σχέδιο το έχει πάρει από όπλο, που βρίσκεται στο Πολεμικό Μουσείο στην Αθήνα. Θέλει να είναι ένα όπλο κατασκευασμένο μόνο από τα δικά του χέρια.

Ε΄ Κεφάλαιο

Κοινωνικοοικονομική και πολιτισμική προσέγγιση

Ο Φλωράκης επισημαίνει ότι *«η κατασταλαγμένη ομαδική εμπειρία, που προκύπτει από το πλέγμα αναγκών, τεχνικών και προϊόντων, μεταφέρεται από γενιά σε γενιά και συγκροτεί το ‘τεχνικό περιβάλλον’ της ομάδας, το οποίο, όντας μέρος του ευρύτερου πολιτισμικού, υπόκειται σε εθνογραφική ανάλυση στα πλαίσια του ‘υλικού πολιτισμού’, ιδιαίτερα σε μια φάση παραδοσιακής (δηλαδή προβιομηχανικής) συγκρότησης»*²⁶⁸.

Στην περιοχή του Ξηρόμερου μέχρι και τη δεκαετία του 1960 υπήρχε μεγάλη ζήτηση σε μαχαίρια κυρίως από τους κτηνοτρόφους, αλλά και τους γεωργούς, τους κυνηγούς, τους χασάπηδες, τους μελισσοκόμους και τους ψαράδες. Τα μαχαίρια χρησιμοποιούνταν και ως χρηστικά εργαλεία από τις παραπάνω επαγγελματικές ομάδες, αλλά και ως όπλα επίδειξης και παλικάριάς από τον αντρικό πληθυσμό της περιοχής.

Η κάλυψη των αναγκών σε μαχαίρια καθημερινής χρήσης και σε χασαπομάχαιρα ή ποιμενικά μαχαίρια γινόταν από την τοπική αγορά από μαχαιροποιούς εγκατεστημένους στα διάφορα οικονομικά κέντρα του Ξηρομέρου, όπως ήταν ο Αστακός, η Κατούνα, η Βόνιτσα, οι Φυτείες, η Κατοχή κ.α., αλλά και από τους φημισμένους μαχαιροποιούς της Λευκάδας. Τα μαχαίρια-όπλα της παλικάροσύνης όμως όλοι σχεδόν τα παράγγελναν στους Κατωποδαίους από τον Πόρο της Λευκάδας, καθώς τα πορσάνικα μαχαίρια ξεχώριζαν και στην εμφάνιση, αλλά και στις επιδόσεις τους.

Η αυξημένη ζήτηση λευκαδίτικων-πορσάνικων μαχαιριών στο Ξηρόμερο ήταν και ο βασικός λόγος για τον οποίο αρκετοί Λευκαδίτες μαχαιροποιοί άρχισαν να εγκαταλείπουν από τη δεκαετία του 1930 το νησί και να εγκαθίστανται στην Ακαρνανία. Ο ίδιος λόγος αργότερα οδήγησε τον μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο να μαθητεύσει στους φημισμένους μαχαιροποιούς Πάνο και Πέτρο Κατωπόδη και να ασχοληθεί με την κατασκευή λευκαδίτικων μαχαιριών. Από αυτούς έμαθε την τεχνική της βαφής και της κατασκευής της μπρούντζινης λαβής. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος χρησιμοποίησε ως πρότυπο όλα αυτά τα χρόνια το τεχνικό ύφος και τα μαχαίρια του Πάνου Κατωπόδη, καθώς τα

²⁶⁸ Φλωράκης Αλέκος Ε., «Η εθνογραφική τεχνολογία. Όψεις θεωρίας και εφαρμογής», *Εθνολογία*, 6-7, (1998-1999), σ. 32

μαχαίρια αυτά είχαν την αποδοχή και την αναγνώριση από όλα τα μέλη της κοινότητας στην οποία ζούσε και εργαζόταν.

Στην πενήντάχρονη επαγγελματική του διαδρομή ο Παναγιώτης Ρηγάλος εφάρμοσε και κάποιες προσωπικές παρεμβάσεις-καινοτομίες, οι οποίες όμως δεν αλλοιώνουν το χαρακτήρα και το ύφος του λευκαδίτικου μαχαιριού. Η σημαντικότερη καινοτομία ήταν η κατασκευή μπρούντζινης θήκης, στην οποία όμως διατήρησε τα ίδια μοτίβα και θέματα με την μπρούντζινη λαβή. Αργότερα πρόσθεσε και άλλα μοτίβα, κυρίως σε μαχαίρια τα οποία προορίζονταν για την προσωπική του συλλογή, επηρεασμένα από μαχαίρια και σπάθες αγωνιστών του 1821, τα οποία είδε και μελέτησε σε μουσειακές συλλογές και σε σχετικά βιβλία ή ήρθαν στα χέρια του για επισκευή. Γενικά τα μαχαίρια του κατασκευάζονται με βάση προκαθορισμένους τύπους, αποδεκτούς από τους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής. Η προσωπική εκτέλεση του τεχνίτη και οι διάφορες καινοτομίες εντάσσονται ασυνείδητα μέσα στα παραδοσιακά πλαίσια.

Ο μάστορας από τα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής του διαδρομής υπογράφει τα μαχαίρια του με τα αρχικά του ονόματός του Π.Σ.Ρ., καθώς πιστεύει ότι τα έργα του είναι πολύ καλής ποιότητας και πρέπει να ξεχωρίζουν από άλλα που τους μοιάζουν. Το ίδιο έκανε και ο δάσκαλός του και ξακουστός μαχαιροποιός Πάνος Κατωπόδης. Επίσης, με το πέρασμα των χρόνων τα μαχαίρια του έγιναν γνωστά και σε περιοχές αρκετά χιλιόμετρα μακριά από το χωριό του. Αρκετοί πελάτες του ζουν στο Αγρίνιο ή στην Αθήνα και τον έχουν γνωρίσει είτε από ειδικά αφιερώματα στον τύπο και στην τηλεόραση, είτε από αντικέρ με τους οποίους έχει κατά καιρούς συνεργαστεί για την επισκευή παλιών μαχαιριών και όπλων. Η φήμη του έχει απλωθεί σε μεγάλη γεωγραφική έκταση, στην οποία δεν είναι αναγνωρίσιμος από όλους. Με την υπογραφή των έργων του εγγυάται την ποιότητα και την αυθεντικότητα των μαχαιριών του σε ανθρώπους που δε γνωρίζει και δεν τον γνωρίζουν προσωπικά, καθώς κάποιες παραγγελίες γίνονται τηλεφωνικά.

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος όλα αυτά τα χρόνια κοντά στην κύρια τεχνική του σιδηρουργού μετέχει και σε συναφείς τεχνικές. Στα πρώτα του βήματα στο παλιό χωριό παρήγαγε μόνος του ξυλοκάρβουνα για τις ανάγκες του εργαστηρίου του. Στα πλαίσια της κατασκευής λευκαδίτικων μαχαιριών χρησιμοποιεί υλικά τα οποία επιδέχονται διαφορετική τεχνική κατεργασία κάθε φορά. Χρησιμοποιεί διάφορα υλικά: ατσάλι, φύλλα μπρούντζου-ορείχαλκου, κέρατα ζώων, ξύλο καρδιάς και διάφορες τεχνικές διαδικασίες:

σφυρηλάτηση, βαφή, εγχάραξη με νιτρικό οξύ, δημιουργία σχεδίων με χτυπήματα, αλλά και χαραχτά, κασσιτεροκόλληση, ασημοκόλληση, αφαίρεση τμημάτων ύλης με λίμα ή με ράσπα, ακόνισμα με τον σφυριδοτροχό ή το λαδάκονο κ.α. Ακόμη κατά την επισκευή παλαιών όπλων κατασκευάζει ατσάλινους μηχανισμούς εκπυρσοκρότησης, ξύλινα κοντάκια και άλλα μεταλλικά ή ξύλινα εξαρτήματα.

Η οργάνωση της χειροτεχνικής παραγωγής του Παναγιώτη Ρηγάλου κινείται σε πλαίσια επαγγελματικά, καθώς στηρίζεται σε εξειδικευμένη γνώση και αποβλέπει στην πώληση των προϊόντων. Αποτελεί την κύρια απασχόληση του μάστορα σε οργανωμένο και καλά εξοπλισμένο «παραδοσιακό»²⁶⁹ εργαστήριο.

Από την αρχή της λειτουργίας του και μέχρι το 1988 το εργαστήριο λειτούργησε σε οικογενειακή βάση. Τα πρώτα δέκα χρόνια είχε για βοηθό μόνο τον πατέρα του. Από το 1970 και μέχρι το 1980 δούλευε στο εργαστήριο και ο αδερφός του μάστορα, Βάιος Ρηγάλος, στην αρχή ως εκπαιδευόμενος-βοηθός και αργότερα ως μάστορας στην κατασκευή σιδερένιων γεωργικών εργαλείων. *«Δεν είχε όμως μεγάλο ζήλο για τη δουλειά αυτή και τα παράτησε»*. Ο πατέρας του συνέχισε να βοηθάει, όπως μπορούσε, μέχρι το 1988 που πέθανε. Σάρωνε-σκούπιζε το μαγαζί, άναβε το καμίνι, το οποίο ο Παναγιώτης έβρισκε έτοιμο και ξεκινούσε κατευθείαν δουλειά χωρίς να χάνει χρόνο, έφτιαχνε τα στείλιάρια για τα γεωργικά εργαλεία και τα εργαλεία του μάστορα κ.α..

Η επιχείρηση μέχρι τη δεκαετία του 1980 είναι οικογενειακή με κοινό ταμείο. Από τα έσοδα καλύπτονται πρώτα οι ανάγκες της διευρυμένης οικογένειας, καθώς ζουν μαζί οι γονείς του μάστορα, τα ανύπαντρα αδέρφια του και ο μάστορας με τη γυναίκα του και τα παιδιά του για ένα σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα. Την οικονομική διαχείριση είχε αναλάβει ο πατέρας του μάστορα, Σταύρος Ρηγάλος. Στην εργασία και τις συναλλαγές με τους πελάτες τον πρώτο λόγο είχε ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος.

Από το 1988 και μέχρι σήμερα ο Παναγιώτης Ρηγάλος είναι ταυτόχρονα ιδιοκτήτης του εργαστηρίου, κατασκευαστής και πωλητής των προϊόντων του. Είναι ο μοναδικός μάστορας στο εργαστήριο, ενώ ευκαιριακά βοηθά σε κάποιες επιμέρους

²⁶⁹ Για τον όρο «παραδοσιακό» εργαστήριο Βλ. Ολυμπίτου Ευδοκία, «Τεχνικά επαγγέλματα και εργαστήρια στα νησιά του Αιγαίου», *Σύγχρονα Θέματα*, 78-79 (2001), σ. 127. Βλ. επίσης στη σ. 16

διαδικασίες ο μεγαλύτερος γιος του, ο Σταύρος Ρηγάλος.

Στο ξεκίνημά του όμως ως μάστορας αντιμετώπισε πολλές δυσκολίες. Δούλευε με πολύ μεράκι, έφτιαχνε πολύ καλά εργαλεία και ζητούσε να πληρωθεί ανάλογα. Ο κόσμος όμως, αναγνώριζε την ποιότητα των προϊόντων του, αλλά προτιμούσε τα φτηνά εργαλεία του μάστορα από τον Αστακό για καθαρά οικονομικούς λόγους. Αναγκάστηκε να περιορίσει την κατασκευή μαχαιριών γιατί απαιτούσε πολλή δουλειά, για την οποία οι περισσότεροι πελάτες δεν ήταν διατεθειμένοι να πληρώσουν ανάλογο τίμημα.

Έτσι, για πολλά χρόνια έφτιαχνε κυρίως υνιά, πόρτες σιδερένιες και κάγκελα. Δούλευε όλη την ημέρα μέχρι που νύχτωνε. Δε σταματούσε το μεσημέρι για ξεκούραση. Δούλευε επίσης όλες τις εποχές, και χειμώνα και καλοκαίρι. *«Δεν είχαμε τότε ώρες κοινής ησυχίας. Δούλευαμι όλη μέρα»*. Από το 1974 άρχισε να κάνει ένα μικρό διάλειμμα για ξεκούραση το μεσημέρι, αλλά μόνο το καλοκαίρι. Την άνοιξη είχε περισσότερη δουλειά στα γεωργικά μηχανήματα, ενώ πόρτες, παράθυρα και κάγκελα έφτιαχνε όλο το χρόνο.

Παρά τον ανταγωνισμό συνέχισε να φτιάχνει τα εργαλεία και τις σιδηροκατασκευές όσο καλύτερα μπορούσε, διατηρώντας και τις τιμές σε λογικά επίπεδα. Αυτό του εξασφάλισε σταθερή πελατεία από απαιτητικούς πελάτες στην ευρύτερη περιοχή. Είχε πελάτες από το χωριό του, τον Καραϊσκάκη, από όλα τα γύρω χωριά του Δήμου Αστακού, αλλά και από τα άλλα απομακρυσμένα χωριά του Ξηρόμερου, όπως τον Αετό, την Κατούνα, τις Φυτείες, το Αρχοντοχώρι, την Καντήλα, το Μύτικα, το Λεσίνι, το Νεοχώρι και την Κατοχή.

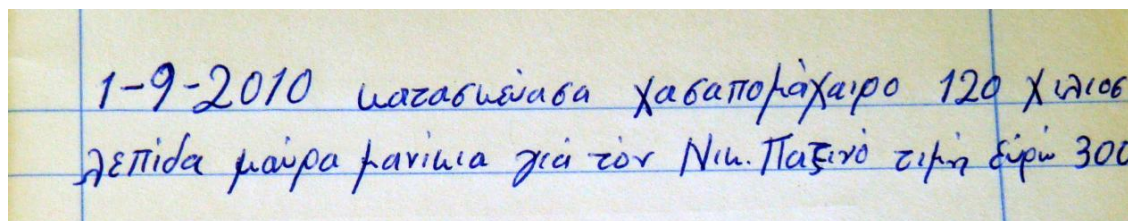
Ο Παναγιώτης Ρηγάλος δούλευε μόνιμα στο εργαστήριό του. Εκεί γινόταν οι παραγγελίες και οι συναλλαγές με τους πελάτες. Δεν πήγε ποτέ σε παζάρι, εμποροπανηγύρεις ή περιοδείες, για να πουλήσει τα προϊόντα του. Ουδέποτε συνεργάστηκε με μεταπωλητές (εμπόρους, γυρολόγους,πραματευτάδες) για την προώθηση των προϊόντων του στην αγορά. Πίστευε ότι είναι καλός μάστορας και γνωστός στην περιοχή του και ότι όποιος ενδιαφερόταν πραγματικά για καλή δουλειά θα τον επισκεπτόταν στο εργαστήριό του.

Η δουλειά του σιδερά παρουσίασε κρίση στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Από τότε ο μάστορας ασχολείται περισσότερο με την κατασκευή των μαχαιριών. Κατασκευάζει μαχαίρια μόνο κατόπιν παραγγελίας. Το κάνει από μεράκι, αλλά και από συμφέρον. Τα μαχαίρια γίνονται σύμφωνα με την παλιά τεχνική των σφυρήλατων λευκαδίτικων

μαχαιριών. Οι απαιτήσεις των πελατών καθορίζουν την τελική μορφή –σχέδια, δίστιχα, μπρούντζινα, ασημένια ή κεράτινα μανίκια, μπρούντζινη, ασημένια ή ξύλινη θήκη, κ.α.- και την τελική τιμή.

Ακόμη το ύψος της τιμής ενός χειροποίητου μαχαιριού εξαρτάται από το αν η λάμα έχει μία κόψη ή αν είναι δίκοπη. Η δίκοπη λάμα είναι πολύ πιο δύσκολη στην κατασκευή από μία λάμα απλής κόψης, με αποτέλεσμα να έχει υψηλότερο κόστος. Επίσης, η τιμή-αξία του χειροποίητου μαχαιριού καθορίζεται και από τον τρόπο κατασκευής του. Για παράδειγμα, μία λάμα, η οποία σφυρηλατήθηκε πολλές φορές μέχρι να πάρει το σχήμα της, αξίζει περισσότερα από μία ίδια λάμα που κατασκευάστηκε με αφαίρεση υλικού από μια ατσάλινη ράβδο, γιατί για τη σφυρηλατημένη λάμα απαιτείται πολύς χρόνος και περισσότερος κόπος²⁷⁰.

Ένα μικρό καμομάχαιρο του Παναγιώτη Ρηγάλου με μπρούντζινα μανίκια και μπρούντζινη θήκη κοστίζει σήμερα 1.200 Ευρώ, ενώ η τιμή για ένα αντίστοιχο μεγάλο καμομάχαιρο κυμαίνεται στα 1.500 Ευρώ. Η τιμή-αξία των καμομάχαιρων με κεράτινη λαβή και ξύλινη θήκη είναι αρκετά πιο χαμηλή.



Εικ. 123: Απόσπασμα από τετράδιο του μάστορα Παν. Ρηγάλου, στο οποίο σημειώνει τις εργασίες που έκανε και τις τιμές με τις οποίες αμείφθηκε.

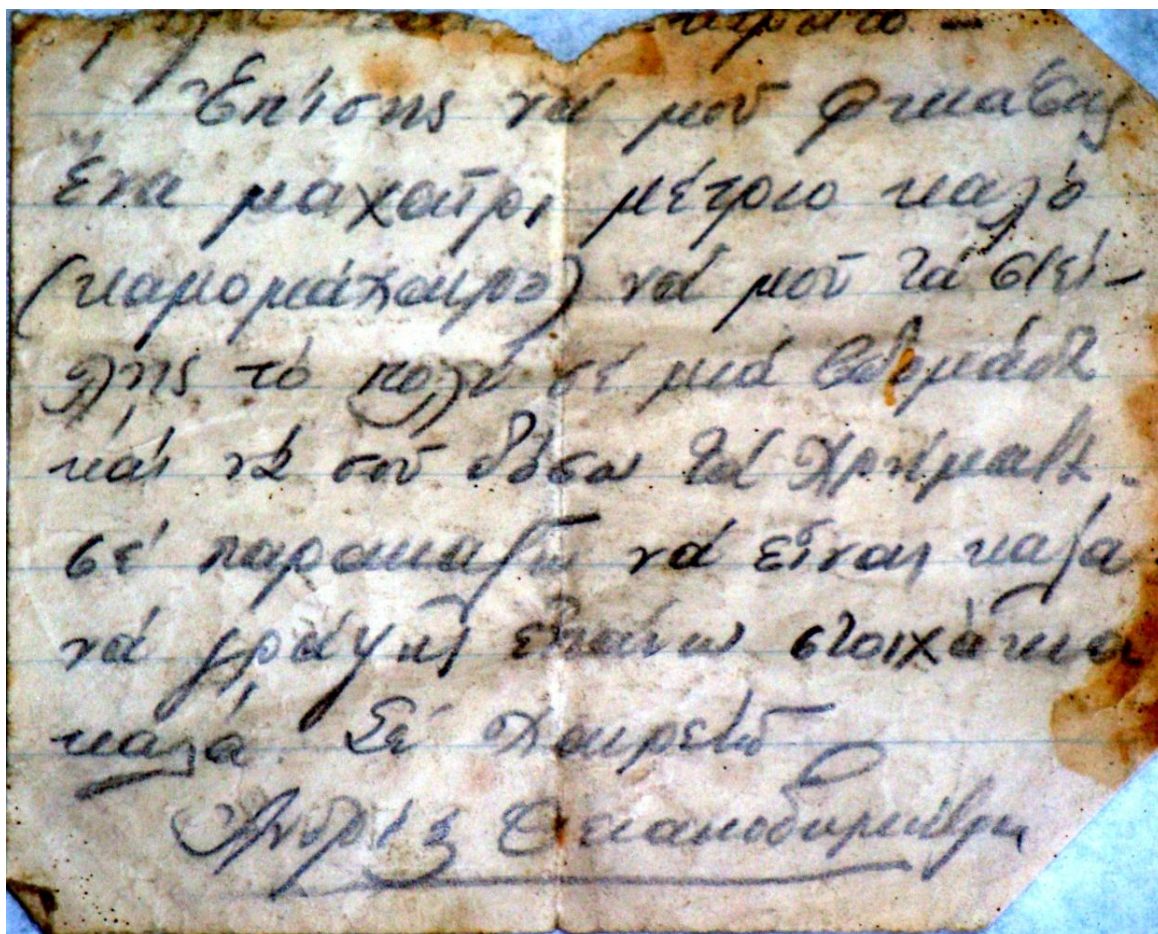
Οι πελάτες συνήθως επισκέπτονταν το εργαστήριο του μαχαιροποιού και εκεί γίνονταν οι συμφωνίες, οι οποίες κατά κανόνα ήταν προφορικές. Μερικές φορές όμως οι παραγγελίες μεταφέρονταν στους μαχαιροποιούς από κοινό γνωστό του μάστορα και του πελάτη ή με αλληλογραφία, εάν ο πελάτης ήταν γνωστός και φερέγγυος. Ακόμη για την παράδοση του μαχαιριού και την παραλαβή των χρημάτων μεσολαβούσε κάποιες φορές

²⁷⁰ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος. Βλ. και Πετρούλιας Νικήτας, *Το χειροποίητο μαχαίρι*, Σάββατο, 18 Απριλίου 2009, στο <http://www.skilia.gr/outdoor-equipment/926-handmade-knife.html>

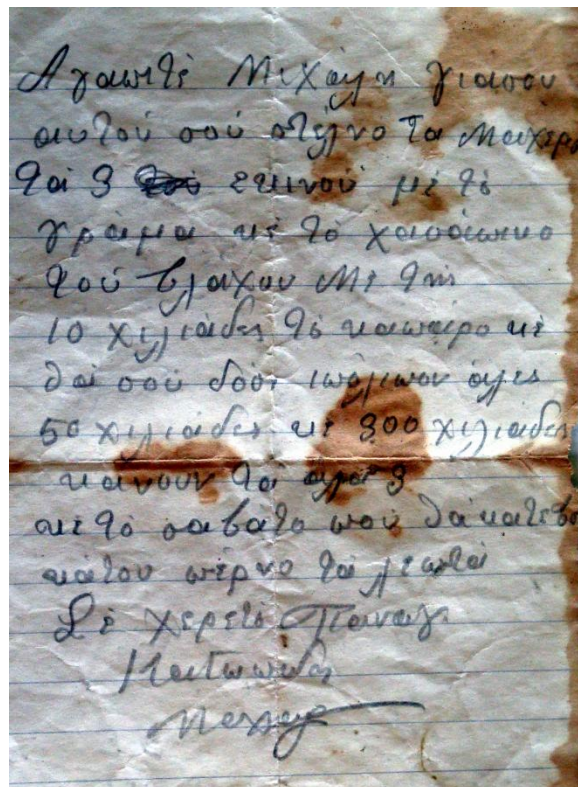
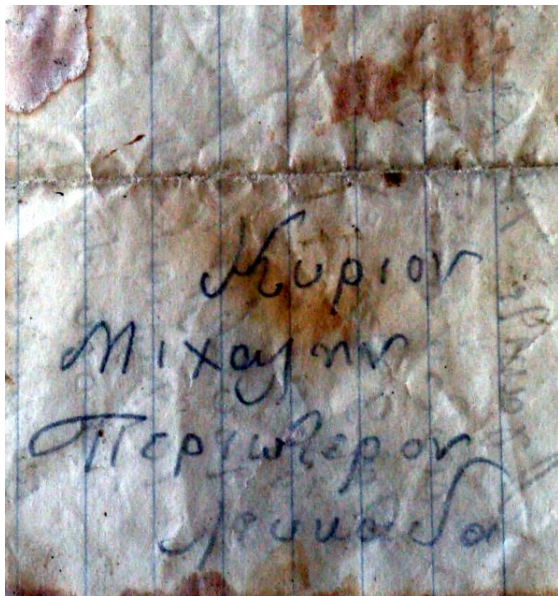
Ο Νικήτας Πετρούλιας είναι Έλληνας που διαπρέπει στο εξωτερικό (Ιταλία) ως κατασκευαστής χειροποίητων μαχαιριών.

συνεργάτης των μαχαιροποιών σε κεντρικό σημείο της αγοράς.

Στο αρχείο της οικογένειας του Πάνου Ι. Καταπόδη, εγγονού του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη σώζονται δύο σημειώματα-γράμματα (απεικονίζονται στις παρακάτω φωτογραφίες) ενδεικτικά του τρόπου με τον οποίο γίνονταν μερικές φορές οι παραγγελίες για την κατασκευή των μαχαιριών και η παράδοσή τους στους πελάτες. Στο πρώτο σημείωμα κάποιος Ανδρέας Θειακοδημήτρης παρήγγειλε μεταξύ άλλων μαχαιριών -«σε παρακαλώ να είναι καλά»- στο μαστρο-Πάνο Κατωπόδη στον Πόρο της Λευκάδας «ένα μαχαίρι μέτριο καλό», δηλαδή ένα καμομάχαιο μετρίου μεγέθους με μπρούντζινα μανίκια, και ζητά από το μάστορα να του γράψει επάνω στη λάμα «στοιχάκια καλά». Ακόμη του ζητά να το κατασκευάσει και να του το στείλει το πολύ σε μια βδομάδα.



Εικ. 124: Σημείωμα-γράμμα του Ανδρέα Θειακοδημήτρη προς το μαστρο-Πάνο Κατωπόδη. «... Επίσης να μου φτιάξεις ένα μαχαίρι μέτριο καλό (καμομάχαιο) να μου τα στείλεις το πολύ σε μια βδομάδα και να σου δώσω τα χρήματα. Σε παρακαλώ να είναι καλά. Να γράφεις στοιχάκια καλά. Σε χαιρετώ Ανδρέας Θειακοδημήτρης» (Αρχείο οικ. Πάνου Ι. Καταπόδη).



Εικ. 125, 126: Σημείωμα-γράμμα του Πάνου Κατωπόδη προς τον «Κύριον Μιχαήλν Περίπτερον λευκάδα».
(Αρχείο οικ. Πάνου Ι. Καταπόδη)

Σε άλλο σημείωμα-γράμμα του Πάνου Κατωπόδη προς τον «Κύριον Μιχαήλν Περίπτερον λευκάδα» υπάρχει το παρακάτω κείμενο: «Αγαπητέ Μιχαήλν γιάσου αυτού σου στέλνω τα Μαχέρια τα 3 εκινού με το γράμα κε το χασάπικο του βλάχου Με της 10 χιλιάδες το καπάρο κε θα σου δόσι υπόλιπον άλες 50 χιλιάδες κε 300 χιλιάδες κάνουν τα άλα 3 κε το σαβάτο που θα κατεβό κάτου πέρνω τα λεπτά Σε χερετό Παναγ. Κατωπόδη Μαχαιράς».

Από το σημείωμα αυτό του Πάνου Κατωπόδη, το οποίο συνόδευε δέμα με μαχαίρια, παρατηρούμε τα εξής: α) Μερικές φορές δινόταν καπάρος, δηλαδή προκαταβολή στο μάστορα ταυτόχρονα με την παραγγελία, άλλες φορές πάλι όχι, ενώ η εξώφληση γινόταν συνήθως με την παράδοση της παραγγελίας. β) Η παράδοση των μαχαιριών στους πελάτες γινόταν και μέσω συνεργατών²⁷¹, γ) Η τιμή για ένα χασαπομάχαιο ήταν εξήντα χιλιάδες δραχμές και για τρία μαχαίρια –ίσως τρία

²⁷¹ Σε λευκαδίτικο μαχαίρι του Κώστα Δημητρακάκη υπάρχει η σφραγίδα ΠΚΜΠ. Πρόκειται για μαχαίρι του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη, το οποίο κατασκευάστηκε το 1940. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος εκτιμά ότι πρόκειται για συνεργασία του Παναγιώτη Κατωπόδη και κάποιου άλλου με τα αρχικά ΜΠ. Ο συνεργάτης με τα αρχικά ΜΠ μπορεί να είναι ο Μιχαήλς Π. με το περίπτερο στη Λευκάδα.

καμομάχαιρα- ήταν τριακόσιες χιλιάδες δραχμές. Δυστυχώς δεν υπάρχουν ημερομηνίες ή χρονολογία στα σημειώματα αυτά, οι οποίες να φανερώνουν το χρόνο της συναλλαγής.

Οι σχέσεις του μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου με τους πελάτες του μέχρι το 1992 ήταν άμεσες και προσωπικές, καθώς ήταν όλοι τους γνωστοί του και κατοικούσαν στην ευρύτερη περιοχή του Ξηρόμερου. Σχεδόν πάντα προηγείτο η παραγγελία και ακολουθούσε η εκτέλεση και η εξώφληση. Η συμφωνία ήταν προφορική και σπάνια δημιουργούνταν προβλήματα με τους πελάτες²⁷². Τις περισσότερες φορές η πληρωμή γινόταν με χρήματα, ενώ υπήρχαν και κάποιοι πελάτες του ψαράδες, οι οποίοι τον πλήρωναν με είδος -ψάρια και θαλασσινά.

Μετά το 1992 ο Παναγιώτης Ρηγάλος κατασκευάζει κυρίως μαχαίρια, χαντζάρια, σπαθιά και παράλληλα επισκευάζει καριοφίλια, κουμπούρες, γιαταγάνια, σπάθες, μαχαίρια, χαντζάρια κ.α.. Πελάτες του τώρα είναι συλλέκτες παραδοσιακών όπλων, γιατροί, δικηγόροι, συμβολαιογράφοι, οι οποίοι κατοικούν σε αστικά κέντρα -Αθήνα, Αγρίνιο, Ναύπακτο-, αλλά και μερικοί κάτοικοι των χωριών της περιοχής. Όλοι τους αναγνωρίζουν την αξία των χειροποίητων σφυρήλατων μαχαιριών και πληρώνουν ανάλογα.

Τώρα με αρκετούς από τους πελάτες του ο μάστορας δε γνωρίζεται προσωπικά και οι σχέσεις τους είναι τυπικές και καθαρά επαγγελματικές. Κάποιοι είναι γνωστοί φίλων του ή παλιών του πελατών. Μερικοί όμως είναι παλιοί πελάτες και άνθρωποι με τους οποίους γνωρίζεται και συναλλάσσεται χρόνια. Οι συμφωνίες εξακολουθούν να γίνονται προφορικά, ενώ κάποιες παραγγελίες δίνονται και τηλεφωνικά. Απ' όλους αυτούς μόνο μια φορά είχε δυσκολίες, με κάποιον δικηγόρο. Του παράγγειλε καμομάχαιρο και μετά απέφευγε να το πληρώσει, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Παναγιώτη Ρηγάλου:

«Του πήγα το μαχαίρι, που μου παρήγγειλε και δε μου το πλήρωσε. Μου είπε:

-Α, τα μαχαίρια αυτά τα βρίσκεις με δέκα χιλιάρικα.

-Με δέκα χιλιάρικα; Πού του 'βρες με δέκα χιλιάρικα αυτό το μαχαίρι; Τι;

Μαχαίρι απ' το Βερόπουλο είναι για την κουζίνα;

-Ε, λέει, δεν έχουν και τόση αξία...

²⁷² Μια φορά μόνο κάποιος πελάτης τού παράλλειλε ειδικό τσεκούρι, για να το χρησιμοποιεί στο αμπέλι του και τελικά δεν ήρθε ποτέ να το παραλάβει και να το πληρώσει.

Είναι κανονιέρης ο δικηγόρος αυτός. Πήγα με τρόπο άλλη μέρα και του το πήρα το μαχαίρι. Κι θα σ' που μι ποιον τρόπο του το πήρα. Δεν μπόρ'γα να ησυχάσω. Να μ' πάρ' του μαχαίρι τζάμπα; Να μι γιλάσει ου δικηγόρος; Τον παίρνω τηλέφωνο, λοιπόν, “ποια μέρα θα είσαι στο γραφείο σ', λέω, να έχεις το μαχαίρι εκεί, γιατί θα φέρω δυο πελάτες για να το ειδούνε. Να πάρω παραγγελία, γιατί δεν έχουν δει έργα μου”, τ'λέω. Μου 'πε αυτός ποια μέρα. Πάω λοιπόν, εκεί.

-Το 'φερεις το μαχαίρι;

-Το 'φερα μ'λέει. Πού είναι οι πελάτες;

-Άστα λέω, έχω ανάγκη να δουλέψω και μ' τ'νάζουντι. Ο ένας μου 'πε ότι είναι άρρωστος, ο άλλος πάει σε δ'λειά κι πρέπει να τ'ς του πάω εκεί να του ιδούν.

-Α, εντάξει, μ'λέει.

Του πήρα λοιπόν, πήγα στον λιουφουρείου κι ήρθα σπίτι μ'. Έτσι έκαμα και του πήρα το μαχαίρι πίσω».

Μερικοί από τους πελάτες για τους οποίους ο Παναγιώτης Ρηγάλος κατασκεύασε μαχαίρια και χαντζάρια ή επισκεύασε όπλα, μαχαίρια και σπαθιά τα τελευταία είκοσι χρόνια αναφέρονται στη συνέχεια:

Βάιος Καρφής από τα Βλιζιανά Ξηρομέρου. Παρήγγειλε το 1993 στο μάστορα και του έφτιαξε ένα μικρό καμομάχαιρο με μπρούντζινη θήκη. Παρόμοιο μαχαίρι έφτιαξε ο Παναγιώτης Ρηγάλος και στον αδερφό του Βάιου Καρφή, το Νίκο Καρφή που μένει μόνιμα στον Αστακό.

«Το μαχαίρι αυτό το έφκιασα το 1993. Ο Πάνος είναι ένας απ' τ'ς καλύτερους τεχνίτες που έχω γνωρίσει. Τα μαχαίρια του είναι μοναδικά. Δεν κυκλοφοράνε πολλά τέτοια. Λίγοι κάνουν αυτό το έργο π' κάνει ο Πάνος. Είναι τέλειος μάστορας. Έχει πολύ προσωπική εργασία και καθαρή δουλειά... Αυτό το μαχαίρι το έχω για διακοσμητικό στο σπίτι, επειδή μου αρέσει. Δεν το χρησιμοποιώ πουθενά. Πάντως είναι καλό το μαχαίρι. Μπορείς, άμα θέλ'ς, να σφάξεις κάνα γ'ρούνη τα Χριστούγεννα»²⁷³.

«Είναι αυτό το μαχαίρι που βλέπεις. Είναι χειροποίητο, είναι ένα καλό μαχαίρι.

²⁷³ Πληρ. Βάιος Καρφής

Το έχω τώρα, το χρησιμοποιώ, πηγαίνω για κυνήγι, το παίρνω μαζί μου, το χρησιμοποιώ όπου χρειαστεί. Σφάζω μ' αυτό ένα ζώο, το γδέρνω, τέτοια πράγματα»²⁷⁴.

Παναγιώτης Λιβιτσάνης από την Κανδήλα Ξηρομέρου. Παρήγγειλε το 1996 στον Παναγιώτη Ρηγάλο και του κατασκεύασε δύο μικρά καμομάχαιρα με μπρούντζινα μανίκια και μπρούντζινη θήκη. Τα μαχαίρια αυτά ο Λιβιτσάνης τα έκανε δώρο σε δύο πολύ καλούς του φίλους που ζουν στο Τορόντο του Καναδά. Το ένα, που είχε πάνω στη λάμα τον ήλιο της Βεργίνας, το χάρισε στο Θεόδωρο (Τεντ) Νικολάου, γεννημένο στη Φλώρινα και το άλλο στο Βασίλειο Λύτρα, γεννημένο στην Κανδήλα Ξηρομέρου.

«Ήθελα να κάνω στους φίλους μου κάποιο δώρο ξεχωριστό και μοναδικό και θεώρησα τα μαχαίρια του Παναγιώτη Ρηγάλου ως την καλύτερη λύση...

Ο άνθρωπος αυτός (ο Παναγιώτης Ρηγάλος) κάνει πολύ καλή δουλειά. Φτιάχνει τα μαχαίρια με πολύ πάθος, με μεράκι. Έχει λόξα με τη δουλειά του. Αγαπά τα μαχαίρια του σαν παιδιά του. Τα κρατάει με προσοχή, τα χαϊδεύει, τους φέρεται λες και έχουν ψυχή!»²⁷⁵.

Παναγιώτης Καρέλλης από τον Αετό Ξηρομέρου. Έχει στην κατοχή του μαχαίρι του Παναγιώτη Ρηγάλου, το οποίο του το έκανε δώρο κάποιος φίλος του.

«Γνωρίζω τον Πάνο πολλά χρόνια. Είναι ο μεγαλύτερος πατεντάς. Ό,τι φτιάξει, είναι αθάνατο. Φτιάχνει τα πάντα. Ό,τι δει το μάτι του, φκιάνει το χέρι του. Ό,τι πατέντα θες, τη φκιάνει. Σα μάστορας δεν πιάνεται πουθενά...

Έχω μαχαίρι του Πάνου, αλλά μου το 'δωσε άλλος. Το έχω έτσι, διακοσμητικό για το τζάκι. Είναι μοναδικό κομμάτι. Έχει συλλεκτική αξία»²⁷⁶.

Αθανάσιος Τσαπραΐλης από τον Κουβαρά Ξηρομέρου, κάτοικος Αγρινίου. Γνώρισε το μάστορα από κοινό γνωστό τους και του παρήγγειλε το 1999 ένα χαντζάρι με κεράτινη

²⁷⁴ Πληρ. Νίκος Καρφής

²⁷⁵ Πληρ. Παναγιώτης Λιβιτσάνης

²⁷⁶ Πληρ. Παναγιώτης Καρέλλης

λαβή και μπρούντζινη θήκη.

«Το χαντζάρι αυτό το είχα φτιάξει το '99. Το είχα φτιάξει τότε 150.000 δραχμές. Μου άρεσε πολύ...

Αυτό πάνω γράφει για το Ξηρόμερο... Αυτό το ζήτησα εγώ να το γράψει...

Είναι μεγάλος τεχνίτης! Μόλις πας εκεί και δεις τις σπάθες και τα μαχαίρια του, ενθουσιάζεσαι... Σε κερδίζει και με τον τρόπο που σου μιλάει. Έχει τις γνώσεις και δεν είναι ένας τυχαίος που κοιτάει να σου τα πάρει, να σ' εκμεταλλευτεί. Το βλέπεις, ο άνθρωπος τόχει μεράκι»²⁷⁷.

Δημήτριος Παναγιωτόπουλος από την Ναύπακτο, συμβολαιογράφος στον Αστακό. Παρήγγειλε στο μάστορα και του κατασκεύασε ένα χαντζάρι με κεράτινη διχαλωτή λαβή και μπρούντζινη θήκη.

«Του παρήγγειλα και μου 'φτιαξε ένα μαχαίρι-χαντζάρι. Πάνω στη λάμα έχει σχεδιάσει το φρούριο της Ναυπάκτου... Είναι εξαιρετο μαχαίρι. Το 'χω τώρα περίπου δέκα, δεκαπέντε χρόνια.

Το έχω στο σπίτι μου, όχι βέβαια σε περίοπτη θέση, αλλά κλειδωμένο κάπου, γιατί είναι επικίνδυνο και αν το πάρει κάποιος που δεν ξέρει, μπορεί να κοπεί, καθώς είναι κοφτερό σαν ξυράφι. Όταν έρθει η κουβέντα για μαχαίρια ή κατασκευές αυτού του είδους το επιδεικνύω στους επισκέπτες. Δεν το χρησιμοποιώ πουθενά ούτε έχω κόψει ποτέ κάτι με αυτό, κρέας, ψωμί ή οτιδήποτε. Είναι για μένα ένα αντικείμενο με συλλεκτική αξία. Θα το φέρω μια μέρα να το δεις και να το φωτογραφίσεις»²⁷⁸.

Ράππος Νικόλαος από την Κονοπίνα Ξηρομέρου. Παρήγγειλε στο μάστορα και του κατασκεύασε ένα καμομάχαιο.

Βασίλειος Τσίνας, γιατρός καρδιολόγος, κάτοικος Αθηνών. Παρήγγειλε το 2008

²⁷⁷ Πληρ. Αθανάσιος τσαπραΐλης

²⁷⁸ Πληρ. Δημήτριος Παναγιωτόπουλος

στο μάστορα μικρό καμομάχαιο (μήκος λεπίδας 21 εκ.) με μπρούντζινη θήκη και μπρούντζινη λαβή έναντι 1.200 Ευρώ.

Ο Νικόλαος Παζινός παρήγγειλε το 2010 χασαπομάχαιο (μήκος λεπίδας 120 χιλ.) με μαύρα μανίκια.

Ο Γιάννης Κάτσιος από τη Λεπενού Αιτωλοακαρνανίας παρήγγειλε στο μάστορα και του κατασκεύασε μπρούντζινη θήκη για παλιό πορσάνικο καμομάχαιο.

Επίσης, ο Παναγιώτης Ρηγάλος επισκευάζει μαχαίρια, σπάθες, γιαταγάνια, καριοφίλια, κουμπούρια κ.α. Ενδεικτικά αναφέρουμε δύο τέτοιες περιπτώσεις:

Το 2005, επισκεύασε μια κουμπούρα του βουλευτή και πολιτικού μηχανικού, Βασίλη Κορκολόπουλου:

«Ήταν μια καλή κουμπούρα ασημένια με σαβάτ, στην οποία έλειπε ολόκληρος ο μηχανισμός. Την είχε πάει στο Λονδίνο, αλλά δεν μπόρεσαν να τη φτιάξουν. Την έφερε σε μένα και την έφτιαξα, αφού κατασκεύασα εξ ολοκλήρου καινούριο μηχανισμό. Πληρώθηκα για την επισκευή αυτή 1200 ευρώ»²⁷⁹.

Το 2007 επισκεύασε τις λαβές σε τρία σπαθιά του Τζιρτζιλάκη, από την Κρήτη και πληρώθηκε γι' αυτό 900 ευρώ.

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος, αν και προέρχεται από οικογένεια με κτηνοτροφική παράδοση, από πολύ νωρίς είχε επιλέξει να γίνει τεχνίτης. Καθοριστικό ρόλο γι' αυτό έπαιξε η γνωριμία του με τον πλανόδιο σιδερά-γύφτο Μήτσο Τσιρικλό που κάθε καλοκαίρι ερχόταν στο παλιό χωριό Καραϊσκάκη και εργαζόταν για περισσότερο από ένα μήνα στο τσαντίρι του στο χώρο του δημοτικού σχολείου. Ο μικρός Παναγιώτης –δεν πήγαινε ακόμη στο σχολείο– πήγαινε στο τσαντίρι του γύφτου και τον παρακολουθούσε με θαυμασμό ώρες πολλές. Θεωρεί ότι απ' αυτόν πήρε τα πρώτα μαθήματα στη σιδηρουργία.

²⁷⁹ Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

Οι κάτοικοι του χωριού του δεν είχαν σε μεγάλη εκτίμηση τους σιδηρουργούς, τους οποίους αποκαλούσαν υποτιμητικά γύφτους, κυρίως γιατί ήταν βρώμικοι και μαυρισμένοι από την ενασχόληση με τα κάρβουνα και τα σίδερα. Παρόλα αυτά εκτιμούσαν ιδιαίτερα και επαινούσαν με κάθε ευκαιρία τους καλούς μαστόρους, σιδηρουργούς και μαχαιροποιούς. Ο σιδηρουργός Παντελής Γαζής από τον Αστακό, ο μαχαιροποιός Πάνος Κατωπόδης από τον Πόρο της Λευκάδας και τα έργα τους αποτελούσαν αντικείμενο θαυμασμού και ευνοϊκών σχολίων στις συζητήσεις στα καφενεία, αλλά και στα σπίτια του χωριού του. Πολλές φορές ο μικρός Παναγιώτης άκουσε τον πατέρα του και άλλους συγχωριανούς του να μιλούν γι' αυτούς με τα καλύτερα λόγια και είχε βάλει στόχο να γίνει καλός μάστορας σαν αυτούς.

Εκτιμά ότι, με την επίπονη και σχολαστική δουλειά όλα αυτά τα χρόνια, την επιμονή στη λεπτομέρεια και την ποιότητα των υλικών που χρησιμοποιεί, αλλά και σε όσα τον δίδαξαν οι δάσκαλοί του, τα έργα του ξεχωρίζουν και οι συγχωριανοί του, αλλά και οι πελάτες του στα διάφορα μέρη της Ελλάδας, τον εκτιμούν και τον αναγνωρίζουν ως έναν πραγματικά καλό τεχνίτη. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα σχόλια των πελατών του, αλλά και των συναδέλφων του μαχαιροποιών από τη Λευκάδα, οι οποίοι μίλησαν για τον μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο με επαινετικά λόγια χαρακτηρίζοντάς τον «μεγάλο τεχνίτη»²⁸⁰, «τέλειο μάστορα»²⁸¹, «τον μεγαλύτερο πατεντά»²⁸², «καλύτερο ίσως κι απ' τους παλιότερους μαχαιροποιούς της Λευκάδας»²⁸³, «σπουδαίο μάστορα και δάσκαλο»²⁸⁴, «τον μοναδικό που κατασκευάζει αυθεντικά λευκαδίτικα μαχαίρια σήμερα»²⁸⁵, «Τα μαχαίρια του Πάνου του

²⁸⁰ Πληρ. Αθανάσιος Τσαπραΐλης

²⁸¹ Πληρ. Βάιος Καρφής

²⁸² Πληρ. Παναγιώτης Καρέλλης

²⁸³ «Η γνώμη μου για το μαστρο-Πάνο Ρηγάλο είναι ότι τέτοιος μάστορας δεν υπάρχει στον ελληνικό χώρο, ούτε στα Βαλκάνια, θα πω κι ακόμα στην Ευρώπη. Τον θεωρώ καλύτερο ίσως κι απ' τους παλιότερους μαχαιροποιούς της Λευκάδας. Δε διατήρησε μόνο την παράδοση πόμαθε, αλλά τη βελτίωσε. Τη βελτίωσε διότι οι μαχαιροποιοί της Λευκάδας όλοι δεν εφτιάχνανε θήκες στα μαχαίρια και μάλιστα σκαλιστές. Βελτίωσε το λευκαδίτικο μαχαίρι σε πολλά σημεία, όχι μόνο στις θήκες», Τέλης Βλάχος-Ζλούμης, μαχαιροποιός στους Καριώτες της Λευκάδας.

²⁸⁴ Πληρ. Ανδρέας Σταματέλος

²⁸⁵ Πληρ. Νίκος Κορφιάτης

Ρηγάλου είναι έργα αξίας, είναι έργα αξίας»²⁸⁶ κ.α.. Η αγάπη του για τη δουλειά του και τα έργα του, κυρίως τα μαχαίρια του, είναι τόσο μεγάλη, που αρνείται να κατασκευάσει μαχαίρια δεύτερης ποιότητας, για να είναι πιο προσιτή η τιμή τους. Τα δε μαχαίρια του τα κρατάει με ευλάβεια, τα χαϊδεύει²⁸⁷ και πολλές φορές τα βάζει κάτω από το μαξιλάρι του, όταν κοιμάται.



Εικ. 127: Μικρό καμομάχαιρο κατασκευασμένο το 1997 από το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο

Τα μαχαίρια του Παναγιώτη Ρηγάλου ακολουθούν τη γραμμή των λευκαδίτικων-πορσάνικων μαχαιριών και πιο συγκεκριμένα των μαχαιριών του Πάνου Κατωπόδη, ξακουστού μάστορα από τον Πόρο της Λευκάδας. Η λαβή τους παρουσιάζει απόλυτη συμμετρία με βάση έναν κεντρικό νοητό άξονα και έχει το σχήμα του ψαριού. Συνήθως κατασκευάζεται από ορείχαλκο (μπρούντζο) ή από κέρατα ζώων. Στη μπρούντζινη λαβή αποτυπώνει διάφορα διακοσμητικά μοτίβα, ίδια με αυτά που χρησιμοποιούσε και ο δάσκαλός του Πάνος Κατωπόδης. Στα μαχαίρια του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη η μπρούντζινη λαβή ήταν *«γιομάτη γιόγλια και στολίδια (φελιά μ' έκτυπες πλευρές κομμένα στις τέσσαρες αγκωνές από ολοστρόγγυλα μαύρα μάτια, με ανάγλυφες ελλείψεις ανάμεσα στις δύο γωνίες του μάκρους, μικροεγχαράξεις σα φειδοτόμαρο στα επίπεδα, με δυο – τρεις ανάγλυφες μαργαρίτες στο πίσω μέρος, των οποίων το κέντρο έχει μαύρο ένθετο κ.τ.ό.)»²⁸⁸.*

²⁸⁶ Πληρ. Γιώργος Αραβανής-Τραπεζιάς

²⁸⁷ «Τα κρατάει με προσοχή, τα χαϊδεύει, τους φέρεται λες και έχουν ψυχή!», Παναγιώτης Λιβιτσάνης, πελάτης του μάστορα από την Κανδήλα Ξηρομέρου.

²⁸⁸ Λάζαρης Χριστόφορος, ό.π., σ. 18-19

Τα ίδια στολίδια κατασκευάζει και ο Παναγιώτης Ρηγάλος στην μπρούντζινη λαβή των καμομάχαιρων: ματάκια με μαύρο κέρατο, μαργαρίτες-αστεράκια, μικροεγχαράξεις σα φιδοτόμαρο-ψώρα, κ.α.. Η μπρούντζινη λαβή είναι γεμάτη με διάφορα στολίδια, καθώς ο φόβος του κενού οδηγεί σε προσπάθεια κάλυψης κάθε ελεύθερης επιφάνειας με μικρότερα θέματα.

Παλιότερα τα μάτια με μαύρο κέρατο ίσως να είχαν φυλακτική-αποτρεπτική δύναμη, όπως και τα μαυρομάνικα μαχαίρια. Σήμερα όμως έχουν αποβάλει τον πιθανό αρχικό τους συμβολισμό και έχουν μετατραπεί σε απλά διακοσμητικά στοιχεία, καθώς ο μάστορας λέει πως *«αν ο πελάτης επιθυμεί να βάλει ρουμπίνια αντί για μαύρο κέρατο στα ματάκια, μπαίνουν και ρουμπίνια»*. Παρόλα αυτά μέχρι στιγμής μόνο με μαύρο κέρατο τα έχει κατασκευάσει. Ακόμη πάνω στην μπρούντζινη λαβή αποτυπώνονται γεωμετρικά σχήματα όπως κύκλοι και ρόμβοι, τα οποία ανήκουν σε σχήματα που ξεκινούν από προϊστορικούς μυθικούς συμβολισμούς και τα οποία σήμερα εμφανίζονται ως απλά διακοσμητικά στοιχεία²⁸⁹.

Στα χασαπομάχαιρα και τα χαντζάρια η λαβή κατασκευάζεται με κέρατο τράγου ή κριαριού, ανοιχτόχρωμο ή μαύρο, ανάλογα με την επιθυμία του πελάτη. Το σχήμα της λαβής στα μαχαίρια αυτά διαφοροποιείται και ακολουθεί τα πρότυπα των βαλκανικών μαχαριών με διχαλωτό το τελείωμα στο πίσω μέρος. Η διαφοροποίηση αυτή εφαρμόστηκε και στη Λευκάδα από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Στη συλλογή λευκαδίτικων μαχαριών στο Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας, αλλά και σε συλλογές ιδιωτών, υπάρχουν αρκετά λευκαδίτικα μαχαίρια επαγγελματικής (χασαπομάχαιρα, ποιμενικά μαχαίρια) και καθημερινής χρήσης με κεράτινη διχαλωτή λαβή. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος χρησιμοποιεί για το γύρισμα των κεράτων ειδικό καλούπι-εργαλείο. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνει καλύτερο αισθητικά αποτέλεσμα και συμμετρία στη λαβή. Ακόμη καρφώνει τα κέρατα με μπρούντζινους πύρους, τα δένει από τη μία πλευρά με μπρούντζινο δακτύλιο, ενώ ταυτόχρονα καλύπτει το μέρος της λάμας ανάμεσα στα δύο κεράτινα μέρη με μπρούντζινο έλασμα, το οποίο διακοσμεί με τέσσερα αστεράκια-μαργαρίτες και διάφορες γραμμές. Με τις παρεμβάσεις του αυτές και το χαντζάρι ή το χασαπομάχαιρο, εκτός από πολύ καλό κοπτικό εργαλείο, γίνεται πολύ όμορφο.

²⁸⁹ Βλ. Φλωράκης Αλέκος Ε., «Η εθνογραφική τεχνολογία. Όψεις θεωρίας και εφαρμογής», *Εθνολογία*, 6-7, (1998-1999), σ. 54-55



Εικ. 128: Επαγγελματικό χασαπομάχαιο-χαντζάρι συνολικού μήκους 45 εκ. με τα αρχικά ΒΚ (Βασίλειος Κατωπόδης). Ανήκει στον Νίκο Κορφιάτη (Κατωχώρι Λευκάδας).



Εικ. 129: Λεπτομέρειες στη λαβή χαντζαριού του Παναγιώτη Ρηγάλου.

Τα παλιά λευκαδίτικα μαχαίρια δεν συνοδεύονταν με θήκη. Μια καινοτομία εισήγαγε τη δεκαετία του 1960 ο Πάνος Κατωπόδης κατασκευάζοντας κάποιες, σχετικά λίγες, ξύλινες θήκες με μπρούντζινα δεσίματα στις άκρες για τα μαχαίρια του²⁹⁰. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος συνοδεύει όλα του τα μαχαίρια με θήκη στο σχήμα της λεπίδας τους. Για τα καμομάχαιρα με κεράτινη λαβή, τα χασαπομάχαιρα και κάποια χαντζάρια συνήθως κατασκευάζει απλή ξύλινη θήκη από ξύλο καρυδιάς, γιατί πιστεύει ότι αυτή τους ταιριάζει καλύτερα. Τα καμομάχαιρα με μπρούντζινη λαβή, τις σπάθες και κάποια χαντζάρια - ύστερα από επιθυμία των πελατών του- τα συνοδεύει με θήκες καλυμμένες εξωτερικά με διακοσμημένο φύλλο μπρούντζου.

Τα διακοσμητικά μοτίβα στην μπρούντζινη θήκη είναι ίδια με εκείνα της λαβής και γίνονται με τις ίδιες τεχνικές διαδικασίες που γίνονται και στη λαβή. Στα τελευταία μαχαίρια –εκείνα που κατασκεύασε μετά το 2000- διατήρησε ίδια τα μοτίβα στο

²⁹⁰ Βλ. σ. 237-238 εικ. 150 και 152

περίγραμμα της θήκης και τα υπόλοιπα τα αντικατέστησε με χαραχτά σχέδια που παριστάνουν αετούς, λουλούδια και διάφορα ανθικά συμπλέγματα, τα οποία θα τα χαρακτηρίζαμε απλά διακοσμητικά θέματα. Για τα σχέδια αυτά επηρεάστηκε από μαχαίρια και κυρίως από σπαθιά αγωνιστών του 1821. Στο περίγραμμα της θήκης, όπως και στο μέρος της λαβής που βρίσκεται προς τη λεπίδα, ανάμεσα σε δύο παράλληλες γραμμές εναλλάσσονται με κανονική σειρά διαδοχής μικροί ρόμβοι και μικροί κύκλοι με τελεία στο κέντρο, στοιχείο το οποίο συναντάμε και σε έργα άλλων χειροτεχνικών κλάδων. Τη συμμετρία και τη χρήση φυτικών και ζωικών παραστάσεων που συναντάμε σε διάφορους χειροτεχνικούς κλάδους, όπως υφαντική, λιθογλυπτική, ξυλογλυπτική, κ.α., τη συναντάμε και στη συμμετρική διάταξη της μπρούντζινης λαβής, καθώς και στη διακόσμηση της μπρούντζινης θήκης με λουλούδια, φυτικά συμπλέγματα, αετούς κ.α. και όλα αυτά φανερώνουν την ομοιογένεια της έκφρασης στη λαϊκή τέχνη.

Εκτός από την μπρούντζινη λαβή και την μπρούντζινη θήκη διακοσμητικά θέματα συναντούμε και στην ατσάλινη λεπίδα. Αυτά εγχαράσσονται με τη χρήση νιτρικού οξέος, αλατιού και κεριού από μέλισσα. Τέτοια διακοσμητικά θέματα είχαν κυρίως τα πορσάνικα μαχαίρια των Κατωποδαίων. *«Ακόμα καλλιτεχνικότερες όμως είναι οι εγχαράξεις στα πλευρά της λάμας (λεπίδας). Στη μια πλευρά, τη δεξιά, βάνουν ένα ζευγάρι ψάρια τόνα αντίκρυα στ' άλλο, ή ένα ψάρι κι ένα περιστέρι με συμπληρωματικές κλάρες κι άλλα πλουμίδια που προδίνουν μεγάλη ευχέρεια σχεδιάσεως»*²⁹¹. Ο Μαμαλούκας επίσης αναφέρει ότι *«στα μαχαίρια φιλοτεχνούσανε οι μαχαιράδες με την ίδια μέθοδο και διάφορα σχήματα γεωμετρικά ή παραστάσεις, γοργόνες, ψάρια, φάλαινες, αετούς κ.λ.π. Συνηθέστατες ήτανε οι καρδιές μ' ένα βέλος να τις διαπερνά κι από κάτω την παθητική εκδήλωση “αχ βαχ! Τύχη σκληρή!!!”»*²⁹². Τα ίδια διακοσμητικά θέματα κατασκευάζει στα μαχαίρια του και ο Παναγιώτης Ρηγάλος: ψάρια και φυτικά συμπλέγματα-κλάρες. Στα χαντζάρια του αντί για το περιστέρι σχεδιάζει τον αετό, σύμβολο της περηφάνιας και το οποίο ταυτίστηκε με τους ελεύθερους κλέφτες των βουνών στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Το ψάρι συμβολίζει την αγάπη των κατοίκων του νησιού της Λευκάδας για τη θάλασσα. Σήμερα τα σχέδια αυτά είναι περισσότερο διακοσμητικά και μερικές φορές εξαρτώνται από την επιθυμία ή την προτίμηση του πελάτη.

²⁹¹ Λάζαρης Χριστόφορος, ό.π., σ. 18-19

²⁹² Μαμαλούκας Τάκης Λ., ό.π., σ. 23

Αυτά τα οποία δεν γίνονταν για διακοσμητικούς λόγους, αλλά εξυπηρετούσαν στην αποτελεσματικότητα της κάμας, της μαχαιρόκαμας και του καμομάχαιρου ως φονικό όπλο ήταν τα αυλάκια. Στην κάμα κατασκευάζονταν στη μέση και ήταν αρκετά βαθιά. Στα καμομάχαιρα που κατασκευάζει ο Παναγιώτης Ρηγάλος τα αυλάκια είναι δύο, γίνονται από την πλευρά που δεν κόβει το μαχαίρι είτε χαραχτά με ειδικό ατσάλινο εργαλείο είτε με το νιτρικό οξύ και ομορφαίνουν τη λεπίδα. Ανάμεσα στα δύο αυλάκια χαράσσεται μια κυματοειδής γραμμή για διακοσμητικούς λόγους.

Τα δίστιχα που γράφονται πάνω στο μαχαίρι επιλέγονται συνήθως από τον πελάτη και κάτοχο του μαχαιριού. Μερικές φορές όμως ο πελάτης δεν έχει κάποια συγκεκριμένη προτίμηση και αναθέτει στο μάστορα την επιλογή του δίστιχου. Αυτό συνέβαινε κυρίως παλιότερα όταν η παραγγελία δινόταν μέσω αλληλογραφίας με επιστολές ή με σημειώματα ή και σήμερα σε τηλεφωνικές παραγγελίες.

Ο Παναγιώτης Ρηγάλος προτείνει στους πελάτες του δίστιχα σχετικά με το θέμα που προτιμούν, μερικά απ' αυτά τα έγγραφαν και οι Λευκαδίτες μαχαιροποιοί στα μαχαίρια τους, ενώ άλλα είναι δίστιχα που χρησιμοποιούνται στον προφορικό λόγο των κατοίκων του χωριού του. Τα περισσότερα απ' αυτά αναφέρονται στην αντρευσύνη, τον έρωτα, την ξενιτιά, την πατρίδα ή τη δικαιοσύνη.

Στη συνέχεια αναφέρονται δίστιχα που χρησιμοποιεί ο μάστορας και τα προτείνει στους πελάτες του.

*«Όλο τον κόσμο γύρισα ανατολή και δύση
κανείς από του φίλους μου να μη μου το ζητήσει.»*²⁹³

*«Τράβα νταή μου το σπαθί κι εγώ τραβώ την κάμα
σκέψου καλά από τους δυο τίνος θα κλάψει η μάνα»*²⁹⁴

και «εννοεί ότι κι αυτόν που κρατάει σπαθί δεν τον λογαριάζει μπροστά στην κάμα του και

²⁹³ Το δίστιχο αυτό το συναντούμε γραμμένο σε πολλά λευκαδίτικα μαχαίρια διάφορων μαχαιροποιών, γιατί άρεσε πολύ στους κατόχους των μαχαιριών και δήλωνε στους πάντες, ακόμη και στους καλύτερους φίλους, ότι το μαχαίρι είναι πολύ προσωπικό αντικείμενο και δεν δανείζεται.

²⁹⁴ Ή «Τραβα ρε π..... το σπαθη κυεγω τραβο την καμα

να ιδουμε πως θα σκοτοθι πιανου θα κλαψη η μανα», Λάζαρης Χριστόφορος, ό.π., σ. 19

την αντρεία του».

«Με δάκρυα προσκύνησε σε τούτο το μαχαίρι
μήν ίσως και σε σπλαχνιστεί το εδικό μου χέρι»²⁹⁵.

«Είμαι μαχαίρι δίκοπο από μακριά πληγώνω,
σχίζω καρδιές στα τέσσερα, χωρίς να τις ματώνω».

«Αν είστε πέντε, φύγετε κι αν είστε δέκα ελάτε
κι εμένα το μαχαίρι μου κανένα δε φοβάται»²⁹⁶.

«Των αντρειωμένων τ' άρματα δεν πρέπει να πουλιώνται
(πρέπει να κρέμονται ψηλά σ' αραχνιασμένο πύργο
να τρώει η σκουριά το σίδερο κι η γης τον αντρειωμένο)»²⁹⁷.



Εικ. 130: Λεπίδα καμομάχαιρου με το στίχο: «Αν με βγάλεις, μη με προσβάλεις»

«Αν με βγάλεις, μη με προσβάλεις»²⁹⁸.

²⁹⁵ Η «Με δάκρυα προσκύνησε ετούτο το μαχαίρι,

μήπως και σε σπλαχνισθή το ιδικό μου χέρι.», Μαμαλούκας Τάκης Α., ό.π., σ. 22

²⁹⁶ Δίστιχο του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη γραμμένο σε πολλά λευκαδίτικα μαχαίρια

²⁹⁷ Η «τον ανδρειωμενων τα αρματα δεν πρεπει να πετιοντ(αι)

μον πρεπει να γιαιλίζονται στον τοιχο να κρεμιοντε», Γραμμένο σε μαχαίρι που βρίσκεται στο Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας.

²⁹⁸ Ένας δικηγόρος ζήτησε κάποτε από το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο να γράψει πάνω στο μαχαίρι που του παρήγγειλε: “Μη με εναποθέσεις χωρίς τιμή”. Ο μάστορας του είπε: «Αυτός που κρατάει άρματα δεν είναι ο πατήρ Ιερόθεος να μιλάει με τέτοιο ήπιο τρόπο, θα μιλήσει άγρια και βάρβαρα: “Αν με βγάλεις, μη με προσβάλεις”». Ο δικηγόρος συμφώνησε και δέχτηκε να του γράψει στο μαχαίρι αυτό το παραδοσιακό

«Μαχαίρι από τη θήκη σου μη βγαίνεις για κακό μου,
μόν' έβγα να υπερασπιστείς το δίκιο το δικό μου».

«Μια βολή δε με πόνεσε που με βρήκε στη μάχη,
γιατί θέλ' η πατρίδα μου μεγάλη δόξα να 'χει».

«Παρακαλώ σε θάλασσα μην κάνεις τόσο ρέμα
έχω κι εγώ στην ξενιτιά δυο μάτια ζαχαρένια».

«Σταλαγματιές σταλαγματιές το μάρμαρο τρυπιέται
κι ο μάστορας ο μερακλής δεν πρέπει να γεννιέται»²⁹⁹, δίστιχο για το οποίο ο Παναγιώτης Ρηγάλος δίνει την παρακάτω ερμηνεία: «Που σημαίνει ότι αν ένας μάστορας είναι πολύ καλός, ο κόσμος θα τον αποζητά συνέχεια και θα είναι μεγάλη απώλεια όταν πεθάνει, γι' αυτό καλύτερα να μη γεννηθεί καθόλου».

«Ο μάστορας που μ' έφτιασε απ' το Καραϊσκάκη
πολύ τα όπλα αγάπησε με πάθος και μεράκι».

«Αφήστε με να καίγομαι στην τέντζερη να βράζω
για νά βρω την αγάπη μου να την εκουβεντιάζω».

«Μ' αρνήθηκες, δε μ' αγαπάς, λησμόνησες στ' αλήθεια
καρδούλα είχες άστατη κρυμμένη μες στα στήθια».

«Τα στήθη μου κατάντησαν βασάνων κατοικία
που κατοικούν οι λέοντες και τ' άγρια θηρία, αχ βαχ»³⁰⁰.

στιχάκι.

Πληρ. Παναγιώτης Ρηγάλος

²⁹⁹ Ή «Σταλαματιά σταλαματιά το μάρμαρο τρυπιέται

κι ο άνθρωπος ο μερακλής, δεν πρέπει να γεννιέται», Μαμαλούκας Τάκης Λ., ό.π., σ. 22

³⁰⁰ «Το δίστιχο αυτό το προτιμούσαν οι κουτσαβάκηδες. Συνήθως το συμπλήρωναν με τη φράση “Αχ βαχ,

Σε μαχαίρια πελατών του από το Ξηρόμερο προτείνει δίστιχα τα οποία αναφέρονται στη λεβεντιά και την παλικάροσύνη του Ξηρομερίτη:

*«Εδώ είναι ξηρόμερο δε βγάζει η γης χορτάρια
Κάθε κορφή και ρεματιά βγάζουνε παληκάρια»*

*«Ξηρομερίτης αν ντυθεί και βάλει τα' άρματά του
όλοι τον εξηλεύουνε για την κορμοστασιά του»*

Σε παλιά λευκαδίτικα μαχαίρια είναι γραμμένα και τα παρακάτω δίστιχα:

*«Ψηλα βουνα και πρασινα και δεντρα φουντωμενα
η φερτε την αγαπι μου η παρτε με και μενα»*

*«εμένα τωχη η τιχη μου οθε και αν γιρισω
με φιδια με δεντρογαλιες πρεπει να πολεμισω»*

*«Η ξενιτια ηναι ο πονοσμου το αχ ο στεναγμοσμου
Και το μαχαιρη που κρατω ηναι ο συντροφοσμου»³⁰¹*

*«Τη οφελη στον ανθρωπο οσα κιαν αποκτηση
αφου θα ναρθη μια στιγμη τα μάτια του να κλιση. Αχ βαχ τυχη...»*

*«Ποτε μου δεν εφοραισα στη μεσι μου μαχαιρι
Και τορα το φωρο για σε γλικιτατο μου τερι»*

*«Πουλάκι μ' ακυνήγητο, ποιος θα σε κυνηγήσει
ποιος θα σε βάλει σε κλουβί να σε γλυκοφιλίσει.*

Ξανθά μαλλιά στην κεφαλή, πλεγμένα με μετάξι

τύχη σκληρή”», Παναγιώτης Ρηγάλος

³⁰¹ Σε μαχαίρι του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη, δώρο στο γιο του Γιάννη Καταπόδη. Βλ. σ. 237 εικ. 149

Κι η κάθε τρίχα γίνεται μαχαίρι να με σφάζει.

*Πες μου γιατί να κρύβεσαι σαν την οχιά στο βάτο
Δεν ήμουν γω που σούκανα τον κόρφο σ' άνω κάτω;»³⁰²*

Στη συλλογή των καρσάνικων μαχαιριών του Τέλη Βλάχου-Ζλούμη είναι γραμμένα τα παρακάτω δίστιχα:

*«Όπου βρεθό κι όπου σταθό μοναδικό μου ταίρι
θα σ' έχω μες την τσεπι μου καρσάνικο μαχαίρι*

Τ' ανδριομένου ο θάνατος δήγη ζωή στη νιότη Α. ΒΑΛΛΩΡΙΤΗΣ

*Ο βερεσέ απέθανε καήκαν τα τεφτέρια
εβγήκε νέα διαταγή με τα λεφτά στα χέρια»³⁰³*

*Το δώρο μου είναι μικρό μην το περιφρονήσεις
στο δίνω για ενθύμιο, να μη με λησμονήσεις»³⁰⁴*

Ακόμη, όταν ο Τέλης Βλάχος-Ζλούμης φτιάχνει μαχαίρι για κάποιον χωριανό του, γράφει επάνω δίστιχα τα οποία έχει επινοήσει ο ίδιος:

*«Αν πάρει ένας χωριανός μου ένα μαχαίρι, ο οποίος είναι στην Αυστραλία, είναι
εκτός Λευκάδας, εκτός Ελλάδας, γράφω:
Ενθύμιο απ' την Καρυά το 'χω μες στην ψυχή μου
να μην ξεχνώ τις ρίζες μου και την καταγωγή μου.*

³⁰² Μαμαλούκας Τάκης Λ., ό.π., σ. 22

³⁰³ Το δίστιχο αυτό αναφέρεται στον τρόπο συναλλαγής του μάστορα με τον πελάτη. Η συναλλαγή γίνεται μόνο με χρήματα και μάλιστα τοις μετρητοίς.

³⁰⁴ Πολλές φορές στην περιοχή της Λευκάδας, αλλά και της Ακαρνανίας, χαρίζεται ως ένδειξη πραγματικής φιλίας και εκτίμησης λευκαδίτικο μαχαίρι. Έχουμε πολλές περιπτώσεις, όπου δίνεται ως δώρο σε ξενιτεμένους συγγενείς και φίλους, αλλά και σε γιατρούς ή στρατιωτικούς -διοικητές των μονάδων όπου υπηρετούν τα παιδιά τους- λευκαδίτικο μαχαίρι.

*Στον Αη Λια στην Εγκλωβή έχω να πάω χρόνια
να θυμηθώ τα νιάτα μου, τα παιδικά μου χρόνια.*

*Στο πανηγύρι στην Καρυά θα πάω να γλεντήσω
βάσανα, πίκρες και καημούς θέλω να λησμονήσω»³⁰⁵*

Πολλοί μαχαιροποιοί δεν έβγαζαν δικά τους δίστιχα. Πολλές φορές χρησιμοποιούσαν δίστιχα τα οποία διάβαζαν σε ημερολόγια της εποχής τους:

«Ο μαστρο-Σταύρος δεν έβγαζε δικά του στιχάκια. Τα στιχάκια που έγραφε τα έπαιρνε απ' το ημερολόγιο. Ξήλωνε τα χαρτάκια και κρατούσε τα στιχάκια που του άρεσαν. Δεν είχε ποτέ δικά του»³⁰⁶.

Κάποιες φορές πάνω στη λάμα του μαχαιριού γράφονται δίστιχα ή στίχοι επώνυμων ποιητών. Στα λευκαδίτικα μαχαίρια έχουν χρησιμοποιηθεί στίχοι από ποιήματα του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη όπως αναφέραμε και παραπάνω. Ο Γιώργος Σεφέρης έγραψε έξι δίστιχα σαν εκείνα που χαράσσουν οι μαχαιροποιοί στην Κρήτη, τη Σκόπελο κ.α. πάνω στις λεπίδες των μαχαιριών. Τα δίστιχα αυτά χαράχτηκαν το 1962 πάνω στις λεπίδες εκατόν είκοσι μαχαιριών από το Σκοπελίτη μαχαιροποιό Ιωάννη Λεμονή³⁰⁷:

*«Έξι ρίμες για δώδεκα μαχαίρια
α' Πάνω σε κάμα δίκοπη θα γράψω τ' όνομά σου
να την καρφώσω στην καρδιά με την κορμοστασιά σου.*

*β' Μην τα πετάς τα λόγια σου σαν τ' άχερο στ' αλώνι·
μου 'καμες πέτρα την καρδιά κι η κάμα σου στομώνει.*

*γ' Χώρισα το ροδάκινο με τούτο το μαχαίρι
πως μ' άνοιζες τον κόρφο σου στον ήλιο μεσημέρι.*

³⁰⁵ Πληρ. Τέλης Βλάχος-Ζλούμης

³⁰⁶ Πληρ. Τέλης Βλάχος-Ζλούμης

³⁰⁷ Βλ. Σεφέρη Γιώργου, «Έξι ρίμες για δώδεκα μαχαίρια», Άγνωστα κείμενα υπομνηματισμένα από τον Γ. Π. Σαββίδη, Τραμ, 1, (Οχτώβριος 1971), σ. 1

δ' Κοπέλα μαυρομαντιλού, μην παίζεις με τα ψάρια
μπορεί μαχαίρια να γενούν και σφάζουν παλικάρια.

ε' Λεπίδι που με χτύπησες, ήσουν το νέο φεγγάρι
στη γέμισή του κόκκινο στη χάση του κουφάρι.

στ' Το δαφνόφυλλο άστραψε σαν αναμμένο βάτο,
ο εχτρός το καταράστηκε κι ο φίλος ευλογά το.

Αμοργός, 4. 9. 1961»³⁰⁸.

³⁰⁸ Σεφέρη Γιώργου, «Έξι ρίμες για δώδεκα μαχαίρια», Άγνωστα κείμενα υπομνηματισμένα από τον Γ. Π. Σαββίδη, Τραμ, 1 (Οχτώβριος 1971), σσ. 1-2

Ανακεφαλαίωση – Επιλογικές παρατηρήσεις

Το επάγγελμα του μαχαιροποιού, το οποίο γνώρισε μεγάλη ακμή τους τελευταίους τρεις αιώνες και μέχρι τα μέσα του εικοστού αιώνα στη Λευκάδα, σήμερα βρίσκεται σε παρακμή. Τώρα στη Λευκάδα κατασκευάζονται μαχαίρια, τα οποία μοιάζουν στη μορφή με τα παλιά λευκαδίτικα μαχαίρια, αλλά δεν κατασκευάζονται σε όλα τα στάδια με την παλιά τεχνική, με αποτέλεσμα να υστερούν σε ανθεκτικότητα και ευκαμψία. Μαζί με τους τελευταίους Λευκαδίτες μαχαιροποιούς, χάθηκε και η σχετική τεχνογνωσία στο νησί της Λευκάδας. Τα τρία τελευταία χρόνια διοργανώθηκαν στο Κατωχώρι της Λευκάδας δύο σεμινάρια-μαθήματα για την κατασκευή του λευκαδίτικου μαχαιριού και κάποιοι νέοι Λευκαδίτες έδειξαν ενδιαφέρον, συμμετείχαν σ' αυτά και προσπαθούν να κατασκευάσουν λευκαδίτικα μαχαίρια. Η προσπάθειά τους όμως είναι σε εξέλιξη και το μέλλον θα δείξει, αν κάποιος απ' αυτούς θα συνεχίσει το επάγγελμα του μαχαιροποιού.

Σήμερα σφυρήλατα μαχαίρια εφάμιλλα των παλιών λευκαδίτικων (πορσάνικων) μαχαιριών κατασκευάζονται μόνο στο χωριό Καραϊσκάκης της Αιτωλοακαρνανίας από το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος έμαθε στις αρχές της δεκαετίας του 1960 την τεχνική βαφής της ατσάλινης λάμας και την κατασκευή των μπρούντζινων μανικιών της λαβής από τους μαχαιροποιούς Πέτρο και Πάνο Κατωπόδη, οι οποίοι κατάγονταν από τον Πόρο της Λευκάδας. Κατασκεύασε αρκετά μαχαίρια μέχρι το 1966. Επειδή όμως η κατασκευή τους απαιτούσε εργασία πολλών ημερών και ταυτόχρονα οι πελάτες δεν ήταν διατεθειμένοι να πληρώσουν ανάλογο τίμημα, έδωσε προτεραιότητα στις εργασίες του σιδηρουργού κατασκευάζοντας μέχρι το 1990 κυρίως γεωργικά εργαλεία και σιδηροκατασκευές για οικοδομές.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο Παναγιώτης Ρηγάλος άρχισε να ξανακατασκευάζει μαχαίρια. Τα κατασκευάζει ύστερα από παραγγελία και πελάτες του είναι κυρίως γιατροί, δικηγόροι, συμβολαιογράφοι, και γενικά άνθρωποι που αναγνωρίζουν την αξία των μαχαιριών αυτών και μπορούν να πληρώσουν το αντίστοιχο τίμημα. Πελάτες του είναι ακόμη άνθρωποι οι οποίοι αγαπούν την παράδοση και φορούν τα μαχαίρια τους μαζί με την παραδοσιακή φορεσιά της φουστανέλας στις παρελάσεις των

εθνικών εορτών, σε ανταμώματα των Σαρακατσάνων, στην αναβίωση εθίμων και σε παραστάσεις με ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς³⁰⁹.

Τα μαχαίρια του Παναγιώτη Ρηγάλου εκτός από χρηστικά εργαλεία είναι συνάμα και έργα τέχνης, ενώ παράλληλα είναι τόσο ανθεκτικά και αποτελεσματικά που μπορούν να κόψουν ακόμη και σιδερένια πρόκα. Εκτός από καμομάχαιρα ο μαχαιροποιός Παναγιώτης Ρηγάλος κατασκευάζει ακόμη χαντζάρια, σπάθες και γιαταγάνια κυρίως για συλλέκτες.

Σήμερα δεν υπάρχει ενδιαφέρον από τους νέους για το επάγγελμα του μαχαιροποιού. Τα μαχαίρια οικιακής χρήσης μπορεί να τα αγοράσει κανείς σε χαμηλή τιμή από το εμπόριο. Τα σφυρήλατα μαχαίρια απαιτούν πολύ κόπο και πολύ χρόνο για να κατασκευαστούν, γι' αυτό και κοστίζουν ακριβά με αποτέλεσμα να μη μπορεί να τα αποκτήσει οποιοσδήποτε. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες ο μαχαιροποιός δεν έχει σίγουρη δουλειά. Έτσι, οι νέοι στρέφονται σε άλλα πιο επικερδή επαγγέλματα. Ακόμη και ο μεγάλος γιος του μάστορα, ο Σταύρος, ο οποίος δούλεψε μερικά χρόνια μαζί με τον πατέρα του και είναι σε θέση να κατασκευάσει σφυρήλατα «λευκαδίτικα» μαχαίρια, προτίμησε να ασχοληθεί με άλλο επάγγελμα.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι στις μέρες μας το επάγγελμα του μαχαιροποιού περνά σοβαρή κρίση και τείνει να εκλείψει εξαιτίας της έλλειψης ενδιαφέροντος των νέων για το επάγγελμα, αλλά και της κυκλοφορίας φτηνών τυποποιημένων βιομηχανικών μαχαιριών. Για να αντιμετωπιστούν τα παραπάνω προβλήματα θα πρέπει ο μαχαιροποιός να επαναπροσδιορίσει το προϊόν και το αγοραστικό του κοινό, να αξιοποιήσει και να προβάλλει τα πλεονεκτήματα των χειροποίητων μαχαιριών του, να προσαρμοστεί στις προτιμήσεις της αγοράς και να προσδώσει στην παραγωγή των προϊόντων του έναν ποιοτικό χαρακτήρα, διακριτό από εκείνον των βιομηχανικών προϊόντων.

³⁰⁹ Βλ. σ. 233-235 εικ. 139-142

Κατάλογος Πληροφορητών

Οι πληροφορητές παρουσιάζονται με χρονολογική σειρά σύμφωνα με το έτος γέννησής τους.

1. **Πάνος Κ. Κατωπόδης** (γεν. 1924, Πόρος της Λευκάδας). Έχει στην κατοχή του μαχαίρι του μαστρο-Πάνου Β. Κατωπόδη.
2. **Ανδρέας Χαντζαράς** (γεν. 1925, Καστανούλα Τριγωνίδας Αιτωλοακαρνανίας). Αδερφός και βοηθός του μαχαιροποιού-σιδηρουργού Ιωάννη Κ. Χαντζαρά.
3. **Διονύσης (Νιόνιος) Ζαμπάτης** (γεν. 1927 στον Πόρο Λευκάδας). Έχει στην κατοχή του μαχαίρι του μαστρο-Πάνου Β. Κατωπόδη.
4. **Παύλος Κατωπόδης** (γεν. 1927 στον Πόρο της Λευκάδας). Ανιψιός του μαστρο-Πάνου Β. Κατωπόδη.
5. **Γιώργος Αραβανής-Τραπεζάς** (γεν. 1928 στην Καρυά της Λευκάδας). Μαχαιροποιός-σιδηρουργός, μαθητής του μαστρο-Σταύρου Κατωπόδη.
6. **Πολυξένη Κατωπόδη-Μαστρογιάννη** (γεν. 1934 στον Αστακό Αιτωλ/νίας. Κόρη του μαστρο-Πάνου Β. Κατωπόδη.
7. **Φωτεινή Ι. Καταπόδη** (γεν. 1935 στο Αγρίνιο). Νύφη του μαστρο-Πάνου Β. Κατωπόδη από το γιο του Ιωάννη.
8. **Πέτρος Πλαστήρας** (γεν. 1937 στην Κατοχή της Αιτωλοακαρνανίας). Έχει στην κατοχή του λευκαδίτικα μαχαίρια.
9. **Γιώργος Τσιαμπόκαλος-Δράκος** (γεν. 1939 στη Βελαώρα Ευρυτανίας). Έχει στην κατοχή του λευκαδίτικο μαχαίρι.
10. **Κωνσταντίνος Καραπιπέρης** (γεν. 1942 στον Αστακό Αιτωλοακαρνανίας). Έχει στην κατοχή του λευκαδίτικα μαχαίρια.
11. **Παναγιώτης Ρηγάλος** (γεν. 1943 στο χωριό Καραϊσκάκης Αιτωλοακαρνανίας). Μαχαιροποιός-σιδηρουργός.
12. **Πάνος Τσιαμπόκαλος-Δράκος** (γεν. 1943 στη Βελαώρα Ευρυτανίας). Έχει στην κατοχή του λευκαδίτικα μαχαίρια.
13. **Αδαμάντιος (Διαμαντής) Πιτένης** (γεν. 1944 στα Γιάννενα). Μαχαιροποιός-

σιδηρουργός.

14. **Δημήτρης Κατωπόδης-Ντελημάρης** (γεν. 1944 στη Λευκάδα). Ιδρυτής και ιδιοκτήτης του Μουσείου Φωνογράφου Λευκάδας και συλλέκτης λευκαδίτικων μαχαιριών.
15. **Τέλης Βλάχος-Ζλούμης** (γεν. 1945 στην Καρυά της Λευκάδας). Μαθητής του μαχαιροποιού μαστρο-Σταύρου Κατωπόδη. Τα τελευταία χρόνια κατασκευάζει λευκαδίτικα (καρσάνικα) μαχαίρια.
16. **Γιάννης Κάτσιος** (γεν. 1945 στη Λεπενού Αιτωλ/νίας). Αποδέκτης έργων του μάστορα Π. Ρηγάλου. Έχει στην κατοχή του λευκαδίτικα μαχαίρια.
17. **Χρήστος Δημητρακάκης** (γεν. 1946 στη Βελαώρα Ευρυτανίας). Έχει στην κατοχή του λευκαδίτικο μαχαίρι.
18. **Δημήτριος Παναγιωτόπουλος** (γεν. 1947 στη Ναύπακτο). Συμβολαιογράφος, συλλέκτης αντικειμένων λαϊκής τέχνης και αποδέκτης έργων του μάστορα Π. Ρηγάλου.
19. **Βάιος Καρφής** (γεν. 1951 στα Βλίζιανά Ξηρομέρου). Πελάτης-αποδέκτης έργων του μάστορα Π. Ρηγάλου.
20. **Παναγιώτης Καρέλλης** (γεν. 1951 στον Αετό Ξηρομέρου). Αποδέκτης έργων του μάστορα Π. Ρηγάλου.
21. **Παναγιώτης Λιβιτσάνης** (γεν. 1952 στην Κανδήλα Ξηρομέρου). Πελάτης του μάστορα Π. Ρηγάλου.
22. **Νίκος Καρφής** (γεν. 1957 στα Βλίζιανά Ξηρομέρου). Πελάτης-αποδέκτης έργων του μάστορα Π. Ρηγάλου.
23. **Δημήτρης Σταμούλης** (γεν. 1959 στη Βελαώρα Ευρυτανίας). Έχει στην κατοχή του λευκαδίτικο μαχαίρι.
24. **Νίκος Χαρίτος** (γεν. 1961 στη Βαλανιδιά Ιωαννίνων). Μεταλλοτεχνίτης-αργυροχόος.
25. **Σπύρος Αδάμης** (γεν. 1961 στην Αιτωλοακαρνανία). Δάσκαλος. Έχει στην κατοχή του πλούσια συλλογή με χειροποίητα μαχαίρια.
26. **Πάνος Ι. Καταπόδης** (γεν. 1963 στο Αγρίνιο). Εγγονός του μαχαιροποιού μαστρο-Πάνου Β. Κατωπόδη, από τον Πόρο της Λευκάδας.

27. **Σπύρος Σκλαβενίτης** (γεν. 1965 στο Κατωχώρι της Λευκάδας). Καθηγητής Φυσικής Αγωγής και ερευνητής του λαϊκού λευκαδίτικου πολιτισμού. Έχει στην κατοχή του λευκαδίτικα μαχαίρια.
28. **Ανδρέας Σταματέλος** (γεν. δεκαετία του 1960 στη Λευκάδα). Ασχολείται με τη μεταξοτυπία και τη ζωγραφική. Παρακολούθησε σεμινάριο για το λευκαδίτικο μαχαίρι και έχει κατασκευάσει λευκαδίτικα μαχαίρια.
29. **Αθανάσιος Τσαπραΐλης** (γεν. δεκαετία του 1960 στον Κουβαρά Ξηρομέρου). Πελάτης-αποδέκτης έργων του μάστορα Π. Ρηγάλου.
30. **Νίκος Κορφιάτης** (γεν. 1971 στην πόλη της Λευκάδας). Μαχαιροποιός-σιδηρουργός. Παρακολούθησε το σεμινάριο για το λευκαδίτικο μαχαίρι και έχει κατασκευάσει μερικά λευκαδίτικα μαχαίρια. Έχει στην κατοχή του λευκαδίτικα μαχαίρια.

Κατάλογος Φωτογραφιών

- Εικ. 1: Ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος κρατώντας ένα μαχαίρι του, σ. 1
- Εικ. 2: Το «ωτιόσχημο» πολεμικό εγχειρίδιο των Ελλήνων Στρατιωτών, σ. 26
- Εικ. 3α, 3β: Πόντιοι αντάρτες με δίκοπα μαχαίρια στις αρχές του 20ού αιώνα, σ. 28
- Εικ. 4: Ληστές με τον εξοπλισμό τους, σ. 29
- Εικ. 5: Μικρό λευκαδίτικο μαχαίρι με μπρούντζινα μανίκια. Ανήκει στον Γιώργο Τσιαμπόκαλο-Δράκο από τη Βελαώρα Ευρυτανίας, σ. 34
- Εικ. 6: Λευκαδίτικο μαχαίρι του Χρήστου Τσιαμπόκαλου-Δράκου, σ. 35
- Εικ. 7: Μαχαιρόκαμα με ασημένια λαβή συνολικού μήκους 35 εκ. με τα αρχικά ΠΚ, έργο του Πάνου Ι. Κατωπόδη, κατασκευασμένη τη δεκαετία του 1870, σ. 37
- Εικ. 8: Ο μαχαιροποιός Πάνος Β. Κατωπόδης, σ. 38
- Εικ. 9: Πορσάνικο καμομάχαιο κατασκευασμένο από τον Παναγιώτη Κατωπόδη τη δεκαετία του 1930, σ. 39
- Εικ. 10: Πορσάνικο μαχαίρι κατασκευασμένο το 1962 από τον Παναγιώτη Κατωπόδη. (Λαογραφικό Μουσείο Λευκάδας), σ. 39
- Εικ. 11, 12: Λευκαδίτικα μαχαίρια, αλλά όχι Πορσάνικα. Βρίσκονται στο Μουσείο Φωνογράφου της Λευκάδας, σ. 41
- Εικ. 13: Λευκαδίτικο μαχαίρι κατασκευασμένο από τον Σπύρο Αργυρό-Τσιπράκη. Βρίσκεται στο Μουσείο Φωνογράφου της Λευκάδας, σ. 42
- Εικ. 14: Επαγγελματικό χασαπομάχαιο-χαντζάρι συνολικού μήκους 45 εκ. με τα αρχικά ΒΚ (Βασίλειος Κατωπόδης). Ανήκει στον Νίκο Κορφιάτη (Κατωχώρι Λευκάδας), σ. 44
- Εικ. 15, 16: Λευκαδίτικο μαχαίρι με λαβή από άσπρο και μαύρο κέρατο. (Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας), σ. 45
- Εικ. 17: Λεπίδα, ειδικό τραπεζομάχαιο. (Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας), σ. 46
- Εικ. 18: Λευκαδίτικος σουγιάς. (Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας), σ. 46

- Εικ. 19: Καρσάνικο μαχαίρι κατασκευασμένο από τον Τέλη Βλάχο-Ζλούμη, σ. 47
- Εικ. 20, 21: Ασημένια ηπειρώτικα μαχαίρια (Μουσείο Φ. Ραπακούσης, Ιωάννινα), σ. 50
- Εικ. 22α, 22β: Κρητικό μαχαίρι διακοσμημένο από τον Νίκο Χαρίτο στα Γιάννενα, σ. 51
- Εικ. 23: Μαχαίρι του Ιωάννη Κ. Χαντζαρά από την Καστανούλα Τριχωνίδας, σ. 52
- Εικ. 24: Μαχαίρι του Πάνου Χαραλαμπόπουλου από τη Μελίγκοβα Τριχωνίδας, σ. 52
- Εικ. 25: Μαχαίρια βοσκών με μήκος λεπίδας 25-30 εκ. Κατασκευάστηκαν τη δεκαετία του 1930 στην Ορεινή Ναυπακτία, σ. 53
- Εικ. 26: Χάρτης Νομού Αιτωλοακαρνανίας. Με τη μαύρη γραμμή ορίζεται η Επαρχία Ξηρομέρου, σ. 54
- Εικ. 27: Το κάστρο του Δραγαμέστου, σ. 56
- Εικ. 28: Αεροφωτογραφία στην οποία διακρίνεται η κωμόπολη του Αστακού και το κάστρο του Δραγαμέστου, σ. 57
- Εικ. 29: Τμήμα χάρτη του 1829 που τυπώθηκε στο Λονδίνο και στον οποίο το χωριό εμφανίζεται με το όνομα Dragonestre, σ. 58
- Εικ. 30: Η Μονή του Προφήτη Ηλία Δραγαμέστου, σ. 61
- Εικ. 31: Χάρτης της περιοχής του Δήμου Αστακού, σ. 64
- Εικ. 32: Το παλιό χωριό Δραγαμέστο με τα ερειπωμένα σπίτια, σ. 65
- Εικ. 33: Ερειπωμένο σπίτι της οικογένειας Γεραφέντη στο παλιό χωριό, σ. 66
- Εικ. 34: Εσωτερική αυλή στο αρχοντικό της οικογένειας Τσέλιου, σ. 67
- Εικ. 35: Το νέο χωριό Καραϊσκάκης σήμερα, σ. 69
- Εικ. 36: Άνοιξη του 1935 στη Βελούτσα, σ. 72
- Εικ. 37: Άνοιξη του 1935 στη Βελούτσα, σ. 73
- Εικ. 38: Ξύλινη γκλίτσα, έργο του Νάσιου Ντάλε-Ρηγάλου, σ. 74
- Εικ. 39: Το σπίτι της οικογένειας Ρηγάλου το οποίο έκαψαν οι Ιταλοί το 1943, σ. 76
- Εικ. 40: Φωτογραφία της οικογένειας Σταύρου Ρηγάλου τη δεκαετία του 1940, σ. 78
- Εικ. 41: Ο Παντελής Γαζής, μάστορας από τον Αστακό, σ. 82

- Εικ. 42: Ο χώρος όπου ο Παναγιώτης Ρηγάλος κατασκεύασε τα πρώτα εργαλεία και τα πρώτα μαχαίρια, σ. 86
- Εικ. 43: Ο Π. Ρηγάλος στο μηχανουργείο στο Λεσίνι τη δεκαετία του 1960, σ. 87
- Εικ. 44: Ο Παναγιώτης Ρηγάλος στο χωριό του Καραϊσκάκης Αιτωλοακαρνανίας, σ. 98
- Εικ. 45: Το πρώτο εργαστήριο του Παναγιώτη Ρηγάλου (1966), σ. 104
- Εικ. 46, 47: Το σημερινό εργαστήριο του Παναγιώτη Ρηγάλου , σ. 107
- Εικ. 48: Ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος στο εργαστήρι του, σ. 109
- Εικ. 49, 50: Σχέδιο του εσωτερικού χώρου του εργαστηρίου, σ. 110, 111
- Εικ. 51, 52: Χειροκίνητο φουσερό. Κατασκευάστηκε το 1924 από τον Παντελή Γαζή, σ. 112
- Εικ. 53: Το μικρό καμίνι, σ. 114
- Εικ. 54, 55: Το μικρό και το μεσαίο αμόνι του εργαστηρίου, σ. 115, 116
- Εικ. 56: Μέγγενη του σιδηρουργού, σ. 117
- Εικ. 57, 58: Μέγγενες του μηχανουργού, σ. 117, 118
- Εικ. 59: Σφυρί ειδικό για τη σφυρηλάτηση των μαχαϊριών, σ. 119
- Εικ. 60: Μικρό σφυρί για την κατασκευή της μπρούντζινης λαβής, σ. 120
- Εικ. 61: Σφυρί για το πριτσινάρισμα, σ. 120
- Εικ. 62: Μεταλλική κουτάλα, σ. 121
- Εικ. 63, 64, 65: Διάφορες τσιμπίδες, σ. 121, 122
- Εικ. 66: Πατητό ή πλατό, ατσάλινο εξάρτημα του αμονιού, σ. 123
- Εικ. 67: Ατσάλινο ψαλίδι καμινιού, σ. 123
- Εικ. 68: Ο κόφτης της φωτιάς, σ. 124
- Εικ. 69: Ψαλίδα διά χειρός Π. Ρηγάλου (Έτος κατασκευής 1964), σ. 125
- Εικ. 70: Πριόνι ξυλουργού συνολικού μήκους 45 εκ., σ. 125
- Εικ. 71: Σκεπάρνι ξυλουργού, σ. 125
- Εικ. 72: Ποδοκίνητος τροχός. Κατασκευή Παναγιώτη Ρηγάλου, σ. 126

- Εικ. 73, 74, 75: Διάφορες λίμες, σ. 127
- Εικ. 76, 77: Ράσπες, ειδικές λίμες για τις ξύλινες θήκες και τα κεράτινα μανίκια, σ. 128
- Εικ. 78: Λαδάκονα μέσα σε θήκες για να μη σκονίζονται, σ. 129
- Εικ. 79: Σφραγίδες του μάστορα Παναγιώτη Σταύρου Ρηγάλου, σ. 129
- Εικ. 80: Η βούτα με το λάδι, σ. 130
- Εικ. 81: Η βούτα με το κερί, σ. 130
- Εικ. 82, 83: Καμομάχαιρο και εργαλεία διακόσμησης της λαβής και της θήκης, σ. 131
- Εικ. 84: Ατσάλινο εργαλείο-καλούπι για το γύρισμα των κεράτων, σ. 131
- Εικ. 85, 86: Ειδικό εργαλείο για το λιμάρισμα των μαχαιριών. Αποτελεί ευρεσιτεχνία του μάστορα, σ. 132
- Εικ. 87: Χειροκίνητο δρόπανο κατασκευασμένο στην Αγγλία, σ. 133
- Εικ. 88: Μεγάλο καμομάχαιρο με μήκος λεπίδας 28 εκ. και συνολικό μήκος 43 εκ., σ. 135
- Εικ. 89: Μικρό καμομάχαιρο με λεπίδα 21 εκ. και συνολικό μήκος 36 εκ., σ. 135
- Εικ. 90: Μαχαίρι καθημερινής χρήσης με λεπίδα 17 εκ. και συνολικό μήκος 30 εκ., σ. 136
- Εικ. 91: Χαντζάρι του Παναγιώτη Ρηγάλου. Συνολικό μήκος 37 εκ., σ. 136
- Εικ. 92: Χαντζάρι με μπρούντζινη θήκη και συνολικό μήκος 43 εκ., σ. 137
- Εικ. 93: Γιαταγάνι υπό κατασκευή. Έργο του Παναγιώτη Ρηγάλου, σ. 137
- Εικ. 94: Πάλα ή σπάθα. Έργο του Παναγιώτη Ρηγάλου. Συνολικό μήκος 83 εκ., σ. 138
- Εικ. 95: Μικρό καμομάχαιρο κατασκευασμένο από τον Π. Ρηγάλο το 1993, σ. 138
- Εικ. 96: Λεπίδα μεγάλου καμομάχαιρου με τη σφραγίδα του Π. Ρηγάλου, σ. 140
- Εικ. 97: Λεπίδα μικρού καμομάχαιρου με τη σφραγίδα του μάστορα, σ. 142
- Εικ. 98: Λεπίδα χαντζαριού κατασκευασμένη από τον Παναγιώτη Ρηγάλο το 1995, σ. 143
- Εικ. 99: Μαχαίρια με τη σφραγίδα του Παναγιώτη Κατωπόδη, σ. 144
- Εικ. 100: Αποτύπωση σχεδίων και γραμμάτων με νιτρικό οξύ, σ. 146
- Εικ. 101: Λαβή με μπρούντζινα μανίκια σε μεγάλο καμομάχαιρο, σ. 147

- Εικ. 102-109: Το μπρούντζινο μανίκι σε διάφορα στάδια επεξεργασίας, σσ. 148-152
- Εικ. 110: Μπρούντζινη λαβή μικρού μαχαιριού δια χειρός Παναγιώτη Ρηγάλου, σ. 153
- Εικ. 111: Μεγάλο καμομάχαιο με τη σφραγίδα ΠΚ του Παναγιώτη Κατωπόδη, σ. 154
- Εικ. 112: Μικρό καμομάχαιο, στο οποίο ο μάστορας επισκεύασε τα κεράτινα μανίκια της λαβής, σ. 155
- Εικ. 113: Χαντζάρι με μανίκια από ανοιχτόχρωμο κέρατο κριαριού καρφωμένο με μπρούντζινα καρφιά και δεμένο με μπρούντζινο δακτυλίδι, σ. 155
- Εικ. 114: Λαβή σπάθας, σ. 157
- Εικ. 115: Μπρούντζινη θήκη από μικρό μαχαίρι δια χειρός Παναγιώτη Ρηγάλου, σ. 157
- Εικ. 116: Μικρό καμομάχαιο στο οποίο ο μάστορας επισκεύαζε την κεράτινη λαβή και κατασκεύασε την ξύλινη θήκη, σ. 158
- Εικ. 117: Μαχαίρια του Πέτρου Πλαστήρα, σ. 158
- Εικ. 118: Μπρούντζινη θήκη κατασκευασμένη από τον Παναγιώτη Ρηγάλο, σ. 159
- Εικ. 119: Μικρό καμομάχαιο κατασκευασμένο από τον Π. Ρηγάλο το 1993, σ. 161
- Εικ. 120: Μπρούντζινη θήκη από μικρό καμομάχαιο δια χειρός Π. Ρηγάλου, σ. 161
- Εικ. 121: Καριοφύλι, σπάθα και μαχαίρια, δια χειρός Παναγιώτη Ρηγάλου, σ. 162
- Εικ. 122: Σπάθες και γιαταγάνι δια χειρός Παναγιώτη Ρηγάλου, σ. 163
- Εικ. 123: Απόσπασμα από τετράδιο του μάστορα Παν. Ρηγάλου στο οποίο σημειώνει τις εργασίες που έκανε και τις τιμές με τις οποίες αμείφθηκε, σ. 169
- Εικ. 124, 124, 126: Σημειώματα-γράμματα του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη και πελάτη του από τη Λευκάδα, σ. 170, 171
- Εικ. 127: Μικρό καμομάχαιο κατασκευασμένο το 1997 από το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο, σ. 178
- Εικ. 128: Επαγγελματικό χασαπομάχαιο-χαντζάρι συνολικού μήκους 45 εκ., σ. 180
- Εικ. 129: Λεπτομέρειες στη λαβή χαντζαριού του Παναγιώτη Ρηγάλου, σ. 180
- Εικ. 130: Λεπίδα καμομάχαιρου με το στίχο: «Αν με βγάλεις, μη με προσβάλεις», σ. 183

- Εικ. 131: Η ομάδα του οπλαρχηγού Μπιτσώρη στο Αντάρτικο στη Β. Ήπειρο. Φορούν ντουλαμάδες και μαχαίρια, σ. 230
- Εικ. 132: Η ομάδα του Λάζαρου Αποστολίδη από τη Λεύκη Καστοριάς στα χρόνια του Μακεδονικού αγώνα, σ. 230
- Εικ. 133: Ο αντάρτης του ΕΔΕΣ Σπ. Καραμπίνας με ασημένιο ηπειρώτικο μαχαίρι, σ. 231
- Εικ. 134: Αντάρτης του ΕΛΑΣ με δίκοπο μαχαίρι, σ. 231
- Εικ. 135: Αντάρτης του ΕΛΑΣ με μικρό δίκοπο μαχαίρι, σ. 231
- Εικ. 136: Άγνωστος αντάρτης με λευκαδίτικο μαχαίρι (1942-1943), σ. 231
- Εικ. 137: Αρματωμένος φουστανελοφόρος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στο ύψος της μέσης κρέμεται περίτεχνο λευκαδίτικο μαχαίρι, σ. 232
- Εικ. 138: Ο Ναπολέον Ζέρβας με «λευκαδίτικο» μαχαίρι, σ. 232
- Εικ. 139: Ο Πέτρος Πλαστήρας με τη φορεσιά των αρματωμένων. Διακρίνονται στο σελάχι του τα μαχαίρια του, σ. 233
- Εικ. 140: Ο Θανάσης Κώτσιας από τη Βελαώρα Ευρυτανίας ντυμένος με τη φορεσιά των αρματωμένων Μεσολογγιτών, σ. 233
- Εικ. 141: Ο Γιάννης Κάτσιος με την παραδοσιακή φορεσιά της Ηπείρου, σ. 234
- Εικ. 142: Η οικογένεια του Παναγιώτη Ρηγάλου στις γιορτές μνήμης για την Έξοδο των «Ελεύτερων Πολιορκημένων» στο Μεσολόγγι, σ. 234
- Εικ. 143: Ο Παναγιώτης Ρηγάλος και οι Λευκαδίτες μαχαιοποιοί Τέλης Βλάχος-Ζλούμης και Νίκος Κορφιάτης στην αυλή του εργαστηρίου του στον Καραϊσκάκη, σ. 235
- Εικ. 144: Παναγιώτης Ρηγάλος, Νίκος Κορφιάτης και Τέλης Βλάχος-Ζλούμης στο μισογκρεμισμένο εργαστήριο του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη, σ. 235
- Εικ. 145, 146: Καμομάχαιο του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη, σ. 236
- Εικ. 147: Λευκαδίτικα μαχαίρια με την υπογραφή Π.Κ. Κατασκευάστηκαν πριν από 150 χρόνια από τον Πάνο Ι. Κατωπόδη, σ. 236
- Εικ. 148: Τέσσερα μαχαίρια με τη σφραγίδα Π.Κ., σ. 237
- Εικ. 149, 150: Μαχαίρι του Ιωάννη Π. Καταπόδη κατασκευασμένο το 1964 από τον

πατέρα του μαστρο-Πάνο Κατωπόδη, σ. 237

Εικ. 151, 152: Μαχαίρι με ξύλινη θήκη του Πάνου Κ. Κατωπόδη, σ. 238

Εικ. 153, 154: Μαχαίρι του Πάνου Ι. Καταπόδη, σ. 238

Εικ. 155, 156: Μαχαίρι, το οποίο ανήκει στον Παύλου Κ. Κατωπόδη, σ. 239

Εικ. 157: Πορσάνικο μαχαίρι με ανοιχτόχρωμη κεράτινη λαβή, σ. 239

Εικ. 158: Λευκαδίτικο μαχαίρι με μπρούντζινη λαβή, έργο του Βασίλη Κατωπόδη, σ. 240

Εικ. 159: Μικρό λευκαδίτικο μαχαίρι του Παναγιώτη Καραπιπέρη, σ. 240

Εικ. 160: Μαχαίρι-χαντζάρι του τσέλιγκα Χρήστου Καραπιπέρη, σ. 241

Εικ. 161: Μαυρομάνικο μαχαίρι του τσέλιγκα Χρήστου Καραπιπέρη, σ. 241

Εικ. 162: Λευκαδίτικο μαχαίρι με τη σφραγίδα του Πέτρου Ι. Κατωπόδη, σ. 241

Εικ. 163: Μικρό μαχαίρι του Κ. Καραπιπέρη με λαβή από ανοιχτόχρωμα κέρατα, σ. 242

Εικ. 164, 165: Μαχαίρι του Π. Σταμούλη αγορασμένο στο παζάρι της Τατάρνας, σ. 242

Εικ. 166, 167: Μαχαίρια του Τέλη Βλάχου-Ζλούμη, σ. 243

Εικ. 168: Γιαταγάνι που έχει μετατραπεί σε μαχαίρι, σ. 244

Εικ. 169: Ηπειρώτικη δίκοπη κάμα συνολικού μήκους 40 εκ., σ. 244

Εικ. 170: Γιαννιώτικο μαχαίρι, σ. 244

Εικ. 171: Μαχαίρι του μαχαιροποιού Μιλτιάδη Διαμάντη, σ. 245

Εικ. 172: Δίκοπο μαχαίρι του προπάππου μου Γιωργάκη Τσιαμπόκαλου-Δράκου, σ. 245

Εικ. 173: Λευκαδίτικο μαχαίρι του Κώστα Τσιαμπόκαλου-Δράκου, σ. 245

Εικ. 174: Λευκαδίτικο μαχαίρι του Δημήτρη Σταμούλη, σ. 246

Εικ. 175: Λευκαδίτικο μαχαίρι του Κώστα Δημητρακάκη, σ. 246

Εικ. 176: Λευκαδίτικος σουγιάς με κεράτινη λαβή, σ. 246

Εικ. 177: Νυφιάτικος σουγιάς με μπρούντζινη λαβή σε σχήμα δράκου, σ. 247

Εικ. 178: Μαχαίρια για μελισσοκομικές εργασίες, σ. 247

Εικ. 179, 180: Δίκοπο μαχαίρι-κάμα, σ. 248

- Εικ. 181: Δίκοπο μαχαίρι με προέλευση από τον Πόντο συνολικού μήκους 34 εκ., σ. 248
- Εικ. 182, 183: Δίκοπο μαχαίρι του Σπύρου Αδάμη κατασκευασμένο την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, σ. 249
- Εικ. 184: Μικρή δίκοπη κάμα συνολικού μήκους 23 εκ., σ. 249
- Εικ. 185: Μεγάλο καμομάχαιρο συνολικού μήκους 43 εκ, σ. 250
- Εικ. 186: Μικρό καμομάχαιρο συνολικού μήκους 33 εκ., σ. 250
- Εικ. 187: Χαντζάρι του Παναγιώτη Ρηγάλου, σ. 251
- Εικ. 188: Χαντζάρι του Αθανασίου Τσαπραΐλη, έργο του Π. Ρηγάλου, σ. 251
- Εικ. 189: Μικρό καμομάχαιρο με ειδική δερμάτινη θήκη, σ. 252
- Εικ. 190: Επισκευή παλιών μαχαιριών από τον Π. Ρηγάλο, σ. 252
- Εικ. 191, 192: Λάμα από πορσάνικο μαχαίρι του Παναγιώτη Κατωπόδη, η οποία βρίσκεται στα χέρια του Μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου για επισκευή και αποκατάσταση, σ. 253
- Εικ. 193, 194: Μαυρομάνικο μαχαίρι, έργο του Παναγιώτη Κατωπόδη. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος επισκεύασε τα κεράτινα μανίκια της λαβής, σ. 253
- Εικ. 195, 196: Τρισδιάστατο σχέδιο του εργαστηρίου του Παναγιώτη Ρηγάλου, σ. 234

Ευρετήριο Πραγμάτων και Όρων

- ακόνισμα, 140, 167, 222
αλάτι, 139, 146
αμίαντος, 151
αμόνι, 13, 85, 86, 108, 109, 114, 115, 116, 122, 124, 141, 142, 196
αμφίστομα μαχαίρια, 27, 36, 247
αντίβαρο, 113
αρχιμάστορας, 85
ασημένια βέργα, 100, 133, 160
ασημοκόλληση, 95, 100, 159, 160, 161, 164, 167
αστεράκια-μαργαρίτες, 147, 148, 150, 153, 156, 179, 180
ατσάλι, 14, 16, 27, 42, 50, 89, 99, 100, 114, 120, 127, 130, 132, 133, 134, 139, 140, 141, 142, 153, 164, 166
αυλάκια-αυλακώσεις, 28, 88, 147, 182
βαριά, 59, 80, 85, 89, 109, 116, 120, 122, 124, 217
βαριοπούλα, 100, 109, 115, 120, 121, 133, 142
βαφή, 36, 42, 48, 90, 91, 100, 109, 121, 126, 130, 143, 144, 145, 162, 165, 167
βιογραφική μέθοδος, 21
βόρακας, 100, 160
βούτα, 114, 129, 130, 145, 197
βυθοκόρος, 88
γιαταγάνι, 26, 27, 96, 134, 137, 162, 163, 172, 176, 190, 198, 225
γυαλόχαρτο, 155, 156
διακοσμητικά στοιχεία, 148, 160, 178, 179, 181, 243
δίστιχα, 23, 91, 134, 169, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 247
διχαλωτή λαβή, 132, 153, 156, 175, 180
δώρο, 17, 27, 32, 34, 39, 70, 174, 186, 187, 220, 225, 237, 246
εθνογραφική μέθοδος, 20
έργα των χεριών, 1, 8, 9, 16, 32
εργαλεία διακόσμησης, 119, 130, 131, 153, 197
εργαλεία-σφραγίδες, 74, 75, 149, 153, 159, 160, 220
εργαστήριο, 14, 15, 16, 20, 22, 23, 25, 42, 49, 50, 53, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 93, 94, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 124, 125, 126, 144, 166, 167, 169, 196, 199, 201, 211, 213, 218, 221, 222, 228, 234, 248, 253
εστία, 87, 102, 103, 111, 112, 113, 115
ηλεκτροκίνητο μοτέρ, 111, 112, 141
ηλεκτροκίνητο τρυπάνι, 133
ηπειρώτικα μαχαίρια, 25, 49, 50, 51, 195, 222, 248
θερμική κατεργασία, 101, 109, 115
θήκη-θηκάρι, 27, 28, 50, 51, 91, 92, 98,

100, 101, 109, 110, 121, 122, 123, 124, 127, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 138, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 169, 173, 174, 175, 176, 180, 181, 184, 197, 198, 200, 201, 223, 225, 236, 237, 238, 251

καλούπι για το γύρισμα των κεράτων, 131, 197

καλφούδια, 84, 85

κάμα-δίκοπο μαχαίρι, 25, 27, 28, 29, 30, 36, 44, 45, 134, 147, 182, 183, 188, 194, 199, 200, 201, 230, 243, 247, 248

καμινάδα, 109, 111, 112

καμίνι, 13, 42, 83, 84, 85, 87, 91, 94, 99, 101, 102, 103, 104, 108, 109, 111, 113, 114, 115, 116, 121, 123, 141, 142, 143, 145, 147, 151, 154, 156, 162, 167, 196, 213, 217

καμινοσίδερο ή προφύσι, 113

καμομάχαιρο, 26, 38, 44, 91, 96, 100, 124, 131, 134, 135, 138, 140, 142, 144, 145, 147, 154, 155, 156, 158, 159, 161, 162, 163, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 179, 181, 182, 190, 194, 197, 198, 201, 217, 218, 225, 238, 249, 251

κάρβουνο, 101, 102, 103, 112, 113, 115, 177

κασσιτεροκόλληση, 151, 160, 167

κασσίτερος, 14, 100, 101, 121, 151, 152, 160

κατέβασμα, 142, 144

κεράτινη λαβή, 27, 28, 32, 33, 35, 45, 48, 91, 96, 100, 123, 127, 132, 156, 158, 169, 175, 181, 198, 200, 221, 238, 245

κερί, 60, 91, 100, 101, 109, 130, 139, 145, 146, 181, 197

κιτρινομάνικα μαχαίρια, 33, 148

κοινωνικοϊστορική προσέγγιση, 19

κολλητήρι, 133, 151, 160

κολοφώνιο, 100, 101, 153

κοπίδι της φωτιάς, 115, 122

κουτάλα, 114, 121, 153, 196

κόφτης της φωτιάς, 124

κράματα μετάλλων, 13, 16, 24

κρητικό μαχαίρι, 18, 24, 25, 27, 50, 51, 195, 205, 211

λαδάκονο, 101, 128, 129, 139, 167, 197

λαϊκή τέχνη, 8, 9, 11, 12, 14, 32, 181, 206, 207, 214, 215, 223

λεπίδα - λάμα, 23, 27, 28, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 52, 91, 100, 110, 120, 121, 122, 123, 126, 127, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 151, 152, 153, 156, 157, 158, 162, 169, 170, 174, 181, 182, 187, 197, 217, 222, 238, 241, 243

λεπίδες, 24, 45, 139, 188

λευκαδίτικο μαχαίρι, 1, 5, 6, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 88, 89, 96, 97, 134, 148, 162, 165, 166, 178, 180, 182, 183, 185, 187, 189, 194, 199, 200, 208, 214, 218, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232,

239, 244, 245
 λιμάρισμα, 101, 109, 126, 132, 197
 λίμες, 42, 46, 51, 101, 108, 126, 127,
 128, 132, 139, 142, 143, 144, 149, 150,
 151, 153, 160, 161, 167, 197
 μαυρομάνικα μαχαίρια, 30, 31, 44, 179
 μαχαίρι καθημερινής χρήσης, 135, 153
 μαχαιρόκαμα, 37, 44, 194
 μαχαιροποιία, 6, 14, 17, 18, 22, 25, 35,
 36, 38, 49, 50, 86, 88, 99, 103, 221
 μαχαιροποιός, 5, 6, 15, 16, 17, 19, 20, 22,
 37, 38, 40, 48, 50, 51, 52, 53, 75, 89,
 92, 97, 114, 165, 169, 170, 177, 178,
 183, 188, 189, 190, 192, 200, 217, 218,
 222, 226, 241, 244
 μαχαιράς, 15, 18, 36, 38, 44, 47, 51,
 70, 106, 119, 134, 143, 165, 166,
 178, 182, 187, 190, 194, 199, 227,
 234
 μέγγενη, 116, 117, 118, 132, 148, 150,
 154, 156, 251
 μέταλλα, 13, 14, 16, 17, 24, 30, 31, 121,
 141, 146, 212
 μεταλλοτεχνία, 9, 14, 16, 25, 210
 μηχανουργείο, 87, 88, 92, 99, 124, 196
 μολύβδινη πλάκα, 149, 150
 μολύβι, 14, 92, 121, 139
 μπρούντζινα μανίκια, 34, 37, 48, 89, 91,
 92, 100, 114, 116, 135, 149, 151, 189
 μπρούντζινη θήκη, 100, 157, 159, 161,
 198
 μπρούντζινη λαβή, 27, 33, 40, 43, 44, 89,

120, 122, 130, 147, 148, 150, 152, 153,
 159, 165, 166, 176, 178, 179, 181, 196,
 198, 200, 225, 238, 246
 μπρούντζος-ορείχαλκος, 14, 16, 24, 43,
 51, 148, 178
 Μαχαίρια μελισσοκόμου, 200, 246
 νισαντίρι, 100, 151
 νιτρικό οξύ, 91, 100, 110, 139, 146, 167,
 181, 182, 197
 ξύλινες θήκες, 35, 128, 158, 159, 181,
 197
 ξύλινο καλούπι, 116, 150
 ξύλο αγριελιάς, 100, 120, 125
 ξύλο αμυγδαλιάς, 101, 102
 ξύλο καρυδιάς, 100, 122, 135, 148, 149,
 157, 164, 166, 181
 ξυλοκάρβουνο, 101, 102
 οξυγονοκόλληση, 88, 160
 πάλα-σπάθα, 26, 27, 96, 98, 134, 138,
 162, 163, 164, 166, 172, 175, 176, 181,
 190, 197, 198
 πανηγύρια, 84
 πατητό ή πλατό, 115, 122, 123, 142, 196
 πετροκάρβουνο, 101, 102, 103
 πίροι, 154, 156, 180
 ποδοκίνητος τροχός, 101, 126, 145
 πορσάνικο μαχαίρι, 36, 42, 89, 165, 181
 πριόνι, 122, 125, 196
 πριτσινάρισμα, 121
 ράσπα, 127, 128, 197
 σαλίγκαρος, 87, 102, 103, 113, 114
 σημαδευτήριο, 146, 148, 159

σιδηρουργείο, 84, 85, 88, 89, 94, 95, 103,
 104, 105, 106, 108, 141, 217
 σιδηρουργία, 86, 103, 177, 207
 σιδηρουργός, 5, 14, 15, 16, 36, 52, 75,
 80, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 94, 96, 99,
 114, 115, 117, 166, 177, 178, 189, 196,
 207, 241
 σκεπάρνι, 123, 125, 154, 196
 σουγιάς, 27, 31, 45, 46, 50, 51, 90, 134,
 194, 200, 222, 245, 246
σούστες αυτοκινήτων, 99, 100, 123, 141,
 217, 225
 στειλιάρι, 33, 100, 114, 120, 167
 συλλέκτες, 20, 31, 49, 134, 162, 172, 190
 συνέντευξη, 12, 21, 76
 συντεχνίες, 15, 36, 211, 214
 σφραγίδα, 37, 38, 39, 53, 121, 122, 128,
 129, 140, 142, 144, 154, 155, 197, 198,
 199, 217, 236, 241, 245
 σφυρηλάτηση, 36, 42, 47, 101, 109, 114,
 115, 119, 120, 121, 122, 126, 141, 142,
 167, 196, 227
 σφυρί, 52, 100, 105, 108, 109, 114, 116,
 119, 120, 121, 122, 130, 133, 139, 141,
 142, 148, 149, 196, 217
 Σφυρί για το πριτσινάρισμα, 120, 196
 σχέδια, 24, 27, 37, 40, 91, 98, 105, 134,
 135, 138, 139, 145, 146, 149, 150, 153,
 156, 157, 159, 161, 164, 169, 181, 182
 τεχνίτης, 9, 14, 16, 19, 26, 31, 32, 36, 39,
 48, 74, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 93,
 108, 139, 173, 175, 177

τροχιστής του μαχαιριού, 133
 τσιμπίδες, 108, 109, 114, 119, 121, 122,
 196
 υδροχλωρικό οξύ, 100, 151, 160
 υλικός βίος, 5, 10, 11, 12, 13, 213
 φουσκωτά σχέδια, 150, 160
 φυλακτήρας, 137, 138, 157
 φύλλο μπρούντζου, 44, 48, 100, 130, 134,
 135, 137, 148, 156, 159, 160, 161, 164,
 166
 φουσερό, 81, 82, 85, 87, 94, 102, 103, 108,
 111, 112, 113, 114, 196, 217
 χαντζάρι, 32, 33, 43, 44, 53, 89, 90, 100,
 123, 127, 132, 134, 137, 154, 155, 156,
 162, 172, 173, 175, 179, 180, 181, 182,
 190, 194, 198, 200, 220, 221, 240
 χαραχτά, 147, 160, 161, 162, 164, 167,
 181, 182
 χασαπομάχαιρο, 134, 165, 179, 180, 181
 χειροκίνητο δράπανο, 133
 χειροτεχνία, 14, 17, 18, 140, 209
 ψαλίδα, 108, 119, 122, 124, 148, 150,
 159, 160
 ψαλίδι του καμινιού, 122, 123, 124
 ψαλίδια, 40, 50, 90, 108
 ψυχρή κατεργασία, 109
 ψώρα, 147, 153, 179
 ωτιόσχημο μαχαίρι, 26

Βιβλιογραφία

- Appadurai Arjun, *The social life of things: Commodities in cultural perspective*, εκδ. Cambridge University Press, 1986
- Αγριαντώνη Χριστίνα, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1986
- Αλεξιάδης Μηνάς Αλ., «Γραπτός και προφορικός λόγος στη λαϊκή παράδοση», *Διαβάζω*, τεύχ. 245 (1990), σσ. 23-26
- Αλεξιάδης Μηνάς Αλ., «Αυτοβιογραφία και Λαογραφία. Κείμενα από το μικρασιατικό χώρο», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 20: Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου Μικρασιατικής Λαογραφίας, Αθήνα 1997, σσ. 5-14
- Αλεξιάδης Μηνάς Αλ., *Νεωτερική Ελληνική Λαογραφία, Συναγωγή Μελετών*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2006
- Ανκελιτ Ζακ, *Το χέρι και η μηχανή, μετάφραση-παρουσίαση Ανδρέα Α. Ρουσόπουλου*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1978
- Αποστολάκης Σταμάτης Α., «Τα λαογραφικά του κρητικού μαχαιριού», *Ελλωτία*, περίοδος Β', 3, (1994), σσ. 261-289
- Βαρβούνης Μανόλης Γ., *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1994
- Βαρβούνης Μανόλης Γ., «Ο Μ. Γ. Μερακλής και η Νέα Ελληνική Λαογραφία», *Χοροστάσι*, 16, (2006), σσ. 8-9
- Βασιλάτος Νίκος, *Όπλα 1790-1860 Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας και Τέχνης*, εκδ. ΕΟΜΜΕΧ, Αθήνα 1989
- Βασιλάτος Νίκος, *Το κρητικό μαχαίρι*, Κλασικές εκδόσεις, 1993
- Βρέλλη-Ζάχου Μαρίνα, «Ενδυματολογία: Διδασκαλία και έρευνα στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων», *Διαβάζω*, τεύχ. 245, (1990), σσ. 54-59
- Βρέλλη-Ζάχου Μαρίνα, *Τα τσαρούχια και οι τσαρουχάδες στην Ήπειρο. Συμβολή στη μελέτη της λαϊκής υπόδησης*, εκδ. Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1991

- Βρέλλη-Ζάχου Μαρίνα, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση, 1864-1910. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*, εκδ. Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, Ιωάννινα 2003
- Copans Jean, *Η επιτόπια εθνολογική έρευνα*, μετάφραση-επιμέλεια Κατερίνα Μάρκου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2004
- Γαλαβάρης Γεώργιος, «Πρωτοβυζαντινή τέχνη», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 7, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σσ. 354-397
- Γκέφου-Μαδιανού Δήμητρα, *Πολιτισμός και εθνογραφία Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999
- Δενδρινού-Καρακώστα Ευαγγελία, *Η λαϊκή κεντητική στην Αμοργό: από τα μέσα του 19ου αι. έως την περίοδο του Μεσοπολέμου*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1989
- Δεσποτόπουλος Αλέξ., «Η πολεμική τέχνη των αρχαίων Ελλήνων κατά την περίοδο 1100-326 π.Χ.», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 3B, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1972, σσ. 192-235
- Δημητρίου Σωτήρης, «Λαϊκός πολιτισμός και παγκοσμιοποίηση», *Διαβάζω*, τεύχ. 404 (2000), σσ. 105-110
- Δημητρούκας Ιωάννης Χ., *Ιστορία του Δραγαμέστου/Αστακού και της περιοχής του στα Νεότερα Χρόνια (περ. 1470-1832)*, εκδόσεις Στ. Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 2010
- Elgood Robert, *Τα όπλα της Ελλάδας και των Βαλκανικών γειτόνων της κατά την Οθωμανική περίοδο*, εκδ. Polaris, Αθήνα 2009
- Eriksen Thomas Hylland, *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα Μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007
- Grawitz Madeleine, Brimo Albert, Jahoda Marie, Φίλιας Βασίλης Ι., *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1998
- Ζώρα Πόπη, «Συμβολική και Σημειωτική προσέγγιση της Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης», *Λαογραφία*, 36 (1990-1992), σσ. 1-77
- Ζώρα Πόπη, *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994
- Ζώρα Πόπη, «Λαϊκή Τέχνη», *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος*, 57 (1994), σσ. 115-117

- Ζώρα Πόπη, «Η άνθιση της λαϊκής τέχνης. Η οικονομική και πνευματική ανάπτυξη του 18^{ου} αιώνα δημιουργεί και καλλιτεχνική άνοδο», *εφ. Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, Κυριακή 11 Ιουνίου 1995, σσ. 2-3
- Ήμελλος Στεφ. Δ. – Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικ., *Παραδοσιακός Υλικός Βίος του Ελληνικού Λαού (Ερωτηματολόγιο)*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1983
- Θεοχάρη Μαρία, «Υπομινωική και Υπομυκηναϊκή Φάση», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1970, σσ. 353-355
- Ιακωβίδης Σπ., «Η Μυκηναϊκή τέχνη μεταξύ ΙΔ΄-ΙΑ΄ π.Χ. αιώνας», στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1970, σσ. 314-329
- Jacomy Bruno, *Συνοπτική ιστορία των τεχνικών*, μετάφραση Χριστίνα Αγριαντώνη, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1995
- Kopytoff Igor, «The cultural biography of things: Commoditization as process», στο βιβλίο Appadurai Arjun (επιμ.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, εκδ. Cambridge University Press, Cambridge 1986, σσ. 64-94
- Κακάμπουρα-Τίλη Ρέα, «Από τη συλλογή λαογραφικού υλικού στη διαθεματική προσέγγιση του Λαϊκού πολιτισμού. Η καθοδήγηση των πανεπιστημιακών λαογράφων και η ανταπόκριση των δασκάλων», *Λαογραφία*, 40 (2006), σσ. 175-191
- Κακάμπουρα Ρέα, *Αφηγήσεις Ζωής Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2008
- Καπιολδάση-Σωτηροπούλου Χρυσούλα, «Οι σιδηρουργοί και η αγροτική πελατεία τους», στα *Πρακτικά του Ελληνογαλλικού Συνεδρίου* με θέμα: *Ο αγροτικός κόσμος στον μεσογειακό χώρο*, Ε.Κ.Κ.Ε. – Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1988, σσ. 398-401
- Καπιολδάση-Σωτηροπούλου Χρυσούλα, «Η σιδηρουργία στην Ελλάδα Το παράδειγμα του Πύργου Τήνου», *Εθνογραφικά*, 6 (1989), σσ. 121-144
- Καπλάνη Χρυσούλα, *Παλάσκες και μεδουλάρια Από τη συλλογή του Βασίλη Κορκολόπουλου*, Αθήνα 2000
- Καρκαλέτσης Σταύρος, «Αρματολοί και κλέφτες Οι ένοπλοι του υπόδουλου Γένους», *Στρατιωτική Ιστορία*, 89 (Ιανουάριος 2004)
- Κονταξής Κώστας Δ., *Το Δώρο στην παραδοσιακή κοινωνία του Ελληνικού Πόντου*,

- εκδ. Αδελφών Κυριακίδη ΑΕ., Θεσσαλονίκη 2006
- Κοντομίχης Πανταζής, *Το νοικοκυριό του χωριάτικου σπιτιού στη Λευκάδα. Έπιπλα και σκεύη. Εργαλεία και σύνεργα. Τροφές και ποτά*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1985
- Κοντομίχης Πανταζής, *Τα γεωργικά της Λευκάδας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1985
- Κοντομίχης Πανταζής, *Η λευκαδίτικη λαϊκή φορεσιά από τον 17^ο αιώνα ως τα μέσα του 20^{ου}*, εκδ. ΕΟΜΜΕΧ, Αθήνα 1989
- Κορρέ-Ζωγράφου Κατερίνα - Ολυμπίτου Ευδοκία, *Άνθρωποι και παραδοσιακά επαγγέλματα στο Αιγαίο*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2003
- Κορρέ-Ζωγράφου Κατερίνα, *Άνθρωποι και παραδοσιακά επαγγέλματα στο Αιγαίο II*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2004
- Κουτσούμπας Γιάννης, *Στου χρόνου τα γυρίσματα. Τέχνες και επαγγέλματα στην Άρτα του χτες*, εκδ. Μ/Φ Σύλλογος Σκουφάς, Αθήνα 2004
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, *Λαογραφικά Μελετήματα I*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1989
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, *Λαογραφικά Μελετήματα II*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1993
- Λάζαρης Χριστόφορος, «Το λευκαδίτικο (πορσάνικο) μαχαίρι», *Πνευματική Επαρχία : τρίμηνη λογοτεχνική και λαογραφική έκδοση* (1963), σσ. 17-21
- Λιάσκος Αναστάσιος, *Αγώνες και Άρματα Από το καριοφίλι του '21 έως το Lee-Enfield της Βορείου Αφρικής*, ιδιωτική έκδοση, 2005
- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Λαϊκός Βίος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 11, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σσ. 273-284
- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Έθιμα αλωνισμού», *Λαογραφία*, 38 (1998), σσ. 125-128
- Λουκάτος Δημήτριος Σ., «Έρευνα, μελέτη και εμπειρία της Λαογραφίας. Ανάμεσα στους ευρύτερους όρους: της “Εθνογραφίας” και “Εθνολογίας”», *Λαογραφία*, 39 (1998-2000), σσ. 219-232
- Λουκόπουλος Δημήτριος, *Αιτωλικά οικήσεις, σκεύη και τροφαί*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1984 [α' έκδοση 1925]

- Λουκόπουλος Δημήτριος, *Πώς υφαίνονται και πώς ντύνονται οι Αιτωλοί*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1985 [α΄ έκδοση, 1927]
- Λουκόπουλος Δημήτριος, *Ποιμενικά της Ρούμελης*, Βιβλιοπωλείον Ι. Ν. Σιδέρης, Εν Αθήναις 1930
- Λουκόπουλος Δημήτριος, *Γεωργικά της Ρούμελης*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1983 [α΄ έκδοση, 1938]
- Μακρής Κ., «Μεταλλοτεχνία», στο συλλογικό τόμο Παπαδόπουλος Στέλιος (επιμ), *Νεοελληνική χειροτεχνία*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, Αθήνα 1969, σσ. 221-235
- Μακρής Κίτσος Α., *Ελληνική Καλλιτεχνική Παράδοση και Σύγχρονη χειροτεχνία*, εκδ. ΕΟΜΜΕΧ, Αθήνα 1981
- Μαμαλούκας Τάκης Λ., *Λαογραφικά της Λευκάδας, βιβλίο Β΄*, εκδ. Σπ. Β. Μαραγκού, Αθήνα 1982
- Μαραγκού Λίλα, «Ελληνιστική μικροτεχνία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 5, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1974, σσ. 453-457
- Μερακλής Μ.Γ., «Η μηχανή και ο λαϊκός άνθρωπος», *Λαογραφία*, 28 (1972), σσ. 115-124
- Μερακλής Μ.Γ., *Λαογραφικά Ζητήματα*, εκδ. Χ. Μπούρα, Αθήνα 1989
- Μερακλής Μ.Γ., «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού. Μια όχι άσκοπη αναδρομή», *Λαογραφία*, 35 (1987-1989), σσ. 93-103
- Μερακλής Μ.Γ., «Θέσεις για τη Λαογραφία», *Διαβάζω*, τεύχ. 245 (1990), σσ. 16-22
- Μερακλής Μ.Γ., «Αυτοβιογραφίες Ηπειρωτών χωρικών», στο βιβλίο του ίδιου, *Έντεχνος Λαϊκός Λόγος*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, σσ. 247-255
- Μερακλής Μ.Γ., «Μεσσήνιοι χωρικοί αυτοβιογραφούμενοι», στο βιβλίο του ίδιου, *Έντεχνος Λαϊκός Λόγος*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, σσ. 258-264
- Μερακλής Μ.Γ., «Η ποιητική διάθεση του λαϊκού πολιτισμού Η ζωντανή σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν απαιτεί την ύπαρξη της τέχνης», *εφημερίδα Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, Κυριακή, 11 Ιουνίου 1995, σσ. 4-5
- Μερακλής Μ. Γ., *Θέματα Λαογραφίας*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1999
- Μερακλής Μ. Γ., *Νεοελληνικός Λαϊκός Βίος Όψεις και Απόψεις*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2001

- Μερακλής Μ. Γ., *Ελληνική Λαογραφία: Κοινωνική συγκρότηση, Ήθη και έθιμα, Λαϊκή τέχνη*, εκδ. Οδυσσέας, Β΄ Έκδοση, Αθήνα 2009
- Μηλιατζίδου-Ιωάννου Ευδοκία, «Η μεταλλοτεχνία. Πανάρχαια τέχνη που γνώρισε μεγάλη άνθιση στα νεώτερα χρόνια», *εφημερίδα Καθημερινή – Επτά ημέρες*, Κυριακή, 11 Ιουνίου 1995, σσ. 28-29
- Μινώτου Μαρία, «Νεοελληνική αργυροχρυσοχοΐα Μια τέχνη που διακρίνεται σε εκκλησιαστική και κοσμική», *εφημερίδα Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, Κυριακή 11 Ιουνίου 1995, σσ. 21-23
- Μουσείο Φώτης Ραπακούσης, *Κατάθεση ψυχής στην Ήπειρο και το λαό της, Οδηγός εκθεμάτων*, εκδ. Τ. Κώτσης, Γιάννινα 2002
- Μπάδα-Τσομώκου Κωνσταντίνα, *Η αθηναϊκή γυναικεία φορεσιά στην περίοδο της Τουρκοκρατίας (1688 - 1835): Ενδυματολογική και κοινωνική μελέτη*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1983
- Μπάδα Κωνσταντίνα, «Ο υλικός πολιτισμός της Λευκάδας: “το ... κέντημα γαρούφαλα ετιμήθη λίρες ογδοήντα”» στο: *ΙΓ Συμπόσιο της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών με θέμα: Ο λαϊκός Πολιτισμός της Λευκάδας και ο Πανταζής Κοντομήχης (11-13 Αυγούστου 2008)*, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2009, σσ. 135-154
- Μπάδα Κωνσταντίνα, *Εισαγωγή στην κοινωνική ζωή των αντικειμένων. Σημειώσεις*, Γιάννενα 2007
- Μπουτζουβή Αλέκα (επιμέλεια-εισαγωγή), *Σκόπελος. Η ιστορικότητα της καθημερινής ζωής Οι χειροτέχνες αφηγούνται...*, εκδ. ΕΟΜΜΕΧ Α.Ε.-Λαογραφικό Μουσείο Σκοπέλου
- Μως Μαρσέλ, *Το Δώρο Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1979 [α΄ έκδοση 1924]
- Νικηφορίδου Αλεξάνδρα, «Άνθρωποι και εργαλεία. Η ερμηνευτική προσέγγιση της Νέας Έκθεσης του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης», *Τετράδια Μουσειολογίας*, 2 (2005), σσ. 42-50
- Νιτσιάκος Βασίλης, «Λαογραφία και Κοινωνιολογία», *Διαβάζω*, τεύχ. 245 (1990), σσ. 27-29
- Νιτσιάκος Βασίλης, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου. Στον απόηχο της*

- μακράς διάρκειας, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1995
- Νιτσιάκος Βασίλης, *Προσανατολισμοί. Μια κριτική εισαγωγή στη Λαογραφία*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2008
- Ντάτση Ευαγγελή Αρ., *Η χαλκοτεχνία στα Γιάννινα στις παραμονές του πολέμου του 1940*, Διδακτορική διατριβή, Γιάννινα 1985
- Ντάτση Ευαγγελή Αρ., *Τα ισνάφια μας τα βασιλεμένα*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2006
- Οικονόμου Ανδρομάχη Ι., *Φύση, τεχνολογία και κοινωνία στις ορεινές κοινότητες του Κιθαιρώνα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2007
- Ολυμπίτου Ευδοκία, «Τεχνικές και επαγγέλματα. Μια εθνολογική προσέγγιση», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, 1, Αθήνα 2003, σσ. 305-316.
- Ολυμπίτου Ευδοκία, «Τεχνικά επαγγέλματα και εργαστήρια στα νησιά του Αιγαίου», *Σύγχρονα Θέματα*, 78-79 (2001), σσ. 125-133
- Παντερμαλής Δημήτριος, «Η τέχνη στην Ελλάδα και στη Μικρά Ασία κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 6, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1976, σσ. 459-478
- Παπαγεωργίου Γεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννινα κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Ιωάννινα 1982
- Παπαγεωργίου Γεωργίου, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16^{ος} – 20^{ος} αι.)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Αθήνα 1986
- Παπαδογιάννη Μανόλη, «Το κρητικό μαχαίρι», *Αμάλθεια*, 10, τεύχος 39 (1979), σσ. 115-127
- Παπαδόπουλος Στέλιος, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο 1900-1975*, Π.Λ.Ι., Ναύπλιο 1982
- Παπαδόπουλος Στέλιος, «Υλικός πολιτισμός», *Εθνολογία*, 3 (1994), σσ. 215-227
- Παπαδόπουλος Στέλιος, «Η τεχνική του σφυρήλατου χαλκού: κατασκευή του καζανιού Πρόταση τεχνολογικής καταγραφής», *Εθνογραφικά*, 4-5 (1983-1988), σσ. 85-116
- Παπαδόπουλος Στέλιος, κ.α., «Ομάδα προετοιμασίας έκθεσης παραδοσιακών εργαλείων», *Εθνογραφικά*, 4-5 (1983-1988), σσ. 197-214
- Παπαδόπουλος Στέλιος Αγ., «Νεοελληνική Χειροτεχνία», στο βιβλίο του ίδιου, *Ανθρωπολογικά-Μουσειολογικά. Μικρά μελετήματα*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου

- Πειραιώς, Αθήνα 2003, σσ. 39-65
- Παπαδόπουλος Στέλιος Αγ., «Οι τεχνικές του μετάλλου στον ελληνικό χώρο (1880-1980)», στο βιβλίο του ίδιου, *Ανθρωπολογικά Μουσειολογικά. Μικρά μελετήματα*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003, σσ. 297-305
- Παπαδόπουλος Στέλιος Αγ., «Υλικός Πολιτισμός», στο βιβλίο του ίδιου, *Ανθρωπολογικά Μουσειολογικά. Μικρά μελετήματα*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003, σσ. 388-397
- Παπαδόπουλος Στέλιος Αγ., «Το μπατάνι στις πηγές του Καλαμά. Συμβολή στην ιστορία των προβιομηχανικών τεχνικών», στο βιβλίο του ίδιου, *Ανθρωπολογικά Μουσειολογικά. Μικρά μελετήματα*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003, σσ. 425-444
- Παπαϊωάννου Σκεύος και Δρακάκη Δήμητρα, Alheit Peter, «Τα παραδοσιακά επαγγέλματα. Ανασυγκρότηση αποθεμάτων γνώσης», στο συλλογικό τόμο Παπαϊωάννου Σκεύος (επιμ.), *Κοινωνικός μετασχηματισμός, Εκπαίδευση και τοπική κοινωνία*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο/Ανώγεια 1998, σσ. 189-196
- Παπαμιχαήλ Άννα, «Τα μέταλλα εις μαγικάς και δεισιδαίμονας ενεργείας», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου*, 17 (1964), σσ. 68-85, (κεφάλαιο «Μάχαιρα»),
- Παπατρέχας Γερ. Ηρ., *Ποιμενικά ξυλόγλυπτα Ξηρομέρου*, εκδ. ΕΟΜΜΕΧ, Αθήνα 1986
- Πλάτων Νικ., «Προανακτορικός Μινωικός πολιτισμός», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1970, σσ. 108-121
- Πλάτων Νικ., «Η ακμή του Μινωικού πολιτισμού», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1970, σσ. 166-211
- Πλάτων Νικ., «Η γένεση της Μυκηναϊκής δυνάμεως», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1970, σσ. 242-259
- Πολυμέρου Αικατερίνη, «Δημώδεις δοξασίαι περί χαλάζης και τρόποι προς αποτροπήν ή κατάπαυσίν της», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, 23, (1973-1974), σσ. 50-62
- Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη, «Λαϊκός υλικός βίος και πολιτισμός (Προβλήματα και απόψεις)», *Επιστημονικές Ανακοινώσεις (20 Νοεμβρίου – 5 Δεκεμβρίου 1979) της Ακαδημίας Αθηνών*, Αθήνα 1982, σσ. 93-104

- Πολυζώη Βάσω, «Όψεις του Συλλέγειν. Η περίπτωση της Εταιρείας Λαογραφικών Μελετών», *Τετράδια Μουσειολογίας*, 4 (2007), σσ. 16-27
- Πούχνερ Βάλτερ, *Θεωρητική Λαογραφία: μέθοδοι – θεματικές*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2009
- Pearce Susan M., *Μουσεία, Αντικείμενα και Συλλογές. Μια πολιτισμική μελέτη*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2002
- Ράπτης Δημήτριος Ελ., «Ο σχεδιασμός μιας επιτόπιας λαογραφικής έρευνας Τα πρακτικά της προβλήματα», *Διαβάζω*, τεύχ. 245 (1990), σσ. 64-66
- Ράπτης Δημήτριος Ελ. (επιμ.), *Ημερολόγιο 2009: Ήπειρος Πέτρινος μόχθος, πικρή ξενιτιά*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2008
- Ρόκου Βάσω, «Τεχνικές και εργαστήρια της Ηπείρου, Το καμίνι της σιδηρουργίας στο Μέτσοβο», *Δωδώνη: Ιστορία και Αρχαιολογία*, 32 (2003), σσ. 399-492
- Russo Francois, *Εισαγωγή στην ιστορία των τεχνικών*, μετάφραση Χριστίνα Αγριαντώνη, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ETBA, Αθήνα 1993
- Salaman R. A., *Dictionary of Woodworking Tools*, εκδ. Unwin Hyman, London 1989
- Σαλαμάγκας Δ., «Τα ισνάφια και τα επαγγέλματα επί Τουρκοκρατίας στα Γιάννινα», *Ηπειρώτικη Εστία*, (1959)
- Σέργης Μανόλης Γ., «Η λειτουργία του παρωνύμιου σε μια ναξιακή αγροτική κοινότητα τον 20ό αιώνα», *Λαογραφία*, 41 (2009), σσ. 145-176
- Σέργης Μανόλης, «Ημερολόγια τοίχου των εθνικοτοπικών συλλόγων: Η περίπτωση των εν Αθήναις ναξιακών συλλόγων, 1980-2007», στο συλλογικό τόμο Κορρέ Κ.-Κούζας Γ.Χ. (επιμ.), *Η έρευνα και διδασκαλία του υλικού πολιτισμού των Νεώτερων Χρόνων στα Ελληνικά Πανεπιστήμια*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2010, σσ. 467-515
- Σεφέρη Γιώργου, «Έξι ρίμες για δώδεκα μαχαίρια», Άγνωστα κείμενα υπομνηματισμένα από τον Γ. Π. Σαββίδη, *Τραμ*, 1 (Οχτώβριος 1971), σσ. 1-2
- Σπυριδάκης Μάνος, «Η μαστοριά ως λαϊκή κουλτούρα», *Διαβάζω*, τεύχ. 404 (2000), σσ. 120-124
- Σπυρόπουλος Απ. Γ., λ. «Καραϊσκάκης» στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, 3, Εκδότης – Δ/ντής συντάξεως: Ιωάννης Ν. Κουφός, σσ. 1017-

- Σταλίδης Κ., *Οι συντεχνίες και τα επαγγέλματα στην Έδεσσα την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Φιλοπρόοδος Σύλλογος Εδέσσης «Μέγας Αλέξανδρος», Έδεσσα 1974.
- Σταμέλος Δημήτρης, *Νεοελληνική Λαϊκή Τέχνη: Πηγές, προσανατολισμοί και κατακτήσεις από τον ΙΣΤ΄ αιώνα ως την εποχή μας, γ΄ έκδοση αναθεωρημένη και επανυξημένη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1993
- Thompson Paul, *Φωνές από το Παρελθόν Προφορική Ιστορία*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002
- Τζανακάρης Βασίλης Ι., *Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 2002
- Τσιώλης Γιώργος, *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις: η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2006
- Φαλταίτς Κ., «Οι πλανώδιοι τεχνίτες στην Ελλάδα», *Ελληνικά Γράμματα*, 3 (1928), σσ. 8-13
- Φλωράκης Αλέκος Ε., *Η Λαϊκή Λιθογλυπτική της Τήνου*, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1979
- Φλωράκης Αλέκος Ε., *Μαρμάρου τέχνη και τεχνική Ο Ιω. Φιλιππότης και το εργαστήριό του Πρόταση Εθνογραφικής Βιογραφίας*, εκδ. Τήνος, Αθήνα 1995
- Φλωράκης Αλέκος Ε., «Η εθνογραφική τεχνολογία. Όψεις θεωρίας και εφαρμογής», *Εθνολογία*, 6-7 (1998-1999), σσ. 31-59
- Vigano Gualtiero, «Το λευκαδίτικο μαχαίρι», *Μαχαίρια στην παράδοση και την εργασία*, 24 (2007), σσ. 6-7
- Χασάπη Χρήστου Κ., *Λεύκωμα της κομποπόλεως Αστακού: ιστορικών, βιογραφικών, λαογραφικών*, Αθήναι, 1976
- Χατζηδάκης Μανώλης, «Η ύστερη βυζαντινή τέχνη», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 9, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980, σσ. 423-458
- Χατζηδάκης Μανώλης, «Η μεσοβυζαντινή τέχνη», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 8, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1979, σσ. 274-325,
- Χατζημιχάλη Αγγελική, «Η Ελληνική λαϊκή τέχνη», *Νέα Εστία*, 58 (1955), σσ. 468-512
- Χρήστου Χρύσανθος, «Η λαϊκή ζωγραφική: Οι δημιουργοί της εκφράζουν τα

βαθύτερα βιώματα και τη συνείδηση του λαού», εφ. *Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, Κυριακή, 11 Ιουνίου 1995, σσ. 16-18

Χρυσουλάκης Γιάννης Δ., Παντελής Δημήτρης Ι., *Επιστήμη και τεχνολογία των μεταλλικών υλικών*, εκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1986

Ιστότοποι

<http://www.horsebackarcherygr.com/STRATIOTES.html>

<http://history-of-macedonia.com/wordpress/2010/03/22/ta-opla-tou-makedonikou-agona/>

<http://www.serra.gr/site/eikones/thumbnails.php?album=3>

<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Lazaros-Apostolidis-band.jpg>

<http://akrilassonas.blogspot.com/2010/07/o-k.html>

<http://el.wikipedia.org/wiki/χάλυβας>

<http://wwk.kathimerini.gr/kath/7days/1995/06/11061995.pdf>

<http://www.koutouzis.gr/mortes-magkes.htm>

<http://www.skilia.gr/outdoor-equipment/926-handmade-knife.html>

Παραρτήματα

Παράρτημα Ι: Βιογραφίες Πληροφορητών

Παράρτημα ΙΙ: Συμπληρωματικό Φωτογραφικό υλικό

Παράρτημα ΙΙΙ: Αποσπάσματα αφηγήσεων Π. Ρηγάλου

Παράρτημα Ι

Βιογραφίες Πληροφορητών

Οι πληροφορητές παρουσιάζονται με χρονολογική σειρά σύμφωνα με το έτος γέννησής τους.

Ο **Πάνος Κ. Κατωπόδης** γεννήθηκε το 1924 στον Πόρο της Λευκάδας. Γονείς του ήταν οι Κωνσταντίνος και Θεοδώρα Κατωπόδη. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο στο χωριό του. Με τους μαχαιροποιούς Κατωποδαίους είχε μακρινή συγγένεια. Έχει στην κατοχή του καμομάχαιο κατασκευασμένο από τον Πάνο Β. Κατωπόδη το 1964.



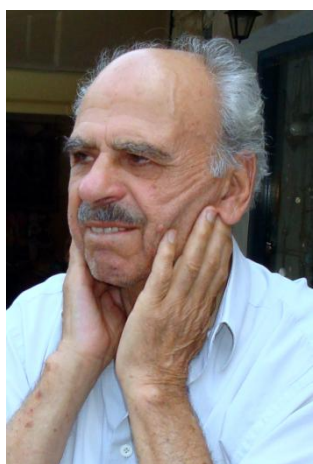
Ο **Αντρέας Χαντζαράς** γεννήθηκε το 1925 στην Καστανούλα Τριχωνίδας του Νομού Αιτωλοακαρνανίας. Οι γονείς του λέγονταν Κωνσταντίνος και Γεωργία. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο. Από το 1955 ζει μόνιμα με την οικογένειά του στο Καινούριο Αιτωλοακαρνανίας. Ο αδερφός του Ιωάννης, ο οποίος γεννήθηκε το 1923, ξεκίνησε το 1935 την τέχνη του σιδερά στο χωριό τους. Μαθήτευσε στον Χαβέλα, έναν πρώτο τους ξάδερφο που είχε σιδεράδικο στα Σιτόμενα Αιτωλοακαρνανίας. Στην αρχή κατασκεύαζε διάφορα εργαλεία, όπως τσαπιά, τσεκούρια, υνιά για ξυλάλετρα κ.α. Αργότερα κατασκεύαζε και μαχαίρια. *«Ξόδευε και μαχαίρια. Άμα δεν είχε άλλη δουλειά ασχολούνταν και με μαχαίρια»*. Πολλές φορές ο Αντρέας Χαντζαράς βοηθούσε τον αδερφό του στο σιδηρουργείο χτυπώντας βαριά, φέρνοντας αέρα με το φυσερό κ.α. Ο Ιωάννης Χαντζαράς κατασκεύαζε μαχαίρια μέχρι το 1957 που έκλεισε το σιδηρουργείο στο χωριό και κατέβηκε στο Αγρίνιο. Για την κατασκευή των μαχαιριών χρησιμοποιούσε σούστες από αυτοκίνητα. Τις πύρωνε στο καμίνι, τις σφυρηλατούσε, τις έκοβε και τους έδινε το σχήμα που ήθελε. Είχε σφραγίδα με τα αρχικά του Ι.Κ.Χ. και τη χτυπούσε με το σφυρί στην πυρωμένη λάμα. Έβαφε τη λάμα στο λάδι, την περνούσε στον ποδοκίνητο τροχό και έβαζε στη λαβή μανίκια από κέρατα κριαριού ή τράγου. Τα μαχαίρια δεν τα συνόδευε με θήκες.



Ο **Παύλος Κατωπόδης** γεννήθηκε το 1927 στον Πόρο της Λευκάδας. Ο πατέρας του Κωνσταντίνος ήταν αδερφός του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη και έφτιαχνε και εκείνος μαχαίρια. Μαχαίρια έφτιαχνε και ο παππούς του Βασίλης Κατωπόδης και ο προπάππος του Γιάννης. Απ' αυτούς έμαθαν την τέχνη ο θείος του Πάνος Β. Κατωπόδης και ο πατέρας του Κώστας.



Ο **Διονύσης (Νιόνιος) Ζαμπάτης** γεννήθηκε στον Πόρο Λευκάδας το 1927. Οι γονείς λέγονταν Κωνσταντίνος και Σταματούλα Ζαμπάτη. Τέλειωσε το Δημοτικό Σχολείο στο χωριό του τον Πόρο. Ήταν γείτονας του μάστορα Πάνου Κατωπόδη. Δίπλα από το εργαστήριο του μάστορα είχε νοικιασμένο για πολλά χρόνια ένα χωράφι στο οποίο έβοσκε τα πρόβατά του. Πολύ συχνά επισκεπτόταν το μάστορα στο εργαστήριο και είχαν πολύ καλές σχέσεις. Κάποια στιγμή μάλιστα ο μάστορας σε ένδειξη εκτίμησης και φιλίας του χάρισε ένα καμομάχαρο, το οποίο σήμερα το έχει ο γιος του στη Χίο.



Ο **Γιώργος Αραβανής-Τραπεζάς** γεννήθηκε στην Καρυά της Λευκάδας το 1928. Οι γονείς του, Βασίλης και Αλεξάνδρα Τραπεζά, ήταν επίσης από την Καρυά. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο στο χωριό του και αμέσως μετά μαθήτευσε στον θείο του Σταύρο Κατωπόδη, σιδηρουργό και μαχαιροποιό με σπουδαίο εργαστήριο στην Καρυά. Έμεινε στο εργαστήριο του μαστρο-Σταύρου είκοσι χρόνια, στην αρχή ως μαθητευόμενος μάστορας και αργότερα ως συνέταιρος. *«Αυτός έπαιζε όργανο και Παρασκευή, Σαββάτο, Κυριακή, Δευτέρα έλειπε και κράταγα εγώ το μαγαζί»*. Εκεί έμαθε από το μαστρο-Σταύρο να κατασκευάζει λευκαδίτικα μαχαίρια με κεράτινες, μπρούτζινες, αλλά και αλουμιένιες λαβές. Τη δεκαετία του 1950 άνοιξε δικό του εργαστήριο στην Καρυά. Το 1960 έκλεισε το εργαστήριο και πήγε για δουλειά στο Ραντάρ. Έτσι σταμάτησε να φτιάχνει μαχαίρια. Σήμερα δεν έχει στην κατοχή του κανένα

από εκείνα τα μαχαίρια. Τα περισσότερα ήταν παραγγελίες, ενώ κάποια τα χάρισε σε φίλους.

Η **Πολυξένη Κατωπόδη-Μαστρογιάννη**, κόρη του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη, γεννήθηκε τη δεκαετία του 1930 στον Αστακό της Αιτωλοακαρνανίας, πέρασε τα παιδικά της χρόνια στον Πόρο της Λευκάδας και αργότερα παντρεύτηκε τον Αντρέα Μαστρογιάννη από τον Αστακό. Για πολλά χρόνια έζησε μετανάστρια στη Γερμανία. Σήμερα ζει με την οικογένειά της στον Αστακό



Η **Φωτεινή Ι. Καταπόδη** είναι νύφη του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη από το γιο του Ιωάννη. Γεννήθηκε στο Αγρίνιο το 1935. Η καταγωγή της είναι από το νησί της Λευκάδας, από το χωριό Χαραδιάτικα. Είχε το ίδιο επώνυμο και πριν παντρευτεί. Παντρεύτηκε τον Ιωάννη Καταπόδη το 1962. Από το 1970 μέχρι το 1977 που πέθανε ο μαστρο-Πάνος Κατωπόδης, ζούσαν μαζί στο Αγρίνιο. Πριν τον επισκέπτονταν τα καλοκαίρια στο χωριό, στον Πόρο της Λευκάδας

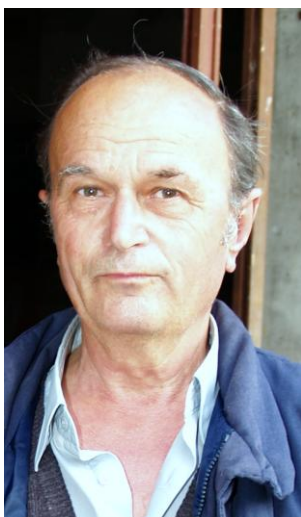


Ο **Πέτρος Πλαστήρας** γεννήθηκε στην Κατοχή της Αιτωλοακαρνανίας το 1937. Οι γονείς του, Σπύρος Πλαστήρας και Παναγιώτα Ρόμπολα, γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στο ίδιο χωριό, την Κατοχή. Η καταγωγή του πατέρα του ήταν από τον Αετό Ξηρομέρου. Πήγε μέχρι την Τρίτη τάξη του Δημοτικού Σχολείου. Υπήρξε πρόεδρος του Λαογραφικού Ομίλου Κατοχής «Κυρά Βασιλική». Για περισσότερα από είκοσι πέντε χρόνια συμμετέχει στην παρέλαση των αρματωμένων στο Μεσολόγγι φορώντας την παραδοσιακή του φορεσιά με τα κοσμήματα, τα μαχαίρια και τα κουμπούρια του. Ασχολείται με την κτηνοτροφία, ενώ στον ελεύθερο χρόνο του σκαλίζει ξύλινα αντικείμενα όπως γκλίτσες, θήκες για τα

μαχαίρια του, κουτάλες και κουτάλια, σφραγίδες, ρόκες κ.α.



Ο **Γιώργος Τσιαμπόκαλος-Δράκος** γεννήθηκε το 1939 στη Βελαώρα Ευρυτανίας. Οι γονείς του, Ανδρέας Τσιαμπόκαλος-Δράκος και Πανάγιω Τσιαμποκάλου το γένος Ζαρμακούπη, γεννήθηκαν και έζησαν στη Βελαώρα Ευρυτανίας. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο στο χωριό του, ύστερα από μια μικρή Οδύσσεια στα χρόνια του εμφυλίου, καθώς αναγκάστηκε να μετακινηθεί πολλές φορές σε διάφορα χωριά του Βάλτου Αιτωλοακαρνανίας (Χαλκιάπουλο, Εμπεσός, Σαρδίνινα, Τρίκλινο) και να φοιτήσει στα αντίστοιχα σχολεία, όταν αυτά λειτουργούσαν. Κατάγεται από οικογένεια με σπουδαία κτηνοτροφική παράδοση και ασχολείται κυρίως με την κτηνοτροφία. Όλοι του οι πρόγονοι «φορούσαν» σε καθημερινή βάση μαχαίρι. Είχαν στην κατοχή τους πολλά μαχαίρια και χαντζάρια, μεταξύ αυτών και λευκαδίτικα μαχαίρια, τα οποία είχαν σε μεγάλη εκτίμηση. Ο ίδιος σήμερα «φορεί» σε μόνιμη βάση ένα μικρό λευκαδίτικο μαχαίρι με μπρούντζινα μανίκια, έργο του Κατωπόδη, το οποίο έχει γι' αυτόν μεγάλη συναισθηματική αξία, καθώς είναι δώρο από τον αδερφό του πατέρα του, Κωνσταντίνο Τσιαμπόκαλο-Δράκο.



Ο **Κωνσταντίνος Καραπιέρης** γεννήθηκε στον Αστακό το 1942. Τελείωσε το Δημοτικό σχολείο στα Τριαντέικα φιλοξενούμενος από την αδερφή του που ήταν παντρεμένη εκεί. Σήμερα ζει στα Τριαντέικα Αιτωλοακαρνανίας.

Ο αδερφός του Παναγιώτης Καραπιέρης, ο οποίος είχε στην κατοχή λευκαδίτικο μαχαίρι, γεννήθηκε στον Αστακό το 1931 και πέθανε το 1979 στα Τριαντέικα Αιτωλοακαρνανίας. Πήγε σχολείο στον Αστακό μέχρι την Τρίτη Δημοτικού και για το διάστημα από του Αγίου Δημητρίου μέχρι του Αγίου Γεωργίου, όταν κατέβαιναν από το Παναιτωλικό Όρος όπου ξεκαλοκαίριαζαν με τα πρόβατά τους.

Ο Κωνσταντίνος και ο Παναγιώτης Καραπιπέρης είναι παιδιά του τσέλιγκα Χρήστου Καραπιπέρη και της Χρυσούλας Καραπιπέρη. Ξεχειμώνιαζαν στον Αστακό Αιτωλοακαρνανίας και ξεκαλοκαίριαζαν στο Παναιτωλικό Όρος. Και οι δύο είχαν στην κατοχή τους λευκαδίτικα μαχαίρια.



Βασικός πληροφορητής της έρευνας είναι ο μάστορας **Παναγιώτης Ρηγάλος**, ο οποίος γεννήθηκε στο χωριό Καραϊσκάκης Αιτωλοακαρνανίας το 1943. Από το 1960 και μέχρι σήμερα ασκεί το επάγγελμα του μαχαιροποιού-σιδηρουργού. Περισσότερες πληροφορίες για τον Παναγιώτη Ρηγάλο και την επαγγελματική του διαδρομή καταγράφονται στο Γ' Κεφάλαιο της εργασίας στις σελίδες 79 έως 98.



Ο **Πάνος Τσιαμπόκαλος-Δράκος** γεννήθηκε το 1943 στη Βελαώρα Ευρυτανίας. Ο πατέρας του Χρήστος Τσιαμπόκαλος-Δράκος ήταν από τη Βελαώρα Ευρυτανίας και η μητέρα του Ελένη Τσιαμπόκαλου, το γένος Καρδαμπίκη, ήταν από τη Γρανίτσα Ευρυτανίας. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο στο χωριό του. Κατάγεται από οικογένεια με σπουδαία κτηνοτροφική παράδοση και ασχολείται κυρίως με την κτηνοτροφία. Έχει στην κατοχή του πολλά μαχαίρια και χαντζάρια, όλα με κεράτινες λαβές. Δύο απ' αυτά είναι λευκαδίτικα και ήταν μαχαίρια του πατέρα του και του θείου του. Ο πατέρας του είχε πάντα πάνω του το λευκαδίτικο μαχαίρι του και το χαντζάρι του. Και ο ίδιος σήμερα έχει πάντα επάνω του το λευκαδίτικο μαχαίρι του πατέρα του. Δεν το αποχωρίζεται ποτέ. Το βράδυ στον ύπνο του το βάζει κάτω από το μαξιλάρι του.

Ο **Αδαμάντιος (Διαμαντής) Πιτένης** γεννήθηκε στα Γιάννενα το 1944. Γονείς του ήταν ο Αριστοτέλης (Τέλης) Πιτένης και η Ουρανία Πιτένη. Ο πατέρας του είχε εργαστήριο

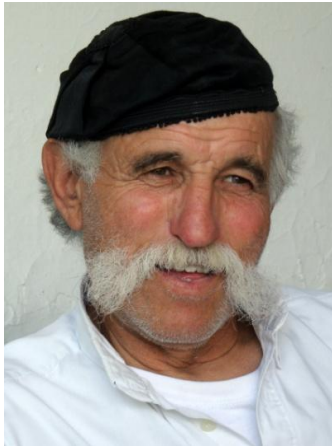
μαχαιροποιίας στη συμβολή των οδών Ανεξαρτησίας και Ζάππα και κατασκεύαζε γεωργικά εργαλεία, ηπειρώτικα μαχαίρια και γιαννιώτικους σουγιάδες. Από τον πατέρα του έμαθε ο Διαμαντής να κατασκευάζει γεωργικά εργαλεία, μαχαίρια και σουγιάδες. Σήμερα ο μάστορας δεν κατασκευάζει πια μαχαίρια. Στο κατάστημά του υπάρχουν εργοστασιακά μαχαίρια από διάφορες χώρες του κόσμου, τα οποία πουλάει σε φτηνές τιμές. Κατασκευάζει μόνο σουγιάδες με έτοιμη λάμα και πλαστική λαβή με υλικά που αγοράζει από το εμπόριο. Τώρα βασική του ενασχόληση είναι το τρόχισμα-ακόνισμα των μαχαιριών και των ψαλιδιών.



Ο **Δημήτρης Κατωπόδης-Ντελημάρης** γεννήθηκε το 1944 στη Λευκάδα. Η καταγωγή του είναι από τον Πόρο της Λευκάδας. Ο πατέρας του, ο παππούς του και ο προπάππος του ήταν κρεοπώλες και είχαν στην κατοχή τους πολλά μαχαίρια. Έχει δημιουργήσει στη Λευκάδα το Μουσείο Φωνογράφου. Το μουσείο περιέχει μια πρωτότυπη συλλογή από παλαιά γραμμόφωνα, ραδιόφωνα, παλαιές κάρτες και γκραβούρες με θέμα τη Λευκάδα. Ειδικό κομμάτι του μουσείου είναι αφιερωμένο στη συλλογή όπλων, σπαθιών και λευκαδίτικων μαχαιριών.

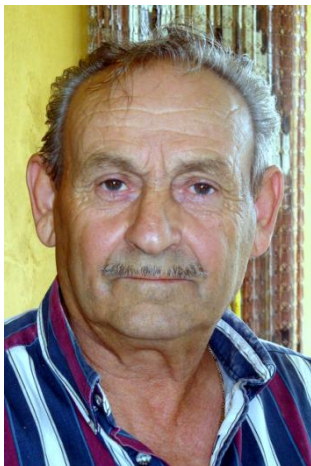


Ο **Τέλης Βλάχος-Ζλούμης** γεννήθηκε στην Καρυά της Λευκάδας το 1945. Οι γονείς του λέγονταν Βασίλειος Βλάχος και Βασιλική Βλάχου. Σήμερα ζει στους Καριώτες Λευκάδας. Έμαθε την τέχνη απ' το μαστρο-Σταύρο Κατωπόδη στην Καρυά. Μαθήτευσε στο εργαστήριο του μαστρο-Σταύρου από το 1958 μέχρι το 1960. Δεν άσκησε όμως την τέχνη του μαχαιροποιού, καθώς εργάστηκε για λίγα χρόνια στο συνεργείο μιας εταιρείας, η οποία είχε αναλάβει κάποια έργα στη βάση του NATO στην Καρυά και στη συνέχεια μετακόμισε στην Αθήνα. Τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια εργάστηκε ως χειριστής μηχανημάτων στην Νομαρχία Αττικής. Όταν πήρε τη σύνταξή του επέστρεψε στο νησί που γεννήθηκε, τη Λευκάδα. Από τότε άρχισε να κατασκευάζει μαχαίρια αξιοποιώντας όσα είχε δει και θυμόταν από τα παιδικά του χρόνια.



Ο **Γιάννης Κάτσιος** γεννήθηκε το 1945 στη Λεπενού Αιτωλοακαρνανίας. Η οικογένειά του ήταν σκηνίτες κτηνοτρόφοι. Ο πατέρας του λεγόταν Λάμπρος Κάτσιος και η μητέρα του Παρασκευή Καρατζούνη ήταν από τα Βρουβιανά Βάλτου. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο. Εργάστηκε στο Γυμνάσιο Λεπενούς ως επιστάτης για περισσότερα από τριάντα χρόνια και εφέτος βγήκε στη σύνταξη. Παράλληλα ασχολήθηκε με την κτηνοτροφία, αλλά και τους ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς. Έχει συλλογή από αντικείμενα λαϊκής τέχνης, μεταξύ

των οποίων και λευκαδίτικα μαχαίρια. Γνωρίζει το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο από χρόνια και το 1994 παρήγγειλε στον μάστορα να του κατασκευάσει μπρούντζινη θήκη για ένα παλιό πορσάνικο μαχαίρι. Ένα μικρό λευκαδίτικο μαχαίρι το έχει πάντα μαζί του. Του είναι απαραίτητο εργαλείο. Τα λευκαδίτικα μαχαίρια τα «φοράει» στην παρέλαση των αρματωμένων στο Μεσολόγγι, στα ανταμώματα των Σαρακατσάνων, σε αναπαραστάσεις μαχών της επανάστασης του 1821, και σε χορευτικές εκδηλώσεις.



Ο **Χρήστος Δημητρακάκης** γεννήθηκε στη Βελαώρα Ευρυτανίας το 1946. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο στο χωριό του. Η μητέρα του Μαρία Δημητρακάκη, το γένος Κουτσοκώστα, γεννήθηκε και έζησε στη Βελαώρα. Ο πατέρας του, Κώστας Δημητρακάκης, υπηρέτησε για ένα σύντομο χρονικό διάστημα στην Ελληνική Χωροφυλακή. Είχε στην κατοχή του λευκαδίτικο μαχαίρι με μπρούντζινα maníκια. Ο Χρήστος Δημητρακάκης είναι εξαιρετικός ξυλογλύπτης. Κατασκευάζει περίτεχνες γκλίτσες, ρόκες και πολλά άλλα

ξύλινα αντικείμενα.

Ο **Δημήτριος Παναγιωτόπουλος** του Νικολάου και της Βασιλικής γεννήθηκε στη Ναύπακτο το 1947. Κατοικεί στη Ναύπακτο και εργάζεται στον Αστακό ως συμβολαιογράφος τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια. Έχει στην κατοχή του χαντζάρι με μπρούντζινη θήκη φτιαγμένο από τον μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο.



Ο **Βάιος Καρφής** γεννήθηκε στις 26 Απριλίου του 1951 στα Βλιζιανά Ξηρομέρου, λίγα χιλιόμετρα βόρεια από το χωριό Καραϊσκάκης. Τελείωσε το Δημοτικό σχολείο στο χωριό του. Τα τελευταία είκοσι χρόνια μένει μόνιμα στον Αστακό, όπου έχει κατάστημα με ζωοτροφές. Το μαχαίρι που του κατασκεύασε ο Παναγιώτης Ρηγάλος, σήμερα δεν το χρησιμοποιεί: *«Αυτό το μαχαίρι το έχω για διακοσμητικό στο σπίτι, επειδή μου αρέσει. Δεν το χρησιμοποιώ πουθενά».*



Ο **Παναγιώτης Καρέλλης** γεννήθηκε το 1951 στον Αετό Ξηρομέρου. Τελείωσε το Δημοτικό σχολείο στο χωριό του. Γνωρίζει το μάστορα πολλά χρόνια και τον θεωρεί σπουδαίο τεχνίτη. Έχει στην κατοχή του μαχαίρι του Παναγιώτη Ρηγάλου, το οποίο όμως του το χάρισε κάποιος φίλος του και σήμερα το έχει τοποθετήσει πάνω από το τζάκι του σπιτιού του: *«Το έχω έτσι, διακοσμητικό για το τζάκι. Είναι μοναδικό κομμάτι. Έχει συλλεκτική αξία».*

Ο **Παναγιώτης Λιβιτσάνης** γεννήθηκε στην Κανδήλα Ξηρομέρου στις 17-12-1952. Ο πατέρας του λέγεται Ηλίας Λιβιτσάνης και η μητέρα του Δήμητρα. Τελείωσε το Δημοτικό Σχολείο Κανδήλας. Όλα αυτά τα χρόνια ζει στην Κανδήλα. Το επάγγελμά του είναι αγρότης. Είχε παραγγείλει στον Παναγιώτη Ρηγάλο δύο καμομάχαιρα με μπρούντζινη λαβή και μπρούντζιμη θήκη, τα οποία χάρισε σε φίλους του στον Καναδά.



Ο **Νίκος Καρφής** γεννήθηκε το 1957 στα Βλιζιανά Ξηρομέρου. Ο πατέρας του λεγόταν Θωμάς Καρφής και η μητέρα του Θεοδώρα. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο στο χωριό του. Άνοιξε δικό του μαγαζί στην Αθήνα και αργότερα στο Σικάγο των Η.Π.Α.. Έμεινε στην Αμερική είκοσι χρόνια και στη συνέχεια επέστρεψε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε μόνιμα στον Αστακό Αιτωλοακαρνανίας. Είναι

πελάτης-αποδέκτης έργων του Παναγιώτη Ρηγάλου.



Ο **Δημήτρης Σταμούλης** γεννήθηκε στη Βελαώρα Ευρυτανίας το 1959 και σήμερα ζει στη Μασαχουσέτη των Η.Π.Α. Γονείς του ήταν οι: Κώστας Σταμούλης από τη Βελαώρα και Χρυσάνθη Σταμούλη το γένος Γιαννούλη από τον Εμπεσό Βάλτου. Παρακολούθησε μαθήματα στην Τεχνική Σχολή στη Σίνδο της Θεσσαλονίκης και εκεί κατασκεύασε και τα πρώτα του μαχαίρια από ατσάλινες σούστες αυτοκινήτων. Ένα δε απ' αυτά το χάρισε στον πατέρα του. Ο πατέρας του πρόσθεσε στο μαχαίρι κεράτινα μανίκια και το χρησιμοποιούσε στο σφάζιμο των ζώων. Ο Δημήτρης Σταμούλης έχει στην κατοχή του λευκαδίτικο μαχαίρι με μπρούντζινα μανίκια, δώρο του θείου του Κώτσια Τσιαμπόκαλου-Δράκου. Είναι επίσης πελάτης του μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου. Έχει παραγγείλει ένα μικρό καμομάχαιρο με μπρούντζινη λαβή και μπρούντζινη θήκη, το οποίο είναι υπό κατασκευή.

Ο **Νίκος Χαρίτος** γεννήθηκε στη Βαλανιδιά Ιωαννίνων το 1961. Γονείς του είναι ο Μιχάλης και η Ουρανία Χαρίτου. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο στο χωριό του και ύστερα κατέβηκε στα Γιάννενα, όπου έμαθε την τέχνη του μεταλλοτεχνίτη-αργυροχόου. Σήμερα έχει εργαστήριο λαϊκής τέχνης στο ΚΕ.ΠΑ.ΒΙ. Ιωαννίνων και κατάστημα με είδη λαϊκής τέχνης επί της οδού Αβέρωφ, στο κέντρο των Ιωαννίνων.



Ο **Σπύρος Αδάμης** γεννήθηκε το 1961 και μεγάλωσε στην Αιτωλοακαρνανία. Σπούδασε και εργάζεται σαν δάσκαλος. Στα πρώτα του παιδικά χρόνια τα καλοκαίρια τα έζησε στην ορεινή Ναυπακτία σε ένα παραδοσιακό χωριό, το Λειβαδάκι, σε υψόμετρο 1350 μ. Εκεί στα πέτρινα σπίτια του χωριού του και στο οικογενειακό του περιβάλλον ήλθε για πρώτη φορά σε επαφή με τα απομεινάρια του παρελθόντος: παραδόσεις, θρύλοι, τραγούδια, αλλά και καρυοφύλλια, γιαταγάνια, μαχαίρια, σπαθιά, ξύλινα και χάλκινα εργαλεία, οικιακά σκεύη, κεραμικά, υφαντά, βιβλία, φωτογραφίες, τα οποία με αγάπη και μεράκι άρχισε να τα συγκεντρώνει και να τα διασώζει από τον χρόνο

και τη λησμονιά. Έτσι δημιούργησε μια σημαντική λαογραφική συλλογή από το πρόσφατο παρελθόν, μέσα από την οποία αναδεικνύεται η νεότερη ιστορία, αλλά και η γεωργική και η ποιμενική ζωή των ανθρώπων της υπαίθρου. Κατά καιρούς εκθέτει τη συλλογή αυτή σε δημόσιους χώρους και σε εκδηλώσεις.



Ο **Πάνος Ι. Καταπόδης**³¹⁰ γεννήθηκε στις 6-9-1963 στο Αγρίνιο και είναι εγγονός του διάσημου μαχαιροποιού μαστρο-Πάνου Κατωπόδη, από τον Πόρο της Λευκάδας. Ο πατέρας του ήταν ο Ιωάννης Καταπόδης, ο οποίος πέθανε το 2003, και μητέρα του είναι η Φωτεινή Καταπόδη. Τελείωσε το Λύκειο στο Αγρίνιο και παρακολούθησε μαθήματα στην τουριστική σχολή των Τ.Ε.Ι. Πατρών. Για πολλά χρόνια άσκησε το επάγγελμα του μάγειρα.



Ο **Σπύρος Σκλαβενίτης** γεννήθηκε στο Κατωχώρι της Λευκάδας στις 6-4-1965. Τελείωσε τη Γυμναστική Ακαδημία. Είχε σχολή χορού για δεκαπέντε χρόνια. Σήμερα ασχολείται με ασφάλειες και αγοραπωλησίες ακινήτων και μένει μόνιμα στο Νυδρί της Λευκάδας. Παράλληλα ασχολείται με θέματα λαογραφίας και ειδικότερα με το λαϊκό πολιτισμό στη Λευκάδα. Από το 1995 άρχισε λαογραφική έρευνα για την ιστορία και την κατασκευή του λευκαδίτικου μαχαιριού. Συνάντησε τη χρονιά εκείνη τον μαχαιροποιό Σπύρο Αργυρό-Τσιπράκη στον Άγιο Ηλία Λευκάδας και τον ρώτησε για τα λευκαδίτικα μαχαίρια που κατασκεύαζε, τη μαθητεία του στο επάγγελμα και την τεχνική κατασκευής. Ο μάστορας όμως δήλωσε αυτοδίδακτος και δεν του αποκάλυψε τα μυστικά της τέχνης του. Το καλοκαίρι του 2008 και το Δεκέμβριο του 2009 διοργάνωσε σε συνεργασία με τη ΝΕΛΕ Λευκάδας σεμινάριο για το λευκαδίτικο μαχαίρι, στο οποίο δίδαξε ο μαχαιροποιός Τέλης Βλάχος-Ζλούμης από τους Καριώτες. Οι συμμετέχοντες στο

³¹⁰ Η αλλαγή του επώνυμου από Κατωπόδης σε Καταπόδης οφείλεται σε λάθος κατά τη στρατολόγηση του Ιωάννη Καταπόδη, το οποίο δεν φρόντισε ποτέ να διορθώσει.

σεμινάριο επισκέφθηκαν και το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο στο εργαστήριό του στον Καραϊσκάκη Αιτωλοακαρνανίας, όπου τους έδειξε την τεχνική διαδικασία της σφυρηλάτησης της ατσάλινης λάμας του λευκαδίτικου μαχαιριού.



Ο **Ανδρέας Σταματέλος** γεννήθηκε στη Λευκάδα τη δεκαετία του 1960. Πήγε στην Αθήνα όπου ασχολήθηκε με τις γραφικές τέχνες. Επέστρεψε στη Λευκάδα το 1995. Ασχολείται σήμερα με τη μεταξοτυπία, ζωγραφίζει και οτιδήποτε έχει σχέση με τέχνη. Η πρώτη επαφή με τα λευκαδίτικα μαχαίρια ήταν το Δεκέμβριο του 2009, στο Κατωχώρι, στο σεμινάριο της ΝΕΛΕ Λευκάδας. Τον εντυπωσίασε ως έργο τέχνης και άρχισε να κατασκευάζει κι αυτός λευκαδίτικα μαχαίρια. Στο σεμινάριο δίδαξε ο μαχαιροποιός Τέλης

Βλάχος. Επισκέφτηκε μαζί με άλλους μαθητές του σεμιναρίου τον Πάνο Ρηγάλο στο εργαστήριό του και μαθήτευσαν στην τεχνική της σφυρηλάτησης του μαχαιριού.



Ο **Αθανάσιος Τσαπραΐλης** γεννήθηκε στον Κουβαρά Ξηρομέρου Αιτωλοακαρνανίας τη δεκαετία του 1960 και τα τελευταία έξι χρόνια ζει στο Αγρίνιο. Ο πατέρας του, Σπύρος Τσαπραΐλης, ήταν από τη Στεφανιάδα Αγράφων του Νομού Καρδίτσας και η μητέρα του, Ευαγγελία (Λιώ) Τσιρογιάννη, από το Μυρόφυλλο Τρικάλων, ενώ η γιαγιά του ήταν από τα Κέδρα Αγράφων στην Ευρυτανία. Είναι σαρακατσάνικης καταγωγής. Οι πρόγονοί του ήταν Σαρακατσάνοι νομάδες κτηνοτρόφοι, οι οποίοι ξεχείμαζαν στο Ξηρόμερο, ενώ το καλοκαίρι ανέβαιναν στην περιοχή των Αγράφων. Οι γονείς του

εγκαταστάθηκαν μόνιμα στον Κουβαρά το 1962, όταν παντρεύτηκαν. Ο Αθανάσιος Τσαπραΐλης τελείωσε το Γυμνάσιο στις Φυτείες (Μαχαλά) Ξηρομέρου. Για τριάντα χρόνια περίπου ασχολήθηκε με την κτηνοτροφία και την καλλιέργεια καπνών και τριφυλλιού. Έχει στην κατοχή του χαντζάρι –έργο του Παναγιώτη Ρηγάλου-, το οποίο «*φοράει*» στα ανταμώματα των Σαρακατσάνων και την παρέλαση των αρματωμένων στο Μεσολόγγι.



Ο **Νίκος Κορφιάτης** γεννήθηκε το 1971 στην πόλη της Λευκάδας. Ο πατέρας του Θεόδωρος Κορφιάτης, ναυτικός στο επάγγελμα, είναι από το Αθάνι της Λευκάδας και η μητέρα του Κατίνα Καββαδά-Κορφιάτη, είναι αγρότισσα από το Κατωχώρι της Λευκάδας. Έζησε τα παιδικά του χρόνια στο Κατωχώρι. Του άρεσε να επισκέπτεται το εργαστήρι του Δημήτρη Καββαδά-Βενιζέλου στο Κατωχώρι και να παρακολουθεί το μάστορα να κατασκευάζει σιδερένια αντικείμενα. Αυτόν θεωρεί τον πρώτο του δάσκαλο. Το 1986 μετακόμισε στην Αθήνα, όπου και έμεινε 11 χρόνια. Εκεί τελείωσε το Γυμνάσιο. Το 1997 επέστρεψε στο Κατωχώρι και ασχολείται με σιδηροκατασκευές. Τα τελευταία χρόνια άρχισε να κατασκευάζει λευκαδίτικα μαχαίρια. Θεωρεί δασκάλους του τον Τέλη Βλάχο-Ζλούμη και τον Παναγιώτη Ρηγάλο. Θαυμάζει πολύ τον Παναγιώτη Ρηγάλο και τον έχει σαν πρότυπο στην κατασκευή λευκαδίτικων μαχαιριών.

Παράρτημα II

Συμπληρωματικό Φωτογραφικό υλικό

Η διάταξη του συμπληρωματικού φωτογραφικού υλικού ακολουθεί σε γενικές γραμμές τη δομή της εργασίας:

Το μαχαίρι και οι άνθρωποι



Εικ. 131: Η ομάδα του οπλαρχηγού Μπιτσώρη από τον Αστακό Αιτ/νίας στο Αντάρτικο στη Βόρειο Ήπειρο-Νότια Αλβανία. Φορούν ντουλαμάδες και μαχαίρια (Αρχείο Παναγιώτη Ρηγάλου)



Εικ. 132: Η ομάδα του Λάζαρου Αποστολίδη από τη Λεύκη Καστοριάς στα χρόνια του Μακεδονικού αγώνα.

Η εικόνα είναι από το διαδίκτυο:

<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Lazaros-Apostolidis-band.jpg>



Εικ. 133: Ο Σπ. Καραμπίνας (αντάρτης του ΕΔΕΣ)
με ασημένιο ηπειρώτικο μαχαίρι.

(Αρχείο Σπύρου Αδάμη)



Εικ. 134: Αντάρτης του ΕΛΑΣ
με δίκοπο μαχαίρι

(Αρχείο Σπύρου Αδάμη)



Εικ. 135: Αντάρτης του ΕΛΑΣ με μικρό δίκοπο
μαχαίρι. (Αρχείο Σπύρου Αδάμη)



Εικ. 136: Άγνωστος αντάρτης (1942-1943).
Φέρει λευκαδίτικο μαχαίρι. (Αρχείο Σπύρου Αδάμη)



Εικ. 137: Αρματωμένος φουστανελοφόρος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στο ύψος της μέσης κρέμεται περίτεχνο λευκαδίτικο μαχαίρι. (φωτογραφία στο: Δημήτρης Ελ. Ράπτης (Επιμέλεια), *Ημερολόγιο 2009: Ήπειρος Πέτρινος μόχθος, πικρή ξενιτιά*, Αθήνα 2008, σ. 279)



Εικ. 138: Ο Ναπολέων Ζέρβας με «λευκαδίτικο» μαχαίρι. (Από το αρχείο της εφημερίδας «Ακρόπολις»)

Άνθρωποι και λευκαδίτικα μαχαίρια σήμερα



Εικ. 139: Πέτρος Πλαστήρας με τη φορεσιά των αρματωμένων. Διακρίνονται στο σελάχι του τα μαχαίρια του

Εικ 140: Ο Θανάσης Κώτσιας από τη Βελαώρα Ευρυτανίας ντυμένος με τη φορεσιά των αρματωμένων Μεσολογγιτών. (Από την παρουσίαση παραδοσιακών ενδυμασιών της Ρούμελης από τον Όμιλο Γυναικών Καστριώτισσας Παρνασσίδας στην Αθήνα το 1995)





Εικ. 141: Ο Γιάννης Κάτσιος με την παραδοσιακή φορεσιά της Ηπείρου, τα κοσμήματα και τον εξοπλισμό του χορεύει το Καγγελάρι στην εκδήλωση που διοργάνωσε το Παραδοσιακό Καλλιτεχνικό Εργαστήρι Αγρινίου το Μάιο του 2010 με θέμα «Άνοιξη και Πασχαλιά»



Εικ. 142: Η οικογένεια του Παναγιώτη Ρηγάλου στις γιορτές μνήμης για την Έξοδο των «Ελευθέρων Πολιορκημένων» στο Μεσολόγγι



Εικ. 143: Ο Παναγιώτης Ρηγάλος, χωρικός από το Ξηρόμερο και οι Λευκαδίτες μαχαιροποιοί Τέλης Βλάχος-Ζλούμης και Νίκος Κορφιάτης στην αυλή του εργαστηρίου στον Καραϊσκάκη. (Φωτογραφία Σπύρου Σκλαβενίτη)



Εικ. 144: Παναγιώτης Ρηγάλος, Νίκος Κορφιάτης και Τέλης Βλάχος-Ζλούμης στο μισογκρεμισμένο εργαστήριο του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη στον Πόρο Λευκάδας. (30-8-2011)

Λευκαδίτικα μαχαίρια του Παναγιώτη Κατωπόδη



Εικ. 145, 146: Καμομάχαιρο του μαστρο-Πάνου Κατωπόδη με συνολικό μήκος 31εκ. Ανήκει στον Νίκο Κορφιάτη από το Κατωχώρι Λευκάδας



Εικ. 147: Λευκαδίτικα μαχαίρια με την υπογραφή Π.Κ. Κατασκευάστηκαν πριν από 150 χρόνια από τον Πάνο Ι. Κατωπόδη, παππού του μαστρο-Πάνου Β. Κατωπόδη (Πληρ. Δημήτρης Κατωπόδης-Ντελημάρης). Βρίσκονται στο Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας.



Εικ. 151, 152: Μαχαίρι με ξύλινη θήκη του Πάνου Κ. Κατωπόδη από τον Πόρο της Λευκάδας, συνολικού μήκους 25 εκ. Κατασκευάστηκε από το μαστρο-Πάνο Κατωπόδη το 1964



Εικ. 153, 154: Μαχαίρι το οποίο ανήκει στον Πάνο Ι. Καταπόδη, συνολικού μήκους 19 εκ.. Του το έκανε δώρο ο παππούς του μαστρο-Πάνο Κατωπόδη. Είναι από τα τελευταία μαχαίρια που κατασκεύασε ο μάστορας και είναι ανυπόγραφο.



Εικ. 155, 156: Μαχαίρι, το οποίο ανήκει στον Παύλου Κ. Κατωπόδη από τον Πόρο της Λευκάδας συνολικού μήκους 19 εκ. Του το χάρισε ο θείος του μαστρο-Πάνος Κατωπόδης γύρω στο 1970. Ήταν ίσως το τελευταίο μαχαίρι που κατασκεύασε ο μαστρο-Πάνος. Είναι κι αυτό χωρίς υπογραφή.



Εικ. 157: Πορσάνικο μαχαίρι με ανοιχτόχρωμη κεράτινη λαβή και με τα αρχικά Π.Κ. Ανήκε στον προπάππο κάποιου φίλου του Γιάννη Κάτσιου από τη Σπολάιτα Αιτωλοακαρνανίας. Είναι κατασκευασμένο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα από τον Παναγιώτη Ι. Κατωπόδη, παππού του μαστρο-Πάνου Β. Κατωπόδη. Το μαχαίρι απέκτησε ο Γιάννης Κάτσιος με ανταλλαγή το 1990. Το αντάλλαξε με ένα μικρό καμομάχαιρο με μπρούντζινη λαβή. Στη λάμα γράφει: «Τη οφελη στον ανθρωπο οσα κιαν αποκτηση αφου θα ναρθη μια στιγμη τα μάτια του να κλιση. Αχ βαχ τυχη...». Την μπρούντζινη θήκη κατασκεύασε το 1994 ο Παναγιώτης Ρηγάλος.

Μαχαίρια του Βασίλη και Πέτρου Κατωπόδη



Εικ. 158: Λευκαδίτικο μαχαίρι με μπρούντζινα manikia, έργο του Βασίλη Κατωπόδη. Ανήκει στον Πέτρο Πλαστήρα. Η ξύλινη θήκη κατασκευάστηκε εξ ολοκλήρου από τον κάτοχό του μαχαιριού.



Εικ. 159: Μικρό λευκαδίτικο μαχαίρι του Παναγιώτη Καραπιπέρη συνολικού μήκους 19 εκ. «Ξηρομερίτης αν ντυθεί και βάλει τ' άρματά του όλοι τον εξηλεύουνε για την κορμοστασιά του». Σήμερα ανήκει στον γιο του Γιώργο Καραπιπέρη. Το μαχαίρι αυτό το απέκτησε ο Παναγιώτης Καραπιπέρης με ανταλλαγή. Έδωσε σε κάποιον Βλαχοπάνο από τον Αστακό ένα μεγαλύτερο μαχαίρι που είχε και πήρε αυτό το μικρό λευκαδίτικο μαχαίρι, γιατί ήταν πιο βολικό στη μεταφορά και έτσι θα μπορούσε να το έχει πάντα μαζί του. Ήταν επίσης πολύ πιο όμορφο. Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς έγινε η ανταλλαγή, πιθανόν τη δεκαετία του 1960. Ο Κωνσταντίνος Καραπιπέρης ισχυρίζεται ότι το μαχαίρι αυτό είναι έργο του Βασίλη Κατωπόδη.



Εικ. 160: Μαχαίρι-χαντζάρι του τσέλιγκα Χρήστου Καραπιπέρη με κεράτινα ανοιχτόχρωμα μανίκια. Κατασκευάστηκε στον Αστακό από τον Πέτρο Ι. Κατωπόδη.



Εικ. 161: Μαυρομάνικο μαχαίρι του τσέλιγκα Χρήστου Καραπιπέρη. Το χρησιμοποιούσε στο σφάζιμο και γδάρσιμο των ζώων και κυρίως των γουρουνιών τα Χριστούγεννα. Κατασκευάστηκε στον Αστακό από τον Πέτρο Ι. Κατωπόδη.



Εικ. 162: Λευκαδίτικο μαχαίρι με τη σφραγίδα του Πέτρου Ι. Κατωπόδη. Ανήκει στον μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο

Μαχαίρια άγνωστων μαχαιροποιών

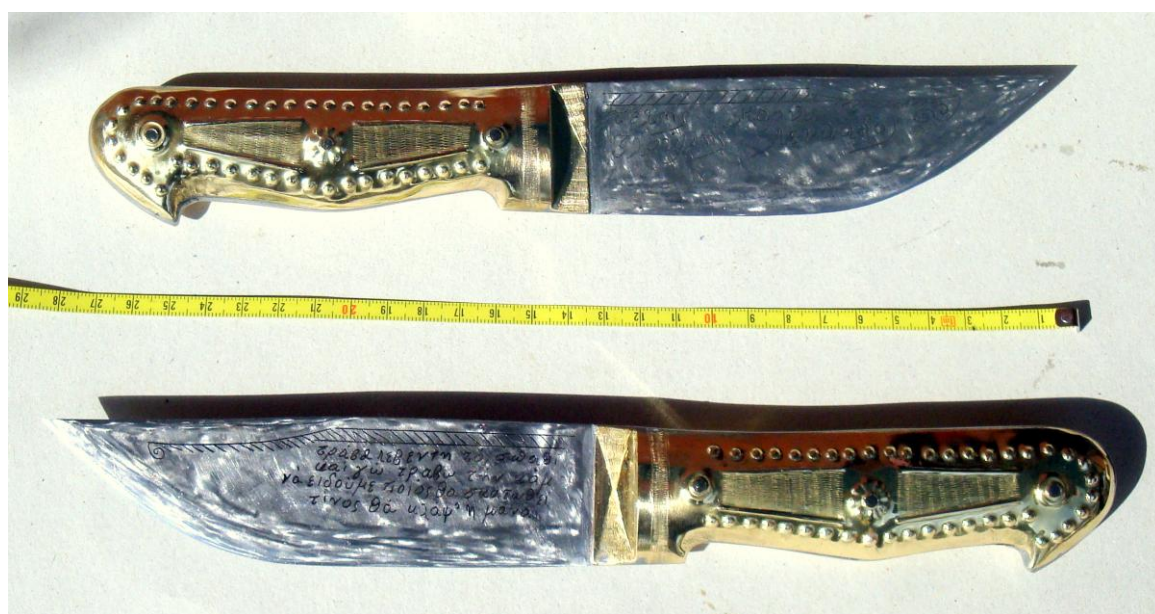


Εικ. 163: Μικρό μαχαίρι με λαβή από ανοιχτόχρωμα κέρατα. Ανήκει στον Κωνσταντίνο Καραπιπέρη. Φέρει σφραγίδα με τα αρχικά Α.Ζ. Ίσως είναι έργο του Αλέξη Ζαβιτσάνου, σιδηρουργού από την Αμφιλοχία



Εικ. 164, 165: Μαχαίρι αγορασμένο στο παζάρι της Τατάρνας στην Ευρυτανία στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Πάνω στη λάμα είναι χαραγμένα τα αρχικά του μάστορα (Σ.Ν.). Το μαχαίρι είναι οικογενειακό κειμήλιο της οικογένειας Σταμούλη από τη Βελαώρα Ευρυτανίας και το επισκέυασε ο Παναγιώτης Ρηγάλος το Μάρτιο του 2011.

Μαχαίρια του Τέλη Βλάχου-Ζλούμη



Εικ. 166, 167: Μαχαίρια του Τέλη Βλάχου-Ζλούμη

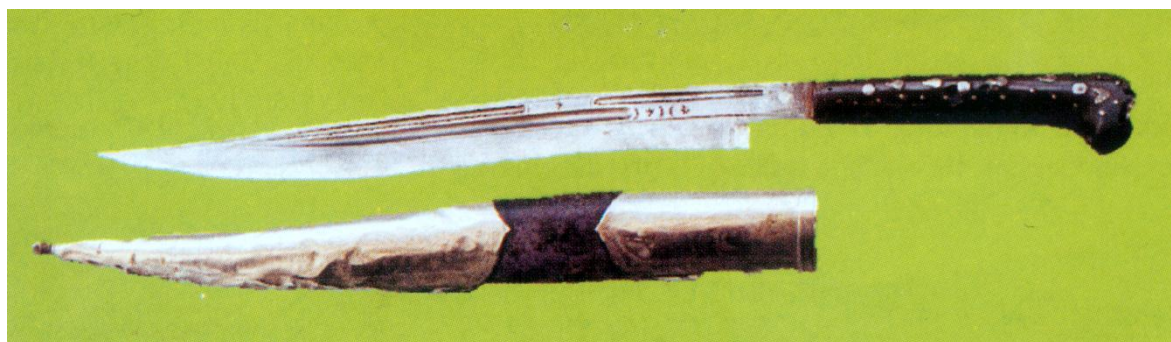
Άλλα μαχαίρια



Εικ. 168: Γιαταγάνι που έχει μετατραπεί σε μαχαίρι (19^{ος} αιώνας). Έχει αποκοπεί από μεγαλύτερο κομμάτι από το οποίο διαλέχθηκε το μέρος εκείνο που φέρει εγχάρακτο ισλαμικό διάκοσμο με ασήμι. Η λάμα στο σημείο αυτό είναι αρκετά ισχυρή. Στη λαβή έχουν τοποθετηθεί χρωματιστά διακοσμητικά στοιχεία μικρού μεγέθους, τοποθετημένα σε κυκλική διάταξη. (Συλλογή Σπύρου Αδάμη)



Εικ. 169: Ηπειρώτικη δίκοπη κάμα συνολικού μήκους 40 εκ. περίπου, με δυσανάγνωστο στίχο στην ελληνική γλώσσα. Διακρίνεται πάνω στη λάμα η φράση Εν Ιωαννιν... (Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας).



Εικ. 170: Γιαννιώτικο μαχαίρι (Μουσείο Φώτης Ραπακούσης, Ιωάννινα)



Εικ. 171: Μαχαίρι του μαχαιροποιού Μιλτιάδη Διαμάντη. Ανήκει στην Ελένη Κονιώση-Τσουνή.



Εικ. 172: Δίκοπο μαχαίρι του προπάππου μου Γιωργάκη Τσιαμπόκαλου-Δράκου από τη Βελαώρα Ευρυτανίας. Είναι κατασκευασμένο από ξιφολόγχη και ανήκει στον εγγονό του, Γιώργο Τσιαμπόκαλο-Δράκο.



Εικ. 173: Λευκαδίτικο μαχαίρι του Κώτσια Τσιαμπόκαλου-Δράκου, αδερφού της γιαγιάς μου. Ήταν από τα

αγαπημένα του μαχαίρια και το φορούσε καθημερινά. Κατασκευάστηκε το 1959 και φέρει τη σφραγίδα του Βασίλη Κατωπόδη.



Εικ. 174: Λευκαδίτικο μαχαίρι του Δημήτρη Σταμούλη, ενθύμιο από τον αδερφό της γιαγιάς του Κώτσια Τσιαμπόκαλο-Δράκο.



Εικ. 175: Λευκαδίτικο μαχαίρι του Κώστα Δημητρακάκη. «Το είχε κάνει παραγγελία στον Καταπόδη από τη Λευκάδα το 1940»³¹¹. Είχε λαβή με μπρούντζινα manikia. Η λαβή αυτή όμως καταστράφηκε το 1956, όταν κάηκε το σπίτι της οικογένειας Δημητρακάκη στη Βελαώρα Ευρυτανίας. Διακρίνονται τα αρχικά ΠΚΜΠ. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος εκτιμά ότι πρόκειται για συνεργασία του Παναγιώτη Κατωπόδη και κάποιου άλλου με τα αρχικά ΜΠ (ίσως του Μιχάλη με το περίπτερο στη Λευκάδα).



Εικ. 176: Λευκαδίτικος σουγιάς με κεράτινη λαβή (Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας)

³¹¹ Χρήστος Δημητρακάκης από Βελαώρα Ευρυτανίας



Εικ. 177: Νυφιάτικος σουγιάς μικρού μήκους με μπρούντζινη λαβή σε σχήμα δράκου. Δινόταν από τον γαμπρό στη νύφη σαν δώρο συμβολικό και αποτελούσε κομμάτι της νυφιάτικης “αρματωσιάς”. Τη φορούσε η νύφη όχι μόνο στη στέψη, αλλά και μετά σαν σημάδι αναγνωριστικό της παντρεμένης.

(Συλλογή Σπύρου Αδάμη)



Εικ. 178: Μαχαίρια για μελισσοκομικές εργασίες κατασκευασμένα από το μαστρο-Πάνο Κατωπόδη. Ανήκουν στον Νίκο Κορφιιάτη από το Κατωχώρι Λευκάδας. Ήταν του παππού του.

Δίκοπες κάμες



Εικ. 179, 180: Δίκοπη κάμα με δυσανάγνωστο δίστιχο στην ελληνική γλώσσα. Ο Δημήτρης Κατωπόδης-Ντελημάρης, ιδρυτής και ιδιοκτήτης του Μουσείου Φωνογράφου, το χαρακτηρίζει ως «τούρκικο». Κατασκευάστηκε στην Ήπειρο το 1903. (Μουσείο Φωνογράφου Λευκάδας)



Εικ. 181: Μαχαίρι από το αντάρτικο του Πόντου συνολικού μήκους 34 εκ.. Έχει όλα τα χαρακτηριστικά στοιχεία των μεγαλύτερων αμφίστομων μαχαιριών που έφεραν οι πολεμιστές του Πόντου. Είναι καθαρά αγγέμαχο όπλο. Φέρει δύο εγκάρσιες γραμμές κατά μήκος της λάμας για να είναι πιο αποτελεσματικό.

Βρέθηκε σαν λάφυρο από τις επιχειρήσεις των αδελφοκτόνων πολέμων 1946-49, στο Γράμμο.

(Συλλογή Σπύρου Αδάμη)



Εικ. 182, 183: Δίκοπο μαχαίρι, του Σπύρου Αδάμη, παππού του πληροφορητή και συλλέκτη Σπύρου Αδάμη. Είναι φτιαγμένο την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Δεν προέρχεται από εργαστήρια της Αιτωλοακαρνανίας ή της Λευκάδας. Περισσότερο μοιάζει με τα ηπειρώτικα μαχαίρια. Η κατασκευή του είναι προσεγμένη. Ειδικά το μέρος της λαβής ακολουθεί αρχαιοπρεπή πρότυπα και σχεδιασμό. Το θηκάρι του είναι φτιαγμένο από μπρούντζινο φύλλο με γραμμική διακόσμηση. (Συλλογή Σπύρου Αδάμη)



Εικ. 184: Μικρή δίκοπη κάμα συνολικού μήκους 23 εκ.. Ανήκε στον Κωνσταντίνο Τσαρούχη του Δημητρίου, ο οποίος σκοτώθηκε στον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Το αγόρασε κάπου στη Θράκη, όταν υπηρετούσε εκεί τη στρατιωτική του θητεία. Σήμερα ανήκει στον Δημήτριο Τσαρούχη.

Μαχαίρια του Παναγιώτη Ρηγάλου



Εικ. 185: Μεγάλο καμομάχαιρο συνολικού μήκους 43 εκ. κατασκευασμένο από το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο το 2003.



Εικ. 186: Μικρό καμομάχαιρο συνολικού μήκους 33 εκ. κατασκευασμένο το 2011 από το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο.



Εικ. 187: Χαντζάρι του Παναγιώτη Ρηγάλου. Κατασκευάστηκε το 1995. «Των αντρειωμένων τ' ἄρματα δεν πρέπει να πουλιώνται».



Εικ. 188: Χαντζάρι του Αθανασίου Τσαπραΐλη κατασκευασμένο από το μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλο το 1999. «Εδώ είναι ξηρόμερο δε βγάξει η γης χορτάρια, κάθε κορφή και ρεματιά βγάζουνε παλικάρια»



Εικ. 189: Μικρό καμομάχαιρο του Παναγιώτη Ρηγάλου με ειδική δερμάτινη θήκη που κατασκεύασε ο ίδιος ο μάστορας για να στερεώνεται το μαχαίρι στη ζώνη. Το μαχαίρι ανήκει στο γιο του μάστορα Δημήτρη Ρηγάλο. Του το χάρισε ο πατέρας του, για να το φοράει στην παρέλαση των αρματωμένων στο Μεσολόγγι, αφού πριν τον «υποχρέωσε» να παρακολουθήσει την κατασκευή του σε όλα τα στάδια.

Επισκευή μαχαιριών από τον Παναγιώτη Ρηγάλο



Εικ. 190: Επισκευή παλιών μαχαιριών. Στο ένα θα τοποθετηθούν κεράτινα μανίκια στη λαβή. Διακρίνονται τα κομμάτια από κέρατα κριαριού που θα χρησιμοποιηθούν και τα οποία έχουν ζεσταθεί στη φωτιά και ισιώσει στη μέγγενη. Στο άλλο έχουν ήδη τοποθετηθεί κεράτινα μανίκια. Εκκρεμεί το πέρασμα με σφυριδόχαρτο και το γυάλισμα με λάδι.



Εικ. 191, 192: Λάμα από πορσάνικο μαχαίρι του Παναγιώτη Κατωπόδη, η οποία βρίσκεται στα χέρια του μάστορα Παναγιώτη Ρηγάλου για επισκευή και αποκατάσταση.



Εικ. 193, 194: Μαυρομάνικο μαχαίρι, έργο του Παναγιώτη Β. Κατωπόδη. Ο Παναγιώτης Ρηγάλος επισκεύασε τα κεράτινα μανίκια της λαβής.

Το εργαστήριο του μάστορα Π. Ρηγάλου



Εικ. 195, 196: Τρισδιάστατο σχέδιο του εργαστηρίου (Αρχιτέκτονας Ηλίας Χαρίτος)

Παράρτημα ΙΙΙ

Αποσπάσματα αφηγήσεων Π. Ρηγάλου

Τις παρακάτω τοπικές ιστορίες μου αφηγήθηκε μεταξύ άλλων ο μάστορας Παναγιώτης Ρηγάλος και τις αναφέρω ενδεικτικά καθώς περιέχουν πολλά στοιχεία σχετικά με τη χρήση του μαχαιριού στο χωριό Δραγαμέστο στις αρχές του 20ού αιώνα.

«Για τον Τσέλιο έχω ακούσει ότι ήταν δυναμικός και περήφανος άνθρωπος. Στ'ς 2 Μαΐου, που 'χαμε τ'ν τοπική γιορτή τ' Αγίου Αθανασίου, και ενώ χόρευε αυτός, πήγε ένας επιτετραμμένος από το Δήμο –κάποιος άλλος τον έβαλε, που δε χώνευε τον Βασίλη Τσέλιο- και του ζήτησε να πληρώσει κάποια ζημιά που 'καναν τα ζώα του. Αυτά μου τα 'πε ο μπαρμπα-Γιαννάκης ο Δημητρούκας, ο οποίος τούιδι του πριστατικό, ήταν μικρό παιδί τότε. Ο μπαρμπα-Γιαννάκης υπηρέτησε στους βαλκανικούς πολέμους. Άρα αυτά έγιναν το 1900.

Θυμόταν τον Τσέλιο, που χόρευε, λεβέντ'ς άντρας, μι τ' άρματά τ' ούλα, παραστουλισμένους. Φόραγι φουστανέλα, πισλί, άρχοντας αυτός, ήταν ντυμένος καλύτερα απ' όλους, τα κουμπούρια τ', τα μαχαίρια τ', όλα, αυτά ήταν τα στολίδια τ'. Αυτοί που 'χαν πουλλά λιφτά, είχαν κι καθημερινά κι γιουρτινά άρματα, όπως και ρούχα.

Κι πήγι ικείνους ου χαμένους κι του 'πι: 'Ξέρ'ς, τα ζώα σ' πήγαν ικεί κι κάνει να πληρώισ'ς αυτά τα λιφτά' κι ντρουπιάσ'κι ου Τσέλιους κι έβγαλι τ'ν κάμα κι τουν εκτέλισι επί τόπου, γιατί τον πρόσβαλε μπροστά σι τόσον κόσμο. Έπρεπε να τ' του πει μετά κι θα τουν πλήρουνι. Κι τ' φώναξι ου πατέρας τ' απού δω πάν' (από το σπίτι τους), -δεν ήταν κλαριά τότε- καθώς τουν έβλιπι κι τουν καμάρουνι π' χόρευι:

-Άι, Βασίλη, το 'φκιασις του κουνάκι. Δηλαδή τώρα θα πας φυλακή.

Το καμομάχαιρο το φορούσαν τότε πάντα και τις καθημερινές και τις γιορτές. Ήταν και κόσμημα, αλλά και χρηστικό εργαλείο. Πολλές φορές μ' αυτό λύνανε και τις διαφορές τους. Ήτανε και όπλο!»

« Ήταν κάποιος Θωμάς Κλαδευτήρας από το χωριό μου, που πολέμησε στη Μικρά Ασία. Αυτός πιάστηκε αιχμάλωτος, αλλά μετά τον αντάλλαξαν με Τούρκους κι ελευθερώθηκε

ο άνθρωπος κι ήρθε εδώ. Εδώ που 'ρθε, μολογούσε τις ιστορίες, τι έπαθαν, πώς πέρασαν κι έλεγε ότι πέρασαμε βάσανα. Έλεγε ότι τ'ς κακοποίησαν οι Τούρκοι κι μια μέρα τσακώθ'κι μι τουν ζαδερφό τ' ικεί στα γίδια κι ικείνους του 'πι τη βαριά φράση, του 'πι: Άντε μωρέ, τουρκογαμημένε. Τον ζάδερφό του τον λέγανε Γιάννο Νάκο. Λέει στ' αδέρφια του: Μου 'πι τέτοια κουβέντα κι θα τουν σκουτώσου, τ'ς είπι. Δεν είχα όπλο απάνι μ' ικείν' τ'ν ώρα, θα τουν ισκώτουνα.

Τέλοσπάντων, βρήκι ιφκιρία (ευκαιρία) την ημέρα τ'ς Απουκρές, σαν ιπρουχτές –φορούσι κι τ'ς στουλή του παππού μου αυτός (ο Νάκος), τουν είχι βαφτίσ' ου παππούς μ' - κι έλαβι ιφκιρία κι του ισκώτουσι μι του μαχαίρ'. Γι' αυτή τ'ν κουβέντα τουν ισκώτουσι κι στου δικαστήριου αυτός, αν ήταν να δικαστεί δέκα χρόνια, δικάσ'κι έξι.

Είπι στου δικαστήριου ότι ιγώ υπηρέτ'σα στουν πόλιμου, υπηρέτ'σα τ'ν πατρίδα, μας κακοποίησαν οι Τούρκοι κι αυτός μι πρόσβαλι μ' αυτήν τ'ν κουβέντα. Δεν τ'ν άντιχα, είπι, κι γι' αυτό τον ισκώτουσα. Πήγι στου δικαστήριου κι δικάσ'κι λίγου ου άνθρουπους. Και δυστυχώς πάει κι η στουλή τ' παππού μ', που μπορούσε να τ'ν είχα...

Τουνι σκότουσι μι μαχαίρ', μι καμομάχαιρου τουνι βάρισι. Τουνι βάρισι ιδώ απ' πάν', στουνι σβέρκου κάπ' τουνι βάρισι...

Αυτό έγινε γύρω στα 1924 με '25...

Τότε δεν έλειπι του μαχαίρ' απού καναν (από κανένα). Κι αυτός ο σκοτωμένος είχι μαχαίρ' κι αυτός, καμουμάχαιρου τρανό μου 'παν είχι, αλλά τ'ν ώρα π' χόριβι μι τ' στουλή αυτή τ'ς Απουκρίες, τουν ιμπόδ'ζι του μαχαίρ' κι τόβγαλι κι τόδουσι σ' ένα πιδάκι κι του 'πι θα του πάς στου σπίτι. Δεν είχι μαχαίρ', ήταν άουπλους αυτός. Αλλά μόλεε ο πατέρας μου, ήτανι τόσο παλικαράς αυτός π' τουνι σκότουσι, ικατό όπλα να 'χι απάν τ' ου Νάκου, δε στέκουντανι κανας μπρουστά σ' ικειόνι. Ήτανι άντρας μι τα παραούλα τ' ικειός. Αφού τουνι χτύπ'σι κι η παρέα τ', δύου που ήτανι ένας απουδώ κι ένας απουκεί, που πήγιναν παρέα αγκαλιασμένοι κι τραγούδαγαν, δεν κατάλαβαν τίπουτα. -Έπισι κάτ' ου άνθρουπους, τι έπαθις Γιάννου; του 'παν, -Μι βάρισι ου Θουμά Μπόκλης τ'ς είπι, γιατί τ'ς έλιγαν κι Μποκλιαίους αφνούς, παρατσούκλι.

Τουνι χτύπ'σι στου δρόμου. Αυτοί κι οι τρεις ήτανι μασκαράδισ κι πιρνούσανι κι τραγούδαγαν στου δρόμου κι ικείν' ν' ώρα έλεγαν ένα τραγούδ' 'Άσπρα μου πουλιά, μαύρα μου χελιδόνια...' κι αυτός τουνι παρακουλούθαε απού πριν κι πιτάχ'κι στου δρόμου κι τουνι σκότουσι. Τον σκότωσε όζω απ' το σπίτι του ο φονιάς».

«Ο αδερφός του Θωμά Κλαδευτήρα σκότωσε έναν άλλο με μαχαίρι για κάτι που είπε για τ'ν αδιρρή τ', για κάτ' τέτοιον. Άμα άκ'γαν τέτοια δ'λειά, σι σκότουναν. Τουνι σκότουσι την ώρα που έραβι τα παπούτσια του. Ναι, έραβι τα παπούτσια τ', γιατί τότε οι κτηνουτρόφ' είχαν τα κουπίδια κι τα τσαγκαρουσούφλια στου σακούλι κι τα 'ραβαν μόνοι τους. Τσαρούχια είχανι τότε. Ναι. Κι έραβι τα παπούτσια τ' κι τουνι παρακουλούθ'σι που 'ταν απασχουλημένους κι πήγι κι τουνι σκότουσι... Είχι κι ου άλλους μαχαίρι κι κουμπούρι (πιστόλι). Τότε είχαν όλοι άρματα, μαχαίρια κι κουμπούρια. Άμα δεν είχες άρματα, δε σι λουγάριαζι κάνας, δε σ' είχαν σι εκτίμηση...

Πήγι σιγά σιγά απού πίσου κι τόκουσι νια μαχιριά στου κιφάλι, ρε πιδί μου, κι αφού έχασι τ'ς αισθήσεις του, τόκουσι άλλη μια στα πλιβρά κι τουν τιλείουσι. Έτσι μ' τα 'πανι (μου τα είπανε)».

Abstract

The objective of this paper consists of **(a)** a record of the “life path” of the **craftsman** cutler Panayiotis Rigalos from Karaiskakis village in Aitoloakarnania, **(b)** the record of the traditional **profession of a cutler** as it is practiced by him, to this day, in the workshop that he operates in his village, **(c)** the study and presentation of his “**Lefkadian**” **knives** and, **(d)** the further exploration of the collective structure and actions of the technical profession of **blacksmiths-cutlers** in Western Greece the last seventy years.

The project "rescues" a rare traditional "art of hands", which in the early 21st century survives in its final moments, and contributes to the enrichment of folklore-ethnographic study of Greek metalwork as publications of a similar issue are absent.

The survey was conducted in some regions of Western Greece (Aitoloakarnania, Evritania and Lefkada) from November 10, 2009 until August 30, 2011.

The "ethnographic" method was predominantly followed with inspection, participatory observation, measurement, photography and design, filming and interviewing techniques utilised in the field.